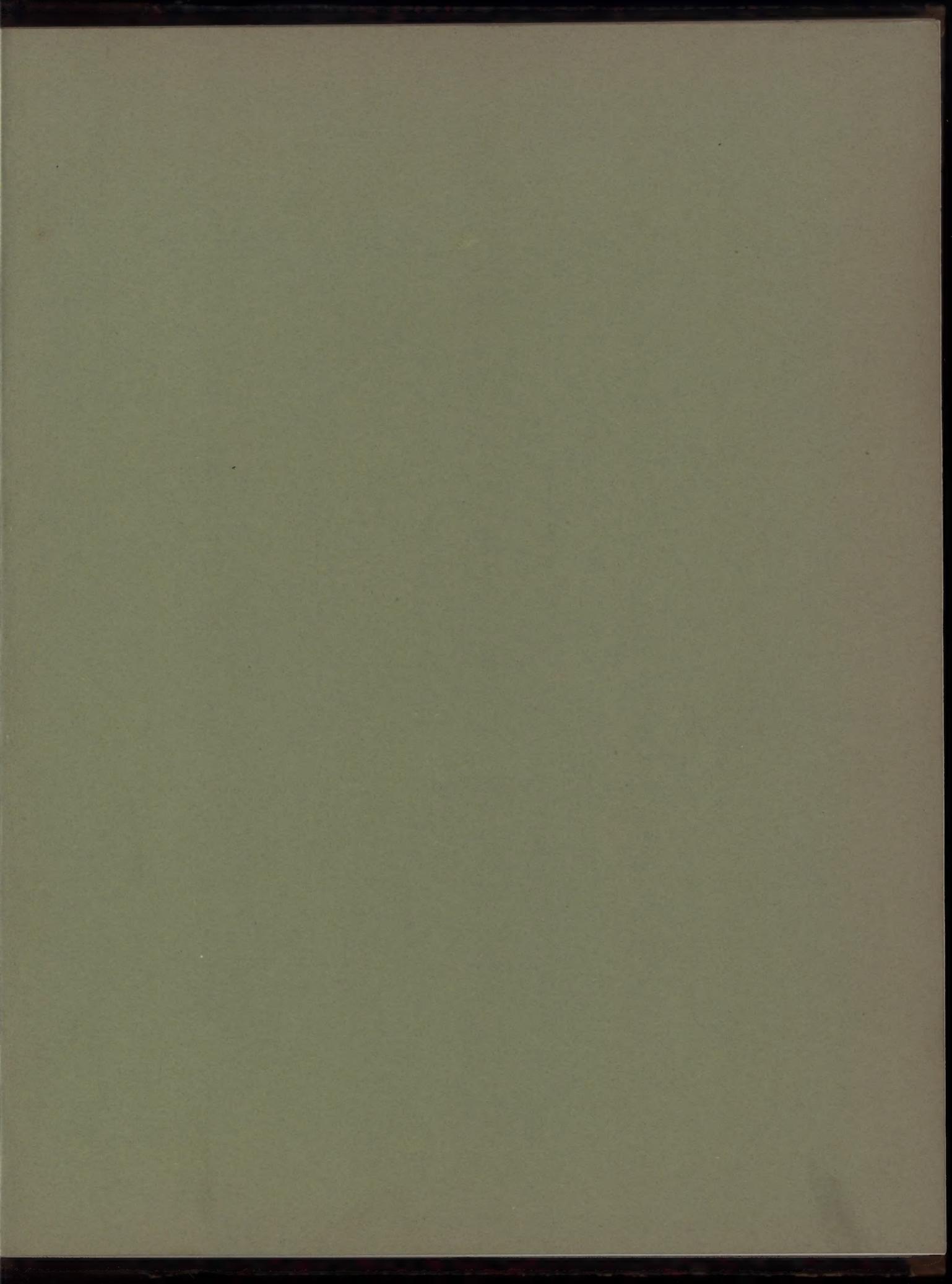
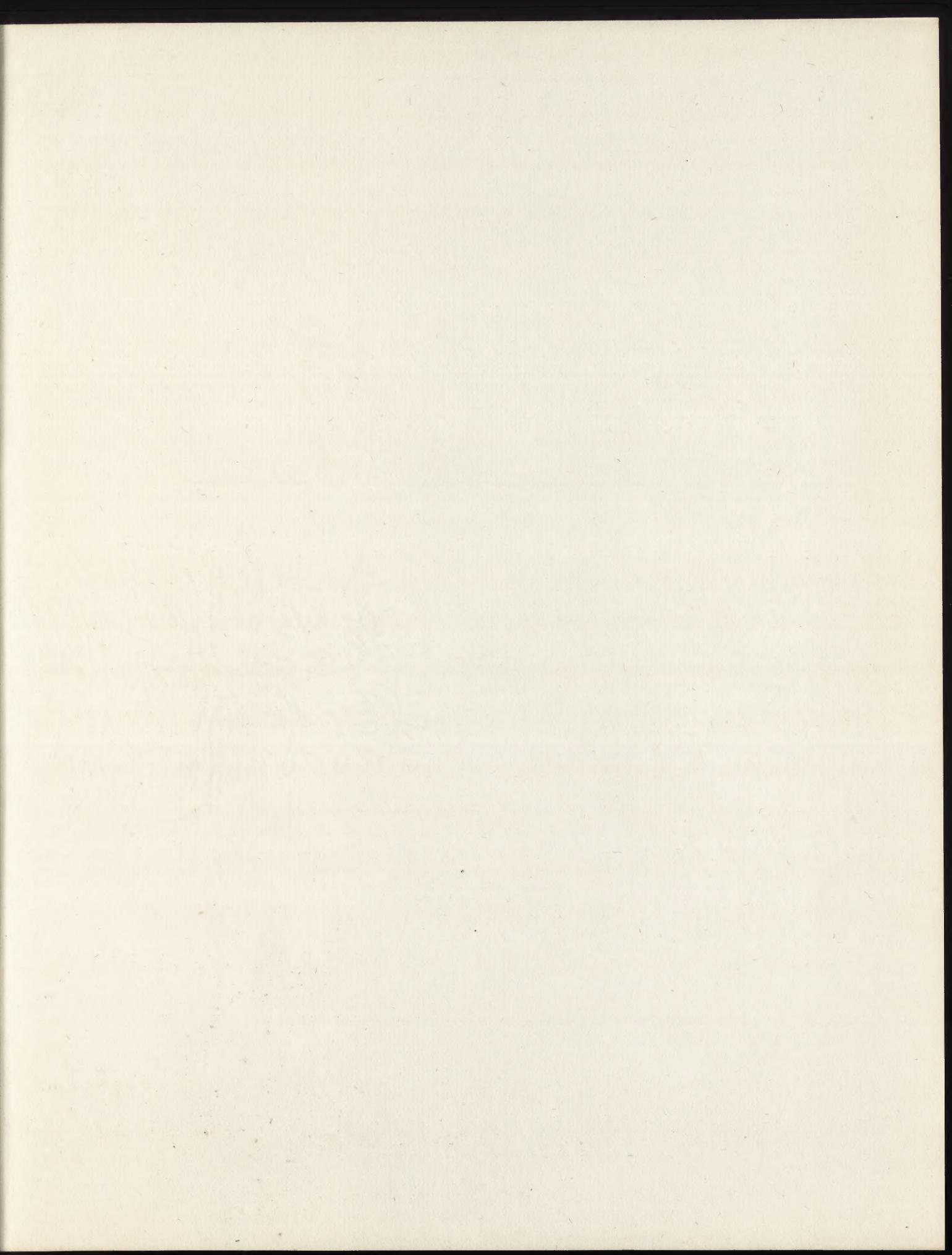
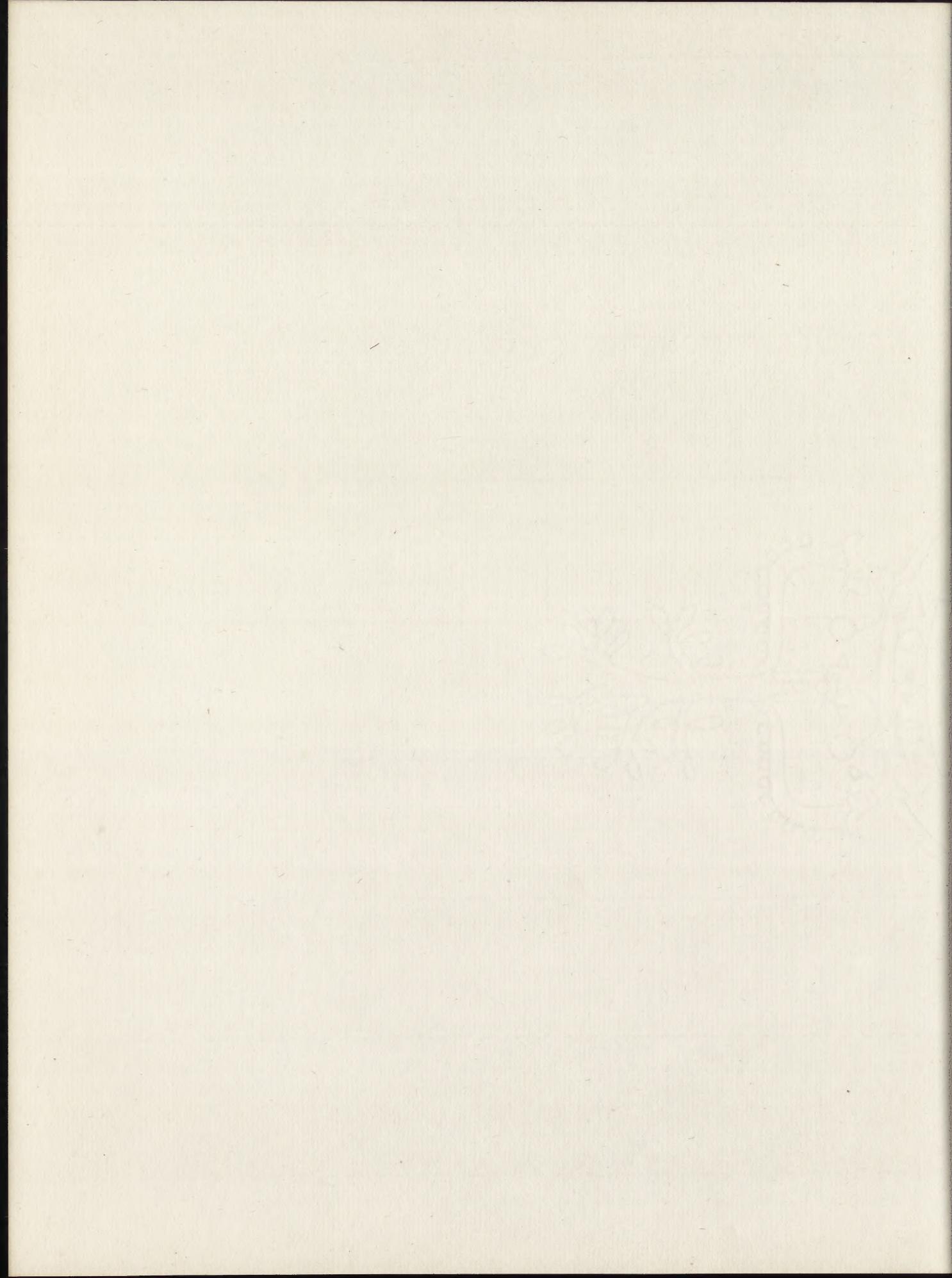

THE J. PAUL GETTY MUSEUM LIBRARY

OUD-HOLLAND.

1897.

OUD-HOLLAND

Nieuwe Bijdragen

VOOR DE

*Geschiedenis der Nederlandsche Kunst,
Letterkunde, Nijverheid, enz.*

ONDER REDACTIE VAN

DR. A. BREDIUS

Directeur van het Koninkl. Kabinet van Schilderijen te 's Gravenhage

EN

E. W. MOES

Adj.-Bibliothecaris der Universiteit van Amsterdam

VIJFTIENDE JAARGANG 1897.

Gedrukt en uitgegeven door
de BOEK-, KUNST- EN HANDELSDRUKKERIJ
v/h GEBROEDERS BINGER,
Warmoesstraat 174. — AMSTERDAM 1897

THE J. PAUL GETTY CENTER
LIBRARY

INHOUD VAN DEN VIJFTIENDEN JAARGANG.

BLADZ.

DE HOMERUS VAN REMBRANDT, door Jhr. Dr. J. Six (<i>Met prenten</i>)	1
DIE BIBLIOTHEK DES PRINZEN MORITZ VON ORANIEN, von Dr. Anton Chroust .	II
PIETER NOLPE, door Mr. Ch. M. Doozy (<i>Met fac-similes</i>)	24, 94, 139, 220
DE SCHILDEREN ADRIAAN EN FRANS VERWILT, door P. Haverkorn van Rijswijk (<i>Met fac-similes</i>)	51
HOLLANDERS IN EEN SCHOTSCHE ALBUM AMICORUM, medegedeeld door E. W. Moes	64
DE MIDDELBURGSCHE TAPIJTTEN, door C. de Waard	65
EEN SPOTTEEKENING VAN CORNELIS SAFTLEVEN OP DE DORDTSCHE SYNODE, door Dr. C. Hofstede de Groot (<i>Met een prent</i>)	121
ALKMAARSCHÉ REDERIJKERS, door C. W. Bruinvis	124
DE SCHILDER JAN VAN BIJLERT, VERKOOPER VAN VERF, medegedeeld door H. N. J. van Eelde	128
DE SCHILDERIJEN IN DEN HANDBOOGSDOELEN TE AMSTERDAM, door Jhr. Dr. J. Six (<i>Met prenten</i>)	129
HET ALBUM VAN EMANUEL VAN METEREN, door Dr. H. C. Rogge (<i>Met een prent</i>)	158, 199
HEEFT REMBRANDT IN ENGELAND VERTOEFD? door C. Hofstede de Groot (<i>Met prenten</i>)	193
HOLLANDISCHE BILDER IM FERDINANDEUM ZU INNSBRUCK, von Emil Jacobsen (<i>Met een prent en een fac-simile</i>)	211

PRENTEN EN FAC-SIMILE'S.

	BLADZ.
Homerus, geschilderd door Rembrandt van Ryn	tegenover I
Acht prenten ter opheldering van den Homerus van Rembrandt	" 8
Fac-simile der handteekening van Pieter Nolpe	25
" " " " Engelbert Nolpe	26
" " " " Pieter Nolpe	30
" " " " Adriaan Verwilt	56
" " " " Frans Verwilt	63
Het Moderamen der Dordtsche Synode. Teekening door Cornelis Saftleven tegenover	121
Fac-simile der handteekening van Cornelis Saftleven.	122
Corporaalschap van capitein Hendrick Boelisz. 1586?	tegenover 129
" " " " Adriaen Pieters Raep 1603	" 129
" " " " Simon Willemesz Nooms. naar de schilderij	
" " " " van Pieter Ysaacsz.	129
Fac-simile van een Canon, met de handteekening van Andreas van Cranen . . .	172
Gezicht op Londen (?). Naar eene teekening van Rembrandt in het Prentenkabinet te Berlijn	197
Gezicht op Londen van af Islington. Naar een ets van W. Hollar, 1655 . . .	198
De St. Cunera-kerk te Rhenen. Naar een schilderij van Pieter Saenredam . . .	217

DE HOMERUS VAN REMBRANDT

DOOR

JHR. DR. J. SIX.

ET leven, de ontwikkeling, de kunst van REMBRANDT, hoezeer ook bestudeerd, heeft nog steeds verrassingen voor ons. Of is het niet merkwaardig te kunnen vaststellen dat de man, dien men zijn verwaarloozing der classieken verweet, blijkt, meer dan menig ander van zijn land- en tijdgenooten, oog voor de antieken gehad te hebben, niet merkwaardig, dat wij, bij den man, die voor ongeletterd door gaat, een fijne characteristiek van een ouden dichter en geestige tegenstelling van Grieksche philosophen vinden.

Wij wisten wel dat REMBRANDT ter latijnsche schole was gegaan, maar ORLERS voegt aan zijn bericht de mededeeling toe: en heeft daartoe (t.w. tot zijne Jaeren ghecomen wesende de stadt ende t gemeene besten met zijn wetenschap zoude mogen dienen ende helpen bevorderen) gants geen lust ofte genegentheyt gehadt, dewijle zijne natuyrliche beweghingen alleen streckten tot de Schilder ende Teycken Conste; Waer omme zij luyden genootsaeckt geweest zijn, haren Soon uyt de schole te nemen.

Wij wisten wel dat REMBRANDT in 1620 in het *Album Academicum* als student in de letteren werd ingeschreven, maar wij namen, op het getuigenis van

SANDRART, aan dat hij geen latijn verstandt. Toch schijnt hij nog wel drie of vier jaar gestudeerd te hebben, want, wanneer men overlegt dat zijn vroegste gedateerde werk van 1627 is en hij maar drie maanden bij LASTMAN bleef, dan verkrijgt men voor zijn drie jaar leertijd, als schilder, bij JACOB ISAACSZ SWANENBURGH de jaren 1623 of 24 tot 1626 of 27. De snelle ontwikkeling toch die men in zijn eerste werken waarnemt, maakt het hoogst onwaarschijnlijk dat hij in 1627 reeds geruimen tijd zelfstandig zou gewerkt hebben.

Zou soms REMBRANDT, tegenover zulk een ingebeelden, opgeblazen vreemdeling als SANDRART, zich ook dommer gehouden hebben dan hij was! Of heeft hij zijn studententijd wellicht meer aan grieksch en hebreeuwsch¹⁾ dan aan latijn besteed? Zelfs dit komt mij niet geheel onaannemelijk voor bij den vriend van rabbijnen en verlichte theologen. Het is toch een even gewoon verschijnsel bij de grootste kunstenaars een breede wetenschappelijke ontwikkeling waar te nemen, als het onwaarschijnlijk mag heeten, dat REMBRANDT, in elk geval waar wij een dieper inzicht in de kennis der oudheid waarnemen, telkens bij zijn vrienden zou zijn te rade gegaan.

Maar dit zij zoo het zij, tegenover de uitdrukkelijke getuigenissen van tijdgenooten, kan het dwaasheid schijnen mijn vermoeden van het tegendeel te stellen, ik zal verder de feiten zonder nadere verklaring vermelden.

Het zijn portretten waar wij ons mede zullen bezig houden en wel phantaisie-portretten, een genre in de 17^e eeuw niet zoo zeldzaam als ten huidigen dage. Wel is waar mogen wij portretten van apostelen en heiligen lange na niet altijd, als werken van zuivere verbeelding opvatten. De kunstenaars waren vaak gebonden door typen, die als werkelijke portretten golden. Maar toch, naast typen als die van PETRUS en PAULUS of STEPHANUS, om de meest sprekende te noemen, staan andere waarin de scheppende kracht van den kunstenaar veel vrijer kon putten uit den schat van opmerkingen omrent het hem omringende leven en waar men duidelijk genoeg het gebruik maken van modellen, uit zijn omgeving, kan waarnemen.

Het ligt buiten het bestek van dezen arbeid dit onderwerp verder te vervolgen, evenzeer als het nagaan van de vraag in hoeverre REMBRANDT in zijn portretten van mannen uit de geweide of kerkelijke geschiedenis, zijn PAULUS, MATTHAEUS, HIERONYMUS, FRANCISCUS, ANASTASIUS en diergelijke zich aan de overlevering heeft gebonden of vrij is te werk gegaan.

Wat mij aanleiding heeft gegeven tot de samenstelling hier gegeven, die

1) De Heer J. PH. VAN DER KELLEN vestigde mijn aandacht op de bekende tekening te Weenen waar DAVID de slip van SAULS kleed afsnijdt, 1 Samuel 24 v. 4-6, waarin REMBRANDT niet de lezing der statenvertaling volgde maar zich aan den Hebreeuwschen text hield.

HOMERUS DOOR REMBRANDT VAN RIJN.

Eigendom van DR. A. BREDIUS,

ik overtuigd ben dat verre van volledig moet blijven, is de HOMERUS door den heer A. BREDIUS verworven en in het Mauritshuis tentoongesteld. Mijn onderzoeken, die daarvan uitgingen, hebben mijn aandacht op andere werken gevestigd, die ik eerst wensch te bespreken.

ZENO en LUCIANUS. De datum is mij niet bekend van twee tegenhangers die verloren schijnen, maar er is alle reden te vermoeden dat het vroege werken zijn, die de rij openen. Ik meen de ZENO en LUCIANUS die in het bezit waren van PICART en onder de schilderijen van zijn weduwe in 1737 te Amsterdam geveild werden als:

Nº. 38 het Hooft van LUCIANUS, door REMBRANDT 4 — 0
en Nº. 39 het Hooft van den Philosoof ZENO van dito. 8 — 10

Die tegenstelling is zeer merkwaardig. HERAKLIET en DEMOKRIET, de weenende en de lachende philosoof, waren bekend, meer dan die vrij scheeve characteristiek verdiende. Van later datum zijn de AESOPUS en MOENIPPUS van VELASQUEZ, de scherpe en de blijmoedige spotter onder de dichters, juist van tegenstelling, onovertreffelijk van characteristiek, maar niet zoo fijn gevonden als de tegenstelling bij REMBRANDT, van de beide gehelleniseerde semieten, den ernstigen stichter der stoa en den geestigen bestrijder der stoïcijnen.

Het is waar dat het werk, voor zoover wij het kunnen beoordeelen, niet geheel aan de verwachting beantwoordt, maar wij stellen die thans wellicht wat te hoog. PICART heeft in twee zwarte kunst platen de herinnering aan die koppen bewaard en de Heer J. PH. VAN DER KELLEN leerde mij die platen kennen en stelde mij in de gelegenheid er een afbeelding van te geven, fig. 2 en 3. De ZENO is een soort vermoed Christustype, dat wij wellicht beter zouden waardeeren wanneer wij thans niet een autentiek portret kenden door HELBICH¹⁾ uitstekend geschetst met de woorden: (es) „zeigt die Büste einen geistreichen semitischen Typus und einen eigenthümlichen aus nervöser Reizbarkeit und Missvergnügen gemischten Ausdruck; wie wir ihn noch heut zu Tage öfters bei jüdischen Litteraten wahrnehmen.”

Het oog van den ouden LUCIANUS is wel doordringend maar men stelt hem zich gaarne scherper, fijner en vooral levendiger voor. Toch zouden de oorspronkelijke werken allicht iets meer van REMBRANDTS groote gave van charaktertekening laten zien, al zoude ik wel kunnen aannemen, dat hij die nog niet ten volle ontwikkeld had, in den leeftijd waaruit deze stukjes dagteekenen.

PARACELSUS. Ook uit zijn vroegeen tijd vermoed ik dat het portret dagteekent van AUREOLUS PHILIPPUS THEOPHRASTUS PARACELSUS BOMBASTUS

1) Führer durch die öffentlichen Sammlungen klassischer Alterthumer in Rom I blz. 211.

DE HOMERUS VAN REMBRANDT.

AB HOHENHEIM TRISMEGISTUS GERMANICUS. Het is weder aan HOET dat wij de kennis van het bestaan daarvan danken. Hij vermeldt het II blz. 344 in een *Register van de voornaamste zoo Oude als Nederduitsehe Meesters gemaakt* als volgt:

No. 14 een PARACELSUS een half Figuur, door REMBRANDT. . . 200 — 0.

Ik vermoed dat de 24 schilderijen van dit Register, met hun prijzen in ronde cijfers, zijn eigendom waren en bij hem te koop. Hoe het zij ik weet niet mede te deelen waar zich dit stuk thans bevindt, maar kan wellicht anderen in de gelegenheid stellen het terug te vinden. Een prentje, aan WENZEL HOLLAR toegeschreven en voorkomend in de kleine *Hand- und Denkbibel* van 1684 werd reeds in 1771 door J. C. B. MÖHSEN in zijn *Verzeichniss einer Sammlung von Bildnissen Grössentheils berühmter Aerzte* met het door HOET vermelde werk in verband gebracht. Ik geef een reproductie van het exemplaar in de Albertina te Weenen, waarvan de onderste regel, met de woorden *Trismegistus Germanicus* ontbreekt, fig. 1. Zeker is de vraag niet uit te maken, aleer de schilderij is terug gevonden, maar het vermoeden van MÖHSEN is niet onaannemelijk, al ligt het niet zoo voor de hand als men zou opmaken uit den slechten doortrek van ABERLE in zijn *Theophrastus Paracelsus enz.* fig. 3 waar het er uitziet als een portret van REMBRANDT zelf op jeugdigen leeftijd. In werkelijkheid is het dit echter niet en de sterk gekromde neus o. a. wijst op zoo groote overeenstemming met autentieke portretten van PARACELSUS, die hem op later leeftijd doen kennen, dat naar alle waarschijnlijkheid aan deze afbeelding ook een autentiek portret, uiterlijk van 1520, ten grondslag ligt. In elk geval is het een betrouwbaarder beeld dan de merkwaardige phantasie van RUBENS, al zoude ook daaraan nog een origineel ten grondslag kunnen liggen. Voor dat echter de schilderij van REMBRANDT teruggevonden is zal het bezwaarlijk gaan ons een oordeel te vormen over REMBRANDT's opvatting, maar geeft HOLLAR dit werk terug, dan blijkt wel dat hij niet als RUBENS den kwakzalver heeft willen schilderen, aan wien nog heden ons „bombast" herinnert. Van den ernst en het nadenken van dezen merkwaardigen geneesheer en onderzoeker, zooals ons zijn portretten op lateren leeftijd die laten zien, vinden wij echter ook geen spoor.

TORQUATO TASSO? Het eerste phantasieportret dat wij thans moeten behandelen kan van 20 jaar later zijn. Het is de z.g. HOOFT van 1653 vroeger in de verzameling van Lord BROWNLOW, thans bij den Heer RUDOLPH KANN te Parijs, die mij welwillend de afbeelding in *Oud-Holland* toestond, fig. 7. Het is een van de meesterwerken van REMBRANDT van opvatting en uitvoering. Een man met een langen baard, een baret op en een kleeding aan, die zeer aan de 16^e eeuw herinnert, een figuur, zooals men die op schilderijen van TITIAAN verwacht, staat met de hand op een HOMERUS-kop, met een weemoedig peinzende uitdrukking

te drommen. Van HOOFT heeft de man niets, maar die naam wijst toch de richting waarin gezocht moet worden, het kan niet anders dan een dichter zijn. Evenwel geen man uit het midden der 17^e eeuw, want niemand uit de hogere standen, of zelfs uit de middenklassen, geen dominee en geen rabbijn, droeg meer dien geheel gevulden baard. Het mag niet onmogelijk zijn hetzelfde model¹⁾, dat voor dit werk geposeerd heeft, in andere stukken van den meester terug te vinden, zeer ten onrechte als rabbijn gecatalogiseerd, maar dit geeft ons den naam van den dichter niet en toch kan die niet ontbroken hebben.

Men veroorloove mij een gissing, meer niet.

De HOMERUS-kop schijnt mij het veld van onderzoek te beperken tot de epische dichters en dan moet men, daar VONDEL natuurlijk niet in aanmerking komt, wel aan een buitenlander denken.

VERGILIUS zoude allicht meer „romeinsch” zijn uitgevallen, zelfs bij REMBRANDT. Wij hebben geloof ik in de 17^e eeuw in Nederland geen andere keus dan tusschen ARIOSTO en TORQUATO TASSO en dan spreekt alles voor den laatsten. De beeltenis van ARIOSTO is bekend genoeg en wijkt sterk af, wat ik van portretten van TORQUATO TASSO zag, daarentegen scheen mij zeer onbetrouwbaar en geleek veel op een omwerking van het portret van ARIOSTO. De schepping van REMBRANDT kan dus geheel vrij geweest zijn of gebouwd zijn op een echt of voorgewend portret dat mij onbekend bleef. In elk geval past de weemoedige uitdrukking van het gelaat voortreffelijk voor den dichter van het Bevrijd Jerusalem en wordt niemand, beter dan hij, gekenschetst door de wijze waarop hij zijn hand op den kop van HOMERUS legt. Het is toch bekend dat hij zijn groot epos geheel in aansluiting aan HOMERUS omwerkte.

Ook de HOMERUS-kop zelve, fig. 6, stelt een belangrijke vraag ter oplossing: welk exemplaar namentelijk van de vele antieke replieken, die gevonden zijn, daaraan ten grondslag kan liggen.

In het vorig jaar, 1652, toen REMBRANDT in de *Pandora* van JAN SIX zijn HOMERUS teekende die zijn verzen voordraagt, kende hij, zooals men uit de bijgevoegde afbeelding zien kan, fig. 4, nog geen antiek portret van een dichter, daar hij een gelauwerden, blinden grijsaard teekende, die veel meer aan zijn TOBIAS-

1) Somwijlen is het model te herkennen waar de benaming verloren ging. Zoo komt het mij hoogst-waarschijnlijk voor dat men in de z.g. Pallas te St. Petersburg bezit: „Het Portret van den Sone van REMBRANDT, den Helm op 't Hooft, een Schilt ende Harnas door denselven (t.w. REMBRANDT) als no. 309 in 1738 in de veiling der verzameling van den *Grave de Fraula* voor f 50.— te Brussel verkocht. De maten stemmen overeen 4 voet 4 en een half duim Brusselsch is 1.21½, 3 voet 6 en een half duim is 0.99; thans wordt 1.17 bij 0.91 opgegeven.

Zoo schijnt de vader van REMBRANDT reeds vroeg als PHILO JUDAEUS gegolden te hebben, GERSAINT blz. 292.

figuren herinnert dan aan de schepping der oudheid. Heeft wellicht Six hem toen op het bestaan van antieke portretten gewezen en hem in de gelegenheid gesteld er een te verkrijgen? Wij weten het niet, maar dit is zeker dat in REMBRANDTS *bedelbeschrijving* van 1656 een *Homeruskop* voorkomt, klaarblijkelijk dezelfde waarnaar hij in 1653 schilderde en die hij later ook voor de schilderij van den Heer BREDIUS gebruikte.

Nu zoude ik gaarne aanwijzen welke antieke HOMERUS-kop, hetzij in origineel of in afgietsel, want beide zou mogelijk zijn, zich in het bezit van REMBRANDT bevond, maar het heeft mij niet mogen gelukken daaromtrent iets te vinden. De buste, zooals REMBRANDT die schilderde, schijnt aan geen der veertien¹⁾ thans bekende marmeren exemplaren voor te komen. Het blijft natuurlijk mogelijk dat die vroeger aan een daarvan is aangebracht geweest, of dat degene die den kop in pleister goot er deze buste aan toevoegde, maar het komt mij waarschijnlijker voor aan een thans weer verloren exemplaar te denken, omdat deze bustevorm mij niet uit den nieuweren tijd, wel uit laat-romeinschen tijd bekend is. (B.v. de buste van APOLLODORUS te Stockholm no. 66.) In geen geval kan de HOMERUS FARNESE te Napels ten grondslag liggen, omdat niet alleen de bekleding van de buste anders is maar ook de kop in houding en type vrij sterk afwijkt en die van REMBRANDT daarin nader aan de meeste andere exemplaren staat.

Van de veertien genoemde koppen, drie in het Capitool, één te Napels, te Mantua, te Londen (Br. Mus.), te Schwerin, te Sansouci, te Parijs (Louvre), te Madrid, te Wilton House, te Verona, te Rome (Pal. Giraud) en te Stockholm zijn er verscheidene die onmogelijk in aanmerking kunnen komen omdat zij eerst na dien tijd zijn gevonden. Zoo is b.v. het exemplaar te Parijs in 1767 te Rome gevonden, dat van het Britsch Museum in 1780 in de ruïnen van Baiae en dat te Schwerin eerst in 1868 te Terracina.

Ik bezit niet genoeg gegevens om aldus het geheele aantal te schiften en te weinig afbeeldingen om het voorbeeld te kunnen herkennen, maar ook Dr. PAUL ARNDT te Munchen, die over veel meer materiaal beschikt en Prof. Dr. J. J. BERNOULLI te Basel, die in de oudere literatuur over dit onderwerp zeer goed tehuis is, konden mij niet helpen. De Heer BERNOULLI wees er mij op dat de kop van REMBRANDT van alle hem bekende exemplaren afweek, door het korte haar voor de ooren. Dit zou een herkenningssteeken kunnen zijn.

In de verzameling in REMBRANDT's huis namen de antieken een zeer belangrijke plaats in. Behalve de stukken *op de cleyne schildercamer* die waarschijnlijk voor het onderwijs moesten dienen, maakten zij het hoofdbestanddeel uit van de verzameling *op de kunstcamer* terwijl ook verder in het huis nog hier

¹⁾ Zie over alle bekende exemplaren J. J. BERNOULLI, Jahrbuch d. K. D. Arch. Instituts XI. (1896) blz. 161.

en daar enkele stukken voorkomen. Waarschijnlijk zijn het deze stukken geweest die hij nu en dan te pas bracht in zijn werk. De kop b.v. die hij bij het omwerken¹⁾ van zijn prediking van JOHANNES op den obelisk plaatste is klaarblijkelijk antiek en in elk geval kunnen wij aan niets dan aan een werk in zijn bezit denken bij het beeld op den achtergrond van zijn eigen portret met tandeloozen mond, vroeger in de verzameling DOUBLE thans bij den Heer CARSTANJEN te Berlijn.

Minder zekerheid hebben wij omtrent de voorbeelden van (*een boeckie*) vol statuen, van Rembrandt nae 't leven geteekent, dat ook in zijn boedelbeschrijving voorkomt. Sommige van REMBRANDTS schetsboekjes zouden gemakkelijk genoeg, in hoofdzaak, te reconstrueeren zijn, maar van dit mogen wij reeds tevreden zijn dat de Heer HOFSTEDE DE GROOT een blad in de bibliotheek van den Koning van Italie te Turijn teruggevonden heeft. Het is afkomstig uit de beroemde verzameling van Sir JOSUA REYNOLDS en aan de vriendelijke bereidwilligheid van Graaf AL. VESME dank ik dat ik er hier een afbeelding van kan geven, fig. 8.²⁾

Ik meen wel TRAJANUS te herkennen en al komt deze naam in den boedel van REMBRANDT niet voor, hij kan die kop hebben bezeten, maar even goed mogelijk is het dat hij dien bij een ander Amsterdamsch verzamelaar heeft aangetroffen en geschetst. Ik mag echter niet verzwijgen dat de kop die REMBRANDT schetste mij zeer twijfelachtig antiek schijnt te zijn. Niet alleen dat de trekken met een forscheit zijn aangegeven die eer aan 16^e of 17^e eeuwsche kunst dan aan antieke herinnert — dit zou desnoods een gevolg van zijn eigen opvatting kunnen wezen — maar de helm met zijn driehoekige voorrand is ongehoord voor een keizer portret en zoowel de draperie als het voetstuk, komen mij hoogst onwaarschijnlijk voor bij ieder antiek. Ware de buste nieuw en de kop antiek geweest, dan zou deze laatste bedenking vervallen en kon men wellicht eer aan een laat Grieksche werk dan aan een keizer portret denken, maar mij lijkt een moderne TRAJANUS toch het meest waarschijnlijk.

ZENO? Keeren wij na deze uitweidings tot ons onderwerp terug dan moet ik thans de aandacht vestigen op een kop in de Hermitage te St. Petersburg, daar onder n°. 818 zonder naam vermeld en door den Heer BODE op omstreeks 1654 gesteld, fig. 5. Het is een oud man, zittende in een hooge, vierkante leuningstoel, met wit haar en baard, een band om het haar die een kapje vasthouwt, zooals wij dat ook bij HOMERUS zullen vinden, en een zwarte, antiek gedragen mantel over de roode kleeding. Het is echter niet slechts die kleeding, die mij doet

1) De Heer BODE maakte er mij mondeling opmerkzaam op, dat de aangezette stukken klaarblijkelijk van veel later datum zijn dan het middenvak. Wanneer de Heer BODE dus het middenvak terecht tot zestienhonderd en in de dertig terugbracht, kan daarnevens toch NORBLIN goed ingelicht zijn geweest toen hij als datum van het geheel 1656 opgaf.

2) Door een misverstand in spiegelbeeld afgedrukt.

vermoeden dat een antieke kop ten voorbeeld heeft gestrekt, een Grieksche kop, waarschijnlijk uit de 4^e eeuw v. C. in den geest van den welbekenden SOPHOKLES van het Lateraan. SOPHOKLES zelf is het echter niet. Maar wie dan?

Men veroorloove mij nogmaals een gissing.

Toen ik eens voor mijn toehoorders aan de Akademie mijne meening omtrent dit werk uiteenzette, werd mij van verschillende kanten de naam van ZENO genoemd. Bij eenig onderzoek bleek mij dit te berusten op een algemeene, oppervlakkige gelijkenis met een z.g. ZENO, een geheele figuur, die evenwel ten tijde van REMBRANDT nog niet opgegraven was. Onderwijl had ik echter in de aangewezen richting gezocht en misschien ook iets gevonden. In de *Paradigmata graphices variorum artificum etc.* van C. EPISCOPIUS komt op Pl. 50 een ZENO voor *ex marmore antiquo*, een herme met het opschrift $ZHN\Omega N$, in de editie van DIOGENES LAERTIUS van WETSTEIN, Amsterdam 1692 p. 594 als ZENO ELEATES opgenomen, waarvan het origineel echter aan VISCONTI reeds niet meer bekend was. Al te veel gewicht wil ik er niet aan hechten, maar mij schijnt deze kop een merkwaardige overeenkomst met dien van REMBRANDT te vertoonen. De bouw, de rimpels op het voorhoofd, de oogleden, de wallen onder de oogen, de plooien in de wangen, de vorm van den neus, ja de richting van de oogappels en ook haar en baard, op één uitzondering na. De knevel, namelijk, heeft een geheel anderen vorm en de vorm die REMBRANDT aan den knevel gaf is geheel onantiek. Heeft hij den langen, afhangenden knevel van het beeld voor een deel van den baard genomen of zich, in aansluiting aan het model dat hij voor de kleur van haar en gelaat had gezocht, aan een knevel uit zijn eigen tijd gehouden? Hoe het zij, het type wijkt sterk af van wat REMBRANDT zelf vroeger als ZENO van Citium gegeven had. Kan hij ditmaal aan den Eleaat gedacht hebben? Het is mogelijk, maar waarschijnlijker schijnt mij, dat hij, zooals hij zoo dikwijls gedaan heeft, meende zich zelf te verbeteren en thans den echten stichter der Stoa te geven.

HOMERUS. Het laatste werk in dezen geest dat wij van REMBRANDT kennen is zeker het belangrijkste. Het is de HOMERUS, dien de Heer BREDIUS aan het Kon. Cabinet van schilderijen te 's Gravenhage in bruikleen gaf en zoo vriendelijk was mij ter behandeling in *Oud-Holland* aan te bieden, Pl. I. Het werk is gemerkt *andt f 1663* en het eerste werk dat van dit jaar bekend werd. Aan de staalmeester uit de eerste maanden van 1662 en het reusachtige doek van den CLAUDIUS CIVILIS, dat in Augustus van datzelfde jaar reeds op het stadhuis geleverd was, maar waaraan hij rekende nog tot het begin van het volgend jaar te zullen werken¹⁾, beide tot de grootste meesterwerken van REMBRANDT gerekend, sluit

1) Dit meen ik te lezen uit de acte in *O.-H.* II bl. 88 meegegeeld.

Back of
Foldout
Not Imaged

*Aureolus Philippus Theophrastus
Paracelsus
Bombast ab Hohenheim.*

I

Zenon Philosophe.

2

5

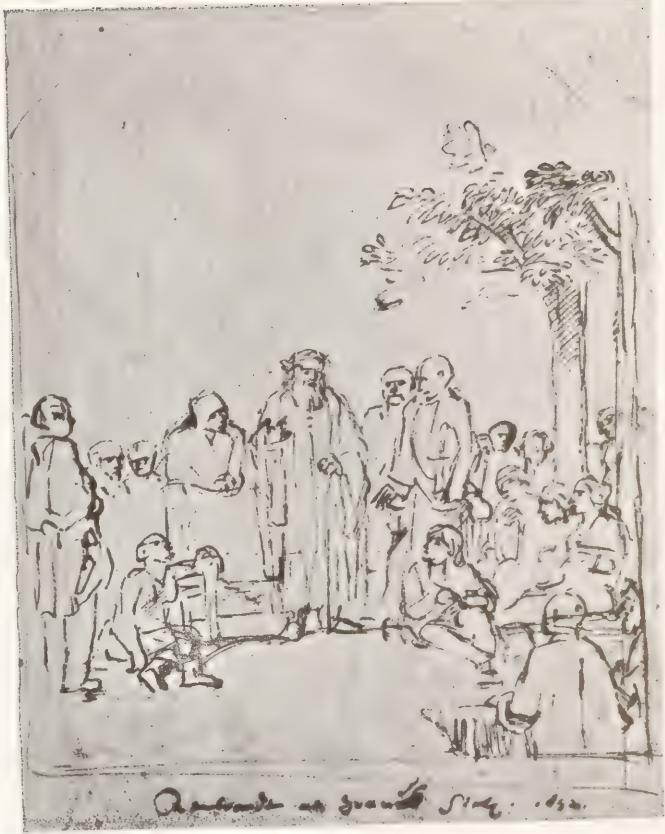

6

HOMERUS DOOR RE
Eigendom va D

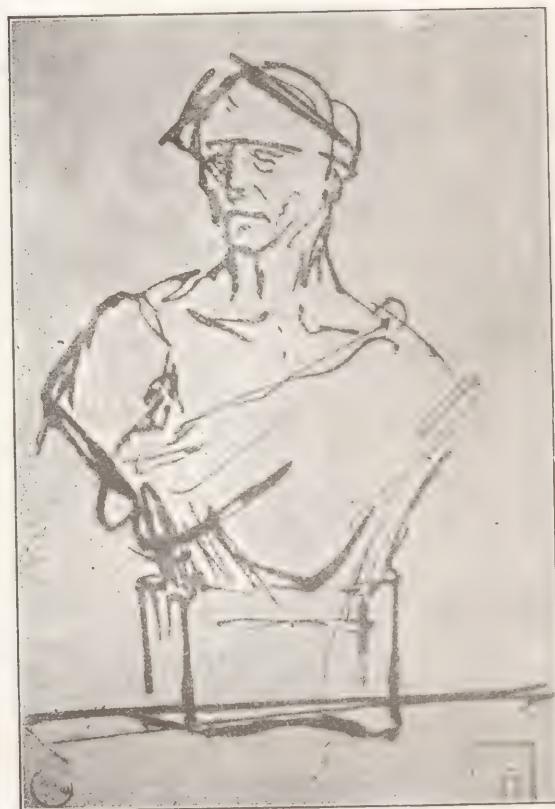
3

4

7

8

EMBRANDT VAN RIJN.

in DR. A. BREDIUS.

TYP. DER BOEK-. KUNST- EN HANDELSDRUKKERIJ V/H GEBROEDERS BINGER, AMST.

Back of
Foldout
Not Imaged

de HOMERUS zich waardig aan. Het werk heeft geleden. Er is een deel van weggesneden, zooals duidelijk genoeg blijkt uit de punt van de pen en twee vingertoppen van den man die de verzen van den dichter opteekende, die nog in de hoek rechts ondernaam te zien zijn. Hoeveel er verloren ging is niet met zekerheid te zeggen. Indien men de schets van 1652 ten grondslag mocht leggen van de reconstructie zou men een zeer groot schilderij verkrijgen. Maar dit is niet geoorloofd. In de schets staat HOMERUS, in de schilderij is hij in een leuningstoel gezeten. Naar analogie van andere werken van REMBRANDT uit vroeger en later tijd, ligt het voor de hand een doek aan te nemen breeder dan hoog, met twee figuren tot aan de knieën zichtbaar, waarvan ons bijna de helft verloren ging. Het stuk moet ook verder in een treurigen toestand van vervuiling zijn geweest toen de Heer BREDIUS het verwierf en zulk een paardemiddel als een restauratie door den Heer HAUSER te Berlijn schijnt in dit geval alleszins gewettigd. In de donkere partijen mag de herstelling ook in alle deelen geslaagd heeten; de rode kleeding, waartegen de handen in toon uitkomen, is rijk en rijp van kleur en de atmosphee, die in die partij heerscht, bleef behouden. Meer geleden heeft de kop waar de hoogsels te hard uitkomen door het verlies der halve toonen er tusschen, maar toch blijft het werk, ook nog zoo, een zeer merkwaardig stuk, om de kracht van uitdrukking en groote opvatting van dien kop met zijn oogen zonder licht en van de actie van de figuur, waaraan zelf de tekening der handen tot op zekere hoogte is opgeofferd. Want juist die schijnbare zwakheid in den vorm van de hand, draagt het zijne bij om het handgebaar, waarmede de dichter zijn verzen begeleid, levend te maken en de beweging uit te drukken.

Het is een voorrecht van bezielde kunstwerken dat niets het leven dat zich daarin uitdrukt kan verwoesten, dan algehele vernietiging. De beelden van de gevels van het Parthenon en de meesterwerken van REMBRANDT zijn in dit opzicht van een natuur, wij leeren dit weder uit dit fragment, zooals wij het reeds vroeger aan de anatomische les van DEYMAN zagen.

Dezelfde HOMERUS-kop, dien wij reeds leerden kennen, heeft ook aan dit werk ten grondslag gelegen, zooals een blik op de afbeeldingen, die wij geven, beter dan woorden leert. Het is waarschijnlijk dat REMBRANDT, dien kop nog bezat, daar er toch ook in denzelfden tijd nog een ander beeldwerk in origineel of in afgietsel in zijn atelier was, zooals zijn eigen, reeds vermeld, portret, bij den Heer CARSTANJEN te Berlijn leert.

REMBRANDT leverde ook hier echter geen gekleurde copie naar dit beeld. Ik bedoel niet dat hij den dichter behalve zijn gouden band een callotje opzette evenals zijn ZENO(?) maar dat hij zijn voorbeeld verwerkte. Hij heeft niet

misschien de bezieling van den goddelijken dichter, die de antieken uitdrukken geheel tot zijn recht doen komen, maar hij heeft hem doen ademen en leven gegeven zooals hij alleen dat vermocht en er een diep gevoelde overtuiging in gelegd, zooals hij alleen daar het geheim van had. Het is niet dezelfde, maar een soortgelijke uitdrukking, als wij in zijn portretten van leeraars vinden, in de overreding van zijn *ANSLO* en de gemoedelijkheid van zijn *SWALMIUS*. Maar hij heeft nog meer gedaan dan dat, de uitdrukking der oogen, de beweging van den mond, iedere trek van het gelaat, de houding van de geheele figuur, dat gebaar van de rechter hand, ja zelfs het krampachtig vasthouden van de linker, alles werkt mede om ons den dichter te doen horen voordragen, zoo goed als zijn *TULP*, zijn *SWALMIUS*, zijn *ANSLO* en anderen meer. Hij heeft gevoelt wat *VONDEL* zoo kernachtig heeft uitgedrukt, *wie ANSLO zien wil moet hem horen* en op dit werk laat zich met het volste recht overbrengen het woord: *Ay REMBRANDT maal HOMERUS stem*. Maar die stem spreekt niet, en dat ziet men ook, van geloofsbeledenis als bij *SWALM*, van overreding als bij *ANSLO*, demonstreert niet als *TULP*. Die stem verhaalt, vertelt met al de uitvoerigheid van geziene bijzonderheden, die de blinde zich zoo gaarne weer voor den geest roept. Ben ik aan het phantaseeren en wil ik meer zien, dan te zien kan zijn? Ik geloof het niet. Er ligt een concentratie van gedachten op dat oude, vermoedie gelaat, die geen andere verklaring toelaat, er is een nadruk in de beweging van die hand, een preciseeren in de houding van die vingers, die te duidelijk spreken.

Ten slotte herhaal ik de vraag die ik aan den aanvang stelde. Zou men niet mogen aannemen dat *REMBRANDT* meer vertrouwd was met de oudheid en een breeder ontwikkeling bezat dan men meestal aanneemt?

DIE BIBLIOTHEK
DES
PRINZEN MORITZ VON ORANIEN
VON
Dr. ANTON CHROUST.

IN freundlicher Zufall hat uns das Verzeichnis der Büchersammlung des Prinzen MORITZ VON ORANIEN erhalten. Ich fand es gelegentlich meiner Arbeiten für die Lebensgeschichte des ABRAHAM, Burggrafen und Herrn zu DOHNA¹⁾, in dem Familienarchiv der gräflichen Familie DOHNA zu Schlobitten in Ost-Preussen (Fasz. 41/2). Dieses für die Geschichte des ausgehenden XVI. und des ganzen XVII. Jahrhunderts ungemein reichhaltige Archiv bietet bei den engen Beziehungen, durch welche die Herrn zu DOHNA geraume Zeit mit den Niederlanden verbunden wurden, überhaupt eine Reihe sehr beachtenswerter Mitteilungen in Tagebüchern und Briefwechseln für die politische und für die Geistesgeschichte der Vereinigten Niederländischen Provinzen.

¹⁾ ABRAHAM VON DOHNA. Sein Leben und sein Gedicht auf den Reichstag von 1613. München, 1896.

Für die DOHNA nicht minder wie für den grössten Teil des reformierten Adels Deutschlands bedeuteten die Niederlande die hohe Schule der Kriegskunst; unter MORITZ VON ORANIEN oder Graf WILHELM LUDWIG gedient zu haben, war geradezu Bedingung für alle jene, die später in ihrer deutschen Heimat nach höheren militärischen Ehren strebten; es gibt fast keinen Fürsten der späteren protestantischen Union, noch einen höheren Befehlshaber derselben, der dieser Forderung nicht genügt hätte. — Noch ein Zweites verband die Niederlande mit dem reformierten Deutschland: das reformierte Kirchenwesen, dessen Entwicklung in den Provinzen man diesseits des Rheines mit grösster Spannung verfolgte. Neben den militärischen und theologischen lockten aber auch die allgemeinen Bildungsinteressen nach Leyden und Gröningen, nach Amsterdam und dem Haag; die Kavalierstour umgieng, namentlich seit dem Beginn des XVII Jahrhunderts, nicht leicht die Provinzen; mit den Grössen der Leydener Universität Briefe zu wechseln gehörte für die gebildeten Kreisen des reformirten Deutschlands zum guten Ton; die deutsche Literatur weist nicht spärliche Spuren der Beeinflussung durch die niederländische auf; auch auf Tracht und Sitte haben diese Beziehungen des nördlichen Deutschlands zu den Niederlanden merkbar eingewirkt; es hat eine Zeit gegeben, wo der vollendete deutsche Edelmann sich wie ein holländischer Mijnheer zu geben hatte.

Unter den Kulturvermittlern zwischen Deutschland und den Niederlanden sind die Brüder DOHNA zweifellos nicht die letzten gewesen: drei von ihnen, FABIAN, ABRAHAM und DIETRICH, haben längere oder kürzere Zeit unter dem Oranier gegen die Spanier gefochten; ein vierter, CHRISTOPH, der erst verhältnismässig spät, nach der Katastrophe des kurpfälzischen Hauses, nach dem Haag kam, wo der Winterkönig Hof hielt, ist sogar in nahe verwandtschaftliche Beziehungen zur oranischen Familie getreten; Prinz FRIEDRICH HEINRICH vermählte sich mit AMALIA Gräfin von SOLMS—LAUBACH, der Schwester der Gemahlin CHRISTOPHS ZU DOHNA; dank dieser Verwandtschaft wurde CHRISTOPH ZU DOHNA Generalgouverneur der Orange. Im Dienst des Winterkönigs hat auch der fünfte Brüder ACHAZ wiederholt und lange sich im Haag aufgehalten.

Aelter sind die Beziehungen ABRAHAMS ZU DOHNA zu den Niederlanden und zu MORITZ VON ORANIEN; von 1604 bis 1609 hat ABRAHAM nahezu ununterbrochen in den Niederlanden geweilt, — wie seine tagebuchartigen Eintragungen in die Schreibkalender dieser Jahre erkennen lassen — meist in unmittelbarer Nähe des Statthalters. Mit diesem machte er die wenig glücklichen Feldzüge von 1605 und 1606 mit; an den langwierigen Anstands-Verhandlungen hat ABRAHAM häufig als Ohren- und Augenzeuge teilgenommen; was er über deren wechselvollen Verlauf Tag für Tag in seinen Kalender einträgt, dürfte wol zu dem

zuverlässigsten gehören, was über diese Dinge uns mitgeteilt wird, und verdient durchaus die Aufmerksamkeit der Geschichtsforscher.

Nicht nur die militärischen, auch die wissenschaftlichen Interessen des hochgebildeten Oraniers hat der strebsame und lernbegierige Ostpreusse geteilt. Die Zeiten unfreiwilliger Musse während der Verhandlungen hat ABRAHAM zur Ausfüllung der Lücken in seinem Wissen verwendet; nicht nur mit der Landessprache, auch mit dem spanischen und englischen machte er sich im Haag bekannt. Er verkehrte mit den leydener Theologen und Philologen, die im Hause des Statthalters aus und ein giengen. Sein Hauptinteresse gehörte allerdings der angewandten Mathematik, zu der Prinz MORITZ, der auf die Theorie der Kriegskunst selbst grosses Gewicht legte, ABRAHAM Aneiflung und Anleitung gegeben zu haben scheint, vor allem dadurch, dass er ihm seine, besonders für die Kriegswissenschaften reichhaltige Büchersammlung zur Verfügung stellte. Wie eifrig ABRAHAM diese Erlaubniss benützte, zeigt, dass er im Mai 1608 einen Katalog der oranischen Bibliothek zusammenstellte und später noch ergänzte.

Dieses Bücherverzeichnis, das ich einem Wunsche der Herrn Herausgeber entsprechend im folgenden zum Abdruck bringe, gibt Zeugnis von den vielseitigen Interessen des Statthalters; dass die Kriegswissenschaftliche und die historische Literatur die theologische an Zahl erheblich übertrifft, wird nicht überraschen, muss aber doch hervorgehoben werden. Theoretische und angewandte Mathematik neben der Architektur nimmt einen breiten Platz ein.

An politischen und theologischen Streitschriften war die Bibliothek nicht reich, eifriger wurde die Literatur der ritterlichen Künste gesammelt; neben den Werken über Pferde, Falken, Hunde, stehen auch GESNERS zoologische Werke. Von den geheimen Wissenschaften, Alchemie, Magie, Daemonologie scheint MORITZ wenig gehalten zu haben. Am meisten Beachtung verdient die Abteilung Miscellanea, bei welchem Schlagwort auch die schöne Literatur untergebracht ist; zahlreich ist sie allerdings nicht, doch die Werke des RAMUS und RONSARD sind vorhanden. Fleissig scheint der Prinz dagegen Kupferstiche gesammelt zu haben.

Die Bibliothek zählt im ganzen 403 Werke in 432 Bänden; manches Werk ist doppelt vorhanden, manches in mehreren Sprachen. Natürlich überwiegen die Werke in lateinischer Sprache; sie machen ungefähr die Hälfte der ganzen Sammlung aus. Ein starkes Fünftel ist in französischer, etwa ein Sechstel (64) in holländischer Sprache abgefasst, Werke in italienischer Sprache zählte ich etwa 30, die deutsche Sprache bringt es kaum auf ein Dutzend, die spanische Literatur ist durch drei Bücher, die englische gar nicht vertreten. Eine genauere Statistik ist bei der geringen Sorgfalt, die ABRAHAM VON DOHNA der Wiedergabe der Titel angedeihen liess, nicht wol zu geben.

Im Anschluss teile ich noch das Verzeichniß der Bücherschätze mit¹⁾ die der vorhin erwähnte DIETRICH VON DOHNA, der jüngere Bruder ABRAHAMS, bis zum Jahr 1616 für sich erworben hatte. DIETRICH, der 1620 als kurpfälzischer Oberstleutnant bei Rakonitz fiel, hat einen grossen Teil seines Lebens in niederländischen Diensten und gleichfalls in der Nähe des Prinzen MORITZ zugebracht. — Es ist die Bibliothek eines Reitersmannes, aber eines frommen; Bibel und Psalter stehen neben der *Silva curiosa* und dem *Ingenioso Hidalgo* von der Mancha; im Gegensatz zur Bibliothek der Statthalters besteht DIETRICHS Büchersammlung fast zur Hälfte aus spanischen Werken, dagegen ist die lateinische Sprache gar nicht vertreten, denn der Rittmeister dürfte auch den *Plutarch* in französischer Uebersetzung gelesen haben; freilich hat ihm auch die deutsche Literatur fast nichts zu bieten gehabt. Für die geistigen Interessen jener Zeit scheint mir auch dies kleine Verzeichniß nicht ohne Bedeutung zu sein.

I.

MAURICII PRINCIPIS CATALOGUS.

ABRAHAM VON DOHNA. 1608. 24 April. Hagae.

G. W. G.

HISTOIRES.

Histoires anciennes tant Grecques que Latines.

In Folio.

T. LIVIUS.

NICEPHORI historia ecclesiastica.

JULIUS CAESAR; latine.

XENOPHONTIS opera omnia.

5. Numismata.

C. TACITUS, LIPSII.

ZONARAS, NICEPHORUS.

POLIBIUS gallice.

JULIUS CAESAR GOLZII.

10. CAESAR AUGUSTUS eiusdem.

Fasti magistratum Romanorum.

EUSEBIUS.

STRABO.

THUCIDIDES.

15. SUETONIUS.

POLYBIUS graece et* latine.

De antiquitatibus Romanis.

Q. CURTIUS.

1) Schlob. Arch. Fasz. 47/2.

HERODOTUS.

20. De ludis Circensibus.
In Quarto.
Les fastes.
Commentarii in CAESAREM Ital.
PALLADII.
SUETONIUS gallice.
Der Grieken opgang ende ondergang.

25. LIPSII admiranda.
In Octavo.
—
In 12°.
ARRIANUS.
Imagines imperatorum.
HISTOIRE MODERNES.
In Folio.
TEVET, des hommes illustres.
SCALIGER, de emendatione temporum.

30. Chronologia HENRICI BUNTING.
COMMINAUS, gallice.
Navigationes de JEAN BAPTISTE RAMUSE ital. tom. 1, tom. 2, tom. 3.
PIETER BOR, neederlandsche historie 1. deel, 2. deel.
Chronique ancienne et moderne de Hollande et Zeelande, tom. 1, tom. 2.

35. Memorie neederlantscher historie.
Description des Pais-bas, GUICCIARDINI.
Chronike von Hollant.
EMANUEL DE METEREN, neederlandsche historie.
Historiae Sabelliae tom. 1, tom. 2, tom. 3.

40. JOVIUS.

Description des royaumes du monde.
PLATINA, de vites pontificum.
Chronica de CARLO V. hispan.
45. Annales Austriacorum principum GERARDI DE ROO.
Genealogia HENNINGII.
GUICCIARDINI, description des Pais-bas, nouv. edition.
Historischer bericht der braunschweigschen sach.
In Quarto.
Relazione del reame di Congo.
50. Discours de la guerre d'Allemagne.
Vitae et icones sultanorum cum historia Pannoniae.
Belegerung von Alkmaer.
Histoire de la paix Maltien(?).
Beschrieveng van die staaden van Hollant van GODEFROY BOOT.
In Octavo.
55. Republique van Schwitzerlant.
Historie van Westindien, JOSEPHUS DE ACOSTA.
Aventure de roy SEBASTIAN.
Speculum tyrannidis regis Hispaniae.
Cronicon CARIONIS.

60. GUICCIARDIN, des guerres d'Italie,
1. volume, 2. volume.
Histoire de l'estat de France.
Commentaires de MONLUC.
Inventaire de France 1. partie,
2. partie, 3 partie.
Memoires de la Ligue 1. volume,

65. Historia BASILIDIS Moscovitae.
Verradereye van den jesuiten GARNET tegens den Koning van Engeland.

DE LA GUERRE.

De arte militari.

In Folio.

LEONART FRONSBURGER.

Vom Keyserlichen rechten.

AELIANUS, latine.

70. " gallice.

ONOSANDER,

LEO IMPERATOR.

Paralleli militari di PATRICIO,
1. parte, 2. parte.

Castrametation de CHOULX.

75. Instructions de la guerre.

DEVOLI et BRANCACIO, dell'ordona-
nanzie et battaiglie.

De la discipline militaire.

VALTURIN, de l'art militaire, gallice.

Della militare disciplina, de CIMI ..

SANESE.

80. Harangues militaires.

GEORGII AGRICOLA, de arte militari.

In quarto.

LIPSIUS, de militia Romana.

PATRICIUS, de militia Romana.

Dell'espugnationi et difese di GA-
BRIEL BUSCA.

85. Delle cose di guerra.

Discorso del capitán CHRISTOVAL
LOCHUGA.Instructien voor jonge soldaten te
voet ende te paerd.

In octavo.

ANTONIUS VULTURINUS Jesuita, de
re militari.

90. Milice françoise de Mommoranci.

POLIENI stratagemata.

ONOSANDER, de re militari.,

LEO IMPERATOR, de apparatu
bellico.

RAMUS, de militia Caesaris.

95. Spiegel der oorlogsaken.

DES FORTIFICATIONS.

In Folio.

Fortification d'ADRIAN CONFLANS.

Fortification de GALASSO.

CARLO TETTI.

PASSINO.

100. Fortification de JACQUES PERRET.

LORINI.

SPECKLE.

WINKELMANS discours des forti-
fications.

In Quarto.

GABRIEL BUSCA, des fortifications.

105. CATANEUS, latine.

" gallice.

Sterkten Bouwing, SIMON STEVIN.

Le guide des fortifications.

ARCHITECTURE ET MACHINES.

In Folio.

Machine di RAMELLI.

110. Theatrum instrumentorum BES-
SONII.

Architecture di JAC. BAROSSIO.

Regole de'cinque ordini di archi-
tectura eiusdem.

VITRUVIUS, latine.

" gallice.

115. Theatrum RESSONII [?]

Termes de HUGES SAMBIN.

LUIGI COLLADO, de l'artigleria.

Modelles d'artifice du feu de
JOSEPH BAILLOT.

La pyrotechni.

120. Architectura de PIETRO CATANEO.
In Quarto.
La pyrotechnie.
Machine et quartieri.
M. JOHAN BOUVIER, von der buch-
senmeisterei.
Poliorcetica LIPSII.

125. Essamini de' bombardieri.
Le opere di TARTAGLIA.

MATHEMATICA.
Arithmetica et Astronomica.
In Folio.
Astronomicum Caesarium.
Opus Palatinum.
DÜRER, de la proportion.

130. SEBASTIAN MUNSTER und ALBERT
DÜRER.
ARCHIMEDES.
ADRIAN ROMANUS, in Archimedem.
TYCHONIS BRAHE, stellarum er-
rantium restitutio.
Eiusdem Astronomica.

135. Gnomonica CLAVII.
LUDOLF VAN COELEN, van den
cirkel.
Prodiadochi in 1. librum EUCLIDIS.
CARDANUS, de regulis algebraicis.
" de astrorum iudiciis.

140. Opuscula mathematica ORONTII
FINAE.
De numeris perfectis.
Tabula generalis JOANNIS REGIO-
MONTANI FRANCI.
Oud-Holland 1897.

Astrologiae methodus JOANNIS
GARCANI.
PTOLOMÆI Almagestum.

145. Speculum uranicum.
SCALIGER, de quadratura circuli.
CARDANUS, de rerum varietate.
Wiskonstige gedachtenissen daer
hem S. Exc. in geoefnet heeft
door SIM. STEVIN.

In Quarto.
Entechna musica.

150. TYCHONIS BRAHE, Phenomenis.
AUPOLICUS, de sphaera.
Apologia CLAVII.
Almanach perpetuel.
Ephimerides MARTINI EVERARDI.

155. HERONIS spiritualium liber.
Traicté de toiser.
Weegkonst STEVINS.
Theorica nova planetarum.
Arithmetica STIFELII.

160. Conformatio horologiorum WITE-
KINDI.
CARDANI tractati varii.
Cosmolabe de JACQUES BESSON.
De elementis et orbibus coelestibus
MESSAHALA.
Tabulae Prutenicae motuum cae-
lestium per ERASMUM REINHOLT.

165. Primus liber tabularum directio-
num per eundem.
WERNERUS, de elementis.
Tabulae resolutae JOANNIS VER-
DUNGEN.
Calendarium PETRI PILATI VERO-
NENSIS.
Enchiridion artis numerandi.

170. Compositio quaerentis novi.
CARDANI mathematici libelli.
Opuscula mathemática PETRI DE
ALLIACO.
ARCHIMEDES, de incidentibus.
De proportione orbium coelestium
JOANNIS KEPLERI.
175. Tractatus arithmeticus partium et
allegationum PETRI DE SALMACO.
Ephemerides JOSEPHII MOLETII
mathematico.
CLAVIUS in sphaeram JOANNIS DE
SACROBUSTO.

In Octavo.

Arithmetica GEMMAE FRISII.
ADRIANI ADRIANIDIS doctrina
sphaerica.
180. JOSEPHI SCALIGERI elenchus per
CLAVIUM.

GEOGRAPHICA ET COSMOGRAPHICA.

In Folio.

C. PTOLOMÆI opera.
Geographiae liber manuscriptus.
PAULI MERULAE cosmographia
generalis.
PTOLOMÆI tabulae.
185. Theatrum urbium orbis terrarum.
tomus 1, 2, 3, 4, 5.
Urbium theatrum [tomus 5.] GE-
ORGII BRAUN.
MERCATORIS cosmographia.
Atlas MERCATORIS.
Cosmographia ORTELII.
190. Cartenboek der mitländischer zee.
Reisboek der Portugalloisen door
LINSCHOTEN.

Carten ende verbalen belangende
Zeelant.

Napasser der oost- ende westzee.
Enkhuyser zeekartenboek von
LUCAS WAGENAER.

195. Americae et Floridae descriptio
1 et 2.

Americae pars 3 et 4.
" " 5 et 6.
" " 7 et 8.
" " 9.

Augmentum PTOLOMÆI de novo
orbe.

In Quarto.

Cosmographia APPIANI.
Geographiae PTOLOMÆI pars II.
Terraæ totius descriptio.
200. Portuum investigandorum ratio
GROTI.

JAN HUYGENS LINSCHOTEN.
Syntagma ARATEORUM.
JOANNIS ELIOTAE ANGLI Hidro-
graphia.
Konst van zeevart.

205. SIMON BARENTS beschreibung von
Nova Zembla.

Liecht der zeevart door WILLEM
JANSON.

Tresor van die zeevart.
Reysen van SPILBERGEN.
T' Goult-coningryk van Guinea.

210. ZACHARIAS SILIUS, de situ orbis.
Theatrum mundi et temporis JO-
ANNIS PAULI GALLUCII.

In Octavo.

Historie van die Westindien JO-
SEPHI D'ACOSTA.

Reyse van HOULTMAN in t' eiland
van Sumatra.

GEOMETRICA.

In Folio.

Geometria DURERI.

215. Manière pour mesurer les longitudes par WILH. NAUTON.

Chordarum resolutio ADRIANI de arcubus Romanis.

Resolutiones cordarum.

Summa de arithmeticā et geometricā proportionē.

Propositiones PTOLOMÆI de sini-
bus et coreis. GEORG PERTAG
(PEUERBACH)

220. Instrumentum sinuum PETRI ADRI-
ANI.

Demonstrationes JACOBI POLATA-
RII in EUCLIDIS elementa geo-
metrica.

De triangulis omnimodis JOANNIS
REGIOMONTANI.

In Quarto.

Theorie du quadrant.

Pratique de la geometrie d'ORONCE.

225. Practike der lantmetery.

Discobrimientos geometricos.

6 Boeken EUCLIDIS van der gront
der lantmeterye.

3 Tractat der mechanischen in-
strumenten L. HULSII.

Descriptio locorum solius regulæ
adminiculæ manuscripta.

230. WILEBORDI SNELLII geometria.

THEOLOGICA.

In Folio.

Biblia gallica.

Biblia hispanica.

Ecclesiasticus manuscriptus.

In Quarto.

Discours de la religion.

235. Tafereel von ST. ALDEGONDE.

Paraphrasis GEROBULI in Psalmos.

JUNIUS in Danielem.

Tableau.

Uitlegging des catechismi CORNE
LIS CORSTENS.

240. Staet der kerken CRISPINI.

L'estat de l'église TAFFIN.

Traicté de l'amendement de vie
TAFFIN.

Oorsprong der tempeln RODOLFI
HOSPINIANI.

HUGONIS GROTI pontifex.

245. Religionis libertas (tweemael).

Censura ubiquitatis JOANNIS LAM-
PADII.

Bible escripte à la main.

Meditation sur l'oraison de Jesus.

In Octavo.

Bible françoise.

250. Aurea salutis catena.

Sermon sur la resurrection de Christ.

Wederlegging zeker geschrift JA-
COB JANSEN Herdooper.

Catechismus Witebergensis.

Uncti Jesus effigies.

255. Medication sur l'oraison de Jesus.

Hierosticon B. A BARLICOM.

Responce apologetique du Sr. de
ST. ALDEGONDE.

De conjugio spirituali inter Chris-
tum et ecclesiam.

Dos trattados del papa y della
messia.

260. Pseaume de ST. ALDEGONDE.
Oorsprong der herdoper secten.
Van die predestinatie van M.
PIETER WYRS.
Loci communes.
Explications des evangiles de
MELANTON.

265. Clavis prophetica CAROLI GALLI.
Bulle van CLÈMENS den 8. paues
Christlicher extract aus den 4 evan-
gelisten.
De papatu Romana carmen.
Confession de l'electeur FREDE-
RICQ 3.

270. Jesus Christ mit zynen aposteln
beschrieben door JOAN WIRYX.
In 120.
Pseaumes de David escrist par
ESTER Angloise.
INNOCENTIUS PAPA, de contemptu
mundi.

PHILOSOPHICA.
In Folio.
SYDRACH.
Opuscule de PLUTARCH 1, 2.
275. Les essais de MONTAGNE.
Vicissitude des choses.
El conde BALTHASAR CASTI-
GLIONE.
CARDANUS, de subtilitate.

ULISSIS ALDROVANDI philosophi
medici ornitologiae tom. 1, tom. 2.
250. Eiusdem de animalibus et insectis.
MARC AURÈLE.
HYPPOLITUS SALVIANUS, de aqua-
tilibus.
Vogelbuch GESNERI (tweemael).
Tierbuch GESNERI.
285. Fischbuch GESNERI.
De avibus.
In Quarto.
De natura magnetis.
Phisionomia PORTAE.
ARISTOTELES de mundo.
290. HENRICI MUTHANAE.
Liber secretorum VON DER HORST.
In Octavo.
Magia naturalis.

MEDICA ET CHIRURGICA.
In Folio.
AMBROISE PARÉ.
Historia plantarum CLUSII.
In Quarto.
295. HEURNIUS, de morbis pectoris.
In Octavo.
De curandis venenis 1, 2.
Apologia chimica JOSEPHI MI-
CHELII.
Observationes FORESTII liber 2,
liber 3, liber 4.

MISCELLANEA.
In Folio.
CALEPINUS undecim linguarum.
300. BOCACE, des nobles malheureux.
Tuyn, helpt mi stouten.(?)

In Quart o.

Epistres des princes.
Auriacum HEINSII.
GROTTI scutum Auriacum.
305. Oratio panegyrica Gertrudisbergen.
SCALIGERI epistolae de vetustate gentis sua e.
Incompste van den prins van Orang.
Apologie van den prins.
Oratio panegyrica van der innem en van Groningen.
310. Victorie van die General-Staten.
Princeps Auriacus.
Sonnets de M. JEAN PETIT.
Oratio panegyrica de militia.
Oratio panegyrica de victoria Turnhaltana.
315. Epitalarium comitis ab HEN [LOHE].
Certamen novem Musarum.
MAURITIUS ALBERTI WITO.
Oratio panegyrica.
Epicedium ad principem MAURITIUM.
320. Oratio panegyrica KINSCHOTI.
Mirabilia anni 1600.
Oppugnatio urbis Bredanae.
Bataille de Nieuport.
Gratulatio victoriae MAURITII ad-
versus Albertum.
325. Triumpfliet.
Parenesis Belgicarum provinciarum.
Le miroir de l'union Belgique.
Utlegging van metamorphosis
Ovidii.
Grammatica CORNELII VALERII.
330. CORNELIS BOISENS schryfboek.

La veneerie et fauconerie de JAC.

FOUILLOUX.

Speelen van Haarlem door ZACHAR.

HEINS.

Verbeetering der schriftuer door
COELHAAS.

In Octavo.

Res gestae HENRICI BURBONII.

335. Belgica demologia.

MARTIANUS CAPELLA.

Gesta Nassavica.

Savoisienne.

Origo principis MAURITII.

370. Philomela.

Florilegium epigrammatum.

Decameron de BOCACE.

Retorica VALERII.

Spraakboek malaisch.

345. Comedie van den loop deses tyts.

La veneerie de l'empereur FREDERICQ.

BAUDII poëmata.

In Duodecimo.

Histoires tragiques 1. 2. 3.

Serrees de GUILLE. BOUCHER.

350. Les devises heroiques

Oeuvres de RONSART.

Grammatica RAMI.

Lettres PASQUIER.

Lettres du TRONCHET, secretaire
de la royne mère.

L'ESCUYERIE.

In Folio.

355. Von Zeumen.

La broue.

Anatomia del cavallo.

Infirmità del cavallo.

Ritterlige reuterkunst und turnierbuch.

360. Peerdebeelder gedruckt.
Cavallo frenato di PIERO ANTONIO FETRATO NAPOLITANO.
In Quarto.
LAURENT RUSÉ.
FREDERIGO GRIGIONE, ital.
gallice.
Gloria del cavallo.

365. CLAUDIO COSTE.
Medizinboek van paerden van M. JAN VAN DELFT.
Notitie van die generatie van paerden van zyn Exc. staende voor Ryswik.
CESARE FIASKY.
In Octavo.
De' marchi de' cavalli.
L'ESCRIME.
In Quarto.

370. L'escrime d'ACHILLE MOROZZI.
L'escrime de S. DEDIERE.
PETER BAILLI.
Cabinet d'escrime.
Della scienzia della spada.
In Octavo.

375. Della scienzia della spada.
PEINTURES.
In Folio.
Effiges des princes et capitaines de nostre temps.
Imitationes MICHAELIS ANGELI.
Beeldboek van koperdruksels.
Beelden.

380. Krichsbeelden.
Omnium gentium habitus JOOS VAN BOSCHER.
Ducum imagines.
In Quarto.
Gront der schilderkunst.
Gedenkboek van JACOB DUYM.
385. Perspective VREDEMAN. I. 2. teyl.
Perspective DE KOK ende VRIESE.
Perspective de SIRIGUTTI.
Ritratto di 100 capitani di guerra con gli lor fatti da FILIPPO TOMASINO.

POLITICA ET JURIDICA.
In Folio.
Notitia dignitatum.

390. Poli[ti]que de HENRY GEORGE LAUTERBACH [?]
Statuta hospitalis Hierosolimitani.
Tronus iustitiae (tweemael).
Placaeten ende ordonanz op t'stuck van die wildernisse.
In Quarto.
Politica LIPSII (tweemael).

395. De iure belli Belgici.
Ordonance sur le faict de la justice.
Admonitio ad orbis terrae principes.
De feudis iuris scripti Hollandici.
Credenzschreiben und instruction herzog CARLS VON SUDERMAN-LAND.

400. NIC. CRAGIUS, de repub. Lace-daemon.
In Octavo.
MACHIAVELLI discours.
Politica DANAEI.
Edictum reginae Angliae.

II.

DIE BIBLIOTHEK DES RITTMEISTERS DIETRICH VON DOHNA
IM JAHRE 1616.

Dos tratados del papa, el segundo
es de la missa, in 8°.

La silva curiosa JULIAN DE ME-
DRANO, cavallero Navarro, in 8°.

El ingenioso hidalgo Don Quichotte
de la Mancha, in 8°.

Libro de los commentarios de
GAIO JULIO CAESARE, in 8°.

5. 2 Tomi vitarum PLUTARCHI, in 8°.

Dictionarium teutsch und franzö-
zisch, in 8°.

La bible françoise, in 8°.

Histoire du grand TAMERLANES,
in 8°.

La famosa y temeraria compania
de ROMPE COLUMNAS.

10. Les oeuvres de CORNELIUS TACITUS
et de VELLEIUS PATERCULUS, in 4°.

Tesoro de las tres lenguas francesa,
italiana y espannola, in 4°.

Christliche warnung des trewen
Eckarts, in 8°.

Historie de GEORGES CASTRIOT,
in 8°.

Tragicomedia de Calisto y Me-
libea, in 120.

Le theatre du monde, in 120.

Des saines affections, in 16°.

Refranes o proverbios espanoles, in 8°.

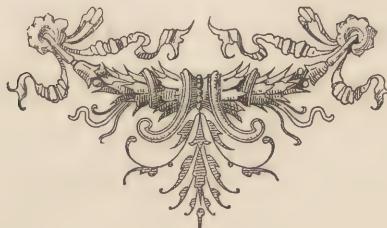
Les oeuvres poetiques, in 16°.

1 Psalmbuchlein franzözisch, in 16°.

1 " niederlandisch, —

De la vida de GONCALO HERNAN-
DEZ, in 8°.

BARLAMONT niederlandisch und
franzözisch, in 8°.

PIETER NOLPE

1613/14 — 1652/53

DOOR

M R. C H. M. D O Z Y.

E herleving onzer kunstgeschiedenis komt om persoonlijke redenen meer der schilder- dan der plaatsnijkunst ten goede. Dit feit moge zonderling zijn, daar het studiemateriaal van eerstgenoemde veel meer dan dat der laatste door gansch Europa verspreid is, te betreuren is het slechts betrekkelijk, daar het evenwicht juist daarom zooveel te gemakkelijker te herstellen is.

Voor de geschiedenis van de ontwikkeling der graveerkunst ten onzent, moet allereerst het werk onzer graveurs beschreven zijn en zelfs dit is nog lang niet geschied. Ik hoop althans eéne lacune op dit terrein te doen verdwijnen door het mij zeer sympathieke werk te beschrijven van den man, wiens naam ik hierboven plaatste. Dit werd mij gemakkelijk gemaakt, doordien het sinds lang het streven is geweest van den oud-directeur van 's Rijksprentenkabinet te Amsterdam, den Heer J. PH. VAN DER KELLEN, de platen onzer groote graveurs der 17^e eeuw zoo volledig mogelijk bijeentebrengen. Hetgeen elders door hem aangegeekend en voor mij van belang was, werd mij bereidwillig afgestaan en steeds

vond ik hem in dubieuse gevallen tot advies bereid. Geen prent is dan ook hier aan NOLPE toegeschreven, tenzij VAN DER KELLEN aan die attributie zijne sanctie verleende en indien deze arbeid eenigzins volledig mag genoemd worden, is het allereerst aan hem te danken.

Is omtrent de meesten onzer plaatsnijders allengs een en ander bekend geworden, omtrent PIETER NOLPE verkeert men nog gansch en al in 't duister. Volgens NAGLER en anderen zou hij in 1601 te 's Gravenhage geboren zijn en „*eine fruhe Reife beurkundet (haben)*” door een landschap te schilderen in den trant van VAN GOYEN met monogram en gedagteekend 1616. Vroeg rijp zou dit zeker zijn, want NOLPE was toen drie jaar oud. Anderzijds wordt zijn levensduur veelal met zestien jaren verlengd tot 1670; dientengevolge worden prenten aan hem toegeschreven, die hij onmogelijk kan gegraveerd hebben o. a. het ongeval van JOHAN MAURITS VAN NASSAU te Franeker in 1665 door J. DE VISSCHER¹⁾ en het vertrek van den Koning van Engeland in 1660 door P. H. SCHUT en C. v. DALEN jun.²⁾ Tegen de attributie aan NOLPE van de prent op het bezoek van HENRIETTE MARIA VAN ENGELAND op Heemstede door C. Jz. VISSCHER in 1642 zou dit bezwaar niet bestaan³⁾. NAGLER noemt hem een leerling van CORN. VISSCHER en SUYDERHOEFF en zeker herinnert zijn graveertrant aan deze beiden. Maar hiertegen is op te merken dat zij zijne tijdgenoten en waarschijnlijk zelfs jonger dan hij waren.

Het juiste geboortejaar van NOLPE kan ik tot mijn leedwezen niet opgeven. Uit de hier volgende acte van ondertrouw blijkt evenwel dat hij hetzij in 1613 of 1614 is geboren.

Kerkintekenregister in dato 9 October 1637

PIETER NOLPE van Amsterdam, oud 23 jr., vergezeld met zijne moeder LYSBETH NICOLAES, plaatsnijder, wonende N. Z. Achterburgwal.

MARRETIE JANS van Hoorn, oud 22 jr., wonende Groenmarkt.
in marg., sij heeft der ouders consent ingebracht.

De bruidegom alleen ondertekende en wel aldus

Pieter Nolpe

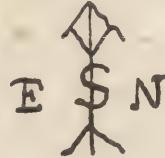
¹⁾ JOUBERT II 322.

²⁾ HUMBERT et ROST V 419.

³⁾ Cat. NEBE p. 56 no. 44.

Den naam van zijn vader speelde een gelukkig toeval te Bergen op Zoom mij in handen. Den 11^{en} Januari 1600 trouwde er ENGELBERT NOLPE van Atten-dale met ELISABETH NICOLAAS GABRIELS' dochter van Bergen op Zoom. Den 26^{en} Juni 1601 werd de jonge man er poorter, zooals toentertijd veelal na het huwelijk geschiedde, om het voorrecht van geboren poorterschap aan het verwachte kind te verzekeren. In November 1601 werd dit geboren, een meisje ELSKEN; in November 1604 volgde een jongen JOHANNES. Hoe deze laatste bij zijn huwelijk in 1636 kon gezegd worden van Goes afkomstig te zijn, is mij duister gebleven. Zijn vader woonde althans reeds Augustus 1623 te Amsterdam, toen hij een schuldbekentenis van f 370 ondertekende. Wellicht had hij er zijn weg over Zuid-Beveland heen gevonden. Hij was September 1633, zijne vrouw LYSBETH CLAASdr. October 1636 nog in leven. Omtrent zijn beroep bleek mij niets; dat hij geene voorname plaats in de maatschappij bekleedde kan hieruit blijken dat hij bij zijne inschrijving als poorter zijn naam slechts door een

monogram

wist aan te duiden.

gulden bedroeg, onder zijne erfgenamen verdeeld¹⁾. Dezen waren de nagelaten kinderen van zijn broeder PIETER en zijne zusters AGNIETE en ELISABETH. Zijn broeder JAN was, evenals eene zuster ANNA genaamd, blijkbaar zonder kinderen na te laten, overleden.

De twee genoemde zusters hadden niet lang genot van hun rijkdom. Beiden overleden kort na elkaar, want reeds Maart 1665 werd de inventaris hunner nalatenschap opgemaakt, te hunnen huize buiten St. Anthonie's poort in de Stadsherberg²⁾. Het totaal montant was ook bij hen niet onaanzienlijk nl. netto f 37081. Een deel daarvan werd zonderling bewaard bevonden, nl. 715 gulden in een blaas, f 1250 aan dukaten enz. in een vischnet en dgl. meer. Opmerking verdient het groote aantal schilderijen, vooral landschappen. Uit het lijstje van boeken blijkt dat de gezusters veel met den bekenden JACOB BÖHME op hadden.

Bij testament van 26 Octob. 1663 hadden zij, ieder aan de langstlevende het vruchtgebruik besproken en, eenige legaten daargelaten, tot erfgenamen ingesteld de kinderen van hun broeder PIETER zaliger. Die kinderen waren:

AALTJE, gedoopt 14 Septb. 1638, gehuwd eerst (1659) met den boekverkooper ISAACK NAUWINCX en daarna met GERRIT VAN GOEDESBERGEN.

ELISABETH, gedoopt 23 Febr. 1642, in 1660 of '61 gehuwd met JAN MICHELS VAN DEN BERGH.

ENGELBERT, geboren omtrent 1643, in 1665 gehuwd met BAEFJE CORNELISdr., in 1667 als chirurgijn te Bunschoten gevestigd.

De twee jongsten ANNA, geb. 1648 en PIETER, geb. omtrent Mei 1652, waren overleden.

Kennen wij zoodoende de naaste bloedverwanten van den plaatsnijder en een en ander omtrent hunne maatschappelijke positie, zijne eigen levensomstandigheden zijn grootendeels, spijtig genoeg, in 't duister gebleven. Wij zagen dat hij tijdens zijn huwelijk op de N. Z. Achterburgwal woonde, in 1640 had hij zijn zaak overgebracht naar de Kalverstraat, in 1648 was zijn kunsthandel in de St. Nicolaasstraat gevestigd, zeker geen vooruitgang. Van de bovengenoemde erfenissen van zijn broeder en zusters profiteerde hij zelf niet. In 1652 komt hij nog voor als woonachtig in laatstgenoemde straat. In Augustus 1653 was zijne weduwe er kunstkoopster. Vreemd genoeg vond ik nergens zijne begrafenis geboekt.

1) Notulen der XVII van 20 Augustus 1660 en 28 Sept. 1661; notaris J. H. LEUVEN 6 Octob. 1660 en 13 Octob. 1663; not. A. v. SANTEN 13 Decb. 1667; Bewijsreg. der Weeskamer 2 Novb. 1661.

2) Notaris J. H. LEUVEN Maart en 11 August. 1665.

3) Eod. loco 26 Octob. 1663.

MARRETIE JANSdr. leefde nog in 1665, waarschijnlijk evenwel niet tezelfder plaatse. Althans haar zoon PIETER werd April 1664 van de Doelenstraat uit ten grave gedragen. Brengt men van hetgeen deze naliet¹⁾ in aftrek hetgeen hij van zijn oom had geërfd, dan blijft zeer weinig over voor hetgeen men als zijn vaderlijk erfdeel kan beschouwen.

Vóordat ik tot de besprekking van NOLPE's graveerwerk overga, komt de vraag te berde of hij alleen op dit terrein heeft uitgemunt, dan wel ook als schilder genoemd mag worden. Aan hem worden veelal toegeschreven zekere landschapstukken gemerkt met de latijnsche letters P N geëntralaceerd en zeer aan VAN GOYEN herinnerende. Zoolang er zoovele monogrammen in onze kunstgeschiedenis onverklaard blijven, moet ik deze attributie ongegrond noemen. Verwantschap met NOLPE's prenten bestaat er niet; in geen enkel archiefstuk wordt hij als schilder aangeduid, het voorkomen van bijzonder vele landschappen in de nalatenschap zijner zusters werd door mij pour acquit de conscience genoemd, maar kan toch op zich zelf moeilijk als bewijs gelden; eindelijk het laatste jaartal op de betrokken doeken is 1636, terwijl de eerste gravure, zoover bekend, van 1637 dateert, zoodat het den schijn kan hebben dat hij het penseel met de graveernaald verruilde, het oudste evenwel is 1630 en het stuk, waarop dit prijkt, kan nauwelijks voor het werk van een 16 of 17jarig jongman gelden.

Evenwel acht ik het aangewezen de schilderijen met gemeld monogram op te noemen, van wier bestaan ik kennis draag.

De meesten werden mij door de Heeren BREDIUS en HOFSTEDE DE GROOT aangewezen. Het zijn de volgenden:

1. Rivierlandschap, op den voorgrond twee bootjes met visschers, rechts boerewoning en hooiberg, links onderaan gemerkt *P N* (monogr.) 1630, br. 48 $\frac{1}{2}$, h. 39; eigendom van den Heer I. G. DE HAAN te 's Gravenhage.

2. Landschap, voor een herberg houden verscheidene wagens stil, rechts twee paarden voor een met stroo gedekte stal; gemerkt *P N* (monogr.) 1631, op MOLYN gelijkende, maar fletser, br. 51, h. 35; eigendom van den Heer MAX OPPENHEIM te Mainz; op de tentoonstelling aldaar 1887 nr. 159 (in den catalog. het jaar verkeerd opgegeven als 1642).

3. Landschap 1631, reizigers te paard en boeren; rechts op eene hoogte bosch, links een vijver, op den achtergrond een dorp, br. 59 h. 39; catalog. der veiling SIERSTORPFF te Berlijn 1887 no. 26.

4. Landschap, een zandweg voert naar rechts voorbij eene boerewoning,

¹⁾ Weeskamer 17 Juni 1664, 16 Septb. 1665.

die door zware boomen omringd is. Vóoraan eenige figuren; bij de woning een wagen, aan de put ook personen; gemerkt onderaan op een plankje: *P N* (monogr.) 1633, br. 22 h. 16; in het Koninkl. Museum te Berlijn (collectie SUERMOND, Aken 1874) in den catalog. van 1883 nr. 833B, in dien van 1891 niet meer (depôt?)

5. Kanaallandschap, visschers met sleepnet, aan den oever twaalf vischkaren; gemerkt ondèraan links op een plankje *P N* (monogr.) 1633, br. 70½ h. 46; in de oude Pinakothek te München (collectie ZWEIBRÜCKEN) in den catalog. van 1888 nr. 538 (Phot. v. HANFSTÄGL Cab. VI).

6. Rivierlandschap, gemerkt *P N* (monogr.) 1636; wat flauw, zeer zwakke figuren br. 70½ h. 39; in het Museum te Kopenhagen, in den catal. van 1896 nr. 253.

7 en 8. Twee kanaallandschappen, pendanten, één er van althans gemerkt: *P N* (monogr.) 1636; op dit: links water met schepen, rechts boomen, een toren met huizen enz.; op het andere het water rechts, de boomen links; br. 72 h. 41; in het Musée RATH te Genève; in den catalog. van 1892 nr. 273, 274 (274 gemerkt; aangeduid als Ecole de VAN GOYEN.)

9. Slapende Venus naar links; br. 20½ h. 23½, als gemerkt met monogram en jaartal opgegeven in den catalog. der veiling REIGERSBERG te Keulen 17 October 1890 nr. 110; zeer twijfelachtig, gekocht door LAND.

10, 11. Twee landschappen, gemerkt, in de veiling der collectie's CLANCART en TYRELL te Londen Maart 1892, gehouden door CHRISTIE, MANSON en WOODS, nr. 60, verkocht voor f 580.

12. Landschap, een herder met zijn hond, twee ruiters; br. 79 h. 45; in het Groothertogelijk Museum op het slot te Mannheim; in den catalog. van 1880 nr. 84, als door VAN GOYEN geschilderd.

13. Landschap, rondje, eigendom van den Heer ST. MICHEL te Mainz.

14. Landschap, dorpstraat, vóoraan ruiters en voetgangers, br. 56 h. 34; in het Museum te Leipzig, (Thiemesche Stiftung) in den catalog. van 1891 nr. 575.

15. De hooiogst. In de veiling HABICH te Cassel 9 Mei 1892, nr. 111 van den catalogus, br. 58 h. 39; gekocht door REINHOLD voor 160 Mark.

16. Landschap, drie ruiters en een hond; br. 35½ h. 24½; eigendom van den Heer P. V. SEMENOFF te St. Petersburg.

17. Landschap, in 't midden boerenuizen, links vooraan een boer bij een put, br. 43 h. 31; in het Museum te Cassel, in den catalog. van 1888 nr. 356, toegeschreven aan VAN GOYEN.

18. Landschap, boerenwoning onder boomen, op den achtergrond veldarbeid, br. 70 h. 48, in het Museum te Mainz; in den catalog. van 1887 nr. 75, toegeschreven aan VAN GOYEN, gelijkt meer op MOLYN.

19. In 1887 bij Mevrouw de Weduwe BERG te Frankfurt a. Main, klein stukje.

20. Ruitergevecht, bij het uitgaan van een bosch worden ruiters door soldaten in hinderlaag beschoten; op den achtergrond boomen en een wagentje, br. 47 h. 35; catalog. der veiling PAUL MANTZ te Parijs 1895 no. 71.

Slechts ééne teekening van NOLPE is mij bekend en nog wel sinds kort. Enkele weken geleden kwam zij voor in eene auctie van de firma R. W. P. DE VRIES, waar de Heer P. LANGERHUYSEN Lz. te Huizen ze kocht. Deze had de goedheid ze mij ter beschrijving toetezenden.

Met de pen op perkament geteekend, komt zij met geen enkele prent van NOLPE overeen, maar, al kwam zijn naam er niet op voor, zou zij toch dadelijk als zijn werk te herkennen zijn.

Op den voorgrond rechts staat op eene hoogte een gezelschap van vier personen; in 't midden twee dames achter elkaar, en face gezien. De voorste wordt door een van links komenden heer, den hoed in de hand, aangesproken; de achterste evenzoo door een rechts staanden heer, die den hoed op het hoofd houdt en den rug naar den toeschouwer toekeert.

Rechts van dit gezelschap nog twee mannen, waarvan de één, een vuurroer over den schouder zich verwijdert, de andere meer achterwaarts langs hen heenziest.

Aan gene zijde der hoogte en links daarvan, over de volle breedte van het blad, ijsvermaak, een draakvormige ar, ijsschuitjes, sleden, een kolfpartij en schaatsenrijders.

Op den wal links van het ijs vooraan eenige hoge gebouwen, waarvan een met een torrentje, verderop een molentje en in 't verschiet een hofstede met hooiberg.

De handteekening bevindt zich op de helling links van de hoogte, zie de calque, bovendien is in den linker benedenhoek, naar het schijnt eene 17^e eeuwsche aanduiding *P. Nolpe 1638.*

br. 295 h. 141. Op de keerzijde: *N°. 1328.*

Nolpe

GRAVURES VAN EEN JAARTAL VOORZIEN.

1. Floraes Gecks-kap | of | Afbeeldinge van 'twonderlycke Jaer van 1637 doen d'eene Geck d'ander uytbroeyde, | de Luy Ryck sonder goet, en Wys sonder verstant waeren. | Opschrift boven in de plaat.

In 't midden een groote narrenkap, met de opening naar voren en met eene vlag daaraan vastgehecht, waarop twee narren met het onderschrift: i n d e 2. Sotte bollen; in de kap ziet men een aantal mannen aan tafels zitten, een

er van houdt een weegschaal in de hand, op de voorste tafel staat eene kaars. Boven het gezelschap: *De Comparitje*. Aan gene zijde der kap een man, die er tegen schijnt te wateren, achterwaarts rijdt *Flora* op een ezel naar rechts voorbij, begeleid en achtervolgd door volk, waarvan twee haar met roeden slaan; op den achtergrond een kasteel. Rechts in 't verschiet landschap met kerktoren; rechts op den voorgrond drie mannen met schop en hark, een van hen tast met zijn hand in een tusschen hen staanden mand met bollen en bloemen, waarvan er ook enkelen op den grond liggen.

Aan deze zijde der kap loopt een man met een korf met bollen op zijn rug en een meisje met bloemen in dé hand naar rechts; naar den voorgrond toe kruit een ander man door een jongen vergezeld een wagen met bollen en bloemen naar een vuilnishoop in den linker hoek.

Links ter zijde van de kap staan enige personen op een hoogte, nl. tegen de kap aan een jongen en verder naar links een man, die zijn hoofd krauwt en bedrukt ziet, een lachend heer (volgens de verklaring een waard die bij den handel wel [heeft gevaren]), een man in gebogen houding, in een mand met bollen ziende, die hij voorover houdt, achter dezen de duivel, met een poot op een omgevallen mand, in de rechter hand een zandlooper, in de linker een lange stok, aan welks uiteinde een narrenkap en waaraan lager tal van (verkoop) briefjes hangen.

Achter deze personen een hooge bouwval, op welks top een huisje staat. Rechts onderaan in de plaat *C. Dankerts excúd.*

In de marge toelichting *Aenden Nieús-gierigen Leser.* | in 8 kolommen onderteekend I. D. L.

1^e staat: als voren, in het Gemeentearchief te Haarlem.

2^e staat: rechts onderaan: *Hugo Allert excúd.*, het oude adres uitgeslepen.

3^e staat: het vorige adres bijna onzichtbaar gemaakt, in de marge onder de 4^e en 5^e kolom: *H. Focken Excúd.* |

4^e staat: het laatstgemeld adres uitgeslepen, komt wel voor in het Tafereel der dwaasheid.

br. 535, h. 418 (marge ad 55 incl.)

Eene verkleinde copie in de 2^e uitgave van *De drie Zameinspraeken Tusschen Waermondt en Gaergoedt 1734.*

2—4. INTOCHT VAN MARIA DE MEDICIS 31 AUGUST. 1638.

2. Wapen van Amsterdam in gekroond schild; het uitloopend voetstuk hiervan met de leeuwen-schildhouders op een balk. Onderschr.: a m-
stel rod am i a o d o m i n i C I O C C X X X I X . | Cornelium Dank-
e-
rum Excudebat. |

Een latere uitgave mist het adres, heeft in boekdruk een vijfregelig bovenschrift: *iconismus turmæ patritiæ equestris | christianissimam | reginam matrem, mariam mediceam | amstelodamum intrantem iussu d. consulum | excipientis, et dedvcentis. |* en is aan de keerzijde bedrukt met eene (zonder den aanhef) 12regelige Latijnsche opdracht aan de vier met name genoemde Amsterd. burgemeesters, gedagt. 1 Septb. 1639 en ondert. *V. A. civis cliensque humillimus | W. de Leeuw. | br. 518 h. 376.*

3. *effigies | mariae de medices christianissimi | gal- liarvm regis henrici — magni conivgis, trivm regvm | matris, hetrviae — dvcis filiae. |* boven het portret ten halven lijve, half naar links gewend in ovalen rand binnen breed uitgewerkt schild. Omschr.: *sic ivit nostram grandis medicea per vr bem, — sceptrov m mater svscipienda trivm aº. MDCXXXVIII.* Het schild, uit welks kroon bloemen spruiten, wordt gehouden door twee engelen, met bloemtakken in de hand en een wapenschild, waarop resp. de lelien en de penningen naast zich. Het geheel op breedelijst, waaronder *vr bem amstelodamensem intravit regina — ipsis calendis septembbris anno CICICXXXVIII. | G. Hondthorst effigiem pinxit.*

Het portret is blijkbaar door HOLSTEYN gegraveerd,
br. 520 h. 374.

4. De intocht zelf op zeven bladen.

Op blad 1 onderaan l. *JM: D: Jonge designavit | P Nolpe fecit.* Op den achtergrond links de Haarlemmerpoort en de brug over de gracht met twee ophalen en een poorthek. Door dit laatste gezicht op een molen; op de brug en tot voorbij het poorthek gewapende schutters. Rechts nadert de optocht, voorop drie blazende trompetters, daarachter een voorrijder.

Op blad 2 achter een tweeden voorrijder de aanvoerder van den stoet; naast zijn paard loopen twee jongens, de eene met een degen onder den arm. Hij wordt gevuld door 21 ruiters in 7 reien (ten deele op blad 3).

Op blad 4 en 5 achter een vaandeldrager te paard hetzelfde aantal ruiters eveneens drie aan drie. Daarop volgt, grootendeels op blad 6 het zesspan voor den wagen, waarin MARIA DE MEDICIS en eene dame tegenover haar gezeten zijn. Achterwaarts een stoet van 18 ruiters ter begroeting der Koningin uit Amsterdam gekomen. De voorste spreekt de Koningin aan, van hem is alleen het hoofd zichtbaar door den open wagen heen. Links van het voorspan een man en face gezien, leunende op een staf, ter zijde van den wagen een ander, een

pistool in de hand, aangeblaft door een hond. Achter den wagen tien ruiters, waarvan slechts enkelen ten volle zichtbaar. Daarachter op eenigen afstand, grootendeels op blad 7 twee mannen te voet en twee te paard vóór een wagen met den koetsier op den bok, maar slechts ten deele zichtbaar.

Op den voorgrond rechts drie personen in gesprek, één met een degen op zij wijst naar den optocht, één der twee anderen zit op een paal.

br. 490 + 473 + 469 + 473 + 470 + 465 + 211 = 3051 h. 315.

Hierbij behorend gegraveerd bovenschrift op strooken van 3.5 hoog:

iconvsmvs tvrmæ patritiæ eqvestris chri | stianiss.
reginam matrem, mariam medic | eam amstelro. intrantem
ivssv dd. conss. | dedvcentis, cohort, præfecto d. corn. ada |
velaer d. in petten, eqvit. magist. corn. a | vloeswyck sign:
nicolavs bas. locvmt. | petro a b. hoorn. |¹⁾

Van vier ruiters in den optocht bestaan copiën nl. op blad 3 van de aan deze zijde rijdenden in de 4^e en 6^e rei achter den aanvoerder en op blad 4 van den vaandeldrager (zonder vaandel) en van den ruiter dezerzijds in de tweede rei achter hem.

De copiën zijn zeer getrouw, alleen verschillen de kragen en van den vaandeldrager ook de hoed; met de ruiters van 1660 (v. i.) komen zij minder overeen.

br. 125, h. 195.

In het Rijksprentenkabinet te Amsterdam berusten acht tekeningen vóór de gravure, bovendien links genummerd, *N°. 1* heeft onderaan links *JM designavit*.

Van blad 1—5 zijn de verschillen zeer onbeduidend; op blad 6 staat de wagen meer naar achterwaarts en zijn er niet één maar twee honden; op blad 7 staat achter den eerste een tweede persoon, met pistool gewapend. De strook van het midden van dit blad tot dat van blad 8 (waarop een achttal ruiters en toeschouwers door elkaár staan) is niet in plaat gebracht. Dit verklaart de geringere breedte van blad 7 der gravure. Daarvoor heeft de graveur wel het slot van blad 8 der tekening gebruikt, maar is daarvan toch in tal van opzichten afgewezen.

De bladen van tekening en plaat dekken elkander niet.

br. 307 à 322, h. 192 à 198.

2e staat:

Bovenschrift in 't midden: *Afbeeldinghe op wat wyse haere Hoogheeden maria stuart Princesse Rojael, en haeren Soon zyne Hoogheyt wilhelm van nassoué, | de III Prince van Orangien, &c. op 't versoek vande...*

¹⁾ Op afzonderlijk blad in auctie SLAGREGEN (F. MULLER en Co.) October 1892.
Oud-Holland 1897.

Heeren . . . en | . . . Burgermeesteren der Stadt Amsterdam etc. door de Amstelsche Ridderschap, der selver stede zyn ingeleyt, op den 15 van Somermaent A° 1660, onder 't geleyde | vande . . . Cornet. | Daaronder in drie kolommen de namen der deelnemers, waarvan drie door A B C op de plaat zijn aangeduid. Deze heeft de volgende veranderingen ondergaan:

Op blad I staat de nieuwe poort (zonder toren) evenwijdig aan hethek dat hier van dak en muren voorzien is, de tusschengelegen brug, amper zichtbaar, heeft slechts één ophaal; de molen is weggevallen. Het costuum van den aanvoerder der schutters is gewijzigd. Voor de trompetters is een pauker toegevoegd, de voorrijders achter hen zijn weggevallen. De twee maal zeven reien bestaan hier uit vijf in plaats van uit drie ruiters en de vaandeldrager tusschenin is anders uitgerust. In de koets de twee dames ongewijzigd, op de voorbank is de prins bijgevoegd, zijn gezicht is naar den toeschouwer gewend. De tien ruiters achter de koets zijn vervangen door een gansch andere groep van vijf ruiters, één van de tien is bij abuis blijven staan. De groep aan 't slot is geheel als op den I^{en} staat.

5—13. FEESTELIJKHEDEN TER EERE VAN MARIA DE MEDICIS
SEPTEMBER 1638.

medicea | hospes, | sive descriptio | pblicae gratvla-
tionis, | qua | Serenissimam, Augustissimamque | Reginam, |
mariam de medicis, | exceptit | senatvs populvsque | amstelo-
damensis. | Auctore Caspare Barlaeo, | stadswapen | amstelo-
dami, | Typis Johannis & Cornelii Blaev, | CICICDXXXVIII. |

blyde|inkomst|der...|koninginne,|maria de medicis,|
t'Amsterdam.|Vertaelt uit het Latijn.....|t'amsterdam,|
By Iohan en Cornelis Blaeu,|CICICXXXIX.

In dit werk zijn de navolgende platen door NOLPE gegraveerd:

5. resp. blz. 14/15, 32/33 en 18/19. Voorstelling op den triomfboog op den Dam.

In 't midden HENDRIK IV en MARIA DE MEDICIS door een bisschop voor het altaar in 't huwelijk verbonden. Twee engeltjes houden boven hen een koningskroon. De sleep van den bruidegom wordt door twee knaapjes, die van de bruid door een meisje opgehouden. Achter genen een page met den helm,

achter het meisje twee koorknopen. Op den voorgrond links Mars en Hercules, deze met het wapenschild der Bourbons, rechts Minerva met het wapenschild der Medici's. Dit wapen ook op den wimpel van de speer die zij in de hand houdt. Op twee der penningen van het wapen en op één in den wimpel de leliën. Rechts onderaan in de marge 5.

1e staat: het wapenschild der Medici's onjuist gequarteleerd nl. de penningen in 2 en 3, daarop geene leliën, wel op een van die in den wimpel; het schoeisel van Minerva heeft alleen vertikale, hare voeten geene arceering; de achtergrond alleen horizontaal gearceerd; ongenummerd.

2e staat: het wapenschild juist, nl. de penningen in 1 en 4, in ieder vak op één penning leliën evenals op den wimpel; het schoeisel ook horizontaal gearceerd, evenals de linker voet; achtergrond als voren; ongenummerd.

3e staat: als boven; de geheele achtergrond en andere deelen der plaat zijn ook verticaal gearceerd, br. 375 v.o., 380 v.b., h. 290.

6. resp. blz. 22/23, 42/43 en 30/31. Voorstelling op den triomfboog op de Varkensmarkt.

Van links komt MARIA aanrijden onder een troonhemel in een door vier leeuwen getrokken wagen; achter haar zitten hare drie dochters met de wapenschilden hunner echtgenoten Groot-Brittannie, Spanje en Savoye; vóór haar zitten hare twee zoⁿ is LODEWIJK XIII en de hertog van ORLEANS, eveneens met hunne wapen ilden.

Rechts komt door eene poort van achterwaarts de stedemaagd van Amsterdam, staande in eene kogge, MARIA tegemoet; achter haar in het schip Mercurius en twee gewapenden, waarvan één aan een speer stads wimpels vertoont. Te rechterzijde van het vaartuig, staan in de poort vier personen de werelddeelen voorstellende en achter hen twee vrouwen. Op den achtergrond ziet men tegen een huis aan. Bovenaan op banderol: *laet a de v m p a r t v.*; rechts onderaan CL. M. Inv. en in de holl. uitgave in de marge 5,

br. 376 h. 284.

7. resp. blz. 44/45, 72/73 en 54/55. Eerste vertooning aan de noordzijde van het eiland in den Amstel.

In 't midden de ouders van MARIA door een bisschop in 't huwelijk verbonden; rechts het altaar met assisteerende koordienaren, daarvóór hangt een lamp; achter de bruid een slippendraagster. Links zit op een troon MARIA's grootvader Keizer FERDINAND I in ornaat; aan weerszijden staan gewapenden, onder aan de kroon twee knaapjes, de een met een zwaard. Rechts onderaan

CL. *Moyaert. Inv.* en in de Hollandsche uitgave in de marge *P Nolpe: fecit*: 7,
br. 384 h. 289.

8. resp. blz. 46/47, 74/75, 56/57. Tweede vertooning aan de noordzijde van het eiland.

In 't midden zit op den achtergrond Keizer MAXIMILIAAN in ornaat op den troon en overreikt de keizerskroon der met haar wapenschild voor hem knielende stedemaagd van Amsterdam; aan weerszijde achterwaarts gewapenden en naar den voorgrond toe, zoodat het middenvak openblijft, de zeven keurvorsten, herkenbaar aan hun wapenschild aan hun voet geplaatst. Rechts onderaan CL. *M. Inv.* en in de Holl. uitgave in de marge 8,
br. 384 h. 289.

9. resp. blz. 46/47, 76/77 en 58/59. Eerste vertooning aan de zuidzijde van het eiland.

In 't midden een bol gallia splijtende door een brandende toorts, die een daarachter staande duivelsgestalte er in stekt. Links staat Frankrijk (gekroond en in langen mantel) het handenwringende aan te zien; achter haar Ceres, Bacchus, Pomona en Flora, (herkenbaar aan hunne kapsels) vol ontzetting. Rechts aanschouwt HENDRIK IV als Hercules het tafereel, zittende tegen een pilaar geleund; Vrede en Rechtvaardigheid liggen terneergeworpen bijna onder den bol. Rechts achterwaarts komt Venus met wanhopig gelaat en opgeheven armen aanrijden, door eene kabouterachtige gestalte voortgestuwd; Cupido verbergt zich in het gewaad, dat haar ten deele omgeeft. Rechts onderaan CL. *Moyaert Inv.* en in de Holl. uitgave in de marge 9,
br. 381 h. 288.

10. resp. blz. 48/49, 76/77 en 58/59. Tweede vertooning aan de zuidzijde van het eiland.

In 't midden de bol gallia van één gekloofd; er achter Flora, Venus, Cupido en Pomona met ontsteld gelaat. Rechts achterwaarts Ceres en Bacchus en op den voorgrond tusschen de nog te bodem liggende Vrede en Rechtvaardigheid Frankrijk, dat smeekend de handen opheft tot Jupiter, die zich met Juno en anderen boven in de plaat in de wolken van den Olympus vertoont. Uit dezen daalt Mercurius, van rechts komende, neder in de richting van Hercules, die links op den voorgrond staat en opwaarts ziet. Jupiter wijst met de rechterhand naar hem, met de linker naar Mars en Minerva. Rechts onderaan: CL. *M. Inv.* en in de Holl. uitgave in de marge 10,
br. 376 h. 291.

11. resp. blz. 48/49, 78/79 en 60/61. Derde vertooning aan de zuidzijde van het eiland.

In 't midden de twee helften van de bol *gallia* tegen elkaâr gesteld. Rechts trachten Vrede en Rechtvaardigheid zich op te richten; achterwaarts zien Venus en Cupido toe en evenzoo naar 't middén toe Bacchus, Flora, Pomona en Ceres. Rechts staat Hercules tusschen Mars en Minerva, evenals eerstgenoemden luisterende naar de godin, die naar den bol wijst; achter hen wijst Mercurius opwaarts naar den Olympus, van waar de goden toezielen. In de Holl. uitgave in de marge 11.

br. 379 h. 290.

12. Achter de vorige. Vierde vertooning aan de zuidzijde van het eiland.

In 't midden legt Hercules 'om den bol *gallia* een stevigen band, door Mars en Minerva daarbij geassisteerd. Rechts geeft een vrouwelijke figuur gehelmd en met spies gewapend aan den Vrede de hand; bij deze ligt een lictorenbundel op den grond. Links Bacchus, Ceres, Flora, Pomona en Venus in dank de handen vouwend en in verrukking de armen omhoog heffende. Boven in de plaat de Olympus met de goden. Rechts onderaan CL, *M. Inv.*:

De 2^e staat in de Holl. uitgave heeft meer arceeringen o.a. op den bijl rechts onderaan, de pilaren aan weerszijde, de vrouwelijke gestalten vooral links; en in de marge rechts 12.

br. 376 h. 286.

13. Achter de vorige. Vijfde vertooning aan de zuidzijde van het eiland.

In 't midden torscht Hercules den bol *gallia*, door Mars en Minerva daarbij ondersteund. Evenals op alle voorgaande platen aan weerszijden tegen den rand een pilaar met draperie, tegen dien links Minerva's, rechts Mars' attributen. Op den achtergrond links Rechtvaardigheid, rechts Vrede op een met festoenen omhangen voetstuk.

Links onderaan CL. *M. Inv.*, in de Holl. uitgave in de marge 13.

br. 380 h. 286.

14. JACOBUS TIRAS OP ZIJN DOÖDBED.

In de marge: R. P. F. Jacobvs Tiras Ord: Minorvm, *Moritür Horneæ 3° Septemb. A^o 1638. | Hæcne Dei Tuba Lingua sile? non fuit Horna tuus? |* (achtregelig in twee kolommen) r. ondert. *I. Cools.* Links *R. Deyer Pin. | P. Nolpe fe.*

De pater is gekleed in een monnikspij met opgeslagen kap; hij heeft de stola om, de handen samengevouwen om een kruisbeeld, de voeten bloot; hij

ligt van links naar rechts op een plank met een mat onder zich, het hoofd op een bos stroo.

Rechts op den achtergrond hangt een gordijn van boven neér om een met een kleed omhangen tafel, op dezen een boek, waarop een doodshoofd; een zandlooper is er tegen aangevallen; een walmend olielampje dreigt om te vallen; van de tafel hangen een bul en een rozekrans af,

br. 396 h. 504 (marge ad 46 incl.)

I 5—20.

christelycke offerande, | Bestaende | In Gheestelycke |
Rymen ende Zangen: | | Gesamentlycke aenley-
dende tot een | Christelyck leven. | Gemaekt door Jan Krul. |
aan de keerzijde van het slot der voorrede: Men vint dese Boekjens
(zynde principa-| len) te koop by Cornelis Dirksz. Kool, |
Boeckvercooper inde Warmoesstraet inde Passer. Ofte
by den Au- | theür op de Roose-graft, in 't Draet- | Vat, tot
Amsterdam. Anno 1640. |

Hierin:

15. *Christelijcke Offerhanden*, bovenaan op een door engeltjes vastgehouden banderol. Links zit een man achter een toonbank geld en kleedstukken uit te delen aan behoeftigen. Te rechterzijde der toonbank haalt een man brood uit een korf en staat een kroes. Van boven dalen zonnestralen neér, waartusschen engeltjes dartelen, br. 93 h. 134.

16. Een rijkgetoooid meisje neemt knielende een boekje aan van een fraai gekleed jongman. Rechts achterwaarts knielt voor een altaar eene vrouw in eenvoudig gewaad en ziet naar het paar om. Een engel spreekt haar toe; op den bodem naast haar liggen sieraden. Onder de plaat in boekdruk: Keer mijne oogen enz., boven de plaat evenals bij de volgende gravures de titel van het werkje, aan de keerzijde 34 regels vers: O Werelt! enz., br. 87 h. 109.

17. blz. 17. Aan eene geknielde vrouw worden door twee andere vrouwen appelen en bloemen aangeboden, die rechts knielende, de andere staande. Boven haar keeren twee engeltjes een korfje met bloemen om. Rechts op den achtergrond boom en struikgewas.

Onder de plaat in boekdruk: Godt-zalige liefde enz.; op de keerzijde vier coupletten, br. 87 h. 109.

18. blz. 25. Rechts staat eene vrouw naar een achter haar staanden engel te luisteren. Links achterwaarts zit eene vrouw op de luit te spelen; aan hare voeten ligt een opengeslagen liedeboek. Op den achtergrond ziet men tegen een tafel aan, waarop een spiegel en andere voorwerpen.

Onder de plaat in boekdruk: Ydelheyts versmadingh enz., op de keerzijde vier coupletten, br. 87 h. 109.

19. blz. 36. Rechts zit eene vrouw, eene luit in de hand, naar links opwaarts ziende naar een voor haar staanden engel. Te harer rechte staat van voren gezien een man in pelgrimsgewaad, een staf in de hand. Aan weerszijde geboomte.

Onder de plaat in boekdruk: Hoe sullen wy singhen enz., op de keerzijde drie coupletten, br. 87 h. 109.

20. blz. 41. Links knielt naar rechts gewend eene vrouw, met een hart in de hand, dat weerkaatst wordt in een spiegel, dien een engel haar voorhoudt. Op den achtergrond een tafel, waarop een spiegel, een walmende kaars en verschillende toiletbenoodigheden

Onder de plaat in boekdruk: Ontfermt u mynder enz., op de keerzijde 20 regels vers, br. 87 h. 107.

Dit werkje is herdrukt als derde boek van 't eerste deel van de Pampiere Wereld | ofte | Wereldsche Oeffeninge, | . . . van J. H. Krvl in folio in 1644 en in 8° zonder jaartal verschenen. In laatstgenoemden druk zijn de plaatjes veel meer afgesleten. Kenbaar zijn dezen aan het ontbreken der spreuk onderaan, aan de keerzijde, die in de foliowitzgave met groote, in de 8° editie met kleine letter, maar in beiden met doorloopende tekst, dus niet met verdeeling in coupletten bedrukt is en bepaaldelijk no. 15 in de 8° editie door het in de plaat gedrukt zijn van: *van't eerste deel zijnde de*, en het onbedrukt zijn der achterzijde.

De uitgave in 4° van de Pampiere Wereld van 1681 heeft copiën der plaatjes en sens invers. Op no. 15 draagt de banderol geen opschrift.

21. UITTOCHT VAN HET SPAANSCH GARNIZOEN UIT GENNEP.

Op vier bladen, onderaan rechts genummerd.

I. Hoc ordine atque hac forma exarce | Genapiensi egressum Venloum uersus | se contulit praesidium Hispanicum |

July 29 Anno 1641. | in 't midden van de plaat bovenaan; links onderaan
Jacob Martsz de Jonge inventor | C J Visscher excudit. |

Voorhoede, bestaande uit wagens, beladen met vrouwen, kinderen en huisraad en uit kanonnen; links op den voorgrond toeschouwers, waaronder een man en vrouw met kind te paard, br. 297 h. 202.

2. Van rechts naar links vooraan ruiterij, daarachter voetvolk; rechts op den voorgrond eene marketentster enz., in 't verschiet de Maas, br. 296 h. 201.

3. Vooraan wagens met huisraad, daarachter voetvolk; dezerzijds galoppeert vóóraan een ruiter en gaat halverwege een geestelijke. Op den voorgrond toeschouwers (rechts op een heuvel); in 't verschiet de Maas, br. 298 h. 200.

4. Het spaens guarnisoen, is in dese | (hier afg e beeld e) ordre, getrocken | uyt het Huys te gennep na Venloo, | op den 29 Juli A°. 1641. | als op blad 1.; links onderaan aanduiding van nr. 1—4 in de plaat. Begroeting van FREDERIK HENDRIK (met gevolg, waaronder zijn zoon) en den gouverneur van Gennep (THOMAS PRESTON). Rechts, achter dezen ruiterij en in 't verschiet het Huys. Ook hier op den voorgrond toeschouwers, br. 296 h. 201.

Bij deze reeks behoort:

I. Een bovenschrift (witte letters op zwarte grond) expugnatio ortissimae arcis gennapae. a° domini MDCXXXI.

II. Korte verklaringe, mitsgaders de Afbeel- | dinge van 't Leger van Syn Hoogheyt den Prince van | Orangien voor 't Genneper Huys. | in vier kolommen; aan 't slot: t' Amsterdam, by Claes Jansz. Visscher, woonende inde Kalver- | straet, inde Visscher. Anno 1641. |

III. Volght een verhael in wat ordre | het Garnisoen (na dat het accoort | was getroffen) is getrocken uyt het | Huys te Gennep. | boven den Holl. tekst links; rechts Fransche tekst zonder opschrift; twee kolommen. Aan weerszijde rand van horizontale eikels.

22—78.

LVII. Morale Sinne-Beelden | Aen syne | hoogheydt, | Frederick Hendrick | , Wesende den 29 January Anno 1641. | Oudt 57 Faren t' Amsterdam, | — | Ghedruckt by Theunis Jacobsz, woo- | nende in de Wolve-straet in de Hystory | van Josephus. Anno 1641. De voorrede is onder- teekend I. Barbonius. in 8°.

In dit boekje 57 plaatjes van NOLPE, waarvan 3, 23, 34, 38 en 54 in den

rechter, de andere in den linker bovenhoek genummerd en allen aan de keerzijde bedrukt zijn. De betrokken spreuk staat in 't Latijn en in 't Hollandsch in boekdruk boven de plaat, br. 67 à 72 h. 48 à 51.

22. omnibús idem. Zon, J e r v s a l e m en B a b e l beschijnende.
23. et succus pecori, et lac subducitur agnis. Een herder melkt een schaap.
24. summa et ima. Een arend ziet van een rots neér op klein gedierte aan den voet.
25. lege et rege. Een kroon rust op een op eene tafel liggend boek.
26. nulli sua mansit imago. Een lijkenveld met geraamten en kronen.
27. $\alpha\lambda\alpha\beta\alpha\sigma\tau\omega\varsigma$. Een gesloten vaas, er boven een kroon.
28. vt lapsu graviore ruat. Een arend, vliegende met een schildpad in de klauwen.
29. vos quoque jungit amor. Een geblinddoekte engel omvat met een krans den chaos.
30. pedibus timor addidit alas. Een gevleugeld hert in vollen loop.
31. tangit qvoscvnqve colores. Een kameleon.
32. imitantur hamos dona. Een knaapje met een schotel aas, waaraan hoeken hangen.
33. sic pascva divitvm pavper. Een leeuw valt een ezel aan.
34. terret adhvc, et animat. Een trom met stokken aan een boom gebonden, op den achtergrond een gevecht.
35. maior qvam cvi possit fortuna nocere. De Fortuin op een rad gezeten op de baren der zee.
36. non ut tondear, sed ut tvndar. Een hand grijpt een varken bij zijn achterpoot aan; het mes ligt er naast.
37. non deficit alter. Dubbel slot van een roer, dat daardoor tegelijk vuurroer en lontroer is.
38. imperat, ut serviat. Een gekroonde leeuw, met den klauw op den aardbol.
39. maiora minoribus obsunt. Een zee, waarin groote visschen kleine verslinden.
40. summa opulentia. Een boom, gespleten door de vracht der takken.
41. satis est prostrasse. Een leeuw met den klauw op een te bodem geworpen man.
42. et qvæ svnt dei, deo. Een Romeinsche munt, in 't verschiet eene stad.
43. tu vince loquendo. Een boek door een zwaard doorstoken.
44. nvlla nisi ardva virtvs. Een eenhoorn springt tegen een rots op.

45. *res animos incognita turbat.* Twee benden soldaten, gescheiden door het verduisteren van de stralen der zon.

46. *fvgientem seqvor.* Een man vlucht voor zijne schaduw.

47. *telo animis præstantior omni.* Een hond houdt een kaakbeen vast; in 't verschiet een stad en een gevecht.

48. *a tergo nvnqvam metvs.* Borstharnas en helm.

49. *haud viribus impar.* Een man met leeuwenhuid omhangen en een knods in de hand, houdt een vossenvel omhoog.

50. *apparet marti, qvam sit amica venvs.* Een duivenpaar in een soldatenhelm op eenrots, twee andere duiven komen aanvliegen.

51. *non magna relinquam magna sequor.* Een man, wien zijn mantel ontvalt en achter wien kroon, scepter en riksappel liggen, loopt op een kroon in de lucht toe.

52. *qvæ svnt, qvæ vervnt, qvæ mox ventvra.* Op een voetstuk p r v dentiæ drie dierenkoppen resp. vooruit en terzijde ziende.

53. *onus arma timenti.* Een hert vlucht voor honden naar een bosch toe.

54. *alivd plectrum, alivd sceptrum.* Een viool, strijkstok en scepter gekruist.

55. *hoc illi garrula lingua dedit.* Een door de zon beschenen raaf zit op een tak te kijken naar een naast elkander onder de boomen zittend paar.

56. *vix sine fvmo ignis emicat.* Eenige fel brandende stukken hout.

57. *pervigilant ambo.* Een leeuw zit tegenover een haas.

58. *non vno dejicitvr ictv.* Een houthakker staat bij een boom.

59. *fvmo pereat, qvi fvmos vendidit.* Een man is aan een voet opgehangen, zijn hoofd is door rook onzichtbaar; een ander man schijnt dit aan te blazen, twee Oosterlingen zitten er naar te kijken.

60. *pvgnat utroq; Bellona gezeten tusschen wapenen en buidels met geld.*

61. *alit justitiæ canes.* Uit het water rijst een menschelijke gestalte op, een staf in de linker, een boek in de rechterhand, omringd door hondekoppen.

62. *palma negata macrum, donata reducit opimum.* Een hand houdt twee door eene kroon verbonden palmtakken, waarvan de eene verdord is, de andere bloeit.

63. *solus nescit advlari.* Een paard, dat een ruiter afwerpt.

64. *in nocte consilium.* Een uil op een boek staande.

65. *dux fæmina facti.* Judith met het hoofd van Holophernes.

66. *non est metvendús achilles.* Een doode leeuw door konijntjes omringd.

67. *ut magis luceat.* Een hand snuit een op een tafel staande kaars.

68. *ferro nocentivs avrvm.* Een veldheer biedt een ander een vaas aan.

69. tu servare potes, tu perdere. Een hand met een zwaard en een hand een tong vasthoudende.

70. imperium reflexum. De zon veroorzaakt door de terugkaatsing van hare stralen in een spiegel brand.

71. qvi bibit inde fvrit. Een gekroonde vrouw met een kop in de hand gezeten op een draak met zeven koppen.

72. aut cita mors aut victoria læta. Een engel met een kroon in de rechter en een doodshoofd in de linker hand zweeft boven twee strijdende legers.

73. piger ad poenas princeps, ad præmia velox. Een vorst op zijn troon steekt een kroon uit en heeft in de andere hand het zwaard vastgebonden in de schede.

74. brevis de stipula flamma Drie mannen houden een stoppelvuurtje aan.

75. non fit sine periculo. Horatius Cocles verdedigt de achter hem afgebroken brug.

76. quidquid multis peccatur in ultum est. Een rechter, zittende tusschen zijne dienaars en om genade smeekenden.

77. jam parce sepulto. Eneas aan de takken van den in een boom veranderden Polydorus trekkende.

78. ad opem brevis hora ferenda est. Een belegerde vesting wordt ontzet.

79. INTOCHT VAN HENRIETTE MARIE 20 MEI 1642.

op drie bladen met het doorlopend onderschrift in de marge:

Af-beelding van het Puyck der Bürger-Ruyteren door laste der Heeren Burgemeesteren vergadert om de Koninginne van Groot Britanie Henrieta Maria, op den 20 May in den Iare 1642 Amsterdam besoekende, in te Halen. Opper-Rit-meester was, de Heer Dirck Tholinx, voor-zitte~~d~~ Schepen, en Hopman van een Vaendel Burgeren. | Tekendrager de Heer Iohan Oetgens, Ionck-Heer van Waveren, Ruygenes etc. Ritmeesters plaets-houwer, de wel-af-gerede Ioachim verpoort~~e~~ vorts bestond de Vaen uyt de Navolgende

hieronder de namen in 12 + 12 + 10 kolommen van vier en eene van één naam, aan 't slot *Pieter Potter pinxit. Pieter Nolpe fecit.*

Aan 't hoofd van den optocht rechts op het derde blad rijden twee trompetters, achter hen een ruiter met een gezadeld, onbereden paard, volgt een aanvoerder, een karwats in de hand en achter dezen vijf reien van vier ruiters

en twee ruiters van de zesde rei. Aan gene zijde van den stoet vóoraan staan twee toeschouwers en loopen drie anderen mede. Op den achtergrond boerenhuizen, koeyen en rechts een vijftal toeschouwers. Op den voorgrond langs den optocht een smal water, dezerzijds daarvan links ligt een schaap.

Op het middenblad de twee andere ruiters der zesde rei en daarachter zes reien van vier. Volgt een aanvoerder met een vaantje aan zijn speer en dan drie reien van vier ruiters, ten slotte een koets met zes paarden bespannen, waarin twee personen. De stoet komt van den achtergrond af. Aan gene zijde een aantal boerenhuizen, vee en toeschouwers; *Slooter-dijck*. Op den voorgrond loopt boven-gemeld water door. Dezerzijds daarvan weiland met acht toeschouwers, drie koeyen, eene geit en een hond.

Het laatste, linksche blad vertoont den stoet in het middenplan, bestaande uit 80 niet in het gelid rijdende ruiters, generzijds rijden zes koetsen mede. In het verschiet enkele boomen en vee. Dezerzijds draait in 't midden een ruiter met den stoet mede; links en rechts een koe en rechts twee jongens. Op den voorgrond links een groep van vijf personen en een hond, in 't midden een jongen en twee mannen, rechts twee koeyen en drie personen.

1^e. staat: als voren.

2^e. staat: de onderste naam van kolom 4 op blad 3 veranderd van *Andries verhaar* in *Andries van haijren*.

3^e. staat: onder den naam des graveurs *F. de Wit excudit*,

br. 480, h. 394 (marge ad 25 incl.)

Drie stroken van deze plaat zijn later gebruikt voor de prent, getiteld 's Graven haegh se blyde In komst en Uyttocht | van Karel Stuarts tweede, enz., uitgegeven in 1660 te Amsterdam bij FRANÇOIS VAN BEUSEKOM.

Het zijn die, waarop de stoet zelf is afgebeeld en wel op den voorgrond de aanvoerder en vijf reien achter hem, de vijfde rei is ten deele bedekt door de afbeelding van KAREL II, die de geheele hoogte der plaat links beslaat. Op het middenplan is het stuk gebruikt van het eerste voórspronk voor de koets links tot en met vijf reien en een klein deel der zesde rei voor den aanvoerder van dat gedeelte rechts. Op den achtergrond komen de twee middelste koetsen met de er naast rijdende ruiters voor.

80—89.

Beschrivinge vande | blyde | inkoomste, | van
Haare | Majesteyt van Groot- | britanien, | | Tot

Amsterdam, | Den 20 May, 1642. | gekr. Amst. wapensch. door twee leeuwen gehouden | t' amsterdam, | By Nicolaes van Ravesteyn, | Voor Pieter Nolpe, Boeckverkooper inde Calverstraat | C I C I C X L I I. | in fol.

Enkele exemplaren van dit boek, overigens noch wat platen noch wat tekst betreft van de anderen verschillend, hebben in den titel *Boeckverkooper door Kunstverkooper* vervangen.

De toeeigening aan vier met name genoemde burgemeesters van Amsterdam, zes blzz. lang, is onderteekend Pieter Nolpe, de daaropvolgende beschrijving der blyde | inkomst. | (blzz. 1—36) is aan 't slot gedagteekend: *In Amsterdam duizend zes honderd twe en veertigh, den 19. dagh | van Oegstmaent.*

Die beschrijving vermeldt verscheidene Romeinsche zegebogen en daarna eenigen te Amsterdam opgericht, nl. 1587 bij LEICESTER's komst, 1594 ter eere van prins MAURITS, 1609 bij gelegenheid van het bestand, 1613 bij den doortocht van ELISABETH VAN DE PALTS, 1618 bij de komst van prins MAURITS, en 1638 toen MARIE DE MEDICIS Amsterdam bezocht. In dit laatste jaar was alle dat werck door schrijvers handen . . . gegaen. Dat dit NOLPE was, is niet wel mogelijk, daar de ongenoemde ook in 1618 een voornaam deel aan de feestviering had genomen.

Van de twee eerste vertooningen (in het Damrak) van 1642 werd afgezien, toen de intocht in strijd met het aanvankelijke voornemen van de landzijde af plaats had.

80. blz. 20/21. In 't midden rijdt Neptunus, een drietand in de hand, op een door twee zeepaarden getrokken wagen naar den voorgrond toe; achter hem aan komt rechts Arion, de lier bespelende, op een dolfijn; links achterwaarts het schip dat den zanger heeft uitgeworpen; het is kenbaar aan de Spaansche wapenschilden tegen de buitenwanden bevestigd. In 't verschiet links huizen, rechts een toren met andere gebouwen, in 't midden een burg, blijkbaar door een groot aantal piekeniers bezet.

In de marge achtregelig Latijnsch vers (*Dum mediis — meminisse Ducis*) in twee kolommen onder het doorloopend opschrift *et iam servam vr in vndis*; onderaan rechts in de marge *IW*: *Fn. | PN fe |*

br. 366, h. 358 (marge ad 70 incl.)

Gezinspeeld werd hier op het behoud der Vereenigde Provincien door *Willem I.*

81. blz. 22/23. Rechts is Andromeda aan een rots geklonken, over dezen

heen ziet men op den achtergrond tal van bedroefde en verbaasde toeschouwers. In den hoek rechts tegen de rots aan leunt een stroomgod, een roeispaan in de hand, op een uitstroomende waterurn en houdt een gevleugelde waternymph zulk een urn vast. Van links komt het monster aanzwemmen, vuur en vlammen uitbrakende tegen Perseus, die in 't midden op zijn gevleugeld ros neerdaalt om het te bestrijden. In 't verschiet, links en in 't midden de stad, n.l. de Damsluis met aangrenzende huizen; het Damrak wordt door verscheidene welbemande booten bevaren.

In de marge vers als boven (*Alligat Andromedam — fuit mixta salute salus*); opschrift: *pvlchræ pro libertatis amore.* | br. 381, h. 340 (marge ad 59 incl.)

Perseus stelt FREDERIK HENDRIK voor.

82. blz. 22/23. Voorstelling tegenover het Raadhuis; a. het tooneel.

Bovenaan het gekroonde wapenschild van Amsterdam, vanwaar guirlandes uitloopen; tusschen de pilasters aan weerszijden schildjes met wapens en opschriften (links: *De vloot | van Jacob Wilckens | en De Siluer | vloot;* rechts: *De vloot | van | Lonck | en De vloot | in Duyns |*). De gordijnen dragen even als bij de volgende poorten, beiden de Amst. kruisen. br. 211, h. 312.

Dit getimmerte werd in 1648 herhaald, het wapen bovenaan was evenwel toen dat van Holland en de schildjes waren horizontaal gearceerd.

83. blz. 22/23. Voorstelling als voren; b. de vertooning.

Het huwelijk van prins WILLEM en MARIA VAN ENGELAND, voorgesteld door Peleus en de gevleugelde Thetis. Zij staan in 't midden op het tweede plan, aan hunne voeten de wapenschilden van Nassau—Oranje en Grootbritannie. Achterwaarts, tusschen hen in staat (HENRIETTE MARIA?) der bruid een vlammand hart vertoonende, achter den bruidegom staat Amor met pijl en boog en twee duifjes. Boven het bruidspaar zweeft de faam, haar roem verkondigende, op den achtergrond, op den top der heuvelen een orkest.

Aan weerszijden bergachtig landschap, links en rechts een groot aantal personen, waaronder vele goden en godinnen, in 't verschiet Apollo den zonnewagen mennende; bovenaan komt een knaapje op een vogel aanvliegen.

In de marge vers als boven (*En, Thetis Emonii properans — spem cupid esse suam.*); opschrift: *alivs nascetvr achilles;* onderaan rechts in de marge *I.W. In | PN f. |*, br. 372, h. 346 (marge ad 52 incl.)

84. blz. 24/25. Voorstelling vóór de Beursstraat; a. de poort.

Bovenaan in 't midden gekroond wapenschild met den tweehoofdigen adelaar,

aan de uiteinden van het dak links het wapenschild van Engeland, rechts dat van Nassau, tusschen de pilasters ledige nissen, br. 206 h. 312.

85. bl. 24/25. Voorstelling als voren; b. de vertooning (het verbond in 1292 tusschen ADOLF VAN NASSAU en EDUARD II VAN ENGELAND gesloten.)

In 't midden zit in het tweede plan ADOLF op den troon, een scepter in de hand; links staan in twee reien de zeven keurvorsten, kenbaar aan hunne wapenschilden, achter hen steken speren uit en ziet men door een poort naar buiten. Den troon nadert van rechts komende EDUARD; hij evenals zijn talrijk gevolg van gewapenden bevinden zich op een estrade, waarop rechts onderaan twee knaapjes in gesprek zitten. Tusschen de twee vorsten verheft zich een lange speer, onderaan vastgehouden door een op de trede van den troon zittend knaapje, bovenaan omklemd door twee in elkaâr gesloten handen.

In de marge vers als boven (*Hic est — frendet Iber*); opschrift: g e n v s alto a s a n g v i n e d i v v m; br. 370 h. 349 (marge ad 62 incl.)

86. blz. 28/29. Voorstelling op de Damsluis (tusschen het huis de Pot en „des Stadtksassen die de Visch-mart verschuylen“.) a. de poort.

Bovenaan het gekroond wapenschild van Groot-Brittannie door leeuw en eenhoorn gehouden; (volgens de beschrijving zouden de twee uiterste schilden bij de vorige poort afgebeeld, op deze geprikt hebben). In de nissen tusschen de pilasters links Minerva, rechts Mars onder het opschrift resp. van *Vuitur | Ingenio. | en Tuos mirabitur | Inda | Triumphos |*; beiden hebben aan hun speer resp. 7 en 6 wapenschilden hangen (de door FREDERIK HENDRIK bedwongen sterkten), br. 210 h. 311.

87. blz. 28/29. Voorstelling als voren; b. de vertooning (het huwelijk van REINUARD VAN NASSAU, hertog van Gelre, met LEONORA VAN ENGELAND.)

In 't midden in het tweede plan staat het bruidspaar op een estrade, waartegen hunne wapenschilden liggen; zij worden door een achter hen staanden bisschop in den echt verbonden. Links van hen staat de vader der bruid EDUARD III, naast hem zit een knaap zijn wapenschild vasthoudende. Achter de bruid twee bruidsmeisjes en meer naar links koorknappen met kandelaars en een wierookvat, men ziet hier tegen een altaar aan, waarop een crucifix, een miskelk enz. Rechts achter den bruidegom drie knapen en verderop een groot aantal gewapenden, die den uitgang naar buiten (door een hooge gewelfde poort) afsluiten.

In de marge vers als boven (*Sceptriferos — Cæsaris illa domus.*); opschrift d i s g e n i t a e t g e n i t v r a d e o s.

Onderaan rechts van het midden *I. W. f.* en verderop naar den hoek toe *PN f.*, br. 381 h. 353 (marge ad 67 incl.)

88. blz. 30/31. Voorstelling aan de Varkensluis („na ouder gewoonte voor de Doelestraat”) a. de poort.

Bovenaan staat Hercules een wereldbol torschende (FREDERIK HENDRIK en de Nederlanden); aan weerszijde liggen resp. Jupiter en Atlas (WILLEM I en MAURITS), dit met verbazing aanschouwende, ter zijde der pilasters resp. vier ledige schildjes, br. 208 h. 311.

89. blz. 30/31. Voorstelling als voren; b. de vertooning (het huwelijk van JACOB II VAN SCHOTLAND met MARIA VAN EGMOND, dochter van REINOUD VAN GELRE.)

In 't midden knielt naar links gewend op een estrade het bruidspaar, achter hen een knaap en een meisje als slippendragers, tegen hen aanstaan hunne wapenschilden. Links van hen staat, de rug naar hen toegewend een bisschop voor een altaar, om hem heen zijn vier koorknaben bij de plechtigheid behulpzaam. Rechts en in 't midden achterwaarts tal van toeschouwers, achter hen gewapenden, over hen heen ziet men door een minder hoog gewelfde zijgalerij van het kerkgebouw naar buiten.

Onderaan evenals op nr. 87 *I. W: f* en *PN. f.*

In de marge vers als boven (*Hanc quoque — Filia Regis amat.*); opschrift: *generos tethys emit omnibus vndis*, br. 375 h. 340 (marge ad 65 incl.)

90. ZINNEPRENT OP DEN STAATKUNDIGEN TOESTAND IN ENGELAND.

Bovenaan op en onder drie banderollen de volgende inscripties: in 't midden magna * britannia * divisa, links professio christiana sive rex cum parlamento, rechts processio romana sive rex sine parlamento, lager de Fransche en Engelsche vertalingen, die ter zijde in twee, die in 't midden in één regel en gescheiden door het jaartal 1642. De ets bestaat uit twee bladen; het blad links vertoont in 't midden den Tower met naar den voorgrond uitrukkende troepenmacht, bovenaan Edinburg en Hull aan den h v m b e r f l v: De geheele linkerzijde van dit blad is ingenomen door benden ruiterij en voetvolk met den koning in zijn tent in hun midden. Op het blad rechts staan op den voorgrond zes personen in gesprek, waarvan één in kardinaalsgewaad (Richelieu) een weegschaal houdt, boven welks schalen men *pro hispania* en *pro Francia* leest, gene wordt door één der zes met den voet naar beneden gedrukt.

Meer achterwaarts van deze groep staat een man in een preekstoel met een

blaasbalg *vento meridionali* te blazen; aan den voet van den preekstoel staan drie personen, waarvan één eveneens met een blaasbalg, boven hen op een bord: *Instructionibus Generalis*.

In den linker benedenhoek van het linksche blad verklaring der letters op dit, der cijfers op het rechtsche blad en verder a m s t e l o d a m i * h a n s. v a n d' e r p i l l | *exclud* : & *dedicat*. *Posteritati* : ~ 31 * *Dec* : ~ 1642; br. van elk blad 413 h. 467.

Bijbehoorend is eene gedrukte beschrijving in boekdruk in het Fransch en in het Engelsch. Zie de uitvoerige toelichting in den Catalogue of prints and drawings in the British Museum I 1870 n° 143 p. 96.

91—96.

het | leven | van | konstance: | Waer af volgt het | tooneel-
spel, | De | spaensche heidin: | Door M, G, T. | vignet | t' Aemster-
dam, Gedrukt by Nicolaes van Ravesteyn. | Voor Johannes Jacott, Boekver-
koper by de Beurs, op 't Rockin, inde vergulde Cronyck, 1643. |

In dit boekje de volgende prentjes:

91. vóórin: Onder de takken van een zwaren boom de heidin met het gestolen kind, dat feestelijk getoooid is, op den arm, zijn rechter handje houdt zij vast; van onder haar hoofddoek hangt een lange vlecht neder. Links in het verschiet personen bij een bosch. Rechts bovenaan s : v1¹), br. 103, h. 126.

92. bl. 57.. Op den voorgrond man, vrouw en kind en eenige voorwerpen, op één waarvan P Q; links achterwaarts Pretiosa in gesprek met Majombe; in het verschiet eene stad, br. 105, h. 125.

93. bl. 73. Links staan Francisco en Pretiosa bij een hut te luisteren naar Don Jan, die in jachtcostuum is gekleed en een speer in de hand heeft. Rechts onderaan zit Majombe, tot hem opziende. Op den achtergrond herders rond een vuur bij een bosch. Links onderaan P Q, br. 111, h. 131.

94. bl. 99. Leonora houdt den ingezonken Don Philippo, die een papier in de linker hand heeft in hare armen op. Rechts een tafel met brandende kaars en achterwaarts een ledikant, tegen den achtermuur hangt een schilderij en staat een koffer, waarop hoed en halskraag, op den grond daarbij een muil, br. 112, h. 133.

95. bl. 111. Links staan bij een boom Pretiosa en Majombe in gesprek,

¹⁾ Blijkens het voorbericht S. DE VLEIGER.
Oud-Holland 1897.

bij hen staat Don Jan in langen mantel, met pluimhoed en op een staf geleund en zit een vrouw met den rug naar den toeschouwer gekeerd. Rechts zit een vrouw met een kind aan de borst en een tweede tegen haar aan. Op een kruik naast haar P.Q. In 't verschiet een ruïne op een met struikgewas bezette heuvel, br. 107, h. 129.

96. bl. 141. Op den voorgrond links zitten drie rechters om een tafel, waarbij een ledige vierde zetel; rechts staat Pretiosa tusschen hare ouders, achter hen Majombe met gevouwen handen, de vader wijst zijne dochter naar Don Jan, die links achter de rechters op een platform te voorschijn treedt, de muts in de hand, blijkbaar door zijn bewakers vrijgelaten. Achter den platform rechts en links toeschouwers. In 't verschiet het beeld van Themis. Rechts onderaan *Isack: Isacksz.*, br. 124, h. 141.

De uitgave van 1657 (Amsterdam, GILLIS VALCKENIER) heeft dezelfde gravures tezelfder plaatse, in die van 1671 (Amsterdam, JACOB LESCAILJE), 1718 (Leyden voor de L. en H. schouwburgen) en 1753 (Amsteldam, IZAAK DUIM) vindt men ze soms wel, soms niet ingelascht.

97. GEVECHT BIJ ANTWERPEN 4 SEPTEMBER 1643.

Rechts op den voorgrond gevangenneming van *Don Di | Boria* door *Rit. M: Kroock* en de zijnen. Vooraan ligt een man op den grond, zijn hoed naast hem; rechts van dezen *Hendrick Doncker exc.* en verderop *P. Nolpe f.* Links op den achtergrond het slagveld met *Zyn Hoocheyt Prins Wilhelm, Generael Stakenbrock, Graef van Stierum, Graef van Salm en Spaense Infantry.* In 't verschiet: *Hant werpia, Duren, Mercxem en Mishagen*, br. 324, h. 255 (bovenrand afgesneden.)

(Wordt vervolgd.)

DE SCHILDERS
ADRIAAN EN FRANS VERWILT
DOOR
P. HAVERKORN VAN RIJSEWIJK.

On den 18^{en} October 1609 werd afgekondigd en op den 8^{en} November daaraanvolgende werd voltrokken — blijkens het Trouwboek — in de Gereformeerde kerk te Rotterdam het huwelijk tusschen „ADRIAEN FRANSS, Jong Gezel, van Antwerpen, wonende „in de Westewagestraat” en „LIJNTGE WILLEMS VIRULIJ, Jonge Dochter, wonende in den Oppert”.

LIJNTGE of, zoals zij elders genoemd wordt, CATHARINA was eene dochter van den schilder WILLEM VIRULIJ I, die, van Antwerpen naar Rotterdam verhuisd, in 1586 daar eene woning in de Westewagenstraat had betrokken, en van zijn eerste vrouw, die den 7^{en} Augustus 1588 overleed. Na den dood van haar vader op 11 October 1602 en den hertrouw van haar stiefmoeder op 11 Mei 1603 had zij haar intrek genomen bij haar broeder, den schilder WILLEM WILLEMSZ. VIRULIJ, in den Oppert¹).

ADRIAEN FRANSS droeg, gelijk straks blijken zal, den familienaam VERWILT. Dat hij, gelijk WILLEM VIRULIJ, uit Antwerpen was gekomen, in de Westewa-

¹⁾ Zie: *De schilders VIRULIJ in het Rotterdamsch Jaarboekje, 1894.*

genstraat woonde en ook schilder was, het zijn drie redenen voor een, welke zijne kennismaking, zijne verlooving en zijn huwelijk met LIJNTGE VIRULIJ verklaren. Bovendien waren zij bijna even oud. Zij was geboren omstreeks 1585, en volgens eene verklaring, door hem op den 23^{en} Maart 1634 afgelegd bij den notaris N. VAN DER HAGEN, waarin hij zegt toen 52 jaren oud te zijn, was hij geboren in 1582.

Nu dient te worden bewezen, dat de familienaam VERWILT hem niet willekeurig is toegekend. Gelijk de meeste burgers in dien tijd noemde hij zich en werd hij door anderen genoemd slechts bij zijn doopnaam en dien van zijn vader. Een officieel stuk waarin wij zijn familienaam vinden, is o. a. de acte der huwelijksvoorraarden van zijn neef WILLEM VIRULIJ den derde, dd. 16 Januari 1631.¹⁾ Daar wordt „WILLEM VIRULIJ de jonghe” geadsisteerd door „WILLEM „VIRULIJ zijn vader en ARIJ FRANSZ VERWILT zijn oom”.

Van zijne opleiding tot schilder en van zijne beoefening der kunst kunnen wij niets verhalen. Aan het slot van deze levensschenk zullen wij eenige schilderijen van hem vermelden, die in Inventarissen voorkomen. Of er een tot onzen tijd bewaard bleef, dat gelooven we niet; er is er ons althans geen bekend. En toch is hij waarschijnlijk geen onverdienstelijk schilder geweest, daar hij door zijn collega's tot hoofdman werd gekozen. In die hoedanigheid ondertekende hij op 12 en 17 Augustus 1620 acten, welke ook als bijdrage tot de geschiedenis van het gilde de aandacht verdiensten. De acte van 12 Augustus 1620 — te vinden in het archief van den notaris J. VAN ALLER ANDRIESZ., Proth. XII — luidt: „WILLEM PIETERSZ. VAN DER WALLE, overman van de sijdelaeckecoopers ende „cramersgilde, ABRAHAM VAN SON, hooftman van de goutsmedengilde, ADRIJAEN „FRANSZ., hooftman van schilders. ende glasemaekersgilde, PIETER PIETERSZ., „hooftman van St. Loijsgilde, ADOLPHUS MAXIMILIANUS, hooftman van de cleer- „maeckersgilde, ende CORNELIS MELISZ., hooftman van schoenmakersgilde, mitsgaders „HANS HUISSSENS, hooftman van draijersgilde, alle binnen dese stede, soo voor „heurselven alsmede in dese vervangende ende henl. starck maeckende voor elckx „heurl. respectiue medecompanjons, verclaerden in de voors. qualite te hebben „geapprobeert ende geratificeert, soals sijl. approberen ende ratificeren bij dese, „alle sodanige communicatien ende besoignen als LEENDERT BEEWOUTS ende JAN „THONISSE SNEEWIJNS, mede hooftluijden van de sijden laecke koopersgilde alhier, „met advocaten in 's Gravenhage hebben gehouden opende de vernieti(gi)nge van „de reiffelarije ofte loterijcrame dewelcke alhier bij GERRIT PIETERSZ. GOMMERS „cum sociis op deser stede aenstaende kermisse soude worden voortgeset, mitsgaders

¹⁾ *Rotterdamsch Jaarboekje*, 1894, bl. 180.

„de inhoud van de requeste tot dien fine aen den hove van Hollant gepresenteert „ende interdictie daerop van denselven Hove vercregen” — geven BEEWOUTS en SNEEWIJNS machtiging om bij vooroemd Hof voort te gaan, zoodat die loterij geheel zoude mogen worden vernietigd. En in de acte van den 17^{en} Augustus machtigen de hoofdlieden van dezelfde gilden (drie zijn door anderen vervangen) dezelfde lieden om naar den Haag te gaan ten einde rechtsgeleerden te consulteren hoe zij zouden verkrijgen, dat de loterijkraam, welke Burgemeesters op de kermis wilden toelaten, geweerd werd.

Het ging ARIJ FRANSZ. VERWILT goed. Den 7^{en} Juli 1614 kocht hij van HANS VAN LONDERSEEL een huis, de Vos genaamd, aan de Westzijde van de Westewagenstraat, naast dat waarin de schilder DIRCK EVERTSZ. woonde. Het kostte 1450 gld., van welke som hij f 125 comptant betaalde en het overige afoste met f 125 per jaar — dezelfde conditiën waarop LONDERSEEL het gekocht had op 29 October 1610. Bij dezen voorzichtigen koop bleef zijn zwager WILLEM WILLEMSZ. VIRULIJ voor hem borg, en uit de Renteboeken blijkt dat de schuld gekweten was en de rentebrief geroijeerd werd op den 11^{en} April 1618. Twee jaren na dezen koop, op 22 April 1616, werd in het Gifteboek genoteerd dat „HENDRICK CRIJNSSE (VOLMARIJN) schilderievercooper gaf aen ADRIAEN FRANSS, „schilder, twee huijsen besijden malcanderen buijten de oude Schiedamsche poort „binnendijcks”, en dat de kooper betaalde „tien hondert guldens in gelde ende „voorts met een brieff van ses hondert guldens”.

Meermalen wordt hij vermeld in de Voogdijboeken. Onder anderen den 15^{en} Mei 1615, toen „WILLEM VIRULIJ DE JONGHE ende ADRIAEN FRANSS, „schilder”, werden benoemd tot voogden over de vier kinderen, nagelaten door zijne schoonzuster „ELISABETH WILLEMS VIRULIJ, schildersdochter ende THOMAS „CORNELISZ” (VAN ARCKEL). Uit verscheidene andere stukken, te onbeduidend om op te noemen, blijkt dat hij in goede verstandhouding leefde met de familie van zijne vrouw, en toen WILLEM VIRULIJ op 21 en 23 Juni 1622 zijn huis in den Oppert en een erf in de Scheepmakersstraat verkocht, was „ADRIAEN FRANSS. „VERWILT schilder” voor hem borg „specialijck verbindend sijn huijs & erve aen „de Westsijde van de Westewagestraet”, enz.¹⁾

Zijn huwelijk bleef niet kinderloos. In de Doopboeken vond ik hem niet vermeld, maar straks zal blijken dat drie kinderen hem overleefden: FRANÇOIS, ANNA en JOHANNA. Bijtijds werd dan ook gezorgd voor een testament. Op den 5^{en} December 1623 werd de notaris WILLEM JACOB SZ. geroepen bij „ADRIAEN „FRANSS, schilder, & LIJNTGE WILLEMS VIRULI” in hun huis „staende in de

¹⁾ Gifteboek XIX f. 370, 371.

„Westewagestraet” en moest hij hun testament maken. Daarin kenden zij aan „de kinderen die zij alreede hebben geprocreert ende noch sullen mogen procreeren, „in volcomen voldoening van haer vader off moeders erffe met hen allen tsaemen „eens de som van 150 guldens”, en „aen de naeste bloetvrijenden van de eerst- „stervende tsamen eens de som van 6 guldens”.¹⁾ Dit testament werd echter door hen op 19 Juli 1625 herroepen en vervangen door een ander, dat zij ten kantore van denzelfden notaris passeeiden²⁾), Daarbij maakten zij den langstlevende van hen erfgenaam, en brachten zij de uitkeering aan de gezamenlijke kinderen op 450 carolus guldens.

Door de onvolledigheid van de Doodregisters kan niet precies gezegd worden, wanneer onze schilder overleden is. Hij leefde nog den 24^{en} Juni 1639, want op dien dag verklaarden JACOB en WOUTER WOUTERSZONEN, gebroeders, bij den notaris G. VAN DER HOUT³⁾ „schuldich te wesen aen ADRIAEN FRANSS, „woonende inde Westewagestraet alhier, 400 gld. wegens geleende gelden op dato „deses”. Hij is echter gestorven vóór den 10^{en} Mei 1641, zooals blijkt uit de volgende overdracht dd. 12 Juni van dat jaar⁴⁾: „WILLEM WILLEMSZ. „VIRULIJ als hiertoe hebbende procuratie van LIJNTGE WILLEMSdr., wede wijlen „ADRIAEN FRANSS VERWILT, sijnde d'selve procuratie gepasseert voor JACOB „DE MARS, Not. publ. binnen deser stede, & seeckere getuijgen den 10^{en} Meij 1641 — „geeft in die qualite aen THONIS EVERTSS, Glaesmaecker, gifte ende eijgendorp „van twee huijsen & erven, naest de andere, staende & gelegen aende Westzijde „vande Schiedamsche dijk alhier, belent enz.” „Ende bekende van de coope ende „overdrachte deser voldaen te wesen met de somme van 450 gld. gereet & noch „met een custing rentebrief van 2000 gld. op huijden verleden”.

Van zijn kunst is, zoover ik weet, niets tot ons gekomen, en zelfs in oude inventarissen wordt zij zelden aangetroffen. Op 26 Februari 1631 werd hij met een POOL WILLEMSZ. benoemd tot voogd over de kinderen van wijlen MAERTEN ADRIAENSZ. BALCKENEIJNDE, die schilder en kunstkooper was en ook in de Westewagenstraat woonde. Op den inventaris van dien boedel, welke op genoemden dag werd ingediend, staat onder de schilderijen vermeld:

Een guld. maet van ADRIAEN FRANSS (geschat op). 10 gld.

Een lange JEPHTA van ADRIAEN FRANSS 10 gld.

Twee smalle guld. maeten van ADR. FRANSS, t stuck 10 gld.

¹⁾ Protocol VII.

²⁾ Protocol VIII.

³⁾ Protocol XXVI f. 124

⁴⁾ Gifteboek XXVII f. 311 verso.

<i>Een Venus van ADR. FRANSS</i>	6 gld.
<i>Drie langekens van ADR. FRANSS t stuck</i>	4 gld.
<i>Een salvatorsmaet DE DRIE CONINGE van ADR. FRANSS met baleijne lijst</i>	8 gld.

En onder de uitschulden staat: „ADRIAEN FRANSS, schilder, compt van „geleverde schilderie 500 gld”.

In het opstel over de VOLMARIJNS¹⁾ heb ik reeds medegedeeld, dat op den inventaris, door de weduwe van HENDRICK CRIJSSE VOLMARIJN den 23^{en} Februari 1646 ingediend, staat: „Een groot soort langh van JACOB & ESAU, van ARIJEN FRANSS”.

In den boedel, nagelaten door zijn zoon FRANÇOIS VERWILT, staat genoteerd: „JOHANNES Predikinge in de woestijne door den ouden VERWILD.

„Een groot stuck van REBECCA uts.

„Een dito van CIJMON en slapende nymph door uts.

Na zijn dood bleef zijne weduwe wonen in de Westewagenstraat. Dit blijkt o. a. uit de giftbrieven van 24 Mei 1657 en 3 Augustus 1663, welke betreffen de belendende panden. Uit de overdracht van 3 Augustus 1663 blijkt tevens dat haar huis het tweede ten zuiden van de Mostertsteeg was (thans Westewagenstraat No. 11). Zij was, naar het seijnt, een goede financierster. Op 27 December 1642 liet haar nicht LIJSBETH WILLEMS VIRULIJ, weduwe van ARIE GILLIJS VISSCHER, een cusingrentebrief op haar transporteren. Op 1 October 1659 leende zij 400 car. gld. tegen 5 percent. Den 30^{en} April 1664 kocht zij een huisje aan de zuidzijde van de Mostertsteeg dat achter haar huis in de Westewagenstraat lag, voor 700 gld., en den 8^{en} November 1669 nam de weduwe van den schilder HENDRICK VAN MUNSTER van haar een hypotheek van f 200 à 4 percent op haar huis, welke hypotheek eerst 19 jaren later werd afgelost, blijkens quittantie van FRANÇOIS VERWILT dd. 29 Juni 1688.²⁾

Zij stierf in Mei 1670. In de week van 4—11 Mei van dat jaar werd in het Begrafenisregister genoteerd op Vrijdag: „Een 10 gld. kijst voor LIJNTIJE „WILLEMS VIJERLEIJ wedu. in de Westewagestraet, in de kerck, sarck, 1 doode verset, gebeente verleijt... 3 d”. Haar dochter JOHANNA, die bij haar was gebleven, volgde haar nog in dezelfde maand. In de week van 18 tot 25 Mei 1670 werd op Woensdag genoteerd: „Een 10 gld. kijst voor JOHANNA VERWIJLT, „J. D. in de Westewagestraet naest den boerendans, kerck, sarck”.

De andere dochter, ANNA geheeten, was gehuwd met PIETER HOLTHUIJSEN,

1) *Oud-Holland*, 1894, p. 141.

2) Renteboek 24.

kruidenier, maar stierf reeds voor 24 Juli 1658, want op dien dag werden FRANCOIS VERWILT en WILLEM VIRULIJ de jonge, benoemd tot voogden over haar kinderen.¹⁾

Adriaen Frans

Indien wij de aanteekeningen van Dr. JAN SIJSMUS mogen vertrouwen, en er is geen reden om dat hier niet te doen, dan is FRANS VERWILT geboren in 1623. Waarschijnlijk heeft hij van zijn vader het schilderen geleerd. IMMERZEEL vertelt dat hij in 1598 geboren en in 1655 overleden is, wat niet meer behoeft te worden tegengesproken, en dat hij, zijn eerste onderwijs in het landschapsschilderen van CORNELIS DUBOIS ontvangen hebbende, onder leiding van POELENBURG kwam. Die CORNELIS DUBOIS is een foutieve verbetering van KORNELIS VAN BOJO LENBOURGS, onder welken phantastischen naam SANDRART CORNELIS POELENBURG bedoelde, wat door HOUBRAKEN van SANDRART werd overgenomen. HOUBRAKEN, wiens artikel, door IMMERZEEL misbruikt werd, schreef DE BIE en SANDRART slordig na, maar niemand noemde vóór IMMERZEEL VERWILT een leerling van POELENBURG, al zijn allen het eens dat hij dezen navolgde. VERWILT bleef te Rotterdam wonen bij zijne moeder, maar vertoefde meer dan eens geruimen tijd op Walcheren. Dr. BREDIUS deelde eene notarieele acte, in den Haag verleden, mede, waarin VERWILT zelf verklaart dat hij in April 1643 te Middelburg was geweest.²⁾ In November 1643 was hij weder te Rotterdam, zooals blijkt uit de volgende, ook voor de zeden van dien tijd niet onaardige acte. Op den 6^{en} November verschenen bij den notaris P. VAN LEEUW³⁾ een jongmensch van 15 jaren, twee getrouwde vrouwen van 28 en 36 jaren en een meisje van 17 jaren, die „ten versoucke van FRANCOIS „VERWILT ende ANNETJE VERWILT” getuigden „dat op den Ille deser’s middachs „ten huijse van de requestranten is gecomen ABRAHAM SAFTLEVEN, vragende de „voorn. reqt. ANNETJE VERWILT, waerom dat sij gingh seggen dat sijn huijsvrouw „een hoer was ende dat sij bij den backer geslapen hadde ende dat hij ‘t koeijje „met ‘t kalfje hadde gekregen; ‘t welck de reqnt seijde onwaerachtig te sijn sulcke

1) Register 85 f 62b.

2) *Oud-Holland*, XII p. 161.

3) Protocol II f 299.

„woorden gesproken te hebben, waernaer de voors. SAFTLEVEN de regte ANNETJE „VERWILT scheldende voor een hoer en gaff de regte in haer huijs een slach met „sijn vuijst voor haer borst ende noch een slach voor haer koon dat 't bloet wt „haer mont spronck. Naer welck gerucht de reg. FRANCHOIS VERWILT van boven „quam, zeggende tegen de voors. SAFTLEVEN wat hem schorte ende dat hij met „reden soude spreken, waerop de voors. SAFTLEVEN seijde Jou wil ick hebben „(tastende in zijn sack) komt voor deur, gij valsche getuijge die vatsche attestatie „hebt laten maken ende dreijchde doenmael noch den voors. VERWILT waer te „sullen nemen ende t's'avonts in 't water te bruijen, al soude hij op 't schavot „staen”, enz.

Of VERWILT sedert steeds te Rotterdam gebleven is, dat kunnen wij niet zeggen. Den 19^{en} Augustus 1648 was hij getuige bij denzelfden notaris P. VAN LEEUW¹⁾. In Augustus 1653 was hij „resideerende tot Vlissingen”, en kwam van daar naar Rotterdam, om er den 26^{en} Augustus de kunstplaten uit het sterfhuis van CRISPIJN VAN DE PAS den oude afkomstig, te helpen taxeeren²⁾. Vijf jaren later, op 24 Juli 1658, werd hij met WILLEM VIRULIJ DE JONGE gesteld tot voogden over de kinderen van wijlen ANNA VERWILT, in welke qualiteit hij ook tegenwoordig was bij het inleveren van den inventaris op 18 September 1658. Drie jaren later was hij weder te Middelburg, en zeker voornemens daar geruimen tijd te blijven want hij werd er lid van het St. Lucasgild:³⁾ Waarschijnlijk bleef hij er evenwel slechts kort, daar zijn naam niet meer voorkomt in het register van dat gild.

Na den dood van zijne moeder en van zijn zuster JOHANNA woonde hij alleen in het huis in de Westewagenstraat. Hij was niet onvermogend en verdiende veel met schiideren. Herhaaldelijk vindt men hem dan ook vermeld in de renteboeken als geldschieter. Het eerst op 18 December 1670, dan op 23 Februari en 23 October 1671, op 6 Februari 1672, 31 Mei 1675, 13 Juni 1676, 18 Januari en 14 Februari 1681. En niet te Rotterdam alleen, ook in Den Haag leende hij geld, zooals blijkt uit eene acte, medegedeeld door Dr. A. BREDIUS.⁴⁾

Toen hij ongeveer 66 jaren oud was, achtte hij den tijd gekomen om een testament te maken. Hij deed dit niet te Rotterdam, maar te Delft, misschien om al de neven en nichten, die wellicht meer belangstelling in zijn fortuin toonden dan hem lief was, en die hij toch eenigszins teleurstellen zou. Van zijn testament,

1) Protocol V. f 80.

2) *Oud-Holland*. X p. 119.

3) OBREEN'S *Archief* VII 196.

4) *Oud-Holland*, XII, 162.

Oud-Holland 1897.

dd. 14 Maart 1689, heeft Dr. A. BREDIUS het een en ander medegedeeld; ook dat hij het met den dood bevestigde in 1691, daar hij begraven werd in de week van 5—12 Augustus van dat jaar.¹⁾ Voegen wij erbij dat hij stierf op 8 Augustus.

Er is in dat testament het een en ander dat van ijdelheid getuigt, hetzij kunstenaarsijdelheid of die van een rijk geworden burgerman. Zoó de door Dr. BREDIUS medegedeelde bepaling, dat men „sal versoucken veerthien brave jongmans van „de Remonstrantsche Religie die men geven sal elck een stuck gout van 12 guldeens „en lange roumantels aen doen sal op de begravenis en van handschoenen en „lamphers voorsien, met een statieuse streeck van menschen gaande agter 't lijk, „sonder carossen”.

VERWILT had tot executeurs benoemd WILHELMUS HOVIUS, praeceptor der Latijnsche school, en JOHANNES SANTVOORT, apotheker. Beiden bedankten voor de benoeming, de eerste om zijne werkzaamheden als onderwijzer, de tweede omdat hij reeds met drie voogdijen was belast. Vermoedelijk begrepen de heeren dat dit executeurschap veel tijd zou kosten; ongeveer een kwart eeuw duurde het beheer. Op den 21^{en} Augustus 1691 werd door Weesmeesters aangesteld als executeur de notaris JOOST WITTIUS, die op 16 December 1694 werd vervangen door JACOB TIERENS, klerk van den Secretaris der Weeskamer. Deze maakte op 30 November 1695 plaats voor FRANS WAGHMANS, die op zijn beurt twee jaren later vervangen werd door Mr. PIETER OUSEEL, na wien op 20 October 1705 optrad WILHELMUS RIJCKWAERT, Med. Dr., in wiens plaats JOB VAN HEEL trad den 6^{en} September 1714.

De inventaris en de rekeningen der executeurs²⁾ liggen voor mij, en een boekdeel zou noodig zijn om alles op te nemen. Daar dit echter geheel nutteloos is, wil ik trachten uit de verschillende documenten mede te deelen wat den lezer kan interesseeren.

FRANS VERWILT had de Remonstrantsche kerk te Rotterdam tot erfgenaam gemaakt. Als er rekening werd gedaan door de executeurs, waren dan ook altijd drie geauthoriseerden van de Remonstrantsche kerk tegenwoordig. Op den 3^{en} December 1689 was de schilder ADRIAAN VAN DER WERF door de opzieners van die gemeente benoemd tot procuratiehouder, en woonde deze dus de meeste verrekeningen van den boedel bij.

VERWILT's bepalingen omrent zijne begrafenis werden uitgevoerd. De tweede „uitgeeff” van den executeur betreft de „Doodschulden van het lijck”, en bedraagt 690 gld. 10 st. Het was inderdaad een deftige begrafenis. De

¹⁾ *Oud-Holland*, XII. p. 162 en 163.

²⁾ Rekeningboek ter Weeskamer 85 f 381 enz.

veertien dragers kregen ieder een „gouden ginie”; f 15 kostte de huur van hun rouwmantels; 58 gld. 10 st. werd besteed aan krip voor de „rouwbaende” voor dragers, bidders, koetsier, en 18 paar handschoenen; 83 gld. 6 st. was het salaris der dragers; 23 gld. 2 st. dat der bidders; 9 gld. 16 st. werd betaald voor het „rijden van 't lijck.” VERWILT's buurman JACOBUS COENE en zijn leerling CORNELIS SINGELAAR ontvingen 24 gld. voor het afleggen van het lijk. Begrafenisbilletten werden gedrukt voor 41 gld. 9 st., en ongeveer 200 gld. voor een „halff okshooft france wijn, 34 stoop rijnse wijn op de begravenis en sterffhuijs geconsumeert”.

FRANS VERWILT had — gelijk gezegd is — vele neven en nichten; ééne nicht van zijne zijde, de overige van zijn moeders kant, VIRULIJS, De eerste, MARIA MICHELS, bedacht hij 't ruimst; maar de kinderen van GERRIT WILLEMSZ. VIRULIJ, MICHEL WILLEMSZ. VIRULIJ, ELISABETH VIRULIJ (die gehuwd was geweest met CORNELIS THOMASZ. VAN ARCKEL), WILLEM WILLEMSZ. VIRULIJ vergat hij niet. En als een der kinderen overleden was en kinderen had nage laten, dan kende hij aan deze legaten toe. Ook zijn „dienstmaegh” MARIA GIJSBERTS VAN BARNEVELT bedacht hij ruim, hetgeen misschien er toe medewerkte dat deze later trouwde met BASTIAEN KERSBERGEN.

Op den 6^{en} October 1691 leverde JOOST WILLEMS den inventaris van VERWILT's nalatenschap in. Bij het testament was gelegateerd aan MARIA MICHELS en aan MARIA VAN BARNEVELT, elk voor de helft „alle sijn linde, „wolle, sijde, beddens, peuleuwe, hooftkussens, deekens, servetten, tafellakens, „slaaplakens, sloopen, en alle andere soorten van lijwaat, alle sijne boeken, tin, „ijser, coper, houtwerk, kisten, tafels, stoelen, sitkussens, potten, pannen, Oostindisch „en Delfs postelein, aardewerck en voorts generalijk alle sijnen inboel, huisraet „en huijsraat, mitsgaders sijne cleederen, alsmede aan MARIA MICHELS noch „vier silvere lepels, ende noch twee silvere lepels aan de gemelde MARIA VAN „BARNEVELDT”. Op 20 September 1691 werden de meubelen en het huisraad door den vendumeester verkocht voor 772 gld. en 12 st., waarbij kwam voor de zes zilveren lepels 22 gld. 9 st. 4 penn., voor een Japansche rok 6 gld. en voor turf 7 gld. 4 st. Daar MARIA MICHELS en MARIA VAN BARNEVELT slechts haar leven lang vruchtgebruik van een en ander toekwam, accordeerden zij met de regenten der Remonstrantsche kerk dat zij van deze som zouden genieten 4 percent jaarlijks.

Aan zijn leerling CORNELIS SINGELAER had VERWILT gelegateerd „alle „sijne prenten, tekeninge, pleijsters van steen, alle sijne vrijfsteen met de „lopers daartoe, met alle sijne verwe, penceelen, eesels, ongeschilderde doecken, „leeman en paletten.”

JOOST WITTIUS vermeldt deze dingen slechts pro memorie, en gaat dan over tot de opsomming der in den boedel aanwezige schilderijen, 142 in getal. Zes daarvan worden afzonderlijk vermeld als „concerneerende den colonel TOLMANS. Het zijn:

- No. 1. *Portret van den colonel TOLMANS tgnut bij hem van den overledene is gekocht ende niet betaalt.*
- No. 2. *Een ront stukje van de Liefde hoort in eigendom tot den voorn. colonel TOLMANS.*
- No. 3. *Een cleijn conterfeijtseltje van des overledenen suster hoort toe als vore.*
- No. 4. *Een groot stuk van de Liefde met cuijpidoon komt toe als vore.*
- No. 19. *Een stuk schilderij van Adam ende Eva.*
- No. 72. *Een naakte Proserpina met kupidoon sonder lijst, bij den overledene op ordre van den voors. TOLMANS geschildert sonder dat daarvan een vast accoort is gemaakt.*

Bij zijn eerste rekening deelde JOOST WITTIUS mede, dat hij deze zes stukken had „gestelt in bewaringe van de regénten van de Remonstrantsche kerck.”

Alle overige schilderijen stuk voor stuk op te noemen heeft m. i. geen zin. Verreweg de meeste zijn van VERWILT zelf. Eerst laat ik die volgen, welke aan andere schilders worden toegekend. Het zijn:

- 21. *Een conterfeijtsel van een man door BLOKLAND.*
- 22. *Een uts. van een vrouw door uts.*
- 36. *St. Antonius tentatie door SAGTLEVEN.*
- 71. *Een stuk van DOP sonder lijst.*
- 76. *Een maanlichje door DE WIT.*
- 77. *Een landschap door GLAUDE LORNOOIJ (CLAUDE LORRAIN?)*
- 80. *Een copij van HOLBEIN na de minnemoer van keijser KAREL.*
- 87. *Een lantschap met schaapjes door HERMAN SAGTLEVEN.*
- 89. *Een lantschap van BOT met beelden van POELENBURGH.*
- 91. *Een lantschap door DE VIEGER.*
- 94. *Een maneschijntje van CRABBE.*
- 95. *Scheepjes door DE VIEGER.*
- 97. *Een lantschapje door VIERULIJ.*
- 102. *Copie van MIERIS portret door VERWILD.*
- 103. *Een vrouwetje met olijkoehoen door HENDRIK MAARTENSE SORGH.*
- 113. *Een jagt van RUBBENS.*
- 137. *Johannis Predikinge in de woestijne door den ouden VERWILD.*
- 138. *Een groot stuk van Rebecca.*
- 139. *Een dito van Gijmon en slapende nymph door uts.*
- 140. *Hollands welvaart door WILLEBOORTS.*
- 141. *Portret van den overledene door WILL. VAN DR HAGE.*

Onder de werken van FRANS VERWILT vinden wij vier exemplaren van een portret van GERARDT BRANDT den jonge, den Remonstrantschen predikant te Rotterdam¹⁾, die in Mei 1680 zijn intrede deed en op 21 December 1683 over-

¹⁾ In de Remonstrantsche kerkenkamers te Amsterdam en te Rotterdam bevinden zich portreiten van dezen predikant, waarvan de maker onbekend is. Dat te Rotterdam verkeert in geen gunstigen staat. Het kan m. i. aan VERWILT worden toegeschreven wat behandeling en kleur betreft en wel onthoudend dat de schilder 60 jaren oud was, toen hij dit portret maakte.

leed, 26 jaren oud; een portret van CHRISTIAEN VAN DUIJREN; de portretten van VERWILT's vader en moeder en van zijn zusters JANNETJE en ANNETJE VERWILT. Verder verscheidene „tronies” van oude mannen en vrouwen, koppen van schapen en rammen, koetjes, landschappen met bokken en schapen, „cleijne beeldjes”, zwemmers, satertjes, badende Dianas en dergelijke van het toen gezochte soort. Afzonderlijk meen ik te moeten vermelden:

- No. 5. *Een agkante conterfeijseltje van den overledene.*
- 20. *De besnijdenisse van Christij.*
- 30. *Een oesterbanketje met een roemer wijn.*
- 31. *De profeet David.*
- 34. *Een oud vrouwijc met een zwart kapje.*
- 35. *Een vierkant stuk met een doot kint.*
- 49. *Een edelman met paart, moor en windhonden.*
- 50. *Een man met een fluij.*
- 51. *Elisabeth met Johannes.*
- 53. *Een kersnagje.*
- 56. *Een oud militair.*
- 64. *Een polak die tabak rookt.*
- 65. *Een ruijter met een paart op stal.*
- 66. *Een schoon groot stuk van Batseba met koning David.*
- 83. *Een Hieroniemus.*
- 84. *Pan en Seringe.*
- 85. *Een Juffer met een pappegaij.*
- 86. *Een bootschap van Maria.*
- 88. *Een posteljon.*
- 90. *De propheet Elia op koper.*
- 92. *Een stukje van de jonge Tobias.*
- 104. *Een mannetje met twee paarden.*
- 105. *Een boereschuijf met een mannetje op een paart.*
- 106. *St. Marcus met de leeuw.*
- 107. *Een droncken boer met een pijp op zijn muts.*
- 108. *Een do. die een pijp aansteekt.*
- 123. *Een groot stuk met een slapend vrouwijc en een zater.*
- 132. *Hieronimus met kupidoontjes.*
- 133. *Maria Magdalena met kupidoontjes.*
- 134 en 135. *Twee agkante landschapjes.*

Niet alleen in de Haarlemsche, ook in de Leidsche Courant werd geadverteerd dat „alle de schilderijen bij FRANÇOIS VERWILT nagelaten soo door hem „als andere vermaarde meesters gedaan; ten sterfhuijse van voorn. VERWILT „staande vooraan in de Westewagenstraat” zouden verkocht worden op 20 September, en uit de rekening van den executeur blijkt dat de „uitroeper” de verkooping van de schilderijen en huizen „uitriep”. Met de schilderijen werden de „horlogien” in het openbaar verkocht door den vendumeester GERIT VERBURGH, en de opbrengst was, na aftrek van 92 gld. 7 st. voor salaris, stadsrecht, huur van tafel en banken, trekpenningen enz. 952 gld. 11 st.

MARIA VAN BARNEVELT kocht een „diamant ringetje” voor 30 gld.; het zilverwerk bracht op 346 gld. 12 st., en een zilveren schaal 40 gld. 14 st.; aan gouden specie was er voor 86 gld. 10 st.; potpenningen en een tabaksdoos met ketting 24 gld. 5 st.; aan comptante penningen f 1700 — 10 st. Er waren 21 rentebrieven tot een gezamenlijk bedrag van 26,182 gld. Het huis aan de Westzijde van de Westewagenstraat „van oots genaamt *De Vos*, waarin FRANCOIS VERWILD is comen te overlijden gereg^t op №. 971” werd op 5 Februari 1692 aan ISAAC VAN DER PEEL verkocht voor 784 gld. 7 st. 8 penn. en een schuldrrentebrief à 3 pCt. van 2000 gld.¹⁾ Het huis „in de Mostaardsteeg, strekende uit de steeg tot achter de woning” van FR. VFRWILT, bleef verhuurd aan JACOB COENE voor 50 gld.

De afrekening der legaten is voor ons van geen belang. Enkele mededelingen mogen volstaan. Voor MARIA VAN BARNEVELT had VERWILT bepaald, dat zij „soo het haar belieft agt weecken naar zijn overlijden in zijn sterffhuijse „sal vermogen te blijve wonen ende een vrouwmensch tot haar geselschap nemen omme „denselven tijt uijt zijnen boedel te leven en teeren in alle redelijckheit naar haar „welgevalle; 400 gld. om op zijn verscheijden daarmede eerlijck te kleeden in „den rouw; 250 gld. 's jaars haar leven lang; haar conterfeijtsels, zoo geschildert „als geteekent met een vierkant en een drieckant kasje staande bijde op zijn „agtercamer”; alles behalve de helft van zijn inboedel. Uit de rekening blijkt, dat zij in die acht weken verteerde 72 gld. 12 st., en dat zij nog f 63 ontving over een half jaar huur als dienstmaagd en f 30 voor een samaar bij VERWILT aan haar mondeling besproken”

Aan MARIA MICHELS werd, volgens testament, voor rouwkleeding betaald 800 gld.

Daar FR. VERWILT de Remonstrantsche kerk tot erfgenaam had geconstitueerd, voldeed JOOST WITTIUS aan haar niet het legaat van 1000 gld. maar betaalde hij wel de aan de Diakonie-armen besproken f 400 en de aan het Weeshuis gelegateerde f 400.

Ten slotte enkele stukken van VERWILT, vermeld in oude inventarissen:

Een kersnachtje van VERWILT met een vergulde lijst.

Twee stuckjes, bijde uijtbeeldend een naect vrouwmenseh van denzelve VERWILT.

Een stuckje, uijtbeeldend een juffr. met de hand op een pilaer mede van VERWILT.

¹⁾ Inventaris en Gifteboek.

Nogh een stuckje van denzelven VERWILT uijtbeeldend een monsieur met een slapende juffr. aan een tafel.

Nogh twee stuckjes van denselven VERWILT, het eene uijtbeeldend de Vlucht van Joseph ende Maria, ende het andere een naect jongetje.

Nogh twee langwerpige stuckjes, het eene het oordeel van Paris, ende het andere drie naecte engeltjes uijtbeeldende, beijde mede van VERWILT.

Inventaris van JACOB SPIJKOORT'S boedel door hem ontruimd
November 1679.

Een nagtvrouken met een sater van VERWILT.

Invent. van Mr. ADR. EEUWOUT BLANCKERT, 26 Oct. 1686.

Venus palleering van VERWILT.

Invent. v. ADR. BLANCKERTS, wed. JACOB VAN VREDENBURGH 12
Febr. 1689.

Als wij zien hoeveel schilderijen FRANS VERWILT heeft geschilderd, en hoe weinig werken van zijn hand thans bekend zijn, rijst dan niet de vraag, of er onder de talrijke aan POELENBURGH toegekende werken niet eenige schuilen van zijn hand? In zekeren zin zou dit voor hem een compliment zijn, maar het zou hem toch niet helpen aan een hoger rang in de kunstwereld. Veeleer zouden daartoe bevorderlijk kunnen zijn de weinige portretten van zijn hand, zooals het levensgroot jongensportret in het Rijksmuseum; schilderijen niet gefabriekt naar een vast model, maar waarin hij zijn talent ten beste gaf, zonder zich te storen aan markt of publiek.

frans van verwilt

Hollanders in een Schotsch Album Amicorum

MEDEGEDEELD DOOR

E. W. M O E S.

OOR den heer BAUMGARTEN werd in 1892 het album amicorum van den Schot THOMAS SEGETUS uitgegeven¹⁾. Daar hij evenwel van de Hollandsche namen weinig heeft kunnen lezen, plaats ik deze hier nog eens bij elkaar, tenminste voor zoover ik ze uit de copie van den heer BAUMGARTEN heb kunnen opmaken, want het album zelf kon ik niet raadplegen, daar het berust in de Vaticaanse Bibliotheek te Rome (cod. lat. 9385).

23. ADOLPHUS OCCO A. F. A. N. Auguste Vindelicorum Col. octobris anno Christi MDXCVI.
25. IOES COOTVYCKIUS Ultraiectensis Belga, Venetiis IX Kal. Novembr. CICICIVII.
42. I. VAN DER DUYN, Venetiis 8 Jun. a^o 1600.
43. ADRIANUS HODENPYL Batavus, Venetiis 8 Junii A^o 1600.
44. GYSBERTUS BERESTENIUS Delphensis, Venetiis 7 Kal. octobris CICIC.
53. ERYCIUS PUTEANUS, Francofurti VIII Kal. octobr. CICICVII.
59. GISBERTUS VOSSIUS Amstelredamus Serenissimi Archiducis Austriae Ferdinandi medicus, Patavii Antenoris 7 Maj. 1598.
63. JACOBUS APER DE HOUVE Batavus. Patavii Antenoris a^o 1598 17/6.
64. TIMANNUS A WEEDE Ultraiectinus Belga, Patavii Antenoris 18 Junii Anno 1598.
65. ARNOLDUS JOH. F. FRISE, Patavii Antenoris anno apociae christiana CICIC.
69. STEPHANUS DOUSA, Venetiis 24 Maii Anno 1600.
70. JANUS DIMMER CRIDISON (?) Hollando-Hagensis, Venetiis 10 die novemb. An. 1600.
73. JUSTUS RAPHELENGIUS, Venetiis propid. Non. VII CICIC.
75. JOANNES A WOUWER, Venetiis IIX kl. Novemb. CICIC.
76. ARNOLDUS VAN DER MYLE, Venetiis 25 octobris 1600.
95. JO. BERNARDO VAN RANDEWIC Belga. Venetia a li 17 di Maggio 1600.

1) Zeitschrift für Vergleichende Litteraturgeschichte, N. F., V., Berlin 1892 p. 88—95.

DE MIDDLEBURGSCHÉ TAPIJTEN

DOOR

C. DE WAARD.

ENE der belangrijkste merkwaardigheden van Zeelands hoofdstad is zeker wel de Abdij, een aantal gebouwen, van afwisselenden vorm en in onregelmatigen kring aaneengesloten, die meest allen hun toegang in het daarbinnen gelegen fraaie met boomen beplante plein hebben. Het geheel duidt reeds bij een enkelen blik aan, dat de eerste bouw tot een lang vervlogen tijdsperiode behoort. Inderdaad gaat een onderzoek naar de eerste bestemming diep in de geschiedenis terug, totdat we komen in de 12e eeuw aan een klooster, waarvan het tijdstip van stichting onzeker is. Toch is die bestemming over het algemeen vrijwel dezelfde geweest, in dien zin, dat het sinds 1574 was de zetel van bestuur. Thans nog doet het voor een gedeelte dienst als hotel voor den Commissaris der Koningin, rijksarchiefdepot met provinciale bibliotheek, provinciale bureelen en vergaderzaal van de Staten; dit laatste gedeelte was vroeger gemeubeld en versierd met voorwerpen, die aan „Syne Excellentie”, wanneer deze als stadhouder of eerste edele te Middelburg vertoefde, zouden mogen getuigen van de goede eigenschappen van het Zeeuwsche volk,

zoowel op gebied van kunst als in zake van toewijding in den dienst der gemeenschappelijke belangen der Nederlanden. De schilderstukken en tapijtbehangsels, die de wanden van het lokaal dekten, kunnen dan ook werkelijk als zoodanig aangemerkt worden en strekken thans nog ten bewijze, hoe ver onze vaderen het in de tapijtweefkunst gebracht hadden. Ofschoon niet zoo algemeen beoefend en bekend als de schilderkunst, heeft toch ook de tapisserie enkele malen een punt van onderzoek uitgemaakt, waarvan de resultaten in geschriften zijn neergelegd; en het spreekt vān zelf, dat daarbij dan ook vooral aan de Middelburgsche tapijten de aandacht werd gewijd.¹⁾ Toch, hoe ijverig ook de nasporingen werden verricht, mocht men er tot heden niet in slagen de bewijsstukken omtrent de vervaardiging en alles, wat in verband daarmede moet zijn verricht, aan het licht te brengen.²⁾ Het gevolg van dit gebrek aan betrouwbare gegevens is geweest, dat men allerlei onderstellingen en beschouwingen ten beste gaf, die niet geacht kunnen worden beyorderlijk te zijn aan de kennis der geschiedenis. De kennismeming ook der beschrijving van de vlaggen, die op de tapijten voorkomen, welke in 1862 of daaromtrent, naar het heet, met zeer veel zorg in bijzonderheden is opgemaakt en in verschillende geschriften³⁾ werd opgenomen, kan ik niemand aanbevelen, omdat bij herhaalde verificatie met de te Middelburg aanwezige twee tapijten gebleken is, dat er weinig van deugt. Het kan eveneens van nut zijn te weten, dat de platen, die van de tapijten in 1783 werden gemaakt en in de *Zelandia illustrata* worden bewaard, uit een oogpunt van nauwkeurige schildering der vlaggen, waardeloze prenten zijn. Op grond van een en ander was het mij dus dubbel aangenaam, toen bij een onderzoek in de liassen acquitten van het Zeeuwsche archiefdepôt (voor eene andere zaak) een aantal stukken, op de vervaardiging der tapijten betrekking hebbende, voor den dag kwamen, die bij verbetering van onjuiste voorstellingen ook meerdere kennis dienaangaande kunnen verspreiden (zie bijlagen A 1—8, B, C 1 en 2 en D), en dat wel op een tijdstip, waarop de gobelins door plaatsing van twee hunner in het rijksmuseum te Amsterdam en door de restauratie van dat betreffende *den slag voor Rammekens*, die, naar te hopen is, door de restauratie der anderen gevolgd zal worden, weer meer de aandacht trekken.

De stukken geven aanleiding tot de volgende opmerkingen.

a. *In het algemeen.* De tafereelen werden met zorg door mannen van

¹⁾ DE LA RUE, Geletterd Zeeland 1734. DE KANTER en DRESSELHUIS, De provincie Zeeland 1824. Mr. J. VAN DE GRAFT, De tapijtfabrieken enz. Met 7 kopergravures van de Middelburgsche tapijten 1869.

²⁾ Hierop maakt het tapijt, dat den slag voor Bergen op Zoom voorstelt en waaromtrent eenige stukken werden gepubliceerd (zie Mr. VAN DE GRAFT p. 159 en 160), eene uitzondering.

³⁾ Ook Mr. VAN DE GRAFT nam die over.

naam op het gebied van teeken- en schilderkunst en onder toezicht en goedkeuring van de bevoegde autoriteit ontworpen en afgewerkt, en zijn dus niet overgelaten aan de fantazie van den tapissier, waardoor twijfel aan de juistheid der voorstelling in het algemeen¹⁾ is buitengesloten. Zoo blijkt uit bijlage A 3, dat het patroon van den slag voor Bergen op Zoom door de Staten van Zeeland vooraf is gezien, en uit A 2, dat de admiraal JUSTINUS en graaf JAN (VAN NASSAU) zich dienaangaande interesseerden, terwijl bij het ontwerpen van het patroon betreffende den slag voor Rammekens medewerking is verleend door een man die niet alleen met den zeekrijg in het algemeen, maar ook met den bedoelde slag in het bijzonder bekend zal zijn geweest, daar toch de naam van JOOS DE MOOR, als kapitein van een oorlogsschip, in de geschiedenis van verschillende gevechten, omtrent dezen tijd op de Schelde geleverd, herhaaldelijk wordt genoemd.

Het loon voor de vervaardiging der tapijten is van allen hetzelfde geweest, nl. 3 £ per vierkante oude el, waarop echter het stuk met het wapen van Zeeland eene uitzondering maakt; de prijs, daarvoor besteed, was 4 £ per vierkante oude el.

b. In het bijzonder. De bijlagen *A* hebben allen betrekking op het doek, voorstellende *den slag voor Bergen op Zoom, 29 Januari 1574*²⁾, thans nog te Middelburg aanwezig. Het is het oudste der zes tapijten. Tot de vervaardiging werd door de Staten van Zeeland besloten op 30 Juli 1591, terwijl de uitvoering van het werk werd opgedragen aan FRANCHOIS SPIERINX te Delft, die de leverantie belangrijk genoeg achtte om daarvan contract op te maken. Omtrent de personen, die het ontwerp teekenden en schilderden, bewaren de stukken het zwijgen, wij weten echter, dat het in 1592 gereed en 40 vierkante ellen groot was, eene afmeting, die ook aan het binnenwerk van het doek gegeven werd. De rekening, die op bijlage A 6 voorkomt, moet toch volgens de werkelijke afmetingen van het tapijt in dien zin worden opgevat, dat het geheele doek $64\frac{11}{16}$ oude ellen groot werd gemaakt en de vervaardiger voor den rand eene *verhoging* van prijs van $\frac{1}{3}$ £ per vierkante oude el in rekening bracht.

Den 12 April 1595 hing het tapijt in de zaal van Zijne Excellentie. Volgens beide rekeningen beliepen de kosten 249 £ 2 sch. 9 gr., maar dit bedrag dient verhoogd te worden met ongeveer 5 £ 6 sch. 8 gr., zijnde $\frac{1}{6}$ gedeelte der 26 £ 13 sch. 4 gr., die in de rekening van de andere tapijten zijn uitgetrokken voor reizen (o. a. naar Delft) enz., zoodat het totaal bedrag uitmaakt eene som van 254 £ 9 sch. 5 gr. of f 1526,82⁵.

Bijlage *B* is de rekening van de eerste kosten van het tapijt „*De slag*

1) Natuurlijk wordt niet beweerd, dat alle détails historisch getrouw zijn wedergegeven.

2) Zie VAN METEREN fol. 88 en 89, overgenomen door Mr. VAN DE GRAFT p. 160 en vlg.

voor *Rammekens*". Het springt reeds dadelijk in het oog, dat op die rekening het geschiedkundige feit wordt gesteld op het jaar 1573, terwijl het tapijtstuk bekend stond als voorstellende eene overwinning der Zeeuwen in Juli 1572. En nu zou ik zeer gaarne aan eene schrijffout in de rekening willen gelooven, indien het ware, dat beeld en legende zoo precies in overeenstemming waren met hetgeen er toen (in Juli 1572) op de Schelde is voorgevallen. Maar dat is op verre na het geval niet. Wie VAN METEREN op fol. 65 en HOOFT op fol. 250 aandachtig naleest, zal ontwaren, dat het eerste, doch ook het belangrijkste gedeelte der handeling, waaronder het verbranden van Spaansche azabres, onder de *Sluische* kust voorvalt; daarna komt de Lissabonsche vloot voor Vlissingen, de Biscaïsche vloot voor Rammekens ten anker. Van de eerste worden schepen met kostbaarheden buitgemaakt, de laatste lost haar krijgsvolk en wol, voor Middelburg bestemd, en wel zonder enige stoornis. Is daarbij nu iets wat den naam van „*Slag voor Rammekens*" verdient, zooals de rekening (zie bijlagen C 1 en 2) het tapijtstuk herhaaldelijk noemt, en wat het ook inderdaad te aanschouwen geeft, waarop van toepassing kunnen zijn de woorden van de legende „Terwijl de Spaansche vloot zich door haar getal en macht en onder de hulp van het kasteel Zeeburg (Rammekens) veilig acht, verachten de Zeeuwen daarentegen het getal, de macht en het kasteel en steken de vloot in brand"? Neen. Op 28 Februari (of d.o.t.) 1573¹⁾ daarentegen trachtte de Spaansche vloot, die zich te Antwerpen geducht versterkt had, zich te stellen onder de hoede van het kasteel *Rammekens*, en leverden de Zeeuwen onder het bereik der Spaansche bezetting van dat kasteel, den vijand een slag, welke in hevigheid het gebeurde voor *Sluis* en *Vlissingen* in Juli 1572 verre overtrof en ten volle den naam van slag voor Rammekens verdient. Dat daarbij ook Spaansche schepen werden verbrand, is zeer goed aan te nemen, al maakt de geschiedschrijver er geene melding van. Het kwam bijna in elk zeegevecht voor. Maar, zal men mij tegenwerpen, er is reeds een tapijt, dat het gevecht van 28 Februari 1573 voorstelt en wel het zoogenaamde vijfde. De gevondene stukken zullen straks aantoonen, dat dit eveneens eene dwaling is geweest. Bijlage B is in het rekeningboek van den tresorier-generaal in verkorten vorm ingeschreven, zoodat eene bevestiging der juistheid van het jaartal 1573 daarin niet te vinden is. Nog eene korte opmerking. Tien of twaalf oorlogscheepen komen in Juli 1572 van onze zijde in actie. Vóór mij ligt eene beschrijving van vlaggen van meer dan twintig Hollandsche schepen, die op het doek van den slag voor Rammekens te onderscheiden zijn.

Overgaande tot eene beschouwing van de bijlagen C., merken we op, dat na de

1) VAN METEREN fol. 81.

opneming van den plaatselijken toestand voor Rammekens op 17 Augustus 1595, waaraan de kosten verbonden waren van 10 £ 8 sch. 4 gr.

het tweede beeld van het gevecht in teekening werd gebracht, en nu door den als zeeschilder bekenden HENDRIK VROOM voor 16 „ 0 „ 0 „

Iimmers op 24 Juni 1595 waren reeds aan HUYBRECHT LEYMERS, die te Dordrecht woonde, de kosten van het schilderen eener proefteekening voldaan met 14 „ 16 „ 8 „

Deze proefteekening was vervaardigd door ALBRECHT EBELEN, maar HUYBRECHT LEYMERS conterfeitte daarop het land. Samen ontvingen zij voor hun werk eene som van 6 „ 0 „ 0 „

Ook het tweede patroon werd door LEYMERS geschilderd voor een bedrag van 19 „ 16 „ 8 „ waarvóór hij op 15 Mei 1597 quiteert.

Nog meerdere kosten waren aan het werk verbonden, zoals opneming van terrein, waarvoor ongeveer berekend moet worden $\frac{1}{3}$ gedeelte van 28 £ 13 sch. 4 gr. = 9 „ 11 „ 2 „

Het trakteeren van schilders, reizen, porto's: $\frac{1}{5}$ gedeelte van 26 £ 13 sch. 4 gr. = 5 „ 6 „ 8 „

Papier en verf: de helft van 1 £ 11 sch. 6 gr. = 0 „ 15 „ 9 „

De legende op het patroon werd door ALBRECHT EBELEN geschilderd; hij ontvangt $\frac{1}{4}$ gedeelte van 16 sch. = 0 „ 4 „ 0 „

Het tapijt zelf, dat even zoo groot is als *de slag voor Bergen op Zoom*, werd aan JAN DE MAECHT betaald met 192 „ 0 „ 0 „

Samen 274 £ 19 sch. 3 gr.
of f 1649,77^b.

*De slag voor Lillo*¹⁾ werd zeker kort na het vorige tapijt door dezelfde personen in beeld gebracht. De kosten waren als volgt:

Opneming van den plaatselijken toestand: $\frac{1}{3}$ gedeelte van 28 £ 13 sch. 4 gr. = 9 £ 11 sch. 1 gr.

Teekenen van het patroon, wat VROOM in Juni 1596 te Antwerpē deed 27 „ 11 „ 8 „

Schilderen van het patroon 10 „ 16 „ 8 „

Letteren van het patroon: $\frac{1}{4}$ van 16 sch. = 0 „ 4 „ 0 „

Voor twee kussens, die VROOM voor zijne vrouw geschenken werden 3 „ 0 „ 0 „

¹⁾ 30 Mei 1574. VAN METEREN fol. 92 en VAN DE GRAFT p. 173.

Papier en verf: de helft van 1 £ 11 sch. 6' gr. = . . .	0 £ 15 sch. 9 gr
Trakteeren van schilders, reizen, porto's: $\frac{1}{5}$ gedeelte	
van 26 £ 13 sch. 4 gr. =	5 „ 6 „ 8 „
Tapijtwerk	<u>137 „ 5 „ 0 „</u>
Samen . . .	194 £ 10 sch. 10 gr.
of . . .	<u>f 1167,25.</u>

Het in de rekening volgende tapijt stelt voor de historie van *het beleg van Veere of de slag voor het fort de Haak* (op de Noordkust van Walcheren, thans verlaten). Hiervóór werd er reeds met een enkel woord op gewezen, dat men zich van het hier afgemaalde beeld eene verkeerde voorstelling heeft gemaakt. Van dit doek, dat stellig voor twee bepaalde muurvlakken (ter weerszijden van den schoorsteen?) in twee stukken vervaardigd werd, is de kleinste helft aanvankelijk beschreven als te zijn eene voorstelling van het vertrek van den eersten Arnemuidischen koopvaarder naar Oostindië.¹⁾ Daarna kwam men de waarheid wat dichter nabij door de vermelding, dat het stuk was doorgesneden om twee vakken bij den schoorsteen te vullen, en dat *het duidelijk te zien was, dat deze twee afgescheidene stukken één geheel uitmaakten*, waarom dan ook het laatste geen bijschrift heeft.²⁾ Men noemde toen de voorstelling van het doek eene andere mislukte poging der Spanjaarden om Middelburg te ontzetten, 10 October 1574 (! — Middelburg ging 20 Februari te voren reeds over), totdat Mr. VAN DE GRAFT, het een zoowel als het ander verwerpende, de verzekering gaf, dat het twee afzonderlijke stukken zijn, waarvan het grootste den slag voor Rammekens van 28 Februari 1573 voorstelt. En dat gevoelen werd blijkbaar ook door de regeering gedeeld, toen zij dien zoogenaamden slag voor Rammekens in 1867 op de Parijsche wereldtentoonstelling exposeerde, terwijl het andere gedeelte de minder groote eer genoot van te Middelburg voor tochtscherf gebruikt te worden.³⁾

Zonder ons nu te verdiepen in de meerdere of mindere overeenkomst van het beeld met de geschiedkundige beschrijving van het feit bij Rammekens, had toch naar mijne meaning de landzoom op het doek een onoverkomelijke hinderpaal voor deze opvatting moeten zijn; immers het land van Walcheren aan de Zuidkust is reeds in tekening afgebeeld op het doek van JAN DE MAECHT, en hoe geheel anders is het daar als op dit tapijt! Bij vergelijking springt het verschil dadelijk in het oog. Of nu de beide thans bestaande brokstukken inder-

¹⁾ DE LA RUE p. 94.

²⁾ DE KANTER en DRESSELHUIS p. 83 en 84.

³⁾ Mr. VAN DE GRAFT p. 190.

daad de twee deelen zijn, die als *het beleg van Veere of de slag voor den Haak* gemaakt werden, heb ik door opneming van de beide doeken niet kunnen nagaan, omdat de grootste helft bij het Departement van Binnenlandsche Zaken, of wellicht te Amsterdam in het Rijksmuseum¹⁾ berust. Alleen het kleine gedeelte heb ik kunnen onderzoeken. Het heeft binnen de boorden eene hoogte van 2.75 M., dus ongeveer gelijk aan de hoogte, die Mr. VAN DE GRAFT van het andere stuk opgeeft, bij eene breedte van 1.87 M., of met den aan weerszijden zich bevindenden vasten rand 2.19 M. Voegt men nu hierbij de totale breedte van het andere deel, dan verkrijgt men $2.19 + 3.73 = 5,92$ M. Dat is te veel, want het doek werd 8 ellen of 5.60 M. breed gemaakt. We mogen echter betwijfelen, of de boorden die Mr. VAN DE GRAFT van het grootere deel gemeten heeft, die zijn, welke de vervaardiger er om heeft gemaakt; aan den boven- en onderrand van het kleine doek zijn ook veranderingen aangebracht, en als de boord van het grote stuk aan de zijden ook op 16 cm. wordt gesteld, dan komt de rekening vrij wel uit, we krijgen dan nl. $2.79 + 1.87 + 4 \times 0.16 = 5.30$ M. (De tapijten zijn alle eenigszins gekrompen). Ook eene vergelijking van de totale breedte van het binnenwerk van beide stukken, $2.79 + 1.87 = 4.66$ M., met de breedteafmeting van het patroon (dat wel op de ware grootte van het tapijt zonder rand zal geteekend zijn), 5 M. ruim, wijst er op, dat we met de in de rekening bedoelde tapijtstukken te doen hebben. Zoo men de afbeeldingen der beide tapijten bij VAN DE GRAFT²⁾ naast elkander plaatst, en ze vergelijkt met de beschrijving van het geschiedkundige feit bij VAN METEREN³⁾, zal men zich volkomen kunnen verzekeren van de juistheid mijner stelling.

1) Volgens Mr. VAN DE GRAFT bevonden zich drie der zeven tapijten in 1869 in het gebouw van het departement van Binnenlandsche Zaken te 's-Gravenhage. Zoo ik wel ben ingelicht, berusten twee van die drie stukken thans in het Rijksmuseum.

2) Tot mijn leedwezen bleek het onmogelijk in dit tijdschrift eene afbeelding der beide stukken op te nemen, en moet ik dus de lezers verwijzen naar de reproducties bij VAN DE GRAFT.

3) fol. 82: „Tenselfden daghe seylde de vlate van Antwerpen af, om dat kasteel te kunnen ontsetten, onder het beleydt van den heere van BEAUVOYS, die tot Nimmeghen den hertogh van ALBA besocht hadde, van hem hoogelijcken gheloont ende bedanckt voor sijn goede diensten, van wien hem den gheheelen last van de Zeelandtsche oorloghe belast was, met den colonel MONTDRAGON. Also den 5n Augusti van Antwerpen met dese vlate ghevaren, soo heeft hy haer vertoont anderwerf op de Honte, zijnde een stercke vlate met de proviand-schepen, maer verstaende het verlies van 't kasteel, hebben sy eenen anderen weg met dese vlate moeten soeken. Waeromme ghevaren zijn voorby de stadt Vlissinghen ter zeewaert inne voorby Westcappel ende Domborgh nae den Haeck varende by der Vere. Des princen vlate en was doen ter tijdt van geen soldaten versien, ter cause dat deselfde op de dijcken soo byoosten als bywesten Vlissinghen lagen, soodat des koninghs vlate dien wegh sonder wederstoot passeeerde. Dan de Zeelanders ofte princens vlate nam haren wegh binnen door het Joncker-Frans-gat tot voor de stadt van der Vere. Ende het voorszeide krijghs volck dat op de dijcken hadden gheleghen, werdt nae de stadt van der Vere gevoert, uyt welcke stadt langhs den dijck uytvallen na den Haeck deden, alwaer MONTDRAGON hem alreede beschanst hadde, tegen wien op eenen namiddagh wel vier uren lang geschermtseert werdt, maer op den avondt werden sprincen volck naeghejaeght tot de poorten van der stadt Vere.

Het doek werd vervaardigd door HEYNDRICK DE MAECHT na den dood zijns vaders († 29 November 1598) voor eene som van 135 £ 0 sch. 0 gr.

Het is ongeveer van gelijke afmetingen als *de slag voor Lillo.* VROOM was al weder de in deze onontbeerlijke man, die het beeld schiep ter hoogte van $4\frac{1}{8}$ — en ter breedte van $7\frac{8}{8}$ ellen. Hij werd voor zijn werk den $\frac{12 \text{ Juni}}{26 \text{ Augustus}}$ 1599 betaald met 18 „ 2 „ 6 „

Het patroon werd ook weder door denzelfden LEYMERS geschilderd. Zijne kwitantie is van 14 Juni 1600 ad . . . 13 „ 14 „ 6 „

Opneming van het terrein: $\frac{1}{3}$ gedeelte van 28 £ 13 sch. 4 gr. = 9 „ 11 „ 1 „

Andere kosten van trakteeren der schilders, reizen: $\frac{1}{5}$ gedeelte van 26 £ 13 sch. 4 gr. = 5 „ 6 „ 8 „

Vacatiën om het patroon aan te nemen: de helft van 26 sch. 8 gr. = 0 „ 13 „ 4 „

Voor papier: $\frac{2}{3}$ gedeelte van 26 sch. = 0 „ 17 „ 4 „

Voor het schilderen van de letters op het patroon door ALBRECHT EBELEN moet berekend worden: $\frac{1}{4}$ gedeelte van 16 sch. = 0 „ 4 „ 0 „

Samen . . . 183 £ 9 sch. 5 gr.
of . . . f 1100,82⁵.

„Met behulp van de voorszeide Spaensche hebben BEAUVOYS ende MONTDRAGON een groote parthe van haer provande uyt haer schepen op den Haeck gelost ende vandaer voorts met wagens in Middelborgh gebracht.

„De smalle schepen van den prince werden binnen de plate oft zand gebracht, die insghelijcx op eenen namiddagh een schermutsinghe deden, den windt zijnde van den lande nae den Haeck toe, tegen de lichte schepen des konings, die tegen haer uytquamen. Van wederzyden werdt dapper geschoten, sodat oock een van 's konings smackeylen geabordeert wert ende genomen.

„Daernae heeft men binnen der Vere toeghemaect eenige brandtschepen om die na den Haeck onder 's konings schepen te seyden, maar datselde door eenen landtman aen des konings vloote ghewaerschout zijnde, soo is de vreese onder hunlieden gekomen, sodat sy hebben de pletse den Haeck verlaten, hebbende maer twee derdeparten van haer provande noch ghelost. Des princen schepen, de smalle vloote, heeft haer van binnen de zandtplate omrent den Haeck vervolghet, alwaer wederomme van beyde zyden dapper ghestreden worde, gheduerende tot den donckeren avont toe, soodat men doen ter tijdt seer bescheydenlijcken de yseren coghels uyt het geschut sigh aenkommen ende vliegher, hetwelcke niet vele is geschiedt, ende dit gerchiede den 26 Augusti (1573). Daer bleef doodt don FELIX DE GOESMAN, sone van den grave van OLIVARES, met andere van 's konings volck.

„Des princen groote schepen hebben die zeewaerts naeghevoltage; de smalle vloote van de smackeylen heeft ghepooght om van binnen door nae de quartieren van Vlissinghen haer te ontmoeten, maar quamen wat te kort, ende alsoo voeren des konings vloote voorby Vlissinghen de Honte op nae Antwerpen. Maer eenige leeghe provandeschepen, hebbende voren opstaande halve cartouwen metalen geschut, werden onrent Vlissingen den wegh ondergaen: dies poogden hun seer om te stranghen aen de Vlaemsche zyde, dan daer wierde drie ofte vier van haer ghenomen. MONTDRAGON was voor gouverneur in Middeiborg ende Arne-muyden gelaten met 15 vendelen voetvolcx."

Het volgende tapijt, de historie van *het beleg voor Zierikseë*,¹⁾ werd mede door HEYNDRIK DE MAECHT vervaardigd en kostte 98 £ 5 sch. 0 gr.

VROOM werd voor het patroon ter grootte van $16\frac{1}{4}$ ellen den 21 October 1599 voldaan met

Bovendien ontving hij eene deken ter waarde van . . . 6 „ 0 „ 0 „
LEYMERS ontving voor het schilderen 8 „ 6 „ 6 „

Maar deze noemt het patroon hoog $4\frac{1}{8}$ en breed $4\frac{1}{2}$ ellen, samen $18\frac{1}{8}$ ellen, eene afmeting, die het tafereel ook zal gekregen hebben.

Trakteeren der schilders, reizen, porto's: $\frac{1}{6}$ gedeelte, van 26 £ 13 sch. 4 gr. = 5 „ 6 „ 8 „

Vacatiën om het patroon aan te nemen: de helft van 26 sch. 8 gr. = 0 „ 13 „ 4 „

Papier: $\frac{1}{8}$ gedeelte van 26 sch. = 0 „ 8 „ 8 „

Voor het schilderen der legende op het patroon ontving ALBRECHT EBELEN $\frac{1}{4}$ gedeelte van 16 sch. = 0 „ 4 „ 0 „

Samen . . 132 £ 9 sch. 2 gr.

of . . f 794,75.

Het laatst vervaardigde tapijt is het schoorsteenstuk „*Het wapen van Zeeland en van de steden van die provincie*”. Het is 1 £ per el duurder geweest dan de overige tapijten, doch ook volgens verklaring van HEYNDRICK DE MAECHT, aan wien het werk schijnt opgedragen te zijn, een van de beste stukken. Zijn dood in 1602 was de oorzaak, dat het door hem aangevangen werk bij zijne weduwe, FRANCIENKEN OOBRYE, werd voltooid. Evenals van den slag voor Rammekens blijkt ook van dit tapijt, dat er twee, wellicht drie, ontwerpen zijn gemaakt. Immers in de bijlagen vinden we eene kwitantie van ALBRECHT EBELEN voor een stuk te maken aan de schouw ad 1 £ 12 sch. 0 gr.

Een dito van JERONIMUS HERMANS, dd. 11 Maart 1603, voor een stuk tapijt voor de schouw ad 6 „ 13 „ 4 „

Een dito van den bekenden KAREL VAN MANDER²⁾,

¹⁾ October 1576. VAN METEREN fol. 102 en VAN DE GRAFT p. 180.

²⁾ Hij heeft ook voor den koning van Denemarcken tapijten geteekend; zie Kronijk van het Hist. Gen. 1856 p. 62, 1857 p. 327.

toen te Haarlem woonachtig, 1603, voor het teekenen van het patroon van het wapen van Zeeland ad 23 £ 0 sch. 0 gr.

Dit laatste alleen werd geschilderd n.l. door HUYBRECHT				
LEYMERS. Zijne kwitantie is van 15 December 1603 . . .	13	„	0	„
Andere kosten, als: papier, porto's, reizen.	3	„	19	„
Tapisserie .	69	„	0	„
Samen	117	£	4	sch. 4 gr.
of	<i>f</i> 703,30.			

Totaal bedrag der zes tapijten: 1157 £ 2 sch. 5 gr. of f 6942,72^b.

Waar de beide schilderstukken, waarvan ook in de bijlagen gesproken wordt, zich thans bevinden, kan ik niet mededeelen. Eveneens is mij onbekend, of de namen van de schilders, de prijzen en de voorstelling dier schilderijen reeds vroeger gepubliceerd werden.

Voor het collationeeren der afschriften verleende de rijksarchivaris in Zeeland mij zijne hulp.

BIJLAGE A 1.

Extract uit de notulen der Staten van Zeeland.¹⁾

30 July 1591.

Belegeringe ende
slach voor Bergen. Is geresolveert, dat men op den cop, te schencken aan den gouverneur MORGAN, zal doen dryven het belegh van Bergen op den Zoom, ende is die tresorier VALCKE gelast te doen maken een schilderie van de slach voor Bergen voorscreven in 't jaer 1574 by BOISOT ende JULIAEN ROMERO, tapijtsgewyse gemaect, om te mogen hangen in de raedcamer ende elders.

BIJLAGE A 2.

Uit eene lias acquitten van den tresorier VALCKE
over 1594 betreffende convooien en licenten.²⁾

Monsieur le tresorier, Uwer E. schryvens van 17 November is my wel ter handt commen, daeruuyt ic UE. meyninghe genochsaem verstaen hebbe. Ick en meyne soe subit van UE. niet gescheyden te hebben, maer die sieckte overviel my seer sterck, soedat ick se daer niet langher en dorste verbeyden, dan, Godt sy geloeft, opt weeromme reysen op water heeft se begoest te verlaeten, ende thuis commande is al achterbleve door Godts genade.

Aengaende den prijs, waervoor ick die tappisserye soude moeghen maecken om eere ende danck daeraen te behalen, hebbe ic UE. selve mondelinghe geseyt is dry ponden Vlaems voor delle, daer niet in begrepen den oncost van de patroonen, want die patroonen en dienen niet om eenich ander werck naer te maecken als UE. selve wel can consideren; dan soe menheeren hun willen laeten genueghen met werck, gelijck andere hun soudēn moeghen maecken, soe ben ic gereet menheeren UE. oock te dienen voor denzelven prijs, daer andere hunlieden

¹⁾ Ofschoon reeds vroeger gepubliceerd, wordt dit stuk volledigheidshalve ook hier opgenomen.

²⁾ Ook de Bijlagen A 3—7 zijn aan deze lias ontleend.

voor sullen cunnen gedienen. Dan alsulcken werck, dat dient tot eere ende lof van de landen als oock tot een eerbighe memorie voor die nacomers¹), en behoort men naer mijn beduncken niet te ontrecken hettgene hun dient tot siraet, want alsulcke tapisserye soewel dienen tot dien dienst ende heerlijcheyt van de landen als eenighe andere sirraeten. Ick ben wel verseckert, soet menheeren slechter doen maecken, dat hun leet sal sijn, als syt sullen gemaect sien. Haddet mijnheeren goet gedocht, het hadde seer wel te passe gecommen om dat stuck nu te maecken, want ick exterordinaris bequaemheit nu daertoe hebbe. Het waere my een gevenst geluck, moecht ic die landen ende UE. eene aengenamen ende bequaemen dienst doen.

Den admirael JUSTINIS ende graef JAN hebben tot mynen huyse geweest ende hadden wel willen den patron sien van den slach van Berghen. Ick hebbe hun beloofst die van UE. te ontbieden, soet UE. belieft hem leveren aan Sr. GOOSAERT SIMAY, die sal en aan my bestellen; soe den admirael ende den grave die gesien hebben, sal ick hem terstont wederomme aan UE. overseynden. Die rekeninghe van den patron sal Uwe E. hierinne vinden, dewelck ic gestelt hebbe, sonder dat daer yet op te seggen can vallen, want ick wel can beweyssen, dat ic soe veele daervoor betaelt hebbe, ende dat met dieghene, diet ghelt van my ontfanghen hebben.

Hiermede een eynde maeckende, presenteere ic mijn recommandas in UE. goede gratie, biddende den almoeghende Heere,
Monsieur le tresorier, UE. te willen verleenen een lanck ende gerust leven.
Desen 27 November anno 1560. in Delft.

UEdelheyts gewillighe dienar
(get.) FRANCHOYS SPIERINCKX

Op de vierde bladzijde staat als adres:

Mansion

Monsieur JACOB VALCKE

Monseigneur JACOB VIECH

[Zeelant tot

Middleburgh

1) De cursiveering is van mij.

2) Volgt een passage over eene plant, die de briefschrijver voor den tuin van den heer VALCKE wil overzenden.

BIJLAGE A 3.

Extract uute notulen, gehouden durende die dach-vaert der heeren Staten van Zeelant, geleght tegens den XVI^{en} December 1592.

XV^{en} Aprilis 1593.

Die tresorier VALCKE heeft vertooght, hoedat hy was overcommen opt believen van de Statcn met zeker tapitsier tot Delft om die tapitserye van de slach van Bergen te doen maken op den voet over lange gesien: Is goetgevonden die zulcx te doen voorderen.

Concordat collatione facta per me:
(get.) C. ROELS¹⁾.

BIJLAGE A 4.

Monsieur le tresorier, Ick hebbe verstaen van Sr. GOOSAERT SIMAY, dat Uwe Edelheyt begheert te sien den boort, tot welcken eynde ic UE. denselven seynde om UE. advis daerop te hooren, denwelcken U sal believen metten den alderiersten duer SIMAY wederomme te seynden, oft anders ic soude daer gebreck aen hebben; soe onse kermisse niet vorhanden geweest hadde, het en waer niet wel moeghelyck soe langhe te derven. Die verfkens sal ic oock op haer behoorlijcke plaesse schryven ende UE. dan oock overseynden om van gelijck UE. advis daerop te hebben. Hier is by een contract, dat UE. sal believen te doen naeschryven, soet UE. soe bevalt, ende my een geteeckent overseynden ende behouden dit voor UE. Overmidts het gheen gemeyn werck en is, soe wort dit gemeynelijcken soe gedaen. Het ghelt sal UE. believen aan SIMAY te doen tellen ende sal voor goede betalinghe strecken. Hiermede een eynde maeckende, recommandeer ic my in UE. goede gracie,

Monsieur le tresorier, biddende den Almoegende Uwe Edelheyt te verleenen een lanck ende gerust leven.

Desen 8 Juny anno 1593 in Delft.

UE. gewillighe diener
(get.) FRANCHOYS SPIERINCX.

Op de vierde bladzijde staat als adres:

Aen mijn heere
[JACOB V]ALCKE, tresorier
[generael v]an Zeelant tot
Middelburch.

¹⁾ In dorso van dit stuk staat: »23 Aprilis 1593»; dit is blijkbaar de datum van afgifte van het extract.

BIJLAGE A 5.

Ick JACOB VALCKE, tresorier-generael van Zeelant, als daertoe gedeputeert van wegen die heeren Staten van Zeelant, bekenne mits desen, besteet te hebben aen FRANCHOYS SPIERINCX, tapissier tot Delff, om te doen maecken voor die heeren Staten voorseid, soo haest als hem mogelick sal sijn, een stuck fijn tapisserie den slach voor Bergen, lanck $11\frac{1}{4}$ ellen ende diep $5\frac{1}{2}$ ellen, ende dat volgende den patroon ende boorden, die ick VALCKE voorseid hem hebbe doen maecken, ende die den voorseiden SPIERINCX ons al volmaect verhoont heeft, all totten prysen van drie ponden Vlaems voor delle van de tappisserie soo voor de hant als voor de stoffen. Dies soo moet den voorseiden SPIERINCX dat maecken op dieselve deucht van de tapisserye van Diana, die hy ons verhoont heeft, present monsieur REYGERSBERGHEN van der Vere, al van fyne ende dopirolle syde, ende fijn saeyetten. Daerop ick VALCKE hem contant sal doen betaelen op goede rekeninge de somme van tweentsestich ponden Vlaems ende andere tweentsestich ponden Vlaems binnen vijff maenden naestcomende, ende die reste op de leveringe vant voorseide stuck. Ende al wat hierop betaelt sal werden, sal men stellen op den rugge vant gegenwoordige contract. In teeken der waerheid zonder arch ofte list hebben wy hier aff doen maecken twee gescriften van éénen inhoudt¹⁾ ende gelijck, die ondertekent met ons eyghen handt desen VIII Juny anno XVC drentnegentich.

(get.) JACOB VALCKE.

BIJLAGE A 6.

Anno 1595 den 24 Meerte.

Declaracie van de rekeninge van de tapijtcherie
den slach van Bergen, gemaict door FRANCOIS
SPIERINCX.

In den eersten het stuk tapijtcherie is lanck $11\frac{1}{2}$ ellen
ende diepe $5\frac{5}{8}$ ellen, is tsamen $64\frac{11}{16}$ ellen, tot £ 3 delle bedraecht £ 194. 1. 3.
 Item de patroon, groot 40 ellen, cost alles. „ 26. 13. 4.
 Item de boorden, groot $27\frac{1}{2}$ ellen, costen alles „ 9. 3. 4.

1) Het andere „geschrift van éénen inhoudt”, geteekend door FRANCHOYS SPIERINCX, is ook aanwezig. Aan den voet daarvan staat: „Dubbel van desen onder mijn signature gegeven aan GODERT SIMAY voor SPIERINCX den 17 Juny 1593”, en aan de achterzijde: „Hierop onfangen by my GOOSAERT SCHIMEY desen 17 Juny 1593 twée ende tsestich pont Vlems. £ 62. 0. —”

Item den 12 Meerte anno 1592 gereyst tot Middelborch
om te toonen zeker patroonen aan Mijnheer VALCK ende Mijnheer
REIERSBERGE, met gaen ende keeren 6 dagen, verteert alles de
somme van £ I. 10. —

Item 24 Mey anno 1592 gereyst metten schilder ende
zynen cnecht, met gaen ende keeren 10 dagen, verteert , 5. — 0.

Item primo Juny gereyst tot Middelborch om de patroonnen te laeten sien, met gaen ende keeren, verteert , I. 5.

Item gevachert by my FRANCHOYS SPIERINCX in de 3

reysen 21 dagen, tot 5 schellingen daechs, is : " 5. 5. —

Item aan den erbeider ende clauwieren, hem betaelt . . . , — 3. 4.

Somma. . £ 246. 7. 11.

(get.) FRANCHOYS SPIERINCX.

Heer tresorier VALCKE, Wy ordonneren U te betalen aan FRANCHOYS SPIERINCX, tapetsier, ter causse als voren de somme van tweehondert sessenviertich ponden seven schellingen elf groten Vlaems, ende bringen mits desen zynen quictantie; sal U in uuytgeven passeren, daer ende zoo behoort. Aldus gedaen int hoff van Zeelandt tot Middelborch den XXV Marty 1595.

£ 246. 7. 11. (get.) J. FLORISSE. JOH. HUYSSE. J. ZUYTLANDT.

Registrata int ordonnantiebouck
van den tresorier folio XLVI.

By my

(get.) C. ROELS.

Op de tweede bladzijde staat:

Ick FRANCHOYS SPIERINCX bekenne midts desen ontfanghen te hebben van mynen heere tresorier VALCK duer ordonnantie van de heeren Staeten-general van Zeelant de somme van tweehondert sessenviertich ponden seven schellingen elf grooten Vlaems, volchende de ordonatie aen dander syde staende. In tecken der waerheyt hebbe ick dijt geschreven ende geteekent desen 26 Merten 1595.

(get.) FRANCHOYS SPIERINCX.

BIJLAGE A 7.

Den 12 April anno 1595.

Betaelt aan HANS LA ROES £ 1. 12. 8. voor 24 $\frac{1}{2}$ ellen canifas
om tstück tapijtcherie den slach van Bergen te garniceren, cost
8 stuvers delle. £ 1. 12. 8.

Voor ditto stuck, groot 64 $\frac{1}{2}$ ellen, te garniceren, tot 3 $\frac{1}{2}$
grooten delle „ — 18. 10.

Voor clauwieren ende erbeyt van ditto stuck te doen hangen
op de sale van zyne Excellentie, 3 schellingen 4 grooten. . . . „ 0. 3. 4.

Somma. . . £ 2. 14. 10.

(get.) per me GOOSAERT SIMAY.

Heer tresorier VALCKE, Wy ordonneren U te betaelen aan GOOSAERT SIMAY ter caussen als vooren de somme van twee ponden vierthien schellingen ende thien grooten Vlaems, ende bringen dese met behoorlijcke quictantie; zal U sonder zwaricheyt in uuytgevēn geleden wordden, daer en soo behooren sal. Aldus gedaen int hoff van Zeelandt tot Middelburgh den XII^{en} Aprilis 1595.

(get.) PIETER DE RIJCKE. J. FLORISSE. D. JACOBI.

2 — 14 — 10

Registrata int IIe ordonnantiebouck van den tresorier folio XLVIII verso. Ter ordonnantie van de Gecommitteerde Raeden van de Staten van Zeelandt.

By my (get.) C. ROELS.

Welke somme van twee ponden veertien schellingen thien grooten Vlaems ick onderscreven bekenne van dheere tresorier VALCKE ontfangen te hebben desen XV^{en} Aprilis 1595.

£ 2 — 14 — 10.

(get.) per me: GOOSAERT SIMAY.

BIJLAGE A 8.

Extract uit de „XII Reeckeninghe van de convoyen ende licenten van den tresorier-generael van Zeeland Mr. JACOB VALCKE, ingaende den 1 Aprilis XV^c vier ende tnegentich ende eyndende den lesten Marty XVC vijff ende tnegentich”.

folio CXLVI verso.

NOTA. Aen FRANCHOYS SPIERINCK, tapeschier, woonende tot Delff, de somme van Sy verdacht dese tapitserie tot dienste tweehondert zes ende veertich ponden seven schellingen elf grooten Vlaems, over

van den lande vol- tmaecken van seecker stuck tapescherie van de slach voor Bergen op Zoom, ghen de resolutie van de Staten wel te geschiet in den jaere LXXIII, ende andere oncosten daerop gevallen by declaratie, bewaren. (Andere ordonnantie van den XXV^{en} Marty XCV ende quitantie II^{IC} XLVI £. VII sch. XI gr.

2 - 14 - 10 -

tapijtsche onder meer andere meubelen, den lande ancommende, onder zijn bewaringhe zijn by laste van den Rade int lochiment van Zyne Excellente, lighende de voorseide attestatie in archivis hier ter camer.

BIJLAGE B.

Uit eene lias acquitten van den tresorier VALCKE over 1596
betreffende convoioen en licenten.

Declaratie van verschot van penningen ende oncosten,
gedaen by den tresorier van Zeeland op diverschen
tyden ende occasiën ten dienste van den lande,
raeckende admiraliteyt, als volgt:

Den XVIIen Augusty XCV met dheeren burgemees-
teren van Middelburg, Vlissingen ende Vere geweest voor
Rammekens up ende met den schepe van capiteyn LONCKE
met den tapitsier, schilder, JOOS DE MOOR ende andere,
om te bewerpen tpatroon van een tapisserie van tbranden
van de Spaensche azabres anno LXXIII geschiet voor
ende omtrent Rammekens, ende betaelt over provisie van
spyse ende dranck aldaer mitsgaders wagenhueren . . . VIII £ XV sch.

Aen tbootsvolck voor hun drinckgelt I „ XIII „ III gr.
Summa facit . . X £ VIII sch. IIII gr.

Die voorschreven tresorier VALCKE wordt geconsenteert mits desen in uuyt-
geven te mogen bringen de voorseide thien ponden acht schellingen vier grooten
Vlems; ende sullen hem sonder swaricheyt in uuytgeven geleden worden, daer
ende soo behoort. Aldus gedaen in thoff van Zeelandt tot Middelburgh den
XXXen July 1596.

£ 10 — 8 — 4

(get.) D. JACOBI.
Registrata int ordonnantiebouck
van den tresorier folio CLXII.

JOH. HUYSE. JUSTAES ADRIAENSEN.
Ter ordonnantie van de Gecommitteerde
Raeden van de Staten van Zeeland.

By my

(get.) C. ROELS.

Desen X £ VIII sch. IIII¹⁾ gr. zijn by my van toonder
ontfangen den XIIIen December 96.

(get.) JACOB VALCKE.

¹⁾ In het hs. staat VII.

BIJLAGE C I.

Uit eene lias met etiquet, waarop staat: „Dierste ende leste rekeninghe van wylen den heer tresorier VALCKE, nopende tprovenu, gecomen van diversche comptoiren, soe van paspoorten, faulten ende abuysen van convoien ende licenten, daeruuyt de tapitseriën ende andere nottelicheden geproveniëert ende gemaect sijn”.

Ie ende laetste Rekenijnghe van den tresorier VALCKE nopende de paspoorten ende faulten van commisen van de licenten ende convoien de anno XVCXCVII ende te vorens, daerjegens de tapitserie ende eenige andere oncosten daerjegens gevallen.

Voor de camere.

Aan het hoofd van deze eerste bladzijde staat:

Overgebracht by CRISTIAEN VERMUYEN, als onderwinder van den sterffhuyse van d'heer tr(e)sorier VALCKE saliger, ter Rekencamer van Zeelant; ende heeft in de qualiteyt als booven gedaen den gerequireerden eet volgende dinstructie der voorschreven camer den XIII^{en} Juny 1605.

Ie ende leste Rekeninge ende bewijs, die doende zijn de weduwe ende erfgenaem van wylen den heer tresorier mr. JACOB VALCKE saliger memorie aen de Edele heeren van de Rekencamer in de rekeninghen van Zeelant van alsulcken ontfanck als
•
mitsgaders van de betalinghen daertegens gedaen vermogens de resolutien ende apostille, hiervooren transschreven¹⁾), ende op yder partye hiernaer geëxhibeert in ponden, schellinghen ende grooten Vlaems.

1) Hier wordt gedoeld op het aan de rekening voorafgaands „Extract uitte elfste ende leste generael rekeninghe wylen Mr. JACOB VALCKE saliger memorie, in zijn leven tresorier-generael ende raidt van Zeeland folio CXV verso”, waaruit blijkt, dat „tprovenu” van zekere inkomsten „specialick gedestineert ende geëygent is totte maken van eenige tapitseriën historiale van eenige heerlike exploichten van oorloghe hier te lande geschiet, ter eere van den lande ende tot meubleringe van het logijs van Zyne Excellentie alhier”.

Dese ende naegelegen partyen werden aengenomen ter goedertrouwende ten goeden bevijnde, mitsgaders by sekere particularisatie ende articulen, gehouden tusschen de wedue van HEYNDRICK DE MAECHT, soeby JAN DE MAECHT als

HEYNDRICK DE MAECHT ter eerre gehouden met de wedue van wylen den heer tresorier VALCKE, inhouden de de somme van sevenhondert negen ende tachtentich ponden twee schellingen vijf grooten, soe over de principale stukken van de tapitsserie als diversche oncosten, daerop gevallen, medebrengende volcomen quitantie hier overgeleverd.

Notandum dat de receptie van ses stukken tapityen van ROUBERGEN, berustende onder denselven, in datum den XIIen Juny 1605 is berustende in archivis dezer camere.

Aen JAN DE MAECHT, tapitsier, de somme van eenhondert twee ende tnegetich ponden Vlaems, ende dat over tmaken van een stuck fijn tapijts, daerinne gewrocht den slach van Rammekens, lanck XI ellen en half, breet V ellen en halft ende een halft vierendeel, makende tsaemen LXIII ellen, hem besteedt naer advenant van drie ponden Vlaems delle, blyckende by bekentenis van den zelven MAECHT ende attestatie van HANS VAN ROUBERGEN, deselve tapijtsserie van wegen den

lande ontfanghen hebbende, dus hier dezelve. . . . CXCII £

Aen denselven de somme van eenhondert zeven ende dertich ponden vijf schellingen Vlaems, voor tmaken van een stuck fijn tapijts, daerin gewrocht is den slach van Lillo, lanck acht ellen, breet vijf ellen en halft ende een halft vierendeel, tsamen XLV ellen ende drie quart, voor den loon van drie ponden Vlaems delle, dus hier dezelve. CXXXVII „ V sch.

Notandum dataachtervolgende den inventaris ofte receptie van ROUBERGEN dit stuck tapijts in twee partyen staet.

Alnoch betaelt een HEYNDRICK DE MAECHT de somme van eenhondert vijf ende dertich ponden Vlaems, over tmaken van een stuck tapijts, daerop gevrocht is de historie van tbelech van der Veere, lanck acht ellen ende breet vijf ellen en halft ende een halft vierendeel, tsamen XLV ellen, voor den loon van drie ponden Vlaems delle, dus hier dezelve CXXXV „

Alnoch aen denselven de somme van acht
ende tnegentich ponden vijff schellingen Vlaems,
over tmaken van een stuck tapijts, daerop gevrocht
is dhistorie van tbelech van Ziericxzee, lanck vijff
ellen drie vierendeel ende een halff, ende breet vijft
ellen en halff ende een halff vierendeel, makende
tsamen XXXII ellen en drie vierendeel, voor den
loon van drie ponden Vlaems delle, dus dezelve . XCVIII £ V sch.

Alnoch aen de weduwe van den voorschreven
HEYNDRICK DE MAECHT de somme van negen ende
t zestich ponden Vlaems, over tmaken van een stuck
tapijts wesende de wapen van Zeelandt ende van
de steden desselffs, tsaemen groot zeventhien ellen
ende een quart, tegens vier ponden Vlaems delle, dus
hier dezelve

LXIX „

In de quitantie
als in den text hier
overgelevert; ende
is het stuck berus-
tende in de reken-
kamer.

Betaelt aen mr. J. NICOLAI, schilder tot Leyden,
de somme van achthien ponden Vlaems, ende dat
over op douck te schilderen het heerlick ontset der
voorschreven stadt Leyden, hem by den tresorier sali-
ger van wegen den lande van Zeelandt besteedt volgens
syne bekentenis van den XXV^{en} July XVI^c drie
hier overgelevert, dus dezelve XVIII „

By affirmatie.

Item betaelt voor een lanck casken om de
schilderie in te leggen III schellingen, ende van
wagen- ende schipvracht tsaemen de somme van . VIII sch. IIII gr.

Prima somme van doorginele tapijtstucken VICXLIX „ XVIII „ IIII „

Dese ende aenge-
legen partyen wer-
den hier aengeno-
men ter goedertrou-
wen op de affirmatie
van derendanten,
mitsgaders volgende
de voorseide decla-
ratie ofte specifica-
tie, geverifieert by
de gementioneerde
biljetten, meest ge-
attesteert by de re-
spective schilders
ende conterfeyters
soe van hare moyte,
verleide costen,

Ander uitgheven over oncosten, gevallen op de voor-
schreven vijff stucken tapijtsseriën.

Eerst op tstuck van den slach voor Ram-
biljetten, meest ge-
attesteert by de re-
spective schilders
ende conterfeyters
soe van hare moyte,
diversche oncosten ende vacatiën, gratuiteyten ende

reysgelt, beloofde propynen als andersins, sonder daeranders staet geappos- tileert. anders daertoe gedaen, alles uuytwysende de bescheiden hier overgelevert, bestaende in negen bil- letteren ¹⁾ en ²⁾, die tsaemen bedraghen XCIX £ XIII sch. II gr. XII m.

Alsoe tot dese stukken maer endien- nen acht biljetten ¹⁾ ende quitantiën, be- loopende maer ter sommen van XCIX £ XIII sch. II gr. 12 myten, dienende het negende biljet ²⁾ op het artikel van IX £ XIII sch., hier- naer gevougt folio 12 verso, ende sedert om deselffe redenen geredres- seert.

Sy geweten alle- ne de gementio- neerde aff schilde- ringen ende patro- nen van de respec- tive stukken sijn berustende; tseert heeft den rendant Vermuyten overge- levert ter camere vijff stukken patro- nen, daervan teene dobbel is, verkl- rende geene meer onder den sterff- huyse te berustene, dus hier daerop ge(re)signert.

Item noch betaelt over d'affschilderen van de patroonen van tstück van den Haeck by der Veere, als oock de patroonen van den slag van Ziericxzee, mette vacatiën ende ander oncosten daertoe gedaen, volgende vier billetten ³⁾, daervan sijnde, hier geëxhibeert, tsaemen de somme van . . LIII £ XV sch. II gr.

1) (a-h).

a. Eene quitantie van P. BAHUET (z.d.) wegens verteeringen van H. VROOM in de Maecht te Antwerpen van 4-20 Juni (1596).	3 £ 13 sch. 4 gr.
b. Eene idem van HEYNDRICK DE VROOM (z.d.) wegens reis- en verblijfkosten van 1-22 Juni (1596)	23 " 18 " 4 "
c. Eene idem van HEYNDRICK DE VROOM (voor het teeken van het patroon van den slag voor Rammekens)	16 " 0 " 0 "
d. Eene idem van HUYBRECHT LEYMERS dd. 1597 Mei 15, voor het schilderen van de bataille voor Rammekens	19 £ 16 sch. 8 gr.
Idem van Lillo.	10 " 16 " 8 "
Onkosten van papier en verven.	1 " 11 " 0 "
	32 " 4 " 10 "
e. Eene quitantie van HUYBRECHT LEYMERS voor werk van 48 dagen aan het stuk van de bataille, die AELBRECHT geteekend had, en een gulden verschot dd. 1595 Juni 24	14 " 16 " 8 "
f. Eene idem van HUYBRECHT LEYMERS voor het conterfeiten van het land van Walcheren (z.d.).	2 " 0 " 0 "
g. Eene idem van ALBRECHT EBELEN (z.d.) voor het teeken van het stuk van Rammekens	4 " 0 " 0 "
h. Eene verklaring van H. VROOM (z.d.) van de ontvangst van eene deken en twee kussens (de deken is in een anderen post verrekend, zie hierna in noot 2 het negende biljet)	3 " 0 " 0 "
	99 £ 13 sch. 2 gr.

2) Het negende biljet betreft de deken (zie hierna bij r) en is 6 £ groot, die met de hierboven uitgetrokken 99 £ 13 sch. 2 gr. uitmaken een bedrag van 105 £ 13 sch. 2 gr. Hoe men nu aan die 12 mijten is gekomen, is niet opgehelderd kunnen worden. De post is doorgehaald en bijgeschreven, aanvankelijk luidt hij: 105 £ 12 sch. 10 gr.

3) (i-m)

Eene quitantie van HUYBRECHT LEYMERS dd. 1600 Juni 14, voor het schilderen van het patroon van den slag voor den Haak, breed 4 1/2, lang 7 1/2 ellen, makende 30 1/2 ellen à 9 sch.. 13 — 14 — 6

sekere decla-
by den rendant
nuyen overge-
n.

sedert den ren-
gehoort mits-
ers deur ken-
van eenige der
liteuren, tran-
alhier de geex-
eerde somme.

Item alnoch betaelt over verscheyden pro-
vianden, by de heeren medegevoert mette saloupen
int visiteren van den Haeck, Rammekens, Lillo ende
anders, dienende omme de patroonen te beworpen,
mitsgaders over tvollen van de kelders met wijn
ende medegenomen, alsoo men daerover tot ver-
scheyden stonden telckens soo vier ofte vijff dagen
heeft moeten vaceren met groote suytte soo van
bootsvolck als anders, bedragende conform de decla-
ratie¹⁾ hier overgelevert

XXVIII £ XIII sch. IIII gr.

edert hierop ge-
de declaratie,
den rendant
gegeven sijnde
verscheide na-
e, wert alhier
enlijck rakende
ick van de tapits-
e gepasseert de
me van ses ende
ntich ponden
hien schellingen
grooten Vlaems,
et sal nyettemin
de reste hier-
ter folio XVIII
ardt genomen
den, als naer be-
ren.

Item dheer tresorier saliger heeft bovendien ter
saken van desen dickwils geleden noch andere groote
costen, nyet alleene in het tracteren tzynen huyse
van de tapijtssiers, schilders ende andere daarmede
gemoyt geweest sijnde, maer oock van in persoone
ende door zyne Edele dienaers daerover te vaceren
tot Leyden als tot Delft ende elders, mitsgaders ter
saecken van desen ende anderssins tot dienste van
den lande verschoten verscheyden penning en soo aen
tport van brieven als anders, conform de deductie
hier overgelevert²⁾, daerop de Edele heeren een red-
lick insyen sullen gelieven te nemen ende sulcx te
passeren, als naer redene ende discretie, stellende
tzelve ter discretie van de Edele heeren

XXVI £ XIII sch. IIII gr.

Nog voor idem van den slag voor Zieriksee, breed $4\frac{1}{8}$, lang $4\frac{1}{2}$,
ellen, samen $18\frac{1}{4}$ ellen à 9 sch. 8 — 6 — 6

Nog voor 8 dagen vacatiën om de patronen aan te nemen en
naar hier over te brengen. 0 — 26 — 8

23 £ 7 sch. 8 gr.

k. Eene quitantie dd. 1599 Juli 3 à 12 £ in voorschot van het werk bij i omschreven.

l. Eene quitantie van HENDERICK VROOM dd. 1599 Juni 12 Augustus 26 voor zijne vacatiën „int
afbeelten van de vlotte van den Haeck” 18 „ 2 „ 6 „

m. Eene quitantie van HENDERICK VROOM dd. 1599 October 21 „over teyckenen
vant stuk van Zierickzee, groot $XV\frac{1}{4}$ ellen tot vier gulden delle. Noch twee
dagen vacatiën tot XX sch. 's daechs. Item noch een verteerde costen met scheeps-
vracht VIII sch. IIII gr.” 13 „ 5 „ 0 „

54 £ 15 sch. 2 gr.

NB. Deze quitantie staat op de achterzijde van een brief van H. DE VROOM aan H. DE MAECHT, „mijd
een rool pampyer, wonende ynt Sellebrooskerck agter het stathuis tot Middelburch.”

1) Is ook aanwezig, doch geeft niets meer dan in den tekst.

2) Op die deductie is de post door den rendant begroot op: 92 £ 14 sch. 8 gr.

Item noch betaelt over diversche bewerpen
By vier biletten hier overgelevert. 1) van patroonen mette cole ende affschilderen met syne
coleuren van de wapen van Zeelandt ende hare
omstandicheden volghende vyer billetten 1) dairvan
sijnde, hyer geëxhibeert, zamen de sommie van . . XLVI g XII sch. IIII gr.

Bij specificatie
ende de biljetten
hier overgeleverd.^{z)} Alnoch betaelt een HEYNDRICK VROOM van
diversche oncosten van(t) stuck van de Veere ende de
Haeck achtervolgende de specificatie, inhoudende de
somme van

XLVI g XII sch. IIII gr.

IX „ XIII „

II^a Somma over oncosten, op de voorschreven
tapitseryen ende anders gevallen II^cLXVI £ I sch. IIII gr. 12 m.
.

De rekening is geteekend door:

S. PARDIJN. J. SCHOTTE. NICOLAES CAUWE.

E. OLIEPHANT. PR. WILLEMSE.

C. E. PORRENARE. J. VAN VOSBERGHEN.

My present P. COORNE.

2) (r en s.)

r. Eene quittantie van H. DE MAECHT voor eene deken (aan H. VROOM) voor het
"ackederen van het stuck te maken van Syeryxes" (zie hiervoren blz. 86 noot 2) (z.d.) 6 £ o sch. o gr.

s. Eene rekening van H. DE MAECHT van drie posten:

1. aan ALBERTCH voor een stuk te maken aan de schouw (z.d.) 1 £ 12 sch. o gr.

2. voor papier van drie stukken (z.d.) I n 6 n o n

3. voor vier rollen van schilder met letter (z.d.) o n 16 n o n 3 n 14 n o n

8) Volgen nog uitgaven, andere zaken betreffende

BIJLAGE C 2.

Uit dezelfde lias.

Rekeninghe van FRANCIJNKEN OBRY, weduwe van HEYNDRICK
DE MAEGHT, van diverssche tapisseriën, gemaectt soo
by JAN DE MAEGHT, heuren mans vader, als HEYNDRICK
DE MAEGHT, haren man saliger, mitsgaders van noch een
stuck, by deselve weduwe nair hair mans doot doen
maken, alles tot behouve van het landt van Zeelandt,
omme dairmede de sale van thoff van Sijn Excellentie
alhyer te behanghen ende vercieren, eensamentlick van de
oncosten dairop gevallen, alles gerekent in ponden, schel-
lingen ende grooten Vlaems.

(Volgen de posten van de vijf tapijten, waarvan de omschrijving overeenkomt met die in C I reeds opgenomen). (631 £ 10 sch.).

Oncosten op de voorschreven stukken gevallen.

Eerst betaelt aan AELBRECHT een schilde-
rie voor een proevve van het stuk van Rammekens.¹⁾ IIII £. gr.

Alnoch betaelt aan HUYBRECHT den schilder
over het conterfeyten van het landt²⁾ II "

Alnoch aen denselven betaelt over het schil-
deren van het voorschreven stuck van Rammekens,
andermael getekent by HEYNDRICK VROOM⁴⁾ . . . XIX „ XVI „ VIII „

Alnoch aen den voorschreven over het schil-
deren van het tweede stuck van den slagh voor
Lillo, gheteeckent by HEYNDRICK VROOM⁴). . . , X " XVI " VIII "

Alnoch betaelt aan HEYNDRICK VROOM over het bewerp ende teeckenen van de patroonen van den

1) Zie blz. 86 noot 1) onder g.

2) " " 86 " 1) " f.

3) " " 86 " I) " e.

4) „ „ 86 „ I) „ d.

slagh voor Rammekens de somme van XVI £ Vlaems,
dairin begrepen XX schellingen grooten voor den
wijn besproecken¹⁾. XVI £. gr.

Dient mede hier-
nae op VI £ op
stuck van Ziericzee.

Alnoch hebben de heeren belast den voor-
schreven VROOM te ontbieden tot het ontwerpen
ende teecken van het tweede stuk van den slagh
voor Lillo, ende aleer hy begeerde te commen, weder
vry gedefroyeert wesen ende bovendyen alle dage
genieten XX schellingen grooten, hebben hem voor
een schoonicheydt voor sijn huysvrouwe moeten ver-
eeren met twee kussebladeren, dye gekost hebben²⁾ III „ „

Betaelt aan den voorschreven VROOM over
negentyen daghen werckens int teecken ende stellen
van den voorschreven tweeden patroon, te weeten
van den eersten Juny totten XIX^{en} derselver incluys,
gerekent van den dagh sijns vertrecx van Hairlem
tot sijn wederkeeren derwaarts tot XX schellingen
grooten daeghs, compt.³⁾ XIX „

Alnoch aan denselven betaelt drie ponden
Vlaems voor drye daghen int wederkeeren tot
Hairlem⁴⁾ III „ „

Alnoch betaelt aan de weert in de Maeght
van Antwerpen de somme van dry ponden XIII
schellingen IIII grooten Vlaems, voor sooveel by
HEYNDRICK VROOM aldair verteert gedurende den
tijt, hy met twoorschreven stuk doende was⁴⁾ . . . III „ XIII sch. IIII gr.

Alnoch betaelt over de nairvolgende oncosten
by VROOM verschoten, herwaarts commende, te weten:

Wagenhuyre van Hairlem op den
Haghe IIII sch.
Onder weghe verteert II „

¹⁾ Zie blz. 86 noot 1) onder c.

²⁾ „ „ 86 „ 1) „ h.

³⁾ „ „ 86 „ 1) „ b.

⁴⁾ „ „ 86 „ 1) „ a.

Voor vracht van den Haghe op	
Delft	VI gr.
Voor den ontbijt tot Delft . .	I sch. VI gr.
Voor vracht tot Rotterdam . .	VIII gr.
sMiddaeghs tot Rotterdam verteert III sch.	
Voor vracht van Rotterdam op	
Middelburgh	II sch. VI gr.
Alnoch onderwege verteert . .	V sch.
Bedragende tzamen ¹⁾	XIX sch. II gr.
Alnoch betaelt een groot pampier totten maeken van dry patroonen, te weeten een by AELBRECHT ende dander by VROOM ²⁾	XXXVI sch.
Alnoch betaelt een värwe, ghebruyckt int schilderen van de voorschreven stukken ³⁾ ,	XXVIII sch.
Alnoch betaelt een HEYNDRICK VROOM voor oncosten int wederom keeren nair Hairlem ⁴⁾	XIX sch. II gr.
Oncosten op de stukken van tbelegh van der Veer off den Haeck, mitsgaders tbelegh van Ziriczee.	
Item betaelt voor een deecken, dye mijn Edele heeren een HEYN- DRICK VROOM vereert hebben, pre- sent mijnheer HUYSENS, dair- voren betaelt ⁴⁾ VI £	
Noch een AELBRECHT betaelt	XXXII sch
Voor pampier van de dry stukken	XXVI "
Voor vier rollen te schilderen	XVI "
Comen dese pertykens tzamen te bedraghen	IX £ XIII sch.
Oncosten gevallen op het stuck tapijts van de wapen van Zeelandt.	
Verschoten by HEYNDRICK DE MAEGHT aen pampier tot twoorschreven stuk ⁶⁾	V sch.

¹⁾ Zie blz. 86 noot 1) onder b.

²⁾ Deze posten zijn in de rekening van den rendant niet zuiver terug te vinden.

³⁾ Zie blz. 86 noot 1) onder b.

⁴⁾ " " 88 " 2) " 1.

⁵⁾ " " 88 " 2) " S.

⁶⁾ " " 88 " 1) " p 1.

Item aan de rollen ende bryeven van Dordrecht tot het schilderen van deselve wapen¹⁾. IIII sch.

Item noch gereyst by HEYNDRICK DE MAEGHT nair Hairlem om te besteden tzelve stuck aan CHARLES VERMANDER met de cole te bewerpen, compt over sijn vacatyen soo voor tgaen als kerent²⁾ III £ X sch.

Item by HEYNDRICK DE MAEGHT aan CAREL VAN MANDER over tbewerp ende schilderen met de cole van tzelve werck³⁾ XXIII „ gr.

Item aan JERONIMUS HERMANSS., schilder tot Middelburch, over het I^e bewerp ende affsetsel met de cole van twoorschreven stuck, dsomme van⁴⁾. VI „ XIII sch. IIII gr.

Item noch betaelt aan HUYBRECHT LEYMERS, schilder tot Dordrecht, over het affsetten met de coleuren van het voorschreven patroon de somme van⁵⁾ XIII „ gr.

Somma van alle dese oncosten ende tapisseryen bedraghen ter somme van. VII^cLXXXIX £ II sch. V gr.

Ick ondergeschreven, weduwe van HEYNDRICK DE MAEGHT, tapissier, kenne mits desen ontfanghen te hebben uuyt handen van dye van den sterffhuyse van wylen d'heer tresorier mr. JACOB VALCKE saliger memorie de voorschreven somme van sevenhondert negentachtentich ponden, twee schellingen, vijff groten Vlaems. Oirconden desen geteykent met mynen eyghen naem ende handt, onderteykent desen III dagh van September 1604.

(get.) by mie FRANSIENKEN OOBRYE de wede van HEYNDERIJCK DE MAECHT.

1) Zie blz. 88 noot 1) onder p 2.

2) " " 88 " 1) " p 3.

3) " " 88 " 1) " q.

4) " " 88 " 1) " o.

5) " " 88 " 1) " n.

B I J L A G E D¹⁾.

Uit eene lias acquitten van den ontvanger-generaal
TEELLINCK over 1613.

Heer ontfangher-generael TEELLINCK, wy ordonneren U te betalen aan
AMBROSIUS BOSSCHAERT, schilder, de somme van veertich ponden grooten Vlaems,
tot voldoeninghe van een stuck schilderie, wesende den slach tusschen onse oirloch-
schepen ende de Spaensche galleyen van Spinola gheschiet²⁾, dwelck van hem
is ghecocht tot een cieraet van de raetcamer, welcke somme, mits overbrengende
dese mette quitancie, U sal gheleden worden in rekeninghe. Ghedaen int collegie
van der admiralteyt tot Middelburch den XXIII May 1612.

£ 40 — 0 — 0.

(get.) W. VAN SYPESTEYN. S. TENIJS. J. SCHAEP.

Registrata folio LXXXII.

Ter ordonnantie van den voornoemden Rade:

(get.) ADR. NICOLAI.

Geregistreert ter greffie van mijn E. M.
heeren die Staten van Zeelant in haere E. M.
ordonnantiebouck, geteickent met lettere A folio
196; actum den 25 Meye 1612.

(get.) J. VAN ROUBERGHEN.

Dese bovengenoemde somme van veertich ponden grooten Vlaems bekenne
ick ondergeschreven ontfanghen te hebben uuyt handen van dheer ontfangher-
generael TEELLINCK desen 25 Mey 1612.

40. 0. 0.

(get.) AMBROSIUS BOSSCHAERT.

¹⁾ Hoewel deze bijlage niet rechtstreeks op de Middelburgsche tapijten betrekking heeft, heb ik toch
gemeend dit stuk, dat mij toevallig in handen kwam, en eveneens een bewijs bevat van de belangstelling der
Staten van Zeeland in de vereeuwiging van roemruchtige daden, niet te moeten achterhouden.

²⁾ 26 Mei 1603. Zie VAN METEREN folio 485 d. en 486 a en b.

PIETER NOLPE

1613/14 — 1652/53

DOOR

M R. C H. M. D O Z Y.

II.

98. PAUS INNOCENTIUS X.

apa Inocencio Decimo romano. | *Ætatis. 72 A° 1644.* |

Afbeelding (borstbeeld) van den paus en face, met knevel en langen baard, met de pauselijke kroon op het hoofd en een mantel hoog om den hals en over de schouders. Rechts het pauselijke wapen. Om het geheel een cirkel. Onder dezen op een vellum met cartouche bovenrand, vorenstaand opschrift.

br. 89 h. 113.

Deze plaat komt voor boven op een groot folio blad, dat tot opschrift heeft: de namen ende geboorte-plaetsen van alle de pausen, | enz.; de lijst beslaat drie kolommen, boven de middelste en onder het portret een zesregelig Hollandsch vers onder het opschrift: ramum prætendit olivæ. | eene zinspeling op de duif met takje in den bek in het wapen.

1e staat: als voren.

2e staat: de duif in het wapen is vervangen door een adelaar boven een vos; in het onderschrift Decimo door undecim^o en 72 A^o 1644 door: 65 A^o 1676.

Hier dient de plaat tot hoofd voor een folio blad met drie verzen op INNOCENTIUS XI, één van 36 regels in twee kolommen en twee tweeregelige, ondertekend J. v. V.

99.

Johannes Vander Rosieren van Brugghe, nu XV October Anno M DC XLIII out LXIII Iaren, groote roos | in ovalen randlijst om het portret (borstbeeld). Dit half naar links gewend met kort krullend haar, opwaarts gestreken snor en breeden kinbaard. Een zeer groote, platte kraag bedekt grootendeels het gladde, toegeknoopte gewaad.

Onderaan (buiten het ovaal) links *P. Potter Pinx.*, rechts *P. Nolpe Sculp.*

br. 86 h. 105.

1^e staat: het opschrift op witte randlijst, zonder roos

2^e staat: als boven.

NB. Latere afdrukken zijn vol krassen en roestvlekken op de roos, de kraag en elders.

100—108.

Icones legatorum Monasterii et Osnabrugae existentium Amsterdam ap. A. VAN WAESBERGEN 1644.

In deze verzameling, waarvan een tweede uitgave verscheen bij ROMB. VAN DEN HOEYE te Amsterd. onder den titel: Pacificatores orbis Christiani etc. zijn de navolgende portretten van NOLPE; de twee uitgaven vertoonen alleen verschil wat het adres betreft, dat in de eerste bij de meesten is weggelaten, in de tweede steeds voorkomt. Zie v. SOMEREN Catalog. v. gegrav. portretten 1888 blz. 178.

100. *Frater Josephus Bergaigne episcopus Syluae | ducensis regiae catholicæ | Maiestatis Legatus . . . |*, zevenregelig onderschrift. Borstbeeld een weinig naar links gewend, baard en snor weinig ontwikkeld, in geestelijk gewaad, met barret.

br. 130 h. 138 (marge ad 67 incl.)

101. . . . *Dominus D. | Casparus de Bracamonte y Gusman, Regiae Catholicæ Majest: | . . . Legatus . . . |*, zevenregelig onderschrift.

Borstbeeld een weinig naar rechts gewend, smalle knevel en sik, het haar hangt sluik af op den horizontalen halskraag, van den mantel is slechts de den rechterschouder bedekkende helft zichtbaar.

br. 129 h. 138 (marge ad 68 incl.)

102. *Franciscus a Donia, . . . Frisiæ . . . Legatus . . .* |, drieregelig onderschrift. Borstbeeld een weinig naar rechts gewend; het eenigzins krullende haar is achterwaarts gestreken, de snor is kort, de sik breed; gladde kraag op effen gewaad.

br. 130 h. 139 (marge ad 68 incl.)

103. *Johannes de Knuyt . . . Zelandiæ . . . Plenipotentiarius.* |, zesregelig onderschr.

Borstbeeld een weinig naar links gewend, krullend haar, sik en knevel kort, de gladde kraag is met kant omzoomd, het gewaad is gebloemd, op de borst hangt aan een keten een medaille St. Joris voorstellende.

br. 128 h. 139 (marge ad 67 incl.)

104. *Dominus | D: Claudius de Mesmes, Comes d'Auaux, etc. | Galliæ . . . Legatus . . .* |, zesregelig onderschr.

Borstbeeld een weinig naar links gewend; het haar hangt krullend neder op de lange gladde halskraag, die van voren aanéen sluit; knevel en sik zijn kort, het gewaad is effen met een sjerpe onder de kraag over den linker schouder.

br. 130 h. 139 (marge ad 67 incl.)

105. *Guilelmus Ripperda, . . . Transisa- | laniæ . . . Legatus . . .* | zesregelig onderschr.

Borstbeeld een weinig naar links gewend; het haar hangt krullend neder op de gladde, met kant omzoomde kraag, knevel en sik zijn flauw; het gewaad is gebloemd.

br. 130 h. 139 (marge ad 66 incl.)

106. *D. D. | Abel Seruien Comes de la Roche des aubiers | Regi Christianissimo Plenipotentiarius.* |, zesregelig onderschr.

Borstbeeld naar rechts gewend; het haar hangt krullend neder op de gladde, van voren toegesnoerde kraag, het gewaad is effen, snor en sik vallen weinig in het oog.

br. 129 h. 139 (marge ad 67 incl.)

107. *Dominus D. | Joannes Adlerus Saluius, Sueciæ Legatus . . .* |, zesregelig onderschrift, links onderaan in de marge *P. Nolpe sculpsit.*

Borstbeeld een weinig naar links gewend; het haar hangt krullend neder

op de met kant omzoomde kraag, de sik is spits, de snor kort en opwaarts gestreken; het gewaad is effen.

br. 129 h. 139 (marge ad 67 incl.)

108. *Isaacus Volmarus. I. V. D. Sacré Cæsareæ Majestis | Legatus, | . . . |*, zesregelig onderschr.

Borstbeeld een weinig naar rechts gewend in ovalen rand; het krullend haar is naar achteren gestreken; lange breede kinbaard, forsch knevel; het gewaad is gebloemd, de kraag glad en van voren aaneensluitend.

br. 126 h. 143 (marge ad 64 incl.)

109.

Vyt Toocht der — 'Stadt Hulst, op twee bladen.

Dit opschrift op een banderol, bovenaan rechts op het rechtsche blad onder een vellum, waarachter aan weerszijden vlaggen, pieken enz. uitsteken en waarop in vier kolommen A tot X wordt toegelicht en de afwezigheid van *Den Gouverneur en den Grave mottry* wordt verklaard.

Het blad links vertoont links op den voorgrond een hooge muur, bovenop wappert de vlag en zijn eenige personen, aan den voet op en bij een ietwat begroeide hoogte een aantal toeschouwers, waaronder *Syn Hoogheyt en P. Willem* met gevolg. Op den achtergrond links *Hulst* en meer rechts drie forten. Over de geheele breedte van dit blad de uittrekkende Spaansche troepen; rechts op den voorgrond drijven twee mannen vee.

Op het blad rechts verwijdert het leger zich naar den achtergrond toe; links op den voorgrond eene marketentster met haar tent en toebehooren, den soldaten inschenkende, meer rechts een ruiter in draf door een hond aangeblaft en verder een man op zijn staf geleund; achterwaarts toeschouwers met wagens. Op dit blad links onderaan: *Rombout van den Hoeyen Excudyt*

br. 408 en 409 h. 263.

110. KAART VAN BRAZILIE op negen bladen.

brasilia | qua parte paret | belgis + |, groot opschrift op het bovenste middenblad in een driehoek, gevormd door van de beide bovenhoeken naar het midden afdalende bundels bogen, pijlen, lansen enz.; aan de beide bovenenden hangen trossen huishoudelijke zaken aan lussen, lager de wapenschilden, links van de Generaliteit, rechts van Nassau (zonder randschrift), in 't midden onderaan het gecombineerde wapenschild der Braziliaansche gewesten. Aan weerszijden van den driehoek enige inheemsche met name genoemde dieren. Onderaan over de geheele breedte van het blad jacht- en krijgstoooneelen, links *Brasiliaennen*

Oud-Holland 1897.

Vrucht enz., in 't midden *de Bradery*, rechts *de Struys Iacht* br. 535 h. 395. Het bovenblad links vertoont tegen den bovenkant aan, over bijna de geheele breedte eene afhangende bloemen en vruchtenguirlande, daaronder in 't midden drie met name genoemde dieren en een cactus; dezen zoomin als de guirlande zijn van de hand van NOLPE. Op dit blad overigens de kaart van het land met de zeekust van links te halver hoogte tot onderaan in 't midden.

br. 540 h. 392.

Deze kaart beslaat van het middenblad links den grooten rechter bovenhoek en van het middelste middenblad den kleineren linker benedenhoek, voorts van de twee benedenbladen in 't midden en rechts een bovenste strook, resp. bijna en geheel over de volle breedte.

Van het middenblad links wordt de linksche helft ingenomen door een zeer groote cartouche tegen den rand aan, rechts met wapentuig getooid, bovenaan prijkende met het Nassau'sche wapenschild door bloemen en vruchten omgeven; uit een hoorn daaruit spruitende komt een groote rookwolk te voorschijn. Boven dit alles op een breede banderol: *Iohannes Mauritius | hanc omnium, quæ ante hac Fuerunt, novissimam | et accuratissimam Brasiliæ Belgicæ Tabulam | singulari cura suis sumtibus, deliniari et | anno D. MDCXLIV in Belgium redux Sculpi | perficie — curavit Anno MDCXLVI |*. Binnen de cartouche 23regelig opschrift: *Brasiliæ | . . . Tabula nova, continens | Præfecturas vel Rio Grande. Quam superstrue- | bat & delineabat Georgius Marggraphius Germanus Anno Christi 1643 | Longitudinem etc. Latitudinem etc. Distantias etc. Ostij's fluviorum etc. Nomina propria etc., aan 't slot een afstandswijzer van Millaria Horaria etc.*

br. 540 h. 395.

Onderaan rechts sluit zich aan de cartouche een benedenwaarts gerichtte hoorn des overvloeds aan van van het linksche benedenblad. Hij is ten deele de bovenafsluiting van een cartoucherand, die de voorstelling op dat blad van de overige bladen afscheidt. Die rand is rechts met bladeren en vruchten, onderaan met verschillende voorwerpen getooid; in den linkerbenedenhoek omvat hij een schild, waarin *qvà | patet | orbis.* De voorstelling vertoont de geheele kust op kleine schaal, met een afstandswijzer van Duitsche en Spaansche mijlen rechts; een titel *Maritima | Brasiliæ | universæ |* links bovenaan in een cartouche, waarbij een Europeaan en een inboorling als schildhouders fungeren.

br. 527 h. 390.

Het middelste en het rechtsche middenblad vertoonen over de volle breedte bovenaan een aaneengesloten landschap, op het middelste grootendeels door een water ingenomen, waarin bootjes varen en een vischvangst plaats heeft met een

Schilt wacht enz. op een hooge stelling en waaraan een *Faringe Plantagie* enz. ligt met een inrichting, waarin de *Faringe werdt . . . gerast en gedroocht*. Op het rechtsche blad is het landschap bergachtig, in 't midden *Brasiliaennen Coeucken en rust plats.* |

Lager is op het middelste blad *Thuys van d'Heer van een Suycker Moolen*, links een palmboom, de bijgebouwen ten deele op het rechtsche blad met een hoogen palmboom en eene inscriptie *Suyker riet eens geplant* | enz. Daarvan door de kaart van een stuk binnenland gescheiden rechts een *Aldea ofte Brasiliaensche Dorp.*, waaruit *Een compa Brasiliaennen* | enz. uittrekt onder een vlag, waarop W.

Middelste blad br. 540 h. 395, rechtsche blad br. 533 h. 391.

Op de twee laatstbesproken bladen en de midden- en rechtsche benedenbladen, resp. deelen der wapenschilden van *Paranambuca*, *Itamarac*, *Paraiba* en *Rio Grande*.

Op de twee genoemde benedenbladen, waarvan de bovenhelft grootendeels door de kaart wordt ingenomen, een aantal zeeslagen, genummerd I—IV en met Latijnsche onderschriften; op het middelste die van 12 Januari 1640, voorts op dat blad een aanwijzing *a—q* van punten in den omtrek van Olinda en onderaan in het midden op een vellum *Notularum explicatio* in twee kolommen, in 't Portugeesch en Latijn.

br. 532 h. 390.

Op het benedenblad rechts de andere drie zeeslagen van 13, 14 en 17 Januari 1640; voorts een schaal van *Milliaria horaria* etc.; in den rechter benedenhoek een cartouche met *Præfecturæ de Paraiba, et Rio Grande.* | en daaronder in lijst: *t' Amsterdam Gedruckt By Huych Allart Anno 1659.* | (vooral het laatste cijfer blijkbaar een ander vervangende.)

br. 538 h. 393.

Het 9e blad, bovenaan rechts, ontbreekt aan het beschreven exemplaar dat berust in de verzameling *BODEL NYENHUIS* in de Rijksbibliotheek te Leiden. De eerste staat is dit niet, daar het na den dood van NOLPE is uitgegeven, het is evenwel zeer frisch.

Van eene dergelijke kaart van Brazilie berusten de 2×3 bovenbladen in de Gemeentebibliotheek te Rotterdam; schijnbaar dezelfde vertoont zij overal verschillen. Het aan het bovenbeschreven exemplaar ontbrekende blad vertoont bovenaan eene breede guirlande van vruchten en bloemen, in 't midden een aantal met name genoemde dieren en onderaan over de volle breedte de voortzetting van de voorstelling op het bovenste middenblad en wel *Brasiliaenen ter Iacht en hun . . . schermutseren* | *Tegen Malcanderen* |

Evenmin als op het linksche bovenblad der andere kaart zijn hier de dieren en de guirlande van de hand van NOLPE, het overige echter stellig wel. br. 524 (afgesneden) h. 392

De meest in het oog loopende verschillen der twee kaarten zijn:

voor het bovenste middenblad: het wapen van Nassau heeft op deze kaart tot randschrift *honi · soit — qvi · mal · y · pense*, in de spelling der opschriften zijn een paar verschillen en dat der braderij ontbreekt.

voor het bovenblad links: hier drie schepen, op de eerstbeschreven kaart vijf en een boot.

voor het middenblad links: in 't midden vier schepen minder (13) en *Sumtibus*.

voor het middelste middenblad: hier ontbreken de opschriften en de palm links.

voor het middenblad rechts ontbreken eveneens de opschriften en links de hooge palmboom.

Deze twee kaarten zijn beiden zoo vrij en artistiek geëétst dat het onmogelijk is te beslissen, welke het origineel en welke de copie is; beiden kunnen zij aan NOLPE worden toegeschreven.

In den prijscatalogus der firma F. MULLER & Co. (Géographie 1891) kwam onder no. 1273 een dezer kaarten, compleet in negen bladen voor met het adres van CLEMENDT DE IONGHE.

In BARLAEUS' Rerum per octennium in Brasilia historia 1647, zijn de vier vóorinstaande kaarten der prefecturen blijkbaar copiën van de hier beschreven kaarten, waarmede zij evenwel niet samenvallen, de tafereelen uit het leven der inlanders daarop zijn volgens den Heer VAN DER KELLEN stellig van de hand van GILLIS VAN SCHIJNDEL.

III. BEGRAFENIS VAN PRINS FREDERIK HENDRIK. 10 Mei 1647.

begraef enisse | van | syne hoogheyt | frederick | henrick, | volgen in vijftien regels zijne titels | *Gheteekent en uytghegeven door | Pieter Post, | Architect ende Schilder der . . . Princen van Orangien; | E n g h e- | sneden door | pieter nolpe. | t' amst elda m, | Gedruckt by Nikolaes | van Ravesteyn, | CICICLI. | Met Privilegie. |*, aan de keerzijde: *Extract van 't Privilegie. |* 14 regels (het octrooi was gedagt. 1 Febr. resp. 3 Mei 1649).

Volgen op 2 ongenummerde blzz. de opdracht aen | . . . de princi-
cesse | douagiere van orange, | enz., ondert. p. post. en daarna op blzz. 5—40
de beschrijving der begraeffenis enz. Aan 't slot hiervan: Z y n t e

vinden by den Autheur in 's Gravenhage, | ende 't Amsterdam
by P. Nolpe. |

De optocht is in 30 bladen afgebeeld, onderaan rechts genummerd.

Blad 1 heeft links de Eer Poort *Opgerecht Aen de Zuyder Brugge* enz.;
De Garde van Syn Hoocht. enz. marcheert er door.

Volgen op dit blad tien en op blad 2 veertien *Militaire Officiers* enz.,
daarna twee *Controlleurs Geleydende den Rouw* en voorts van blad 2 tot en met 8
domestiqven, welk bovenschrift driemaal herhaald wordt. Lager duiden
andere opschriften de groepen aan en wel:

Van blad 2 tot en met blad 4 het mindere personeel, 52 in getale, voorop
de Keucken-Jongens; de Barbiers besluiten dit gedeelte. Van blad 4
tot en met blad 6 hogere beambten en wel 45, te beginnen met Mr. Pickers,
te eindigen met de Requestmrs. Op blad 6 en 7 elk zes Pages, daarna
dertien Eedeluyden en twee Doctoren. Op blad 8 twee Predicanten,
vier Advocaten, een Deurwaerder van Rade, De (twee) Auditours,
de Tresorier, de Griffier, de twee Secretarissen, de
zes Reckenmeesters ende Raedt van Syne Hocht.

Blad 9 geeft vier Ketel Trommels, twaalf Trompetters en een
controleur te paard: Hendrick Maes de Loeckre enz. te zien.

Op blad 10 gaat voorop Arent vander Graef. | *Commissaris vande
Monstering | Als Herault van Wapenen* en volgen zeven met name genoemde personen
als dragers of geleiders van de Corne-tte van Couleuren, den Guidon
van Couleuren, den Tournoy Helm, het Tournoy Schilt, het
Tournoy Peerdt en De Groote Standaert van Couleuren.

Op blad 11 gaat Jacob Soetens als Commissaris en Herault voorop,
van dit blad tot en met blad 18 vertegenwoordiging der verschillende heerlijkheden
van den prins, nl. telkens een rouwpaard met twee geleiders en een vaandrager,
in 't geheel met name genoemd zestig personen en wel voor Warneston.,
Herstal., Grimbergen, Cranendonck, Geertruden-bergh., Diest.,
Grave ende Lande—van Cuyck., Ysselsteyn., Breda en Pola-
nen., Vere ende—Vlissingen., Leerdam., Buren, Moers., Lingen,
Chalon., Dietz., Vianden., Catzenel-lebogen., Nassau., Orange.

Op blad 18 verder Iohan van Luchtenburch als Commissaris en
Herault en achter hem van dit blad tot en met blad 21, een en twintig met name
genoemde personen als dragers of geleiders van den Pennon van—wapenen.,
den Guidon van Wapenen., het Peerd van Bataille., de Groote
Standaert met de volle Wapenen., het Peerd—van Eere., de
Groote Baniere., de Vier Quartieren., den Helm van | Parure.,

Het Schilt met | de volle Wapenen., t' Rapier van | Wapenen., den Wapen Rock., het Rouw Peerd., de Ordre des Coninghs | van Engeland., Het Sweerd van | Souveraniteit., de Prince-lycke Kroon.

Op blad 21 volgen drie met name genoemde hofmeesters, Willem van Persyn als Commissaris en Herault en daarna de vier voorste paarden van den lijkwagen, naast welke op dit blad zeven personen, waarvan vier met name genoemd zijn.

Op blad 22 de lijkwagen; naast de vier achterste paarden negen personen, waarvan de namen van vier zijn aangeduid. De sluppen van het lijkkleed worden gedragen eenerzijds, niet zichtbaar door Hans Aelbrecht, *Grave van Solms* enz. en Hans Wolphert, *Heer van Brederode* enz., dezerzijds door Io h a n Mauritz, *Grave van Nassau* enz. en Wilhem Fredrick, *Grave van Nassau* enz. Links bovenaan lijst van de namen van De (achttien) Coronels Gaende ter zyden het Lyck, rechts bovenaan op dit en op het volgende blad die van de veertien L. Coronels Dragende het daix ofte Poisie. Van deze 32 zijn 22 geheel of ten deele zichtbaar.

Volgt op blad 23 Syne Hoochht. tusschen (een weinig achterwaarts) Don Guillaume en Don Emanuel, beiden *Prince van Portugael* en met David van Morlot enz. als slippendrager, daarna Syne Churf: D o o r l: Wilh: Fredrick | Churfurst van Brandenburch. tusschen Boguslaw Radzivil enz. en Furst Christian | van Anhalt en met Chrentryck van | Burckstorff enz. als slippendrager

Op blad 24 en 25 volgen twaalf voorname personen achter elkander, voorop Don Ferdinand. | Alex: *Prince van | Portugal.*, aan't eind Franciscus enz. *Ambassadeur van Portugal* en daarna vijftien in getale De Staten Generael der Vereenichde Nederlanden.

Op blad 26 De Raden van State der enz. (tien), twee Camerbewaarders | van Haer Groot Mo: en Aert Geubel | als Herault van Hollandt.

Op blad 27 De (twee en twintig) Staten van Hollandt ende Westvrieslandt.

Op blad 28 Den president ende Raden vanden Hoogen Rade over Hollandt Zeelandt en Vrieslandt en daarna Den President ende Raden over diezelfde gewesten, beide colleges uit negen personen bestaande en voorafgegaan resp. door hun twee Eerste Deurwaarders

Op blad 29 gaan evenzoo twee Deurwaarders vooraf aan de ze

Rekenmeesters vande Graef- | lickheydt van Hollandt, volgen
de Magistraet van | Delft en die van 's Gravenhage (2 × 4 personen)
en vijf Predicanten | van Delft.

Op blad 30 sluiten drie Predicanten van | 's Gravenhage den stoet. Bijna geheel wordt dit blad overigens ingenomen door een monumentaal voetstuk; in 't vooruitspringend middenvak ligt de buste van den prins naar links op een verhevenheid, wier voorzijde een achtregelig opschrift draagt: *Parta Patriæ Tranqvilla libertate, | Qvæ est pax vera, | Satvr non Diervm, sed laroris (sic), et gloriæ, | æterna tranqvillitate frvitv- rvs | Qvæ est pax verissima, | Talis obdormivit | an. Dni CICICXLVII | ætat. LXIII.* Achter de buste staan twee knaapjes, met speren, op een waarvan de vrijheidshoed prijkt, terwijl de andere met bloemen en lauweren versierd is. Links blaast een engeltje op twee bazuinen. Bovenaan de wapens der zeven provinciën met de namen, omstregeld door een band en lauwer takken, die om een pijlbundel onder het middenschild zijn samengebonden. Aan weerszijden van den sokkel zit een engeltje, links met een gelauwerd doodshoofd en een bloem, rechts met een zandlooper, naast hen een omgekeerde walmende fakkel. Opschrift van den sokkel: *Petrus Post | Fecit et Vulgauit. | Petrus Nolpe Sculpsit | , links: Cum Privilegio | Ordd: Generalium; rechts: et Hollandiæ | ad Septennium.* Het vak links geeft het *Gesicht op syde van waagen en baare enz.*, dat rechts het *Gesicht van vooren, ende van achteren enz.* Onderaan aan weerszijden een schaal van 10 R: *L. Voeten resp. R. Lant. voeten.*

br. blad 1 en 2: 541, blad 30: 544, de overigen 542.

h. blad 1. 2. 9—11. 14. 15. 17—29: 201; 3—7. 16: 202; 12. 13: 200 en 8. 30: 203.

Een andere, waarschijnlijk tegelijkertijd verschenen uitgave heeft de opdracht en de beschrijving niet in boekvorm, maar op zeven vellen in twintig onderaan genummerde kolommen, aan 't slot het *Extract van 't Privilegie* en daaronder: *Zyn te vinden by den Autheur in 's Gravenhaghe, | ende 't Amsterdam by P. Nolpe. | t' amsteldam, By Nikolaes van Ravesteyn, 1651.* Daarbij behoort een bovenschrift met kapitale letters gedrukt:

begraeffenis . van . syne hoocht . frederick . hen- rick . byder gratie . gods . prince . van . orange . grave . van nassau &c.

br. 2714 h. 37.

Zie MULLER Catal. v. historieprenten Suppl. 1924 b.; het exemplaar is thans in het Rijksprentenkabinet te Amsterdam, de twee portretten (in zeer afge- sleten staat) zijn er van elders bijgevoegd.

112.

Stiers wreedheyd | gepepleegt aan | meester en vrouw | En wonderlyk bestiert tot verlossing hunnes Kinds, geschiet tot Sardam. | gedrukt bovenschrift boven de plaat aan 't hoofd van het blad.

De hollende stier van achteren gezien heeft de vrouw op de horen, links ligt het kind op den grond, rechts de man, voor hem uit zijn hoed en stok. Op den achtergrond rechts verbaasde toeschouwers, links twee runderen en verderop eene boerenhoeve. Links onderaan *P. Nolpe fec.* Onder de plaat gedrukt in 't midden twee kolommen verzen, links vier van veertien regels, allen ondertekend *H. Bergius.*, rechts vier van ongelijke grootte, waarvan de drie eersten ondert. *Ireton Anglus, Deugt maakt Edel en P. C. Boois.* Links van deze verzen eene *Historische | Aentekeninge* enz., ondert. *H. Soet*, rechts eene *Verklaringe Van Mr. ireton* enz., gevuld door een zesregelig versje van *H. Bergius.*

Onderaan over de geheele breedte van het blad eene *Toevoeginge*, aan 't slot: *Tot Zanerdam, by Hendrik Jacobsz: Soet, Boek-verkooper aanden Dam inde witte Pers | 1647.*

1^e staat als voren br. 163 h. 95, volle br. van het blad 300 h. 434.

2^e staat, aan elke zijde der breedte is de plaat verkleind, links tot aan de staande koe, rechts tot aan den buitenrand van den hoed op den grond br. 142 h. 95.

Zie over deze gebeurtenis o.a. Navorscher XIX 1869: blzz. 131—151, 257 vgg., 606—611.

113. KAART VAN HOLLAND EN UTRECHT

in den verkoopcatalogus T. B. GROEBE 1837, blz. 135 aangeduid als:

't Graafschap Holland, uytghegeven door J. A. COLOM A° 1647, bevatt. 20 uitnemend in kleuren en met goud afgezette kaarten, voorafgegaan door heerlijk geteekende wapens (evenzoo behandeld) van de 18 stommende steden.

Verkocht voor f 20.—

Alleen de latere uitgave bij COVENS en MORTIER is mij bekend.

Veertig kaarten op twintig bladen, vier in de breedte en vijf in de hoogte; in den rand genummerd, het blad onderaan links 1.2, het daar bovenaansluitende 3.4.

Zeven bladen vertoonen de hand van NOLPE.

1. op blad 3.4 (de kust van *Ter Hey tot Noort wyck op see*) verscheidene schepen en een groote visch.

br. 295.295 h. 405.

2. op blad 8 (de Noordzee) in de rechtsche helft eene vrouw met bloemen in de hand, zittende op een zeewolf.

br. 293 h. 405.

3. op blad 9. 10 (de Noordzee), rechts als pendant van de voorgaande figuur een zeegod op een zeepaard, de helft links bijna geheel gevuld door een gekroonde cartouche, waarin een leeuw naar links gewend; de bovenste helft is door twee takken omgeven; in de onderste helft aan weerszijden een meermin, die met de handen boven 't hoofd den kop van een dolfijn omvat, welke hier en bovenaan uit de cartouche te voorschijn komt; onderaan tusschen hen kleine met den hertogshoed gekroonde cartouche met wapen, waarboven *Aquitania | T.*

br. 305. 294 h. 405.

4. op blad 20 twaalf scheepjes, het bovenste niet.

br. 310 h. 406.

5. 6. op blad 36. 37 ieder de helft eener langwerpige krulcartouche, waarin drie afstandsmaten.

br. 296. 294 h. 407.

7. blad 39. 40 (Friesland) bijna geheel ingenomen door een groot voetstuk, waarop eene cartouche met het wapen van Nassau staat, gekroond door een helm; aan weerszijden steken oorlogswapenen achter de cartouche uit, op het voetstuk voorts links aardrijkskundige instrumenten en rechts vruchten.

Links van het voetstuk zit een visscher met zijn buit, boven en naast hem zijn gereedschap; rechts evenzoo een boer met vee en landbouwwerktuigen.

Op een de voorzijde van het voetstuk bijna geheel bedekkend velum: *Carte Nouvelle | de la Comté de Holland | et de la Seigneurie d'Utrecht. | Ou sont . . . en Quarante Planches; qu'on peut Coller dans une Carte de 11 Pied de Largeur et 6. Pied de Hauteur. | Se Vendent A Amsterdam. | Chez Jean Covens et Corneille Mortier. | Geographes sur le Vygen-Dam. |*

br. 307. 307 h. 407.

NB. Blad 31 heeft een korten Latijnschen titel in eene groote cartouche, waarin twee personen eene kleinere cartouche tusschen hen hebben; volgens aantekening van BODEL NYENHUIS zou in deze laatste het oude adres: Amsteldam | by J. A. COLOM | 1647. | en boven de groote cartouche een zwevende, lichtende kolom geprikt hebben. Het nieuwe adres staat tegen den benedenrand aan. Dit blad is zeker niet van NOLPE.

De wapens der steden bevinden zich niet bij dit exemplaar.

114—129.

D. R. Camphvysens | stichtelycke | rymen, |
 Tot amsterdam, | By Iacob Colom, Boeck-verkooper op het
 Water aen de | Kooren-merckt Anno 1647. | in 4° obl.

De 59 plaatjes zijn op twee na, blzz. 95. 120, die als werk van F. ALLEN zijn aangeduid, ongetekend; zij hebben een opschrift boven de plaat, de navolgende zestien zijn van de hand van NOLPE.

114. blz. 3. richt-snoer der begeerten. Rechts Jacob en Esau tegenover elkander aan een tafel, de laatste van zijn stoel opgestaan, is gereed den handslag te geven; hij heeft twee honden bij zich; links ziet men in het tweede vertrek, waar eene vrouw aan 't koken is.

br. 120 h. 80.

115. blz. 13. aenvechtings opmerckingh. Een man wendt zich met gevouwen handen naar links tot een engel, die hem naar boven wijst, op diens rechterarm ligt een boek. Rechts trekt eene zittende vrouw met twee geldzakken naast zich en klauwen tot handen en voeten, den man aan zijn mantel.

br. 109 h. 76.

116. blz. 19. dolings eynde. Tehuiskomst van den verloren zoon; deze wordt rechts door zijn vader ontvangen bij den ingang van een gebouw, boven welks onderdeur de oudere broeder uitziet. Links een put en in 't midden in 't verschiet de verloren zoon als zwijnehoeder.

br. 123 h. 80.

117. blz. 93. (abus. 39) g e b e d i n t e g e n w o o r d i g | E n t o e k o m s t e l y c k l y d e n. | Rechts knielt Jezus, een engel brengt hem lafenis in een beker, achter hem geboomte. Links achterwaarts een scheepje op 't water, blijkbaar in gevaar; één der opvarenden vouwt de handen.

br. 120 h. 80.

118. blz. 99. christeliicke bliitschap. Een man komt van rechts een schaap op zijne schouders terugbrengen; links komen een man en eene vrouw hem uit een stal tegemoet. Boven in de plaat twee engeltjes in een wolk.

br. 110 h. 77.

119. blz. 111. v a n v o l - m a e c k t e r e g e r i n g. Rechts zit Salomo met den scepter wijzende naar een kind, waarover twee moeders, de eene staande,

de andere geknield, geschil hebben; een man houdt het bij den voet vast en houdt den sabel gereed om het door midden te deelen; aan Salomo's voeten ligt een tweede kind. Op den achtergrond rechts krijgsvolk, links in een wolk een goddelijke heerscher omringd door aanbidders.

br. 110 h. 77.

120. blz. 147. ongervstigheytsoorsprong. Rechts zit een man naast een steenblok, waarop een groote bol rust; zijn borst draagt een stang met aan de spits een dwarsstang, waaraan twee blokjes in evenwicht hangen. Boven op den bol een kruis. Links loopt een man, een knods in de hand naar den achtergrond toe.

br. 110 h. 77.

121. blz. 150. qva'rekenings onrvst. Links zit een man aan eene tafel in een boek te lezen; de dood staat naast hem en houdt hem een zandlooper voor. In 't midden op den grond bekers en schalen, achterwaarts zit een naakt kind uit een kom zeepbellen te blazen. Rechts op den achtergrond twee mannen, de één voor den ander knielende.

br. 110 h. 77.

122. blz. 152. 't lof van liefde. In 't midden zit eene vrouw met drie kinderen, in haar rechterhand houdt zij een palmtak, op haar uitgestoken linkerarm zit een vogel; eene hand uit een wolk houdt boven haar eene kroon. Op den achtergrond rechts wordt een man verbrand, links ontvangen twee personen aan de deur van een huis een aalmoes.

br. 110 h. 77.

123. blz. 163. liidsaemheyts erinnering. Links wordt Jezus door vier krijgsknechten mishandeld; rechts zit een oud man in een boek te lezen; in 't midden ziet men door een opening in de muur in een kerker, waarin twee gevangenen zitten en een derde afdaalt.

br. 110 h. 76.

124. blz. 174. ootmoedigheytsof. Links worden Petrus de voeten door Jezus knielende, in een bekken gewasschen, achter dezen staat een man met een kan. Achterwaarts in 't midden en rechts staan en zitten de overige apostelen.

br. 110 h. 77.

125. blz. 180. christeliicke gelatenheyt. Links ligt een

zieke tegen een boom aan; vóór hem staat Jezus en om dezen heen zijne jongeren. Links van den zieke een hond, rechts in 't verschiet eene stad.

br. 110 h. 77.

126. blz. 182. 't swaerd in siin plaatse. In 't midden op den voorgrond zit Malchus naar links gewend op den grond, een lantaarn in de hand, aan zijne rechterzijde staat Petrus, het zwaard in de schede stekende. Rechts achter hem Jezus door krijgsknechten omringd; links een zware boom.

br. 110 h. 77.

127. blz. 198. raed tegen toorn. Links zit Caïn, een ezelskinnebak in de rechter-, de linkerhand opgeheven; van boven rechts beschijnt hem een lichtstraal. In 't midden komt Abigaël van achterwaarts komende, gevolgd door kameelen en menschen, David tegemoet, die een langen speer in de hand, gevolgd door krijgsknechten van rechts komt.

br. 112 h. 76.

128. blz. 206. lvst om ontbonden te siin. Links zit Paulus, geboeid in den kerker, omgeven door drie krijgsknechten, vóór hem staat de Hoop met anker en wijst opwaarts naar een wolk, waarin een hemelsch taferel aanschouwd wordt.

br. 110 h. 78.

129. blz. 211. idolenchvs. Rechts wordt het gouden kalf op een zuil staande aangebeden, een priester staat er bij. Van links daalt Mozes den berg af, de tafelen der wet liggen aan zijn voeten; vóór hem uit loopen tal van mannen.

br. 110 h. 76.

Vijf der bovenstaande plaatjes komen ook voor in de *Af-beeldinge | van de | verkeerde | werelt: |* Door Mr. Cornelis Udemans. | in 1660 bij PIETER VAN GOETTHEM te Middelburg uitgegeven, evenzoo in den tweeden druk van dat werkje van 1661.

Het zijn de nrs. 114. 119. 123. 126. 127. resp. op de blzz. 46. 5. 256. 241. 87. De oudere drukken zijn herkenbaar aan de keerzijde, die bij de nrs. 114. 119 en 127 met muziek en bij de nrs. 123. 126 in twee kolommen bedrukt is. Bij no. 114 is bovendien de eerste letter van het bovenschrift J in de latere uitgave ten deele in den plaatrand gedrukt.

130. DE STAD MUNSTER.

Mvnster, op een banderol boven een gezicht op die stad; in de twee bovenhoeken in eene door twee arenden gehouden cartouche de wapens,

rechts der stad M., links van den bisschop VAN LEUNHORST, het laatste getooid mit vorstenhoed, zwaard en kromstaf.

De stad over de geheele breedte der plaat op den achtergrond, rechts stroomt de Alph Fluvius. Op den voorgrond rechts twee muilezels met drijvers en in den hoek geboomte, in 't midden enige personen en achterwaarts eene koets en ruiters, links een herder met vee. Onderaan links *Door Iohan Alph, met Vlyt | naer 't Leeven ghetekent | Met Previlegie*

In de marge achtregelig vers in 't Hollandsch, Latijn en Fransch (*Hoe vvrig ist Geluck — Vreede Stad.*) naast elkaâr, rechts daarvan *Namen der Kerken en Klosters* (1—34), in den linker benedenhoek *'t Amsterdam by Huygh Allart.*

NB. De stad zelf is door een onbekende au burin gegraveerd.

1^e staat als voren.

2^e staat: in de plaats van het vorig adres *'t Amsterdam by Hendrick Focken.*
br. 527 h. 412 (marge ad 67 incl.)

I 31—I 33.

De vertoningen, Gedaen binnen Amsterdam, op de Eeuwige Vrede. Den 5. Junii, 1648.

Dit opschrift boven de gedrukte toelichting in drie kolommen onder de drie dubbele naast elkander geplaatste platen. Aan 't slot: *Dr: S. Coster.* en onder de derde kolom: *'t Amsterdam, by Pieter Nolpè, Plaet-snyder en Kunstverkooper, in de St. Niclaes-stræt.*

De drie platen vertoonen drie tooneelen, onderaan genummerd 2, 4 en 6, het middenste, 4, is hooger dan de anderen, aan weerszijden heeft het niet één maar twee kolommen, waartusschen links zes, rechts vijf schildjes hangen met stedewapens en 2×2 met inscriptie's (*De vloot | van Jacob Wilckens |, De | Siluer | vloot |, De vloot | van | Lonck | en De vloot | in | Duyns |*); het dak loopt spits toe en heeft aan de voorzijde een wapenschild (leeuw) in gekroonde cartouche tusschen twee festoenen; de kroon, waaruit zeven pijlen steken wordt gesteund door twee op het dak zittende vrouwen, de Vrijheid en den Vrede voorstellende.

De tooneelen aan weerszijden, 2 en 6, hebben een plat dak, waarop twee liggende leeuwen een wapenschild houden, links gelauwerd het koggeschip, rechts gekroond de drie kruisen. Aan de voorzijde van het dak een vierregelig vers, links: *'t Oorlogh is nu Volvoert door zeven vrye leeuwe |, rechts: Men Voght in Nederlandt, om Vryheyt en om vree |*

Boven iedere voorstelling is een blaadje met een andere voorstelling gehecht,

onderaan in 't midden genummerd, 1, 3 en 5. De **zes** voorstellingen vertoonen het volgende:

1. In 't midden achterwaarts Numa Pompilius, gelauwerd (als voorbeeld van prins MAURITS), van voren gezien, te zijner rechte de Vrijheid, naar den voorgrond toe de Rechtvaardigheid en de Godsdienst. Rechts krijgsknechten. Links op den voorgrond zit de Vergetelheid vóor een met wapenschilden behangen lijkkist, waarachter een wapentrofee. Door een poort in den achtermuur ziet men op een gebouw.

2. Op den voorgrond de Hollandsche koe, van voren gezien, aan de staart en een der hoorns vastgehouden door Argus voorstellende de Staten van Holland en Engeland kenbaar aan de roos van Tudor op zijne borst; Mercurius zit er naast op de fluit te spelen. Links een boom op oploopend terrein. Op den achtergrond Engeland, Spanje, Oostenrijk en Frankrijk kenbaar aan hunne wapenschilden. Door een poort in den achtermuur ziet men op eene stad (Rome?)

3. Onderschrift: *Concordia res parve crescunt.* | Op den achtergrond zit op een troon Amphion, de harp bespelende, (als voorbeeld van prins WILLEM I); te zijner rechte vier gehelmde ridders, op hunne schilden westelijke wapens. Vóor den troon zit eene naakte vrouw op een kameel. Op den voorgrond links onder meer vrouwelijke figuren de Sterkte, de Rechtvaardigheid en de Welvaart, rechts Amsterdam der Vrijheid de hand reikende.

4. Op den achtergrond staat Augustus (als voorbeeld van prins WILLEM II) op den troon, na den oorlog van de vrede genietende, rechts en links achterwaarts krijgsknechten. Op den voorgrond staat links Amsterdam tusschen de Rechtvaardigheid en den Vrede en zit rechts de Overvloed; de Wijsheid en de Kloekmoedigheid staan achter haar; in 't midden ligt wapentuig.

5. Op den achtergrond staat FABIUS MAXIMUS, de overwinnaar van Hannibal in veldheersgewaad (als voorbeeld van prins FREDERIK HENDRIK) op eene verhooging. Vóor hem zit eene vrouw met een gesloten en een opengeslagen boek naast zich; rechts van hem staat de Godsdienst, links de Rechtvaardigheid; achterwaarts krijgsknechten. Op den voorgrond rechts de Sterkte bij een pilaar, links Amsterdam den Vrede de hand gevende, naast den Overvloed en met een Amor naast eene zittende, zoogende vrouw als zinnebeeld der liefdadigheid vóor zich.

6. In 't midden staat de Vrede zich wendende tot twee wapensmedende mannen, hun dit verbiedende. Aan weerszijden van haar mannen met dorschvleugels, zeisen en symbolen van overvloed; op den achtergrond krijgsvolk. Op

den voorgrond links Mars geboeid, een trommel en vlag liggen naast hem, rechts twee mannen aan het houtzagen (tot straf voor hun onwil den vrede te bewaren).

Deze platen komen ook voor zonder het gedrukte onderschrift.

1^e staat als voren.

2^e staat zonder verandering van 2, 4 en 6. Op de drie bovenblaadjes is de grond met stippels bezaaid. Van 4 is het wapenschild voor het dak niet meer blank, maar wordt de ronding door lijnen aangegeven. Het vers van 1 luidt *Is d' Oorloog nu Volvoert enz.* Het onderschrift luidt *De vertoningen, Ghe-dae[n] binnen Amsterdam, op de Eeuwige vrede, en vryheyt. Den 5. Junii, 1648*; de toelichting is anders geredigeerd, de ondertekening en het adres zijn als boven.

Van de toelichting bestaat nog een derde variant getiteld: *De vertooningen, gedaan binnen Amsterdam, op de Eeuwige vrede, en vryheit. Den 5 Juny, 1648.* | ondertekend als boven, maar zonder adres.

No. 1: br. 93 h. 92.

„ 2: „ 165 „ 295.

„ 3: „ 101 „ 137.

„ 4: „ 209 „ 295.

„ 5: „ 91 „ 90.

„ 6: „ 165 „ 295.

134. SLAG BIJ LENS, 20 Augustus 1648.

ware afbeeldinge, | van de . . . bataillie, . . voor-gevallen op den | 20 Augusty, 1648 Omtrent Labassé en Lens. als opschrift van een blaadje in twee kolommen gedrukt, waarop de beschrijving. Aan 't slot van een tweede blaadje met de Verklaring van de cyfer-letteren, de lyste . der Ghevangen en, Dood enz. en andere mededeelingen het adres: t' Amsterdam, By Pieter Nolpé Kunst-verkooper en Plaet-snyder woonende in St. Nicolaes-stræet, 1648. alles in boekdruk.

De rechterhelft der plaat wordt op den voorgrond ingenomen door een ruitergevecht. Een ruiter, onder wiens steigerend paard een man voortkruipt, verdedigt zich met zijn zwaard tegen een ander, wiens paard gevallen is en die een pistool op hem richt. Achter den eerste een paard en een gewapende half zichtbaar, rechts van den tweede schiet een ruiter met gesloten vizier zijn pistool af op een daardoor van het paard stortend ruiter. Rechts vooraan ligt een man, zijn stormhoed naast hem; rechts achterwaarts een batterij op een heuvel. In 't midden vóóraan een vaandel en een patroontasch.

De linkerhelft der plaat heeft op den voorgrond struikgewas, in 't middenplan en op den achtergrond een verward gevecht.

1^e staat als voren. br. 527 h. 383.

2e staat. In de marge links tweeregelig Holl., rechts tweeregelig Fransch versje (*Men kapt — door 't Vier; Le cœur — s'estonne.*), daartusschen Vier | Augustus | Pieter Nolpe Fecit & Exclud |

Uitgeslepen zijn de cijfers en op den voorgrond het vaandel, evenzoo links op den achtergrond een carré van lansknechten, de rookwolken links zijn ten deele vervangen door een korenveld. Rechts zijn achter de batterij hooge rotsen met geboomte op den top verrezen. Voorts is de plaat hier en daar opgesneden.

3e staat voor het gevecht tusschen TURENNE en MONTECUCULI bij Aschaffenburg op 4 Augustus 1675 door ROMEYN DE HOOGHE bijgewerkt. De portretten dezer beide veldheeren in de bovenhoeken in kransen met bijschrift op de banden; daartusschen in 't midden een arend met een haan in de klauwen.

Op den voorgrond zijn bijgegraveerd in 't midden twee hoeden, een geweer, vaandel, degen enz., links in het struikgewas het achterstuk van een paard, rechts bij den gevallene een Fransch vaandel. Rechts op den achtergrond een andere, talrijker batterij, die bestormd wordt. Links op den achtergrond tenten in het korenveld, het gevecht is meer gedetailleerd, een brug leidt over eene rivier naar een vesting. De naam van deze, *Asschaffenburg*, evenals verscheidene andere namen in de plaat gegraveerd. De marge als voren.

4^e staat. De namen zijn bijna allen uitgeslepen, evenzoo de portretten en de middenfiguur bovenaan. In de marge de verzen als voren, maar in 't midden: Ignis | Pieter Nolpe fecit | en in den linkerhoek P. Potter Inventor, in den rechter F. de Wit excud. 3

135. GRAFMONUMENT VAN KAREL I, KONING VAN ENGELAND.

In 't midden achterwaarts een katafalk, waarin men den Koning onderaan op een praalbed ziet liggen achter een opgehaald gordijn; aan weerszijden heeft de façade drie kolommen, voor de binnenste daarvan staat een koning, voor de buitenste eene vrouw zonder attributen, de rechts staande is gekroond. De bovenste helft der façade heeft in een vierkant de inscriptie: Serenissimus | Princeps | Carolus D. G. | Angliæ, Sco- | tiæ & Hiber | niæ, Rex, de Rechtvaardigheid, links de Godsdienst met kruis. De top *etc.* |, rechts staat prijkt met het wapenschild en de schildhouders van Groot Britannie en Ierland.

Van den katafalk uit strekt zich aan weerszijden naar den voorgrond toe,

tot aan den rand der plaat een balustrade uit, waarop acht personen staan met hun wapenschilden naast zich, behalve Holland en Zeeland allen vorsten, vóóraan links een bisschop. Zij zijn gemerkt B tot en met R; bij KAREL I de letter A.
br. 520 h. 195.

In de Medaile historie van de Nederlanden door A. SCHOEMAKER, een hs. in de Koninkl. Biblioth. te 's Gravenhage deel VI. Vgl. F. MULLER Historiepr. 1971.

136—138.

de | sael | van | or a n g e. | met privilege in dato 17 Maart 1649 uit-
gegeven door P. POST; de toegeening aan LOUISE, keurvorstin van Brandenburg
is gedagteekend 1 Maart 1655. in folio.

Van de 22 ongenummerde bladen zijn de navolgenden van de hand van NOLPE.

136. de achtste. *S t a n d v a n d e A c h t e r - z y d e v a n d e S a e l v a n O r a n g e t e g e n ' t S u y d e n.* | Boven dit onderschrift een schaal van 40 R. v.

In den benedenhoek links: *M e t o c t r o o y v a n h a r e H o : M o : G e a t t a c h e e r t b y h a r e G r o : M o : | r e c h t s : P . P o s t I n v e n t P . N o l p e f e c i t |*

Gezicht op den achtergevel; deuren en luiken gesloten.

br. 385 h. 295.

137. de elfde. *S c h o o r s t e e n i n d e V o o r - k a m e r v a n d e t w e e d e v e r d i e p i n g v a n d e S a e l v a n O r a n g e. | a e n d e O o s t z y d e.* | Boven dit onderschrift een schaal *R i j n l a n d t s c h e M a a t.*

In de benedenhoeken als boven, maar *Inventor.*

Drie afbeeldingen van den schoorsteen in doorsnede en in grondtekening.
br. 177 h. 295.

138. de vijftiende. *S c h o o r s t e e n i n d e b e d t - k a m e r i n d e t w e e d e v e r d i e p i n g v a n d e S a e l v a n O r a n g e | a e n d e w e s t z y d e.* |

In de benedenhoeken als bij de achtste.

Drie afbeeldingen als bij de elfde, de schaal *R i j n l a n d t s c h e M a a t.* tusschen in.
br. 179 h. 296.

1e staat als voren.

2e staat in de uitgave van *les ouvrages d'architecture de Pierre Post a Leide Chez Pierre van der Aa . . . MDCCXV* met afzonderlijke titels voor ieder werk. De platen zijn hier rechts onderaan genummerd no. 136 met 8.

Het Hollandsch onderschrift van no. 136 als in den eersten staat, alleen *T e g e n.*
Oud-Holland 1897.

Links van de schaal *Piés de Rhinlande* bijgevoegd en er boven evenzoo: *Face de derrière de la Sale d'Orange qui est vers le Sui.* De aanwijzingen in de hoeken zijn verdwenen, alleen rechts van het onderschrift *P. Post invent.*

De schoorsteen der verschillende gebouwen zijn in deze uitgave achtereenvolgens samengevoegd met afzonderlijken titel *Modèles | de | Diverses & Belles | Cheminées, | etc.*

No. 137 is genummerd 13. Onderschrift als boven met weglatting van de aanwijzing links en van den naam van den graveur en met bijvoeging van *Mesure du Rhinlande.* Boven in de plaat de aanwijzing in't Fransch *Cheminée... | dn côté de l'Est. |*

No. 138 is genummerd 17. De veranderingen zijn dezelfden als bij nr. 137 (*Cheminée... | d'Orange du côté du Ouest. |*)

NB. In *la galerie agreable | du monde, |* door *PIERRE VAN DER AA* te Leiden uitgegeven zijn deze drie platen niet opgenomen.

139. VREDENBURG IN DEN BEEMSTER.

Het | Voor-aensien | van | Vredenbvrch. | Gebout door d'heer Frederick Alewyn. | Aen de Noort syde van zuyder-wegh | inde | beemster. | bovenschrift boven de afbeelding van den voorgevel, waarop en waaronder uitvoerig de maten zijn aangegeven. In de bovenhoeken links: Grond vande Voornaemste Verdiepingh. | met dezelfde uitvoerige opgave, rechts: Het | Achter-aensien. |, onder beiden eene schaal Amsterdamsche Maet. Dezelfde schaal ook beneden in de plaat in 't midden; in de hoeken links: Met Octrooy van hare Ho: Mo: Geattacheert by hare Gro: Mo:; rechts: P. Post Inventor. P. Nolpe fecit.

Drie aaneengehechte bladen te zamen br. 688 h. 373.

Van deze en de twee daarbij behorende platen is mij voor dezen eersten staat geen titelblad en beschrijving bekend.

De 2e staat in de hierboven vermeldde uitgave der werken van POST heeft Franschen titel en tekst. Nr. 139 is 4 genummerd, de Grond | enz. in den linkerbovenhoek is uitgeslepen, daar deze voorstelling op groote schaal als afzonderlijke plaat 3 in de serie is ingelascht,

Aan de aanduidingen is in dezen staat de vertaling in het Fransch toegevoegd, die van het hoofdopschrift onderaan in het midden. De woorden in den benedenhoek links en de aanwijzing van den graveur rechts zijn ultgeslepen.

In la galerie agreable | du monde, | door *Pierre van der AA* uitgegeven is deze plaat niet opgenomen. (alleen nr. 2 van Vredenburg.)

140. ZEESLAG BIJ FOCHIE, 12 Mei 1649.

Ware Afbeelding, vande Victorie,.... van Venetien.
Onder... Iacomo Riva... Tegens de Turcksche Armade in
Asien, in de Haven van Fochie. Den 12 May, 1649. | door-
loopend opschrift boven eene beschrijving in vier kolommen. Aan 't slot aan-
wijzing van *a—n* en daaronder t' Amsterdam, By *Pieter Nolpe*, Plaets-
snyder | en Kunst-verkooper, voor in St. Niclaes-stræet,
aen den | Nieuwen-Dyck. Anno 1649. |

De plaat, waarbij dit blad in boekdruk behoort, vertoont over de geheele
breedte en diepte vechtende en zinkende schepen, aan weerszijden in 't verschiet
de kust. In de bovenhoeken aan een band hangende medaillons portretten, rechts
van *iacobus riva opperhooft vande venetciaence vloot*. |
links van *het opperhooft vande turckse scheepen en galeien*. |

br. 528 h. 415 (blanco marge ad 27 incl.)

1^e staat als voren.

2e staat; de portretten zijn vervangen door die van den hr. l. admiraal
marten h. tromp. links, van den engelschen admiraal, pen.
rechts. De kust in het verschiet is hier ook in 't midden duidelijk zichtbaar, een
dorpje is er bijgegraveerd, rechts zijn een hooge bergtop, vestingwerken, één uit
het water opstijgende rots en de enkele boomen uitgeslepen. Van de schepen
zijn de roeispanen, een kenmerk der galeien overal verdwenen. Bovendien is
links op den voorgrond een groot schip vervangen door een half gezonken brandend
wrak, de boot met een deel der bemanning vaart op de plaats van een zinkende
galei op den eersten staat. Achterwaarts links is een schip in den eersten staat
door den rook half bedekt bijgegraveerd en een groot schip, in de dwarste zicht-
baar er naast gebracht. Rechts op den voorgrond is een galei vervangen door
een brandend, nog drijvend wrak. Het wapen van Venetie op den scheepsspiegel
er achter heeft plaats gemaakt voor dat van Zeeland. De letters zijn meerendeels
dezelfden gebleven.

De toelichting van dezen staat is in drie kolommen gedrukt; opschrift der
eerste Afbeeldinge van de groote victorie..... tusschen
..... *M: H: Tromp* ter eenre, ende |..... *Pen en Moncke*.
op de hoogte van Cat- | wyck, ... den 8 Augusti Anno
1653. | Aan 't slot: Aenwysinge van de Letteren..... *a—o*;
t' Amsterdam, voor de Weduwe van Pieter Nolpe, Kunst-
ver- | koopster, woonende in de St. Niclaesstraet, 1653. |

3e staat; bovenaan is een strook met de medaillons van de plaat afge-

sneden en vervangen door ééne, waarop de portretten van DE RUYTER en TROMP in andere medaillons en daartusschen op een vellum opschrift ter aanduiding van den zeeslag van 10—15 Juni 1666 en aanwijzing der letters a—z. Op de overgebleven plaat bovenaan in 't midden portret in medaillon van.... George Ascue....

De geheele kust is hier weggeslepen. Aan de schepen is bijna niets veranderd; op den voorgrond rechts zijn twee in gevecht gewikkeld sloepen en links een bijna gezonken vaartuig, waaraan mannen zich vastklampen, bijgraveerd.

h. 93 + 333.

141. DE SECRETARIS.

Links een man achter een lessenaar; hij schrijft in een boek en neemt met de linkerhand een brief aan van een rechts vóór den lessenaar staanden man. Beide personen te halven lijve zichtbaar, de eerste heeft zijn hoed op, de ander heeft hem in de hand. Op den lessenaar, waarvan alleen het bovenstuk zichtbaar is, behalve het boek een inktkoker en brieven. Achter eerstgenoemden man aan de muur een boekenrek, zakjes enz.

br. 61 h. 46.

Vignet op het titelblad van D. Mostarts [Vermeerderde Nederduytsche | secretaris | Oft | Zendtbriefschryver: | enz. Met een Tytelboexken. Onderaan het adres van DIRCK PIETERSZ (PERS) te Amsterdam 1649. Keerzijde onbedrukt.

Evenzoo op het titelblad van den druk van 1656. De eerste druk van 1635 heeft een ander vignet.

In de exemplaren, die ik van het boekje zag is de prent afgesleten; zij gaat door voor het portret van den schrijver, zoover ik kon nagaan zonder eenigen grond.

142. DE BLOKHUIZEN OP DEN AMSTEL. 1650.

Afbeeldingh vande twee Blockhuysen, op den Amstel voor Amsterdam, door ordre..... der Selver stede gefundeert, inden Iare 1650. Gesneden door PNolpe, die de Selve Druckt en vercoopt lager tot Amsterdam; dit onderschrift in de marge.

In 't midden de twee blokhuizen en paalwerk, aan weerszijden het poorthek, bij dat aan de Weesperzijde een trekschuit, bij dat aan de Utrechtsche zijde verscheidene vrachtschuiten, op den voorgrond een pleiziervaartuig met een boompje op den achtersteven. Links een gedeelte van den weg, die met een steenen brug over eene zijsloot leidt en de huizen er langs staande.

In 't midden van den voorgrond tot bij het paalwerk een houtvlot, aan weerszijden schepen, vóoraan is een aan 't vlot vastgemakte schuit tot woning der vlotters ingericht; dezen in het vaartuig en op het vlot, één van hen zit rechts zijn behoefte te doen. Op één der voorste balken *F. Esselens*.

In 't verschiet aan weerszijden molens en in 't midden de huizen van Amsterdam, waarboven zich de Zuiderkerk verheft.

1e staat als voren.

2e staat; de plaat zelve is zeer afgesleten, maar de voorstelling is niet veranderd; van het onderschrift zijn de woorden *door ordre tot en met stede uitgeslepen*. Links in de marge het monogram van Hugo Allard.

br. 523 h. 379 (marge ad 27 incl.)

N.B. Eene verkleinde copie dezer plaat (br. 18 h. 13) heeft tot onderschr.: *Afbeelding der twee Blokhuyzen, in den jaare 1650 op den Amstel gebouwd.*

143. KRONING VAN CHRISTINA VAN ZWEDEN. 1650.

Triomfpoort, vóor wier doorgang een groot blad is gespijkerd, dat over de geheele breedte gespannen wordt gehouden door twee trompettende engelen bovenaan onder den boog der poort te halven lijve zichtbaar. Op de lamfers der trompetten links: *Domina Christina . . . regina*; rechts: *Egregium cor . . . Sacra est, ipsius in- | manu regnat.* | Op het blad een 88regelig Latijnsch vers in twee kolommen.

Over den boog der poort rijdt van rechts komende CHRISTINA in een zegewagen, door twee arenden getrokken en gemend door Pallas met haar uiltje naast zich en een zwaard opgeheven in de rechterhand. Zij is in kroningsornaat, de Vrede houdt haar een krans boven het hoofd. Vóor den wagen uit vliegt bovenaan een engel met het koninklijk wapenschild. Tegen den boog aan op de zijkolommen zitten twee vrouwelijke figuren. Blijkens onderschrift links *Foelici | tas. temp.*, rechts *Secvritas*; de eerste het hoofd gelauwerd en door stralenkrans omgeven, een opengeslagen boek op de knie, een palmtak in de rechter- en scepter in de linkerhand, een kruis omklemmende, naast haar korenaren; die rechts ouder van uiterlijk, een kap over het hoofd geslagen dat op de linker hand rust, in de rechter een Mercuriusstaf, naast haar een ploeg (?)

De boog wordt gekroond door een cartouche, waarin *Christinæ. | Suec . . . reginæ | In compar. a. deo. coronatæ. |*

Vóor de zijkolommen staat op een voetstuk aan weerszijden een gekroond man, een wereldbol torschende, die links met den sterrenhemel en met een hand

die steunende, de rechter hand houdt een speer, waarop de vrijheidshoed; de man rechts steunt een aardbol met beide handen, naast hem staat een knods, hij treedt op slangen. Op zijn voetstuk staat vóóraan *Gustavo. Magno.* | *Reg. Vlt. | Monst. Domit. | . . . |* op dat links: *Gustavo. I. | Prisc. Pietat. | et | Patr. Libert. | . . .*

De voorgrond heeft in 't midden eene groote cartouche, waarin de inscriptie: *Ser. Reg. Maiest. | . . . coron. die. Aug XXX. | Repar. salut. An. M.D.C.L. | . . . Helias Poirierius.* | aan weerszijden tal van voorwerpen, links tot den oorlog, rechts tot den vrede betrekking hebbende. Links onderaan *Pieter Nolpe Fecit.*

1^e staat als voren.

2^e staat. Op het blad in den doorgang van de poort het vers vervangen door het portret van KAREL GUSTAAF tusschen palmtakken en met onderschrift *In Iehova sors mea | ipse faciet.* |, in de vier hoeken emblemata van het koningschap. Op de lamfers hier Fransche verzen.

In de cartouche bovenaan *Charles Gustave. | . . . roy des | Suedois . . .* Hij heeft op den wagen *CHRISTINA* vervangen, maar heeft eene eenigzins andere houding.

De inscriptie's der voetstukken als boven; de cartouche onderaan heeft hier een tienregelig Fransch vers; de naam van den graveur is uitgeslepen.

br. 432 h. 568.

144—151.

H. L. Spieghels. | hart-spiegel. | . . . | t'amsterdam, | By Iohannes Colom, Boeck-verkooper op den Dam in de Vuyrige Colom. 1650.

Hierin:

144. op het titelblad: Arion op een dolfijn gezeten bespeelt de lier, achter hem, links achterwaarts een zeilend schip.

Dit prentje is herhaald op den titel van *h. l. spieghels | by spraax | a l m a n a k.* | achter den hertspiegel, ongepagineerd, maar blijkens de signature daarbij behoorende. Hier is de keerzijde bedrukt, vooraan in het boekje niet. De navolgenden hebben allen een rots tot achtergrond; zij zijn in den tekst gedrukt met den naam boven de plaat, en zijn aan de keerzijde bedrukt.

145. blz. 3: Kallyoop. zit half naar rechts gewend, het gelauwerd hoofd ziet men en face; het gewaad dat tot de over elkaár geslagen voeten afhangt is laag uitsneden, een keten versiert den hals. De rechterhand houdt een op den

schoot liggend boek open, de linker is half opgeheven. In den hoek links boeken.

146. blz. 21: *Taleye.* zit half naar links gewend, op een rotsblok steunende. Met den rechterarm omklemt zij een rol, in de rechterhand houdt zij een marot. Aan hare over elkander geslagen voeten ligt een boek.

147. blz. 36: *Melpomen.* zit even als *Kallyoop*, met de linkerhand een half ontrolt blad op haar schoot houdende, in de afhangende rechter een hoorn (?) In den hoek links drie boeken.

148. blz. 52: *Kleio.* zit half naar rechts gewend met de linkerhand een blad en een inktkoker (?) op haar schoot houdende, in de afhangende rechter een pen. In den hoek links twee boeken.

149. blz. 67: *Terpsichore.* zit half naar rechts gewend op een gitaar te spelen; links naast haar ligt een harp en een opengeslagen muziekboek.

150. blz. 83: *Erato.* zit half naar links gewend op de fluit te spelen; het hoofd ziet men en face, de voeten zijn over elkander geslagen; rechts van haar liggen twee boeken en staat een trompet.

151. blz. 101: *Euterp.* zit half naar rechts gewend, in de linkerhand een bol, in de rechterhand een passer. Links liggen een lineaal, een driehoek en boeken. allen br. 63 h. 67.

152. DOORBRAAK VAN DEN ST. ANTHONIEDIJK. 1651.

Vertoninge ende naet'leven Afgebeelt, het door breecken vande st. Anthonis dyck buyten Amsterdam, | *Veroorsaeckt.... op den 5. Martij 1651 a° In welcken het water 3 duymen hoger.... als.... Anno 1570. door | Welck het waeter, een diepte maeckte van 30 Voeten de dyck Vande diemer meer door breekende die | dat het water (inde selve) wel 16 voeten hoge stondt, soo dat 't water over St. Anthonis Markt warmostraet en nieuwe dyck liep. | Links van de drie laatste regels van dit onderschrift aanwijzing van A—C, rechts: *Gemackt (sic) en gedruckt | by Pieter Nolpe tot | Amsterdam. en van | W. Schellinckx getekent.* |*

Een geweldige stroom schiet rechts en in 't midden naar den voorgrond linkswaarts neder door de in den dijk gemaakte opening, groote brokken medeslepende. Links is eveneens een gat in den dijk gebroken, waardoor zich daar de stroom gesplitst heeft en een stuk dijk omspoelt. Aan de overzijde links een hofstede met twee hooischelven en een boom.

Op den dijk in 't midden aan gene zijde van den doorbraak tal van personen,

op dien rechts dezerzijds vijf vluchtelingen, waarvan één te paard; een ander klimt met behulp van een derde naar boven. In 't verschiet, in 't midden de torens van Amsterdam, links achterwaarts woningen (C = Houte wael).

1e staat als voren.

2e staat; de wolken rechts en in 't midden veel donkerder door toegevoegde derde van rechts naar links afdalende lijnen.

3e staat vermeld in den Catalogue d'une belle collection d'Estampes . . . provenant du cabinet de feu Mr le Chevalier J. CAMBERLYN, rédigé par M Jos. LINNIG (vente 23 avril 1867 p. 83 no. 1345) met adres van F. DE WIT.

br. 511 h. 406 (marge ad 30 incl.)

153. 154. DE ST. ANTHONIEDIJK EN OMGEVING NA DEN
DOORBRAAK. 1651.

Twee platen boven elkaar.

153. de bovenste bovenaan: *Ende wort, Nevens desen hier by gerepresenteert, . . . de omliggende Lantstreecke, ende . . . repareren vande Ingebrooken Dyck . . . met letters . . . aengewesen |*, daaronder de toelichting van D—S, aan 't slot: *I. Colin Inv.*

Over de geheele breedte der plaat watervlakte, waarop schepen; aan de overzijde in 't verschiet molens en torens. De dijk („bij de Bocht“) in de linker helft der plaat in de lengte gezien wordt gerepareerd.

br. 506 h. 195 (bovenmarge ad 20 incl.)

154. De onderste plaat (op andere exemplaren bovenaan gesteld) heeft de voortzetting der toelichting T—Z in den linker benedenhoek. Zij stelt voor de breuk bij Houte wael.

De doorgebroken dijk in de rechterhelft der plaat; het water, waarin tal van schuitjes over de geheele breedte. Aan de overzijde daarvan in 't midden woningen en boomen, links tegen den rand een huis met boomgaard, rechts weiland en in 't verschiet Amsterdam.

Aan deze zijde van het water op den voergrond tal van toeschouwers en evenzoo rechts op den weg naar Amsterdam langs de „Nieuwe vaart.“ In de plaat in 't midden: *P. Nolpe Fecit* en rechts daarvan *I. Esselens Inv.*

br. 507 h. 192.

EEN SPOTTEEKENING VAN CORNELIS SAFTLEVEN OP DE
DORDTSCHE SYNODE
DOOR
DR. C. HOFSTEDE DE GROOT.

OT de teekeningen, die met den historischen atlas van FREDERIK MULLER in het bezit van 's Rijksprentenkabinet zijn overgegaan, behoort ook eene van CORNELIS SAFTLEVEN, waarvan de hierbij gaande plaat eene afbeelding aanbiedt. Zij is beschreven door FRED. MULLER onder Nr. 1346, op naam van C. LEVEN, hetwelk evenwel in het Supplement tot C. SAFTLEVEN is verbeterd.

Op de voorzijde niet gemerkt, behelst zij op de keerzijde den volgenden aan PETRUS SCRIVERIUS gerichten brief.

Mr. PETER SCRIVYVER.

Dit is d'Ontwerp voor de Schildery zooals UL: my opgegeven hebt. HANS of HAAN BOGERMAN¹⁾ boven op de leen van de stoel als eenen haan die oproer ende vervolging kraayt teugens de stoel een groot open boek aan de zyde opgescreve acta synodalia en an de andere zyde Canones Synod: dordracena,

¹⁾ JOHANNES BOGERMAN, Afgevaardigde van Friesland, voorzitter der Dordtsche Synode.
Oud-Holland 1897.

voor het boek beneden an zit het zeeuse uylke HARME FOKEL¹⁾ met de bril op de neus ent kaarske in de hant als byzitter of Assesoor, naast hem eenen gehoornde dikke uyl, JACOB ROLLANT²⁾ als de tweede assesoor. BASTIAEN DAMMAN³⁾ zit als de eerste scryver in 't hoekgie naast ROLLANT en voor ROLLANT zit de tweede scryver FESTO HOM⁴⁾ en't kleene ulke voor an wil FLORENS JANSEN⁵⁾ uytbelden. op te voorgront zit de scryver van de poletyke DANIEL HEYNS⁶⁾ met een pampier in de poot en agter de stoel SYBRANT LUBBERSZ⁷⁾ als huurknegt van HAAN BOGERMAN; van boven in de venkster zit de kater of muyzer⁸⁾ als de scout van dort en teugens de muur de potret van CALVYNUS als een kalvskop verbeelt.

Zoo deuze teykening die ik uyt Ul. beschryving heb gemaekt aan Ul. gedagte voldoet verzoek ik wederom en de Latynse namen my net optegeven want ik die niet verstaen. blyven

Mr. PETER SCRIVVER

Rotterdam, 16 April 1621.

UL. vrindt

Elwvn

Uit meer dan een oogpunt zijn brier en tekening merkwaardig.

In de eerste plaats leeren wij er uit dat een man als PETRUS SCRIVERIUS, voldoende bekend om zijne Remonstrantsche gevoelens, ook op deze wijze, door middel van karikatuurvoorstellingen zijne zaak trachtte te dienen. Wij zien dat het ontwerp, de gedachte der voorstelling, van hem afkomstig was, dat SAFTLEVEN de uitgevoerde schets aan zijne goedkeuring onderwierp, ze terug verzocht om ze in schilderij uit te voeren. Of dit ooit geschied is, vermag ik niet te zeggen. Wel zijn er van hem allegorische voorstellingen met dieren van de rechtspraak over JOHAN VAN OLDENBARNEVELT bekend: in het Museum te Haarlem en in het Rijksmuseum, doch deze behooren tot een later tijdperk van zijn leven: de laatstgenoemde schilderij is van 1663 gedagteekend.

Merkwaardig is voorts, dat PETRUS SCRIVERIUS, toen 46 jaar oud, zijn opdracht aan een dertienjarigen knaap gaf, merkwaardig ook de gemeenzame

1) HERMANNUS FAUKELIUS, Afgevaardigde van Zeeland, eerste Assessor.

2) JACOBUS ROLANDUS, Afgev. van N. Holland, tweede Assessor.

3) SEBASTIAEN DAMMAN, Afgev. van Gelderland, eerste Secretaris.

4) FESTUS HOMMIUS, Afgev. van Zuid Holland, tweede Secretaris.

5) FLORENS JANSEN, Afgev. van Friesland.

6) DANIEL HEINSIUS, Secretaris der Gecommitteerden uit de Staten Generaal.

7) SYBRANDUS LUBBERTUS Hoogleeraar te Franeker.

8) HUGO MUYS VAN HOLY, Schout van Dordrecht, Gecommitteerde van wege de Staten Generaal.

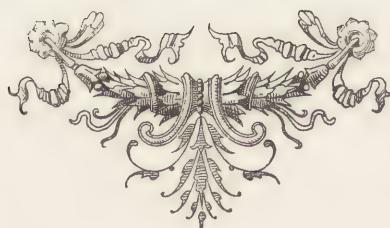
CORNELIS SAFTLEVEN.
HET MODERAMEN DER DORDTSCHE SYNODE.

toon, waarop deze tot den zooveel ouderen lastgever spreekt, en de voortreffelijke wijze, waarop hij de opdracht heeft uitgevoerd. Nog in de ordonnantie, noch in de uitvoering verraadt zich de jeugd van den teekenaar. Een nieuw bewijs voor de vroegrijpheid onzer oude artisten!

Aan het geboortejaar van den schilder 1608 valt niet te twijfelen. Vermoedelijk door een drukfout is in de laatste Amsterdamsche en Haagsche catalogi als zoodanig het jaar 1606 vermeld, doch uit de acte medegedeeld in OBREEN's Archief (dl. V. blz. 120) blijkt duidelijk, dat CORNELIS SAFTLEVEN den 5 Mei 1627 nog slechts 19 jaar was en dat hij in voldoeninge van zijns moeders erve de somme van 800 gulden zou ontvangen, *wanneer hij twintich jaer out zal zijn.*

Het begin van C. SAFTLEVENS werkzaamheid wordt door deze tekening met vijf jaren vervroegd. Het oudste mij bekende jaartal was tot dusver 1626, eveneens op eene tekening in 's Rijksprentenkabinet, Romeinsche ruïnes voorstellende, terwijl de gedateerde schilderijen met het Schildersatelier in het Louvre, van het jaar 1629 beginnen.

ALKMAARSCHÉ REDERIJKERS

DOOR

C. W. BRUINVIS.

EN 18 Maart 1501 vaardigden schout, burgemeesteren en schepenen van Alkmaar een gezegelden brief uit, nog ter kerkmeesterskamer van de Hervormde gemeente berustende, tot meerdere bekendmaking van den ommegang, welke jaarlijks op den 1 Mei, vermoedelijc reeds sedert 1433, krachtens vergunning van den Utrechtschen bisschop ZWEDER VAN KUILENBURG, ter eere van het H. Bloed van mirakel (1429) in de kerk gehouden werd, maar voortaan langs den openbaren weg zou plaats hebben. Of de processie toen al dadelijk werd opgeluisterd door trompetters van Haarlem en Delft en schalmeispelers van Amsterdam, zooals over 1527 en later is aangeteekend, blijkt niet, maar wel, dat den rederijkers $f8:4:6$ werd uitbetaald, dewijl zij daarbij het Oude Testament hadden voorgesteld. Dit is de eerste maal, dat wij melding vinden van de Alkmaarsche rederijkers.

In genoemd jaar 1527 werd hun 8 stuivers voor het spelen der stomme passie op Palmendag toegekend, alsmede $f6$ voor het in Juni naar Amsterdam trekken met die van den Haag, Leiden en Gouda, en bovendien 2 ton dubbel Goudsch bier. Een post van $3\frac{1}{2}$ rijnsguldens, ook in volgende jaren geregeld

voorkomende, strekte voor $f 2\frac{1}{2}$ tot betaling van het bier en voor $f 1$ tot uitkeering in gelde, zooals op eene ordonnantie van Mei 1536 omschreven werd, een en ander, zooals er werd bijgevoegd, omdat de rederijkers op Meiendag op hunne kosten „na oude gewoonten dat oude testament uitgemaectt hebben ter eere vander stede ende processie generael.” ’t Zij dat de overheid wel eens wat lang op het bier liet wachten, of dat zij in 1529 aanleiding vond tot eene extra-verstrekking, van dat jaar berust in het Stedelijk Museum eene ordonnantie van burgemeesteren tot het geven van één ton met den accijns, geschreyen onder een verzoek van dezen inhoud :

*Eerwaerdighe wijse notabele Heren
 U eerwaerdicheit wil belieuen te weten
 Een tonne bier is ons begheren
 Eerwaerdighe wijse notabele heren
 Wij willen weder tot uwen dienst obedieren
 Ende stellen ons om spoelen niet te vergheten
 Eerwaerdighe wijse notabele Heren
 V eerwaerdicheit wil belieuen te weten
 Wilt die rhetorisiens doch niet vergheten.*

In de thesauriers-rekening van 1527 komt ook nog eene uitgaaf voor van $f 2:8$ aan CLAES VERMEYE „voor een kwartier rosters voor de rederijkers, die men op ’t stadshuis bewaart als zij spelen te bezigen en als de stede te doen heeft om ook te bezigen.”

In 1559 werd, naar BOOMKAMP, (*Alkmaar*, bl. 140) meldt, den rederijkers, die zich niet ontzagen tegen de roomsche geestelijken en leerstellingen den mond te roeren, het uitgeven hunner verzen en het vertoonen hunner spelen verboden¹⁾. Dus ging ook hunne medewerking tot den luister der processie verloren, en het blijkt, dat men getracht heeft in dit gemis te voorzien; immers den 5 Mei 1562 legde de vroedschap den rector (NICOLAAS VORSTIUS) en zijn ondermeester $f 6$ en 6 steekkannen rijnschen wijn toe voor 2 spelen te zijnen koste (en door zijne leerlingen) ter eere der stad te Mei gedaan; gelijk den 8 Mei van het volgende jaar $f 6$ voor ’t spelen van 2 comedien in den Mei-ommegang, ditmaal echter zonder wijn maar met de aanzegging, dat hij voortaan niets zou mogen eischen, als hij zonder voorkennis en goedvinden van burgemeesteren deed spelen. Nogmaals werd den 5 Mei 1565, „onvermindert voorgaende stemminge”, den

1) WAGENAAR (*Vaderl. Historie*), gewaagt van een dergelijk verbod door het Hof van Holland in 1561, van alle spelen, verzen en liederen, waarin zaken van godsdienst of geestelijkheid aangerand werden, slechts zedelijke spelen mochten het licht zien en alleen na verlof van den pastoor of den officier.

rector en zijn onderrector $f\ 5$ gegund voor gemaakte kosten „int ageren die historie vande ryckeman ende lazarus”¹⁾.

Toen na dagen van druk en strijd Alkmaar weder tot rust en bloei kwam, traden de rederijkers ook wederom te voorschijn, en zelfs met een spel van zinnen ter gelegenheid van LEYCESTERS vertoef te dezer stede, voor het leeren, vertoonen en bekostigen waarvan de vroedschap hun den 18 December 1587 eene vereering deed van $f\ 50$. Den 30 December 1589 vond de vroedschap goed, de camer van retorica te verplaatsen naar het lokaal boven het oostelijk gedeelte van het waaggebouw, maar reeds in het voorjaar van 1596 werd deze ruimte bestemd tot het zegelhuis der lakenen. De verjaagde verzocht eene andere vergaderplaats, maar zag den 17 April zoowel dit verzoek geweigerd, als dat om een consent en assistentie tot het bijwonen van den tegen den 26 Mei te Leiden uitgeschreven prijskamp tot bevoordeeling eener loterij van het S. Catharina-gasthuis. Tegenover zooveel ontmoediging moet de kamer bezweken zijn²⁾, maar de liefhebbers van vertooningen sloten zich weder aanen en verzochten, als „comedianen”, in het voorjaar van 1613 eene bekwame plaats voor hunne gewone oefeningen, „ende dat op de oude rechten en privilegien als voorgaande kamers van rethorica.” De vroedschap stond den 27 April bij provisie alleen de „vrije exercitie” toe. Den 19 Mei van het volgende jaar verleende zij den comedianen ook vergunning „om op 't uitgaan van de loterij³⁾ „in 't openbaar eene comedie te mogen ageeren, mits dezelve alvorens bij burge- meesteren zal worden gevisiteerd.” In 1618 sprongen regenten van het weeshuis voor de tooneelliebhebbers in de bres, de wederoprichting eener kamer van rethorica en het toestaan van eene vergaderplaats, het blazoen en eenige ordonnantie verzoekende; de vroedschap hield dit den 1 April in bedenken.

In 1641 schreef de rederijkerskamer *De Blaeu Acolye* te Vlissingen tegen den 1 Juli een prijskamp uit voor: een berijmd antwoord op de vraag „Wat

1) Dat de leerlingen der school nog jaren na het ophouden der processie wel eens eene vertooning gaven, blijkt uit de volgende in het Museum aanwezige quitantie: „Inden eersten ghemaect voor de clercken een hel, noch gemaect de satano pauwelion [paviljoen] noch gemaect twee paer duijvels cleeren, noch gemaect een schilt voor de christelijcke ridder, noch heb ick telcken dat sij speelde de duijvel geschildert ende noch sommige pijlen ende ander snuysterij. Somme verdient met ende met aer XII gulden. JAQUES MOL. betaelt den VIIIen Octoer 95”

2) Wij kunnen de vraag niet beantwoorden, of de rederijkers-vertooning, in 1603 door KAREL VAN MANDER zijnen vrienden aangeboden in eene buitenwoning „het Huis te Sevenberghe” bij Alkmaar, door lieden uit die stad gegeven werd.

3) Van deze loterij weten wij verder niets. Den 10 Augustus 1609 besloot de vroedschap octrooi te verzoeken voor eene loterij en den 20 Maart 1618 vergunde zij aan SEGER BOTES, van Harlingen, om met de a.s. Paaschmarkt te mogen opzetten eene loterij van $f\ 50.000$, mits goede conditiën werden beraamd en hij aan de huis-armen eene merkelijke som zou uitkeeren.

oeff'ningh is elck best, en nodighst voor 't gemeen", een gedicht op den regel „*Geluckich is het Landt daer sulcke Volck'ren woonen*" en een „*Liedecken*". 23 kamers leverden hierop 63 proefstukken in, die alle in het volgende jaar het licht zagen in *Vlissinghs Redens-Lust-Hof*. Van wege de Alkmaarsche kamer 't *Lauwerier* „*In jeught groeyende*" bevinden zich daaronder voor elk der drie onderwerpen vijf stukken, en met die op het tweede verwierf zij den hoogsten prijs, drie wijnpinten. De bekende schoolmeester CORNELIS VAN DER WOUDE had twee stukken op de vraag en ook een Liedecken verschafft. JACOB MAERTENSZ FORTUYN doet zich als vervaardiger van andere bijdragen kennen, de overige rijmers verzwegen hun naam of vervingen dien door een spreuk. Men verliest niets door het ongelezen laten van het werk dezer liefhebbers, getuige de proefjes door ons elders van dat van VAN DER WOUDE gegeven.

Deze medewerking te Vlissingen is het eenige wat van het bestaan der kamer 't Lauwerier tot onze kennis is gekomen.

De schilder JAN VAN BIJLERT, verkooper van verf
MEDEGEDEELD DOOR
H. N. J. VAN EELDE.

's Vrydachs den 12^{en} February (1669.)

BORGERMEESTEREN ende Vroedschap ter herten nemende de groote onheylen, die nu en dan comen voor te vallen door het onvoorsichtich gebruyck van het Rottecruyd, ofte wel door de quade practycken en bose feyten, die daer mede worden gepleecht: hebben soo veel doenlyck tot voorkominge van sodanige ongelucken en onheylen goet gevonden, te interdiceren by dese alle ende ider, soo wel Apothekers als allen anderen, voortaan eenich wit ofte rosch Arsenicum ofte Rottecruyt alsoo genaemt binnen dese Stad ofte vryheyt van dien veyl te houden, te verhandelen ofte te vercopen, op poene van vyftich guldens by ider contraventeur ider reyse ten behoeve van den Heer van den Lande te verbeuren: behoudens dat alleen de rosch Arsenicum ofte Rottecruyt sal mogen veyl gehouden en vercoft worden by eenige personen, die hun alhier met verf vercopen publicq ernerent ende hertoe by de Vroedschap specialyck sullen wesen geauthoriseert, welcke geauthoriseerde personen gehouden sullen syn pertinente aanteeckeninge te houden van de namen ende woonplaets der luyden aen dewelcke 't voors. rosch Arsenicum sal worden verhandreyckt, als mede op wat tyd en hoe veel Arsenicum sy comen te vercopen ofte te demanueren, op poene van ses guldens by de voors. geauthoriseerdens in cas van nalaticheyt ten behoeve als voren te verbeuren: Ende syn daertoe op de voorschreven conditien by dese geauthoriseert JOHAN VAN BYLER, constschilder, ende VINCENT VAN SANTEN.

Resolutieboeken van de Vroedschap der stad Utrecht. Ook bij
VAN DE WATER, Groot Placaatboek, III p. 539).

De Schilderijen in den Handboogsdoelen
TE
A M S T E R D A M
DOOR
JHR. DR. J. S I X.

N zijn onlangs uitgegeven bewerking van de handschriften van HANS BONTEMANTEL, drukt Dr. G. W. KERNKAMP, deel I, blz. 186, nr. 1, een lijst af van de schutterstukken in den handboogsdoelen met de opmerking: „Uit het bovenstaande kan men de lijst van schilderijen op den Handboogsdoelen, die voorkomt in de aanteekeningen van Mr. GERRIT SCHAEP PIETERSZ. en door Dr. SCHELTEMA werd medegedeeld in Aemstel's

Oudheid VII, p. 127—131, aanvullen.”

Dit is volkomen juist, maar niet zoo gemakkelijk als men uit de woorden van den heer KERNKAMP zou opmaken. Zonder de schetsen en aanteekeningen van wapens en namen toch van CHRISTOFFEL BEUDEKER, thans in het stedelijk Archief, waar ik reeds vroeger in dit tijdschrift¹⁾ op wees, zou het een vrij wel hopeloze onderneming wezen en zelfs, met behulp daarvan, ben ik in den aanvang op verscheidene moeilijkheden gestuit. Deze hebben zich echter opgelost,

¹⁾ V. blz. 3.

Oud-Holland 1897.

toen ik bemerkte dat de volgorde bij SCHAEP wel anders is dan bij BONTEMANTEL, maar dit alleen te wijten is aan de verschillende volgorde waarin beiden de vertrekken laten volgen, terwijl de stukken, die volgens SCHAEP in een zelfde vertrek hingen, bij BONTEMANTEL op elkander volgen. Om dit aan te tonen en tevens zoo kort en duidelijk mogelijk te doen zien, hoe de verschillende opgaven elkander aanvullen, laat ik een lijst van BONTEMANTEL volgen, bijlage I, volgens het handschrift in enkele kleinigheden verbeterd¹⁾, van nummers voorzien en volgens SCHAEP in kamers verdeeld. Daar voor druk ik de aanteekeningen van SCHAEP af, daar achter die van BEUDEKER. Deze leveren de proef op de som daar de letters van BEUDEKER, wanneer men die ook bij gis aan zijn schetsen toevoegt, juist in omgekeerde volgorde van BONTEMANTEL sluiten.

Hoe het komt dat bij BONTEMANTEL en BEUDEKER verscheidene stukken ontbreken, en daaronder juist stukken die nog over zijn, weet ik niet te verklaren. Duidelijk blijkt, dat deze stukken, tenminste, niet naar het stadhuis waren overgebracht. Bij VAN DIJK komen zij niet voor en het groote stuk van SPILBERG b. v. wordt door HOUBRAKEN e. a. nog in den doelen vermeld.

Het extract uit de resolutiën van thesaurieren-ordinaris in het jaar 1688 door den heer DYSERINK afgedrukt en waar de heer KERNKAMP²⁾ uit leest, dat er schilderijen uit den handboogsdoelen werden overgebracht, is door hem verkeerd verstaan. Uit de woorden: „geaccordeert met MARCUS CORSEN, dat hem, eens vooral, voor 't uythalen van de schilderijen op de doelen van VAN DER (H)ELST zal betaald worden de somme van veertien hondert guldens, sonder dat hij dieswegen eenigh actie of pretentie meerder sal hebben te maken”, blijkt niet dat CORSEN verwacht werd de schilderijen *uit* den doelen te *halen*, maar de schilderijen *in* den doelen *uit te halen*, d. w. z. zichtbaar te doen zijn door vernissen of diergelyke bewerkingen. Daarmede is de betaalde som ook in overeenstemming. Het is wel te vreezen dat gezegde CORSEN ook niet voor overschilderen zal teruggedeinsd zijn en wij hem ten deeble den verschrikkelijken toestand van verscheidene schilderijen uit dien doelen te wijten hebben.

Het ontbreken van sommige, en daaronder verschillende, stukken bij BONTEMANTEL en BEUDEKER wordt er niet verklaarbaarder door, dat beiden klaarblijkelijk geput hebben uit het „boek met de namen der schutters, haar qualijt en wapens, sooveel als hebben met naerstichijt kunnen uitvinden”³⁾. Ook blijkt niet waarom BEUDEKER slechts 7 van de teekeningen van COLIN⁴⁾ heeft laten nateekenen en

¹⁾ O. a. in de volgorde der beide laatste stukken.

²⁾ BONTEMANTEL I, 190.

³⁾ BONTEMANTEL I, 188.

⁴⁾ COMMELIN blz. 664.

PLAAT I. CORPORAALSCHAP VAN CAPITEIN HENDRIK BOELISZ 1586?

waarom hij zijn aanteekeningen van de wapens alleen in klad heeft bewaard en alleen van stukken waarvan hij geen schetsen had opgenomen in zijn handschrift, terwijl hij wel de wapens der overlieden keurig uitvoerde en in dit deel opnam.

Dit zij zoo het zij, wat wij bezitten is voldoende om de lijst thans volledig op te maken en daarnaar mijn vroegere lijsten, enkel uit SCHAEP en BEUDEKER opgemaakt¹⁾, te verbeteren. Dat dit noodig is, ligt voornamelijk daaraan dat thans blijkt hoe SCHAEP onder no. 17 een verkeerd jaartal, 1566, opgeeft. De enige stukken toch die hiervoor in aanmerking komen, kunnen van dit jaar niet zijn, zooals in de eerste plaats uit de schets I van BEUDEKER te zien is, die volgens de kleeding, ongeveer uit 1585 moet wezen. Bij SCHAEP zal dus wel 1586 te lezen zijn. Ook CLAES CLAESZ. CRUIJS die in 1585 nog vaandrig was, kan desnoeds in 1586 reeds capitein zijn geweest, wanneer men uit de mededeeling van SCHAEP, dat de beide stukken bijeen behooren, moet opmaken dat zij gelijktijdig en van dezelfde hand waren.

Daarentegen wordt mijn vermoeden bevestigd, dat een van de beide schilderijen van 1604, die moet zijn waar PIETER VAN NECK, die reeds in 1600 colonel werd en in 1602 stierf, capitein is en de voltooiing dus, even als van het anatomiciestuk van AERT PIETERS door de pest van 1602 uitgesteld werd.

Wat de overige datums betreft nog enkele opmerkingen.

Vroeger heb ik er reeds op gewezen, dat de mededeeling omtrent de castelleinsche in een oud stuk alleen een *terminus post quem* was. Thans laat zich aantoonen, dat die termijn zoo lang mogelijk moet genomen worden. BONTEMANTEL²⁾ teekent aan: „De Hantbooch is waargenomen bij een bedaerde dochter, genaemt TRIJNTJE, niet slappe neeringe; eenige brave baesen hadden daer een camer, genaemt de wiecamer. Daarna quam eenen genoemt KYSER, die daer geen goede wijs op stelde. Doch de weduwe VAN DER (H)ELST had groote neringe en wierde bij haar tijden de Sijdelpoort tot sitplaetse, en een achterhuijs gebout.”

De heer KERNKAMP wijst op de aantekening door SCHELTEMA uitgegeven³⁾, waaruit blijkt dat JACOB VAN DER HELST, JAN ADRIAANSZ. KEYZER eerst in 1674 verving. Stellen wij nu honderd en tien jaar voor het kasteleinschap van TRIJN en KEYZER, dan zal dat nauwelijks te weinig genoemd worden. Kwam TRIJN dus in 1529 in den doelen, dan moet dit als zeer klein kind zijn geweest. Zij zou dan haar vader opgevolgd zijn even als de dochters van NACHTGLAS, den haren in den kloveniersdoelen⁴⁾. In 1528 b.v. geboren, zou zij in 1564 36 jaar

1) Oud Holland V (1887), 4 en XIII (1895), 101.

2) I. 182.

3) Aemstels Oudheid I, 183.

4) BONTEMANTEL I, 182.

oud zijn geweest, in 1614, 86. Voor KEYZER blijven dan nog 60 jaar. Stellen wij de schilderij eens op 1564—66, want na 1566 zijn geen *oude* schutterstukken meer gemaakt, dan stemt daar goed mede overeen, dat BALTHASAR APPÉLMAN, die in 1575 Schepen en Raad werd, er op voorkomt.

De schilderij van PIETER YSAACZ, is niet op het jaar te dateeren. Daar VAN MANDER, PIETER YSAACZ, zeer uitvoerig behandelt en dit schutterstuk niet noemt, terwijl hij wel het portret, dat JACOB POPPEN thuis van zijn hand bezat vermeldt, vermoed ik dat het werk na 1604 geschilderd is. Na 1611 toen ADRIAAN ROEST volgens de aantekening van DE ROEVER in dienst van den koning van Marokko trad, zal dit stuk zeker niet ontstaan zijn. In elk geval vóór 1612 daar uiterlijk in dat jaar PIETER HOEFIJZER als luitenant voorkomt. Waarschijnlijk is het ook reeds vóór 1607 geschilderd, toen YSAACZ, bij zijn eerste vertrek naar Denemarken, wel zal opgehouden hebben deel uit te maken van de schutterij¹⁾.

Het stuk waar VAN BEUNINGEN capitein in is, moet na het juist genoemde zijn geschilderd, daar HOEFIJZER reeds als luitenant voorkomt. Later dan 1612 kan het niet vallen daar VAN BEUNINGEN toen colonel werd. Het is niet onwaarschijnlijk dat het juist uit dit jaar zou zijn, daar wij herhaaldelijk schutterstukken vinden uit het jaar dat de capitein colonel werd.

Even als dit, is het volgend stuk van JAN TENGNAGEL, die daarin voor komt als provoost. Daar hij dit van 1619—1626 was, valt het stuk dus, tusschen die jaren. Waarschijnlijk kan het evenwel nauwkeuriger bepaald worden, wanneer men bedenkt dat dit maar enkele losse mannen zijn, waaronder een provoost en twee tambours. TENGNAGEL toch behoorde ook onder hen die met Capitein BOOM den 26 September 1622 naar Zwolle trokken. Op de plaat van VAN SCHIJNDEL, die al de hogere en lagere officieren noemt, is wel met zekerheid geen ander van de hier voorgestelde lieden vermeld, maar van de 194 welgewapende burgers die uittrokken wordt geen enkele naam genoemd.

Zoo kan men thans de geheele lijst der schilderijen van den handboogsdoelen weer opmaken en vrij wel naar tijdsorde rangschikken, bijlage II, maar het is er verre van daan dat men die stukken nog zou bezitten.

Reeds vroeger²⁾ heb ik aangetoond, dat men van de oude schutterij uit den handboogsdoelen niets meer over had, maar ook met de nieuwe is het slecht gesteld. De Doelheeren van VAN DER HELST zijn in een treurigen toestand van overschildering. In den schuttersmaaltijd van SPILBERG zijn geheel overschilderde koppen. Van de beide, bijeen behorende stukken, die ik aan VANDER VOORT heb toegeschreven³⁾, is het eene in vrij redelijken toestand in het Museum, het

¹⁾ Zie DE ROEVER, Oud Holland. III 178—9. ²⁾ Oud Holland XIII, 101. ³⁾ Oud Holland V, 4—6.

PLAAT II. CORPORAALSCHAP VAN CAPITEIN ADRIAAN PIETERSZ RAEP 1603.

andere, op één kop na, bijna geheel overschilderd, op het stadhuis. Het laatste stuk van TENGNAGEL is in elk geval geheel verloren, waarschijnlijk ook het andere. Het stuk van PIETER YSAACSZ., Pl. III, bestaat niet meer. Dat van GERRIT PIETERSZ. is in zijn geheel, hoewel versleten. Van dat van AERT PIETERSZ. zijn drie stukken over; 14 van de 21 lieden ontbreken ¹⁾.

En verder? De andere stukken waarvan wij schetsen bezitten, Pl. I en II, zijn verloren. Schutterstukken die de jaartallen 1585, 1586 of 1595 dragen zijn er niet, stukken die met het getal personen uitkomen evenmin.

Het enige wat er zijn kan, zijn nog enige fragmenten. Ik heb vroeger ²⁾ het vermoeden uitgesproken, dat het fragment in 's Rijks Museum n°. 1110 een deel zou wezen van de schilderij van 1586, waar EGBERT VINCK capitein in was. Ook op het Stadhuis zijn nog drie fragmenten van een schutterstuk met dicht opeengedrongen figuren, naar schatting oorspronkelijk h. 1,34 br. 3,55 ³⁾, dat volgens de kragen uit de laatste jaren der 16^e eeuw moet dagteekenen. VAN DIJCK (N°. 114) kende het stuk nog in zijn geheel. Hij beschrijft het tamelijk uitvoerig, vermeldt het aantal personen en noemt de schilder ALION. Van JACOB LION is het zeker niet. De tijd en het aantal personen, 35, maken het zeer verleidelijk aan het werk van CHRISTIANUS DE CONFLANS te denken dat van 1595 was, maar het is even goed mogelijk, dat de schilderij van PIETER YSAACSZ. uit den Voetboogsdoelen, van 1599, die men bij VAN DIJK mag verwachten terug te vinden, ook 35 figuren heeft gehad en zelfs is het niet geheel uitgesloten aan een stuk uit den kloveniersdoelen te denken ⁴⁾. Zoolang niets er op wijst, dat schilderijen uit den handboogsdoelen toen reeds naar het stadhuis waren overgebracht, is er geen reden aan DE CONFLANS te denken; zoolang mij de hand van PIETER YSAACSZ. onbekend is, moet ik hem, even als vroeger ⁵⁾, voor den vermoedelijken schilder van deze fragmenten blijven houden.

De uitroep van BONTEMANTEL ⁶⁾: „Waer dezelve (de schutterstukken) voors sullen vervaeren, als de doelens sullen verhuert worden tot herbergen, logementen, verblijf eeniger compaigniën, tot packhuysen ofte anders, sal den tijd leeren, alsoo op den krijgscamer die alle niet souden connen geplaets worden” heeft veel van een sombere voorspelling, die maar al te zeer is uitgekomen wat de handboogsdoelen betreft. Dit is te meer te betreuren, daar zooveel portretten van beroemde mannen daardoor verloren gingen.

1) Oud Holland IV, 92. V, 18-19. 2) Oud Holland V, 7.

3) N°. 131 is h. 0,66, br. 1,48, N°. 135 h. 0,67 br. 1,27, N°. 118 h. 0,67 br. 2,60.

4) N°. 17, JAN DE BISSCHOP Capn., is blijkens de aantekening van SCHAEP, die PIETER EGBERTSZ. VINCK als Vaandrig in 1585 vermeldt, van dat jaar, en dus te vroeg, N°. 28, ALBERT JONKHEIN Capn., van 1606 te laat, maar N°. 10 met de OUDE PIETER DIRXZ HASSELAER Capn., JAN GERRITS HOOFT Luit, kan in aanmerking komen wat de leeftijd der personen betreft, even als N°. 11, wanneer dit niet van DIRK BARENDZ was.

5) Oud Holland IV. 88 6) I. 188.

BIJLAGE I.

HANDBOOGSDOELEN.

BONTEMANTEL.

SCHAEP.
Op de kleine kamer boven de Poort.

15 A^o. 1533.. synde van den 1 1533 DIRCK JANSZ. GRAAF,
JAN VAN DE POLL Capn. 1562³)
jare 1533 ende allemael } Buigemeester 1578⁴)
een pijl in de hand, in 't
midden de Coninck van
't Papegay schietet met
de scepter in de hand.

Op de Grootre kamer boven de Poort.

16 A^o 1650.. daer seepen
JAN VAN DE POLL Capn.
ende sijn broeder GIJS-
BERT VAN DE POLL Lut.
syn, geschildert van JAN
SPILBERGH A^o 1650.

In 't Voorhuis.

17 A^o 1566⁵.. tweestucken
doch aan of bijeen be-
hoerende van den jare
1566 als boven ende op
de leuning van een stoel
te zien is.

18 A^o 1603.. daer Capn. is
PIETER ADRIANSZ. RAEPE⁶)
Cap. DIRCK HEEMS, Laytenan.
Lut. VAN DER HEM,
gedaen 1603.

3 ADRIAEN PIETERSZ. RAEPE,
Cap. STEVENSZ. VER-
STEIGE, 15 ANDRIES RIJZERT.
Capit. 16 MICHEL FERNAY.⁸)
2 DIRK HEM, Lieutenant. 9 AART LAMBERT KOK.
3 YSBRAINT DEN OTTER. 10 DIRCK GERRITSZ. PARIJS.
Vlaardig. 11 ADR. CORNELISZ. BREDE-
HERT.
4 OLIVIER DE RUW. 12 GUILL^m. PETITAUN.
5 HANS VAN UFFELEN. 13 KLAAS GAAF.
6 PIETER ADRIAENSZ. RAEPE. 14 FRANZ WILLEMSZ. WIT-
7 JAN HARMENSZ. VAN 15 HAMONT.
HAMONT. 16 TEBROOD.

Schets 1 (n^o. N?) (volgens costuum omstreeds 1586). Plaat I.

1 BOELENsz. Capit. 6 DIRK CRANTS MARTE-
LAAR. 8 FRANS VOLKERTSZ. KROOK 14 YSBR. AKKELY, wachtm.
2 THOMAS JANSZ. SCHEL-
LINGWOUW⁹. 7 BALTSU JACOB SZ VAN 10 ARIS MARTSZ. HARDEBOL 16 CORNELIS CORNELISZ. DE
5 EVERT PIETERS ZWART. HOORN. 11 GERRIT JANSZ. LANGE.
12 JAN PTY. 13 CORNELIS SCHELLINGER

Schets 2 (n^o. M?) Plaat II.
1 ADRIAAN PIETERZ. RAAP, 8 JACOB STEVENSZ. VER-
Capit. STEIGE, 15 ANDRIES RIJZERT.
2 DIRK HEM, Lieutenant. 9 AART LAMBERT KOK.
3 YSBRAINT DEN OTTER. 10 DIRCK GERRITSZ. PARIJS.
Vlaardig. 11 ADR. CORNELISZ. BREDE-
HERT.
4 OLIVIER DE RUW. 12 GUILL^m. PETITAUN.
5 HANS VAN UFFELEN. 13 KLAAS GAAF.
6 PIETER ADRIAENSZ. RAEPE. 14 FRANZ WILLEMSZ. WIT-
7 JAN HARMENSZ. VAN 15 HAMONT.
HAMONT. 16 TEBROOD.

23 ANDRIES HUYSMAN.
24 KLAAS EGBERSZ. Steen-
koper.
25 MR. CORN. BARTELS, Chi-
rurgyn,
26 HANSZ DIRKSZ., bor-
duurder.
27 OTTO SYMONSZ., Koper.
sager.

3) De juiste beteekenis van dit tweede jaartal ken ik niet, ik vermoed echter, dat GAAAF in dit jaar voor de tweede

maal schutterijong is geweest. 4) Het handschrift heeft 1678. 5) HENDRIK BOELISZ (wijk 6) ook, maar deze was sedert 1583 overman in den voethoogsdelen. 6) In 1579 Luitenant van d^e gewapende burgerij. 7) Ook in het Album TARBORCH in 's Rijks Prentenkabinet komt een schets van dit stuk voor.

8) Komt ook voor in schets 2 no. 21, van 1604.

1) Zal 1586 moeten zijn. 2) SCHAEP vergist zich in de voornamen.

3) De juiste beteekenis van dit tweede jaartal ken ik niet, ik vermoed echter, dat GAAAF in dit jaar voor de tweede maal schutterijong is geweest. 4) Het handschrift heeft 1678. 5) HENDRIK BOELISZ (wijk 6) ook, maar deze was sedert 1583 overman in den voethoogsdelen. 6) In 1579 Luitenant van d^e gewapende burgerij. 7) Ook in het Album TARBORCH in 's Rijks Prentenkabinet komt een schets van dit stuk voor.

8) Komt ook voor in schets 2 no. 21, van 1604.

PLAAT III. CORPORAALSCHAP VAN CAPITEIN SIMON WILLEMSZ NOOMS,
naar de schilderij van PIETER YSAACSZ.

SCHAEP.

BEDEKER.

18 A° 1586.. gedoen bij	4 EGBERT VINK, Cap.	Aantekening n°. L.	32 personen.
DIRCK BARENTSZ, daer Capn is EGBERT VINCK, Lut... A° 1586.	PIETERWILLEMSZ. VRENT.	1 EGBERT VINK Capitijn.	6 JAN DE BISSCHOP.
		2 PIETER WILLEMSZ.	7 ROEMER VISSER.
		3 VRIEND.	9 JAQUES RASE.
		3 AARENT REMMERS Suykerbakker.	10 EVERT JACOBSSZ.
		5 SYMON ABT.	11 CLAES DIRKS BLAAUW.
17 (zie boven).	5 CLAES CLAESZ. CRUYSEN, Cap. 1)		19 HEND. D. STEENOVEN.
	FREDERIK DE VRIES.		21 CORNELIS VAN KAMPEN.

Op de groote camer over de gang.

14 A°.. daerop 8 of 10 jongelyuden geschildert sijn met musquetten, onder dewelcke is OETGES, scheel van gesicht wessende, geschildert door TENGNAGEL, daerna onderschout.	6 HEND. OETGES VAN WAVEREN.	Aantekening n°. K.	5 JOACHIM PRIJPERNAGEL.
	7 RIJCK HENDRICKSZ.	1 HENDRIK OETJES VAN WAVEREN.	6 JAN VAN HALEWIJN.
	STAETS.	2 RJK HENDRIKS STAATS.	7 THIS WAINDEN.
		3 LAMBERT VAN TWEEHUYZEN.	8 JAN TENGNAGEL.
		4 JAN DE MAREEZ DA. NIELSZ.	9 en 10 2 tambours.

Boven op de groote camer na de sijde van de Lutersche kerck.

6 A° 1604... waerin Captn. is... ende Lutenant..... staende op de lijst 1604.	7 JAN JANSZ CAREL Capit. THIJS PIETERSZ. SCHRIJVER. Luyt.	Schets 5 (n°. I?)	6 HENDR. HENDRICKSZ.
	1 LAMBERT JANSZ. Vaendragt.	1 JAN JANSZ. KAREL (Jong) ²⁾ Capitein.	7 HARMEN IJSBRANDSZ.
		2 THIJS PIETERSZ. SCHRIJVER Luit.	8 PIETER JANSZ. HOLLESLOOT.
		3 LAMMERT JANSZ. Vaandr.	9 WOUTER SIEVERSZ.
		4 JACOB EGBERTSZ. VAN RHYN.	10 IJSBRAND HEM.
		5 HENDR. PIETERSZ. SCHRIJVER.	11 IJSBRAND APPelman.

13 HANS DE ROY.

14 LEVE PIETERSZ.

15 JAN CORNELISZ. VIS.

16 DANIEL HENDRIKSZ. SCHRIJVER.

17 WILLEM JACOBSSZ. VAN RHYN.

18 JAN OLOFSZ.

19 SYMEN JANSZ. BONT.

1) Komt in no. 13 van 1585 nog als Vaandrig voor.

2) "Jong" is later bijgevoegd, ten onrechte daar uit de tekening vergeleken met schets 4, 6 blijkt dat het de oude moet zijn. Uit de bijvoegsels van VAN MANDER blijkt dat dit stuk van de hand van GERRIT PIETERSZ (SWEELINCK) is.

3) Op de schilderij heeft hij een briefje in de hand met: JAN CUUPER HANRATHII.

24 CORNELIS ARENTSZ WA-
FEL.

26 Doekeknegt.

27 DIRKTEINISZ MARTELAAR.

29 CERRIT BAKKER.

31 CORNELIS VAN KAMPEN.

BONTEMANTEL.

BEUDEKER.

7 A° 1604... daer Capn	8 PIETER VAN NECK, Cap.	Schets 2 (n°, H?)	4 JAN BANNING.	10 PIETER PIETERS VOS-	17 DIRK HONKELBOER.
is... ende Lut., staende	JACOB LUYGASZ., Luyte.	1 PIETER VAN NEK, Cap-	6 PIETER HERK.	11 HANS GOEDEWAARD.	18 ARENT TEUNISZ.
op de lijst 1604.	OUTGERT PIETERSZ. SPIE-	tein.	7 JAN VALKENAAR.	12 FRANS VAN NES.	19 JASPAR VAN NES.
GEL, Vaen.	GEL,	2 JACOB LUCASZ., Luite-	8 HANS VAN NES.	13 CONSTANS BOURGOIS.	21 MICHEL FERNAY.
3 A° 1529 . alwaer ter sijde	9 1529 PIETER GENT.	3 OUTGERT PIETERSZ. SPIE-	9 JURRIAN JANSZ.	16 GARSON DE MASSU.	
op de lijst staet: TRIJN	WILLEM ALBERSZ	GEL, Vaandr.	Glaze-		
is hier komen wonen 1529.	BLAUW.	Aantekening n°. G. In deze schilderij van 1529 zijn de volgende bekent.	maker.		
Ende staen dese woorden		1 Oude Joost LIJNDRAJER,	13 VOLCKERT KROOK.		
ontrent, daer een oude		is mede in de doelen ge-	17 BAUTHAS. APPELMAN.		
vrou in 't selve bort ge-		schildert de 5de in 't	N°. 21 is de Castellijnsche		
schildert is, hebbende een		schild: met de 2 haringe	zijnde een oud Wijf.		
schotel met appelen.		in de hand.			
1 A° 1531 . gedaen als on-	10 1531 REYNIER SYMENSZ.	2 PIETER GENT.			
der op de lijst, 1531, sijnde	VAN NECK.	7 ARENT CORNELIZZ. KOOI.			
twee hoogh ende in de					
bovenste rij één met een					
musijkboek.					
2 A° 1559. De twee deuren,					
op dit stück behoorende,					
doch gedaan 28 jaar later,					
namentlijk A° 1559 enz.					
4 A° 1558... een oud stück					
van 't jaer 1558 H. enz.					
5 A° 1623... een elcke sijde.					
de heft van 't stück, daer					
Capn. in is JACOB GER-					
RITSZ. HOINCK, naer de					
straetsyde ende tot lut.					
PIETER HASSELAER naer					
de Doelen-sijde, van 1623					
van 't jaer 1558 H. enz.					
5 A° 1623... een elcke sijde.					
de heft van 't stück, daer					
Capn. in is JACOB GER-					
RITSZ. HOINCK, naer de					
straetsyde ende tot lut.					
PIETER HASSELAER naer					
de Doelen-sijde, van 1623					
van 't jaer 1558 H. enz.					
5 A° 1623... een elcke sijde.					
de heft van 't stück, daer					
Capn. in is JACOB GER-					
RITSZ. HOINCK, naer de					
straetsyde ende tot lut.					
PIETER HASSELAER naer					
de Doelen-sijde, van 1623					
van 't jaer 1558 H. enz.					
5 A° 1623... een elcke sijde.					
de heft van 't stück, daer					
Capn. in is JACOB GER-					
RITSZ. HOINCK, naer de					
straetsyde ende tot lut.					
PIETER HASSELAER naer					
de Doelen-sijde, van 1623					
van 't jaer 1558 H. enz.					
5 A° 1623... een elcke sijde.					
de heft van 't stück, daer					
Capn. in is JACOB GER-					
RITSZ. HOINCK, naer de					
straetsyde ende tot lut.					
PIETER HASSELAER naer					
de Doelen-sijde, van 1623					
van 't jaer 1558 H. enz.					
5 A° 1623... een elcke sijde.					
de heft van 't stück, daer					
Capn. in is JACOB GER-					
RITSZ. HOINCK, naer de					
straetsyde ende tot lut.					
PIETER HASSELAER naer					
de Doelen-sijde, van 1623					
van 't jaer 1558 H. enz.					
5 A° 1623... een elcke sijde.					
de heft van 't stück, daer					
Capn. in is JACOB GER-					
RITSZ. HOINCK, naer de					
straetsyde ende tot lut.					
PIETER HASSELAER naer					
de Doelen-sijde, van 1623					
van 't jaer 1558 H. enz.					
5 A° 1623... een elcke sijde.					
de heft van 't stück, daer					
Capn. in is JACOB GER-					
RITSZ. HOINCK, naer de					
straetsyde ende tot lut.					
PIETER HASSELAER naer					
de Doelen-sijde, van 1623					
van 't jaer 1558 H. enz.					
5 A° 1623... een elcke sijde.					
de heft van 't stück, daer					
Capn. in is JACOB GER-					
RITSZ. HOINCK, naer de					
straetsyde ende tot lut.					
PIETER HASSELAER naer					
de Doelen-sijde, van 1623					
van 't jaer 1558 H. enz.					
5 A° 1623... een elcke sijde.					
de heft van 't stück, daer					
Capn. in is JACOB GER-					
RITSZ. HOINCK, naer de					
straetsyde ende tot lut.					
PIETER HASSELAER naer					
de Doelen-sijde, van 1623					
van 't jaer 1558 H. enz.					
5 A° 1623... een elcke sijde.					
de heft van 't stück, daer					
Capn. in is JACOB GER-					
RITSZ. HOINCK, naer de					
straetsyde ende tot lut.					
PIETER HASSELAER naer					
de Doelen-sijde, van 1623					
van 't jaer 1558 H. enz.					
5 A° 1623... een elcke sijde.					
de heft van 't stück, daer					
Capn. in is JACOB GER-					
RITSZ. HOINCK, naer de					
straetsyde ende tot lut.					
PIETER HASSELAER naer					
de Doelen-sijde, van 1623					
van 't jaer 1558 H. enz.					
5 A° 1623... een elcke sijde.					
de heft van 't stück, daer					
Capn. in is JACOB GER-					
RITSZ. HOINCK, naer de					
straetsyde ende tot lut.					
PIETER HASSELAER naer					
de Doelen-sijde, van 1623					
van 't jaer 1558 H. enz.					
5 A° 1623... een elcke sijde.					
de heft van 't stück, daer					
Capn. in is JACOB GER-					
RITSZ. HOINCK, naer de					
straetsyde ende tot lut.					
PIETER HASSELAER naer					
de Doelen-sijde, van 1623					
van 't jaer 1558 H. enz.					
5 A° 1623... een elcke sijde.					
de heft van 't stück, daer					
Capn. in is JACOB GER-					
RITSZ. HOINCK, naer de					
straetsyde ende tot lut.					
PIETER HASSELAER naer					
de Doelen-sijde, van 1623					
van 't jaer 1558 H. enz.					
5 A° 1623... een elcke sijde.					
de heft van 't stück, daer					
Capn. in is JACOB GER-					
RITSZ. HOINCK, naer de					
straetsyde ende tot lut.					
PIETER HASSELAER naer					
de Doelen-sijde, van 1623					
van 't jaer 1558 H. enz.					
5 A° 1623... een elcke sijde.					
de heft van 't stück, daer					
Capn. in is JACOB GER-					
RITSZ. HOINCK, naer de					
straetsyde ende tot lut.					
PIETER HASSELAER naer					
de Doelen-sijde, van 1623					
van 't jaer 1558 H. enz.					
5 A° 1623... een elcke sijde.					
de heft van 't stück, daer					
Capn. in is JACOB GER-					
RITSZ. HOINCK, naer de					
straetsyde ende tot lut.					
PIETER HASSELAER naer					
de Doelen-sijde, van 1623					
van 't jaer 1558 H. enz.					
5 A° 1623... een elcke sijde.					
de heft van 't stück, daer					
Capn. in is JACOB GER-					
RITSZ. HOINCK, naer de					
straetsyde ende tot lut.					
PIETER HASSELAER naer					
de Doelen-sijde, van 1623					
van 't jaer 1558 H. enz.					
5 A° 1623... een elcke sijde.					
de heft van 't stück, daer					
Capn. in is JACOB GER-					
RITSZ. HOINCK, naer de					
straetsyde ende tot lut.					
PIETER HASSELAER naer					
de Doelen-sijde, van 1623					
van 't jaer 1558 H. enz.					
5 A° 1623... een elcke sijde.					
de heft van 't stück, daer					
Capn. in is JACOB GER-					
RITSZ. HOINCK, naer de					
straetsyde ende tot lut.					
PIETER HASSELAER naer					
de Doelen-sijde, van 1623					
van 't jaer 1558 H. enz.					
5 A° 1623... een elcke sijde.					
de heft van 't stück, daer					
Capn. in is JACOB GER-					
RITSZ. HOINCK, naer de					
straetsyde ende tot lut.					
PIETER HASSELAER naer					
de Doelen-sijde, van 1623					
van 't jaer 1558 H. enz.					
5 A° 1623... een elcke sijde.					
de heft van 't stück, daer					
Capn. in is JACOB GER-					
RITSZ. HOINCK, naer de					
straetsyde ende tot lut.					
PIETER HASSELAER naer					
de Doelen-sijde, van 1623					
van 't jaer 1558 H. enz.					
5 A° 1623... een elcke sijde.					
de heft van 't stück, daer					
Capn. in is JACOB GER-					
RITSZ. HOINCK, naer de					
straetsyde ende tot lut.					
PIETER HASSELAER naer					
de Doelen-sijde, van 1623					
van 't jaer 1558 H. enz.					
5 A° 1623... een elcke sijde.					
de heft van 't stück, daer					
Capn. in is JACOB GER-					
RITSZ. HOINCK, naer de					
straetsyde ende tot lut.					
PIETER HASSELAER naer					
de Doelen-sijde, van 1623					
van 't jaer 1558 H. enz.					
5 A° 1623... een elcke sijde.					
de heft van 't stück, daer					
Capn. in is JACOB GER-					
RITSZ. HOINCK, naer de					
straetsyde ende tot lut.					
PIETER HASSELAER naer					
de Doelen-sijde, van 1623					
van 't jaer 1558 H. enz.					
5 A° 1623... een elcke sijde.					
de heft van 't stück, daer					
Capn. in is JACOB GER-					
RITSZ. HOINCK, naer de					
straetsyde ende tot lut.					
PIETER HASSELAER naer					
de Doelen-sijde, van 1623					
van 't jaer 1558 H. enz.					
5 A° 1623... een elcke sijde.					
de heft van 't stück, daer					
Capn. in is JACOB GER-					
RITSZ. HOINCK, naer de					
straetsyde ende tot lut.					
PIETER HASSELAER naer					
de Doelen-sijde, van 1623					
van 't jaer 1558 H. enz.					
5 A° 1623... een elcke sijde.					
de heft van 't stück, daer					
Capn. in is JACOB GER-					
RITSZ. HOINCK, naer de					
straetsyde ende tot lut.					
PIETER HASSELAER naer					
de Doelen-sijde, van 1623					
van 't jaer 1558 H. enz.					
5 A° 1623... een elcke sijde.					
de heft van 't stück, daer					
Capn. in is JACOB GER-					
RITSZ. HOINCK, naer de					
straetsyde ende tot lut.					
PIETER HASSELAER naer					
de Doelen-sijde, van 1623					
van 't jaer 1558 H. enz.					
5 A° 1623... een elcke sijde.					
de heft van 't stück, daer					
Capn. in is JACOB GER-					
RITSZ. HOINCK, naer de					
straetsyde ende tot lut.					
PIETER HASSELAER naer					
de Doelen-sijde, van 1623					
van 't jaer 1558 H. enz.					
5 A° 1623... een elcke sijde.					
de heft van 't stück, daer			</td		

Op de groote sael.

13 1585.. een oud stuck met tabbaarden van root ende groen, staende onder de lijst Anno Domini 1535.
 A° 1595.. 't stuck van Cap. A° 1595, als in de bovenlijst ende onder de lijst staet: CHRISTIANUS DE CONFELANS F.

Oud-Holland 1897.

11 1585.. het stuk van A° 1585 synde twee hoogh geschildert door... BA-RENTZ.

13 1585.. een oud stuck met tabbaarden van root ende groen, staande onder de lijst Anno Domini 1535.	11 1535 BRAESEMAN EGBERT MEND. BICKER.	Aantekening n°. (E?) BRAESEMAN.
12 A° 1595.. 't stuck van Cap. A° 1595, als in de bovenlijst ende onder de lijst staet: CHRISTIANUS DE CONFELANS F.	12 1595 DARCK TYMENSZ., Cap. RYCKERT OUWEROL, Luyt. PIETER BAS, Vaend.	Aantekening n°. D. 35 personen. 1 DIRK TYMONSZ. BROUWER, Capit. Zie 't blad n°. C die met 25 genommd. is. 2 PIETER BAS, Vaendrig.
13 1585 RYER PIETERSZ., Capitijn.	13 1585 CLAES CLAES CRUYSS., Vaend.	Aantekening n° C. 1 REYNST PIETERSZ., Capitijn. 2 CLAES CLAASZ. KRUYS, Vaendrig.
A° 1585.. Geurt DIXX VAN BEUNINGEN Cap°. en de Lut.... Dit stuck is geschildert bij TENGNAGEL, namels onderschout.	14 ADRIAAN VAN NIEUW-LANDT.	14 ADRIAAN VAN NIEUW-LANDT.
ro A°... Geurt DIXX VAN BEUNINGEN Cap°. en de Lut.... Dit stuck is geschildert bij TENGNAGEL, namels onderschout.	15 GERRIT MARTENS CONIJ.	15 GERRIT MARTENS CONIJ.
9 A°... het stuck daer.. POPPEN Cap°. is ende... Lut.... sitten aan een ongedekte tafel.	16 AART KUSER, houtkoper.	16 AART KUSER, houtkoper.
8 ... Sullende de vier over- luyden, Burgemeester FRANS BANNING COCK, ende de drie scheven POLL, PATER en BLAU haer doen schilderen enz.	17 HENDR. HOGENDORP.	17 HENDR. HOGENDORP.
1) VAN BEUNINGEN, werd Colonel in 1612. 2) Uit deze en de volgende aantekening blijkt dat aantekening A bij schets vier behoort. De verwijzingen zien op de wapens. 3) Komt in 1616 als Capitein voor in Wijk II. 4) De zoon van den Capitein van 1604. 5) In 1611 in dienst van den koning van Marokko, 45 jaar oud. Aant. van Mr. N. DE ROEVER.	18 CORNELIS SYBRANDS AP-PELMAN.	18 CORNELIS SYBRANDS AP-PELMAN.
	24 JACOB SMIT.	24 JACOB SMIT.
	26 TOBIASZ MARTSZ.	26 TOBIASZ MARTSZ.
	32 ARENT WILLEMSZ.	32 ARENT WILLEMSZ.
	22 FREDERIK FREDERICKSZ.	22 FREDERIK FREDERICKSZ.
	27 CORN. SYMONSZ. JONK-HEYN.	27 CORN. SYMONSZ. JONK-HEYN.
	23 LAURENS JACOBSSZ. REAAL.	23 LAURENS JACOBSSZ. REAAL.
	24 CORNELIS PIETERSZ.	24 CORNELIS PIETERSZ.
	29 JAN DE BISSCHOP.	29 JAN DE BISSCHOP.
	31 HENDR. LAURENSZ. SPIEGEL.	31 HENDR. LAURENSZ. SPIEGEL.
	32 FRANS VAN NES.	32 FRANS VAN NES.
	33 CORN. SYMONSZ. JONK-HEYN.	33 CORN. SYMONSZ. JONK-HEYN.
	34 GERRIT JANSZ. MEULEN.	34 GERRIT JANSZ. MEULEN.
	35 PIETER HOEFIJER.	35 PIETER HOEFIJER.
	36 CLAES JACOBSSZ. HAREN-CARSPEL.	36 CLAES JACOBSSZ. HAREN-CARSPEL.
	37 JAN TENGNAGEL, Ser-geant.	37 JAN TENGNAGEL, Ser-geant.
	38 HANS VANDA VOORT	38 HANS VANDA VOORT
	zie de 12e op N° A.	zie de 12e op N° A.
	39 ADRIAN ROEST, Zee-Capit. 5)	39 ADRIAN ROEST, Zee-Capit. 5)
	40 FLORIS NOOMS, Vaand.	40 FLORIS NOOMS, Vaand.
	41 JACOB SIMONSSZ. LOUW.	41 JACOB SIMONSSZ. LOUW.
	42 GERRIT JANSZ. NIEUW-BERGEN,	42 GERRIT JANSZ. NIEUW-BERGEN,
	43 PIETER ISAAKSZ. VINK.	43 PIETER ISAAKSZ. VINK.
	44 JACOB JACONSSZ. VINK.	44 JACOB JACONSSZ. VINK.

BIJLAGE II.

JAARTAL.	SCHILDER.	CAPITEIN.	Aantal Personen.				Plaatsing.
			SCHAEP.	BONTE- MANTEL.	BEDEKER.		
1531		REINIER VAN NECK?	1	10			
1533		(Schutterskoning).	15	1			
1535		BRAESEMAN?	13	11	E		
1558		(H)	4				
1559		(L)	2	10?			
Uiterlijk 1566		JOOST LYNDRAJER?	21	3	9	G	
1585	BARENTSZ.	REYER PIETERSZ.	31	11	13	C	
1586	DIRK BARENTSZ.	EGBERT VINCK.	32	18	4	L	R.M. 1110?
1586?		HENDRIK BOELISZ.	18	17	2	1	1)
1586?		CLAES CLAES CRUYSEN.	17	5			
1595	CHRISTIANUS DE CONFLANS.	DIRCK TYMONSZ.	35	12	12	D	
1603		ADRIAAN PIETERSZ. RAEP.	27	19	3	3	2)
1604	GERRIT PIETERSZ.	JAN JANSZ CAREL.	26	6	7	5	R.M.
1604	AERT PIETERSZ.	PIETER VAN NECK.	21	7	8	2	Stadhuis.
							121, 167, 168
1604?-7	PIETER YSAACSZ.	SIMON WILLEMSZ NOOMS.	17	9		4	3)
1612?	JAN TENGNAGEL.	GEURT VAN BEUNINGEN.	17	10		B	
1623?	JAN TENGNAGEL.	(jongelieden).	10	14	6	K	
1623	CORNELIS VANDER VOORT.	ADRIAAN PIETERSZ RAEP	12	5		7	Stadh. 128
"	"	"	12	5		6	R.M. 1586
1650	J. SPILBERG.	JAN VAN DE POLL	22	16			R.M. 1353
1653	B. VAN DER HELST.	(Doeleerden).	4	8			R.M. 468

1) Plaat I. 2) Plaat II. 3) Plaat III.

PIETER NOLPE

1613/14—1652/53

DOOR

MR. C. H. M. DOZY.

III.

155.

N de marge in 't midden: September. | Pieter Nolpe Fecit et
Excud. Amsterd. 1652

Rechts zit een naakte vrouw, den rug naar den toeschouwer gewend, met een appel in de achterwaarts gehouden linkerhand onder hoog geboomte, dat tot aan den bovenplaatrand reikt en waarin een man bezig is vruchten te plukken. Links achterwaarts van haar zit een vrijend paar. In het midden op den achtergrond dansen drie vrouwen op de muziek van twee personen links op een heuvel gezeten; een van dezen bespeelt de schalmei, de ander een tamboerijn. Langs de voorzijde van dien heuvel loopen twee tijgers naar links. Uit wolken, waarop de Tijd met de zeis rust, in den linkerbovenhoek, beschijnen lichtstralen dit tafereel. In de benedenhoeken links een stroomgod in een moeras van achteren gezien, een langen spaan in de hand, rechts twee knaapjes met een pompoen.

1^e staat als voren.

2^e staat: het opschrift der marge vervangen door *Aetas Aurea.* |
Pieter Nolpe fecit. | in 't midden; *N. Berchem Inventor* | links en *F. de Wit*
excudit. | rechts.

3^e staat als de 2^e met vervanging van het adres door *M: Marrebeeck excudit.* |
 br. 524 h. 402 (marge ad 20 incl.)

GRAVURES ZONDER JAARTAL.

BIJBELSCHEN EN KERKELIJKEN VOORSTELLINGEN.

156—171.

NB. de nrs. 157. 158. 159. 161. 162 en 163 komen waarschijnlijk ge-
 nummerd 22. 29—32. 38 voor in den prentbijbel, getiteld *historiæ sacræ* |
Veteris & Novi | *testamenti.* | *figures de la bible,* |
bijbelsche figuren, | *Vertoonende in 100 stuks.* . . . | *Met*
derzelver uytbreidung in Rym onderaan in vier Taalen;
 | *figures of the bible,* | *vignet* | *Te Amsterdam.* |
By Reinier en Josua Ottens, in de Weereld-Kaart. |

Alleen het titelblad en het register der honderd platen van deze uitgave
 zijn mij bekend.

156. JUDA EN THAMAR.

In de marge in 't midden: *Genesis,* | 28 vers: 18. | *Pieter Nolpe*
Fecit & Excudit. |, aan weerszijden tweeregelig vers, links Hollandsch: *Juda*
sprack: wat wilt ghy voor een pant: enz.; rechts Latijn: *Tum. dixit ille Judas,* etc.

Links op den voorgrond zit Thamar op Juda's knie met zijn staf in haar
 rechter en zijn ring in haar linkerhand. Juda heeft zijn rechterarm om haar
 schouders en zijn linkerhand op hare borsten. Zij is half gesluijerd en heeft een
 diadeem en krans op het hoofd, hij een tulband. Achter hen een bosch dat zich
 over drie vierden der plaat uitstrekkt. Dezerzijds daarvan een weg, waaraan het
 paar zit. Hij loopt rechts om het bosch heen naar een stroom, aan welks overzijde
 in 't verschiet eene stad ligt aan den voet van een bergachtig landschap. Rechts
 op den voorgrond laag gewas en achterwaarts weiland met vee en een heuvel met
 bosch en woningen.

1^e staat als voren.

2^e staat: de figuren van Juda en Thamar zijn vervangen door die van

Elias, die naar het brood grijpt dat twee raven hem van rechts af vliegende brengen. De weg, waaraan hij zit, is te halver breedte ingenomen door een beek, waarover in 't midden een brugje. In verband daarmede is eenige grond aan den boschkant langs den weg bij dezen getrokken. In de plaat onderaan in 't midden *johannis vander horst ex.* In de marge in plaats der vroegere opschriften in 't midden: *I Regvm cap 17 vers 6*, aan weerszijden twee tweeregelige verzen, links Hollandsch: *Elias sie hoe God enz.*, rechts Engelsch: *God bids Elias for to haste away | etc.*

br. 500 h. 410 (marge ad 21 incl.)

157. JEFTA EN ZIJNE DOCHTER.

In de marge: *I ephthah cæsis Ammonitis redux domum filiam unicam obviam sibi factam exvoto domino consecrat.* |, lager: links twee Hollandsche, rechts één Hollandsch en één Engelsch vierregelig vers; in 't midden: *Iudicum. II. | F. de Witt | Excudit.*

Jefta komt van links 'aanrijden, dezerzijds van zijn met twee paarden bespannen wagen, waarin voorop een wagenmenner, twee voetknechten, generzijds ruiters, voorafgegaan door gevangen. Rechts staat op de stoep van een groot gebouw Jefta's dochter zingende, een hoorn in de rechter hand, achter haar hare gezellinnen andere muziekinstrumenten bespelende. Op den voorgrond rechts zit een soldaat te luisteren naar een onder aan den stoep staanden man. Een hond loopt den wagen tegemoet.

Rechts op den achtergrond een ander groot gebouw, een heuvel met boomen begroeid en eene enceinte.

In den linker benedenhoek *David Colyn Inven. | Pieter Nolpe schulp.* |

br. 507 h. 398 (marge ad 40 incl.)

In de verzameling van het Friesch Genootschap.

158. ELIAS DOOR DE RAVEN GESPIJZIGD.

In de marge in 't midden: *Regum I Cap. 17. Vers. 6.* |, aan weerszijden tweeregelig vers, links Latijn: *Elias fugiens rabiem Achabi etc.*, rechts Hollandsch: *Elias gevlycht synde enz.*; tegen den rand aan links: *Pieter Potter | pinxit* |, rechts: *P Nolpe fec. | I |*. In de plaat rechts onderaan: *C I Visscher Excudit.*

Rechts op den voorgrond zit Elias aan den zoom van een woud naar links gewend; met zijne linkerhand steunt hij op een rotsblok, met zijne rechter neemt hij een stuk brood uit den snavel van een naar hem toevliegenden raaft; hij is ongeschoeid, rechts van hem staat een groot boek. Het woud strekt zich tot

het midden der plaat uit. Links op den voorgrond een poel met waterplanten. Tusschen dezen en het woud een weg, waaraan Elias zit. Links achterwaarts een ander bosch dat zich tot in het verschiet uitstrekkt en van het eerstgenoemde eerst door een beek en verderop door eene vlakte gescheiden is. Bovenaan in 't midden komt een tweede vogel aanvliegen.

1^e staat als voren.

2^e staat: in de marge boven den naam van den graveur: *P. Schenk Iunior Exc.* en onder het nummer: 47 verbeterd in 46.

br. 491 h. 395 (marge ad 23 incl.)

Eene copie van de tegenzijde heeft in 't midden der marge: 1 Regum' 17. | *Frederick de Widt Excudit* en aan weerszijden een vierregelig vers in twee kolommen, links Hollandsch, rechts Engelsch. De bovengemelde namen zijn geen van allen herhaald.

159. ELIAS EN DE WEDUWE.

In de marge in 't midden: Regvm 1. Cap. 17 Vers. 10. | links: twee regels *Quvmque pervenisset* etc., rechts evenzoo: *Ende doe hy namentlyck Elias quam enz.* Tegen den rand links: *Pieter Potter | pinxit. |*, rechts: *P. Nolpe fec. et excud.*

Op den voorgrond staat de hooge gestalte van Elias op een stok leunende naar rechts gewend, zijn hand uitstrekende naar de voor hem knielende weduwe, achterwaarts staat een knaap met brandhout op den schouder; een paar takken liggen dezerzijds.

Links op den achtergrond een stadsmuur met poort, waaruit twee mannen komen; over den muur heen ziet men op een toren en verder op gebergte; een man op een ezel drijft schapen voorbij.

Rechts op den voorgrond een doode boom, achterwaarts grazend rundvee en in 't verschiet een gebouw met toren en verder heuvelachtig terrein.

1^e staat als voren.

2^e staat: in de plaat links onderaan *CI Visscher excudit*, de woorden: *et excud.* in de marge uitgeslepen; boven den naam van den graveur: 2,

3^e staat: in de marge boven gemeld nummer: *P. Schenk Iunior Exc* en in den benedenhoek 47 (vroeger ander nummer.)

(Auctie Gouda Quint te Arnhem Maart 1894.)

br. 490 h. 391 (marge ad 21 incl.)

Eene copie van dezelfde zijde heeft in 't midden der marge denzelfden tekst aangehaald, maar tweeregelig en aan weerszijden daarvan een vierregelig vers in

twee kolommen, links Hollandsch, rechts Engelsch. De namen zijn allen weg-gelaten. Onder de verzen rechts: *Sara de Bari Excudit* |

160. ELIAS EN DE BAÄLSPRIESTERS.

In de marge in 't midden: 1 Regum 18.36. | *CI Visscher excudit.* | , links twee regels: *Elias praesente Achabo etc.*, daaronder *I. Breenbergh invent.* | , rechts evenzoo: *Elias in 't bywesen van Achab enz.* en daaronder: *Pieter Nolpen schulp.* |

De rechterhelft der plaat wordt iugenomen door een groot uit ruwe steenen opgebouwd altaar, waarop een rund door 't vuur verteerd wordt; rechts achterwaarts staan twee vrouwen en een man dit met verbazing aan te zien. Dezerzijds ligt Elias voor het altaar op de knien. Op den voorgrond in 't midden een liggende en drie staande kruiken, een schaal, bijl, hamer en brandhout.

Links staat Achab met zijn gevolg het offer te aanschouwen; achterwaarts in 't midden twee personen in aanbiddende houding.

Op den achtergrond in de linkerhelft der plaat aan den voet van begroeide bergen de Baälspriesters dansende en met wierookvaten zwaaiende om een meer sierlijk altaar, waarop een rund ligt. In 't verschiet een groote menigte.

1^e staat als voren.

2^e staat: in de marge rechts bovenaan tegen den rand: *P. Schenk Iunior Exc.*, onderaan: 48 (vroeger ander nummer); de namen van den graveur en vorigen uitgever zijn niet uitgeslepen.

(Auctie Gouda Quint te Arnhem Maart 1894.)

br. 520 h. 408 (marge ad 23 incl.)

Eene copie van dezelfde zijde heeft in 't midden der marge denzelfden tekst aangehaald en aan weerszijden een vierregelig Hollandsch vers in twee kolommen. In den rechter benedenhoek der marge: *Rombout vanden hoeje Excudit* (sporen van uitgeslepen ander adres.)

161. ELIAS EN DE ENGEL.

In de marge in 't midden 3. Regum 19. 17, lager: links twee regels: *Reversusque est Angelus etc.*, rechts: *Ende de Engel des Heeren enz.*; onderaan in 't midden: *Paulus Potter inventor. Pieter Nolpe fecit Martin van den Ende excudit* (sic).

Links op den voorgrond ligt Elias, naar rechts gewend, op zijn rechterarm steunende, in een los gewaad, dat door een riem om het middel samengehouden is, armen en beenen bloot, een doek om het hoofd. In het midden achterwaarts staat een engel, die zich tot hem nederbuigt en hem aan de linkerhand vat.

Aan weerszijden heuvelachtig terrein met bosch, in 't midden is het gezicht vrijgelaten op verafliggende bergen. Aan den voet van den boom achter Elias een breede flesch (met kettingje) en brood.

1^e staat als voren.

2^e staat: de tekst veranderd in 1. Regum 19. 17.

3^e staat: onderaan rechts in de plaat: *CI Visscher excu.* | in de marge rechts genummerd 3; de tekst: 1 Regum 19. 7, de drie namen van den eersten staat zijn uitgeslepen.

In de Bibl. Nation. te Parijs.

4^e staat: in de marge rechts tegen den rand bovenaan: *P. Schenk Iunior Exc.* |, onder het nummer 3: 49 (vroeger ander nummer); het adres van den vorigen uitgever is behouden.

(Auctie Gouda Quint te Arnhem Maart 1894.)

br. 474 h. 410 (marge ad 42 incl.)

Eene copie van de tegenzijde heeft in 't midden der marge den tekst aldus aangehaald 1 Reg: 19; aan weerszijden vierregelig vers in twee kolommen, links Hollandsch, rechts Engelsch. Onderaan in 't midden der marge: *Rombout Vanden Hoijen Excu*:

162. ELIAS' HEMELVAART.

In de marge in 't midden: *Reg v m 2 Cap. 2 Vers. 11*; links twee regels: *Vt ecce Currus igneus.* etc., rechts evenzoo: *Siet doe quam eenen Vierigen wagen enz.* Tegen den rand links: *Pieter Potter pinxit.* |, rechts: *P. Nolpe fec. et excud.* |¹⁾

In de bovenhelft van de prent rijdt Elias in een wagen met vlamende wielen naar rechts, de twee paarden worden door een boven hen zwevenden engel gemend; Elias ziet zijn vallenden mantel na. Dit tooneel in eene door duistere wolken omgeven lichtruimte, waaruit stralen vallen op Eliza, die links op den voorgrond, in aanbidding opwaarts ziende, knielt aan den oever van een stroom. Deze strekt zich over de geheele breedte en rechts ook achterwaarts uit. Links op den achtergrond een boom, in 't midden een strand, waarop enige personen en rechts in 't verschiet heuvels, alles slechts flauw zichtbaar.

1^e staat als voren.

2^e staat: onderaan links in de plaat *CI Visscher excudit*; in de marge rechts genummerd 4, de woorden *et excud.* onder den naam van den graveur uitgeslepen.

3^e staat: in de marge rechts boven het nummer 4: *P. Schenk Iunior Exc.* |, onder den naam van den graveur: 50; het adres van den 2^e staat is behouden.

br. 481 h. 390 (marge ad 20 incl.)

¹⁾ | et excudit | ²⁾

Eene copie van de tegenzijde met Hollandsche en Engelsche verzen en adres van FREDERIK DE WITT heb ik aangetekend gevonden, maar is mij niet onder de oogen gekomen.

163. DANIEL IN DEN LEEUWENKUIL.

Gezicht in de arena tegen den ringmuur aan. Rechts wordt op den voorgrond eene knielende vrouw, achterwaarts een man door een leeuw aangevallen. In 't midden ligt eene vrouw en links een man, beiden door een tijger besprongen. Op den achtergrond komen links twee leeuwen uit hunne hokken en staat in 't midden Daniel opwaarts ziende, tegen den muur aan. In dezen boven den toegang tot de hokken eene opening, waardoor drie personen het schouwspel aanzien. Bovenaan links zien een achttal personen, waaronder één gekroond, over den muur heen.

Onderaan links *blancert Inv.*, rechts in den hoek *P. Nolpe sculpsit*. In de marge in drie kolommen 12regelig Latijnsch vers: *Vivit et horrendum Daniel demissus in antrum, | etc.* ondert. C. B.

1e staat als voren.

2e staat met adres rechts in de marge van JUSTUS DANCKERTS (alleen aangetekend gevonden.)

br. 469 h. 386 (marge ad 26 incl.)

164. AANBIDDING DER DRIE KONINGEN.

Rechts op den voorgrond staat Maria naar links gewend; zij houdt Jezus in de plooien van haar gewaad boven de met stroo gevulde kribbe; beider hoofd is van heilgenschijn omgeven. Achter Maria staat Jozef met opgeheven handen.

Vóór het kind de drie Koningen in met edelstenen bezette mantels. De middelste houdt het geknield een schaal voor, waarin het zijn rechter handje steekt; de tweede dezerzijds, evenals de vorige naar rechts gewend, staat met een wierookvat aan een keten, twee jongentjes houden de sleep van zijn mantel; zijn scepter en hoofddeksel (?), waarop een edelsteen flonkert, heeft hij aan den voet der kribbe nedergelegd; de derde Koning ter linkerzijde van eerstgenoemden, en face en slechts te halven lijve zichtbaar, houdt een geopend kistje omhoog.

Links achter de drie Koningen en op den achtergrond ook in 't midden een elftal toeschouwers.

Buiten de spelonk, waarin de aanbidding plaats heeft, ziet men rechts tegen dikke pilaren aan, waartoe breedte trappen opwaarts voeren; bovenaan staan nog drie personen en face, waarvan twee resp. met fakkel en flambouw, achter hen steken drie pieken uit.

In de marge: *Serenissimo . . . Alberto Avstr. Archid. . . . artis et devotionis svae specimen, Petrus Pavlus Rubens, dedicat consecratqve. Lager: links P. P. Rubens pinxit, in 't midden: Cum priuilegys, Regis & Ordinum Batauiæ. | ; rechts Pieter Nolpe fecit. |*

1^e staat voor den naam van NOLPE volgens LE BLANC in voce NOLPE no. 10.
2^e staat als boven.

3^e staat; de aanwijzing van het privilege uitgeslepen en vervangen door *Hugo Allardt Excudit.*

br. 432 h. 576 (marge ad 10 incl.)

Copie in denzelfden zin naar de gravure van LUC. VORSTERMAN (naar de schilderij van RUBENS in de kerk van St. Jan te Mechelen), op deze heeft de bovenhelft van de dezerjdsche knop van den neergelegden scepter 6 lijtjes, op de copie vier.

Zie: H. HIJMANS, LUCAS VORSTERMAN 1893, f. 71 no. 8.

M. ROOSÉS, L'oeuvre de P. P. RUBENS 1886, f. 214 met afbeelding der schilderij.

C. G. VOORHELM SCHNEEVOOGT, Catal. des estampes d'après RUBENS 1873, f. 22 no. 85.

165. LAZARUS EN DE RIJKE MAN.

Die Godts armen hier veracht, Naemaels syn vergelding wacht. | opschrift van het middenvak der plaat, dat het gastmaal van den rijken man voorstelt; deze zit aan de rechterzijde onder een troonhemel, hij heeft zeven gasten, vier heeren en drie dames; links draagt een page een groote kop met deksel aan, rechts ziet men een been en degen van een vertrekende.

In de achtermuur twee groote ramen, waartusschen een spiegel hangt en links de uitgang. Door dezen ziet men buiten Lazarus door een bediende wegjagen.

Links onderaan in de plaat *A. Bosse inventor en verderop CI Visscher Excudit*

Onder de plaat over de volle breedte vers van acht vierregelige coupletten in vier kolommen onder het doorloopend opschrift *lazarus ante fores ditis iacet ulcere plenus et misero parvam nemo ministrat opem. Luce 16. 19. |*

Aan weerszijden van het middenvak drie kleine voorstellingen elk met een vierregelig versje met rijmpje tot opschrift er onder. Links: het sterfbed van Lazarus, zijn hemelvaart door drie engelen gedragen, zijne begrafenis. Rechts: het sterfbed van den rijken man, zijne pijniging in de hel met Lazarus in Abrahams schoot in 't verschiet, zijne begrafenis.

br. 519 h. 410 (marge ad 69 incl.)

In de verzameling v. STOLK, te Rotterdam, aldaar ook eene copie in omgekeerden zin met het adres van F. DE WIT, zonder den naam van BOSSE.

166. KRUISING CHRISTI.

Jesvs Crvcifixvs. | Venerunt milites: et quidem primi fregerunt crura . . . sanguis et aqua. Ioan. 19. | in de marge, lager in den rechterhoek: P: P Rubens: Inv.

Jezus aan het kruis geslagen tusschen de twee moordenaars het hoofd op de borst hangende; bovenaan het kruis is een papier vastgespijkerd met Hebreeuwsche, Grieksche en Latijnsche inscriptie, de laatste: *I e s v s n a z a | renvs rex | iv d e o r v |*. Links twee krijgsknechten te paard, de een op den voorgrond naar rechts, de ander achterwaarts gewend, deze laatste stekt Jezus een lans in de borst. Diens kruis wordt door een man omvat, die met beide armen tegen die handeling een afwerende beweging maakt. Hij is half bedekt door een ladder, die tegen het rechtsche kruis staat, waarop een man met ijzeren stang gereed is den moordenaar de beenen te verbrijzelen. Dezerzijds van het kruis op den voorgrond staat Maria tusschen Johanna en Maria Cleophas in bedroefde houding. Op den achtergrond tusschen het middelste en het linksche kruis zien een oude en een jonge man (slechts ten halve lijve zichtbaar) opwaarts naar den lanssteek. Achter hen in 't verschiet een hoog gebouw.

In den beneden rechterhoek der plaat: *P. Nolpe excudit*

br. 388 h. 515 (marge ad 20 incl.)

Copie naar de gravure van B. à BOLSWERT; (naar de schilderij van RUBENS in de hoofdkerk te Antwerpen) aldaar *i v d æ o r v*, en de figuur van Maria Cleophas slechts ten deele zichtbaar.

1e staat als voren. (Teylers Museum.)

2e staat: *Inv. f* in de marge.

3e staat: deze *f* en het adres uitgeslepen, in 't midden der marge onderaan: *Frans Carelse excudit*; zeer sterk door eene vreemde hand opgesneden.

br. 388 h. 515 (marge ad 20 incl.)

Zie: C. G. VOORHELM SCHNEVOOGT, Catal. des estampes d'après RUBENS 1873, f. 48 no. 335.

M. ROOSSES, L'oeuvre de P. P. RUBENS II 1888 f. 95 no. 298 met afbeelding der schilderij.

167. GRAFLEGGING CHRISTI.

Mij is alleen het tweeregelig Hollandsch onderschrift bekend:
*Als Christus God Mensch wt God en Mensch gesproten, gewoondt gekruyst,
 gekroont de dood had wtgestaan
 voort 't menschelyck geslaght syn dierbaer bloet vergoten, is nae een wreden
 dood van 't kruys in 't graf gedaen
 rechts onderaan P. Nolpe excudit.*

De teekening voor deze plaat werd 1 Februari 1895 op eene verkooping van Drawings by old masters door CHRISTIE, MANSON & WOODS te Londen (8 King-street) verkocht onder no. 77 „P. NOLPE The Descent from the Cross" met anderen aangeduid als „The property of a gentleman".

168. OPSTANDING CHRISTI.

Grafkelder, waaruit links een trap naar boven leidt; in 't midden staat een groote gesloten kist. Daarboven zweeft Christus in breeden stralenkrans, op voeten en handen (stervormige) wonden. Tal van wachters zitten of liggen te slapen; links op de trap vijf, vooraan twee en rechts één met zijn arm op de kist. Achter dezen laatsten nog anderen nauwelijks zichtbaar. In de marge vierregelig vers:

*Siet hier ons eerste beelt van doots gewelt geneesen, enz., rechts PN. F.
 en lager in den hoek: Dese figuur moet staen fol. 466.*

De keerzijde is bedrukt met een 44regelig vers onder het opschrift: *Meditatie over de opstandinge onses Heeren | Iesu Christi. |*, ondertekend: *U. L. Mede-borger van dese Were (afgesneden) en beginnende: Victorieuze Vorst | o Heyligh! heyligh! heyligh! |*; dit exemplaar is aan alle kanten afgesneden

br. 122 h. 190 (marge ad 22 incl.)

169. VERLOSSING VAN PETRUS.

Middengalerij van een hooggewelfd gebouw; op den achtergrond ziet men tegen een gesloten deur aan. Op de trappen daarvoor zit een wachter te slapen, zijn hellebaard ligt naast hem; evenzoo op een trap, die in 't midden naar rechts voert, bij dezen ligt een knods. Links voert een engel Petrus naar den uitgang langs twee eveneens slapende wachters (een hellebaard naast hen tegen de muur).

Onderaan: in den linkerhoek *I. V. Vucht Invent.*, naar 't midden toe: *P. Nolpe Schulps. CIVisscher excudit* en rechts: *Actorum. 12.*

In de marge vierregelig vers in twee kolommen: *Aensiet Godts gunst en macht, aen Petrus wel bewesen, | enz.*

1^e staat als voren.

2^e staat: zonder het adres van VISSCHER en rechts in de marge: *A. V. Waesb. | Exc. |*

Daar ABRAHAM VAN WAESBERGE pas 1644 in 't boekverkoopersgilde trad en VISSCHER eenige jaren later stierf is de uitgaaf van dezen allicht de eerste; zeker is het niet.

br. 225 h. 179 (marge ad 11 incl.)

170. AANBIDDING VAN MARIA.

Boven in de plaat Maria en face gezien, geknield en met gevouwen handen in een door wolken omgeven lichtsfeer. Om haar heen zweven engeltjes; twee houden een kroon boven haar hoofd, aan weerszijden een met een palmtak.

In de benedenhelft staan zes personen, allen met ongedekten hoofde. Rechts van voren gezien, maar de oogen naar links opwaarts geslagen staat een bisschop in vol ornaat, met de linkerhand een bisschopstaf omvattende, in de rechter een opengeslagen boek. Aan zijn linkerhand St. Catharina naar links gewend, met een palmtak in de hand, een voet op een deel van een rad (?), aan zijn rechterhand St. Petrus met den sleutel, van voren gezien en evenals Catharina de oogen neergeslagen (in het boek ziende?). In 't midden een monnik met een lelie, op den rug gezien, ten deele achter Petrus verborgen, links van hem St. Franciscus (?) met een kruisje naar rechts gewend en links van dezen St. Sebastiaan van voren gezien, een pijl in de borst, de handen op den rug gebonden; achter hem ligt een boomstam.

In de marge:

Al wat Godtvruchtigh hiet Goods Moeder Eere biedt om Christenen te leeren, | dat wie Maria groet, Eerbiedigh Eer aen doet, ok (sic) daer door God kan Eeren
rechts: *P. Nolpe excudit.*

Zonder marge br. 384 h. 490.

Naar eene schilderij van TITIAAN, vrueger in de kerk van S. Nicolo de Frari te Venetie, thans in het Vatikaan.

Zie: GEORGES LAFENESTRE, *La vie et l'oeuvre de TITIEN* s. d. f. 113, 115.

171. HET GEESTELIJK HUWELIJK VAN ST. CATHARINA.

In het midden zit Maria met het kind Jezus op de schoot; zij wendt het naar St. Catharina toe, die met een palmtak in de hand links staat en het rechterhandje van het kind vasthoudt. Dit geeft haar een ring, die het in zijn linkerhandje heeft. Bij Catharina liggen rad en zwaard. Rechts twee engeltjes, waarvan de een een viool, de ander een guitaar bespeelt; van boven een gordijn.

Onderaan (niet in de marge):

*Een voorbeelde na t'Geloof aen alle Christen Zielen |
Was d'Heiliche Catrym. Een Heidens Keizers kindt, |
Als Haer met Rad en Swaerd de Beulen ouervielen |
Stortt God een blixcem af die t'all tot as verslindt. |*

In den rechterbenedenhoek: *P. Nolpe e* (afgesneden).

Beschreven naar het exemplaar in de Hofbibliotheek te Weenen, welks marge bijna geheel afgeknipt is.

br. 329 h. 420.

LANDSCHAPPEN.

172—187.

172.

In de marge in 't midden: *Lught | Januarius. | Pieter Nolpe Fecit & Excludyt |*; aan weerszijden tweeregelig vers, links Hollandsch: *Hangt nu de nar, syn bellen Aen, enz.,* rechts Fransch: *Attelez au traîneau les chevaux du carosse etc.*

IJstafereel; links landelijke woning, vóór de openstaande deur en op het ijs tal van personen, waarvan enkelen hunne schaatsen opbinden, ook paarden, waarvan er één uit een slede eet; op den voorgrond naar het midden toe een man met een knaap, ganzen dragende, en een hond. In 't midden, rechts en links achter om de woning heen breede rivier, waarop tal van schaatsenrijders, sleden en een ijsschuitje. In 't verschiet Amsterdam. Een arreslee passeert de woning stadwaarts; rechts zijn vijf mannen aan 't kolven, op den voorgrond in 't midden twee jongens, de één op een priksleedje, de ander is gevallen.

br. 519 h. 403 (marge ad 20 incl.)

173.

In de marge in 't midden: Water. | Martius. | *Pieter Nolpe Fecit & Excudyt* | ; aan weerszijden tweeregelig vers, links Hollandsch: *Tis buyten Schoots, goet kryghsman syn, En stierman met de snater* | enz. ; rechts Fransch: *A l'aise ou (sic) peut venter son art & son courage* etc.

Stormachtige zee, die links tegen hooge rotsen aanslaat; te halver hoogte van deze een kasteel, waarbuiten enige toeschouwers. Op zee drie schepen, waarvan één rechts in het verschiet, één der twee anderen is reeds tot dicht bij de rotsen genaderd. Rechts onderaan steekt een mast boven water uit, waaraan zich twee schipbreukelingen vastklemmen. Anderen zwemmen naar lage rotsen toe in 't midden en links op de plaat; enkele mannen hebben zich daarop reeds in veiligheid gebracht. Bijzonder fraai lichteffect.

Deze plaat is gevuld naar een schilderij van BEERESTRATEN in het Kon. museum te Munchen.

1^e staat, vóór de letter vermeld in den Catalogue CAMBERLYN (v. s. no. 152) no. 1345².

2^e staat als boven.

3^e staat: in de marge in 't midden A qua | *Pieter Nolpe fecit* | , in den rechterhoek: *F. de Wit excudit* 2, in den linker: *Pieter Potter Inventor*; verzen als boven.

br. 515 h. 398 (afgesneden marge ad 17 incl.)

174.

In de marge in 't midden: A e r d t | M a y u s. | *Pieter Nolpe Fecit & Excudyt* | ; aan weerszijden tweeregelig vers, links Hollandsch: *De Visch Int water, heeft syn lust* enz. ; rechts Fransch: *les poissons aiment les eaux*, etc. .

Over de geheele breedte der plaat een water, aan den rechter plaatrand met een kromming naar links achterwaarts. Links een brug, waarover een stoet ruiters, voetgangers en honden trekt of gepasseerd is; aan den waterkant dezerzijds een hooge boom en eenig laag houtgewas. Aan de overzijde van het water de muur met poort van een park, waarin een complex van gebouwen. Vóor de poort een vondertje, waarop een vrouw goed staat te wasschen. Over het park heen ziet men in het verschiet een stadje op bergachtig terrein gelegen. Rechts aan de overzijde der kromming een trekschuit en achterwaarts heuvels.

1^e staat als voren.

2^e staat: het onderschrift in 't midden der marge vervangen door Terra |

Pieter Nolpe fecit |, in de hoeken rechts: *F. de Wit excudit 1 |*, links: *P. Potter Inventor |*; verzen als boven.

3^e staat: vorenstaand adres vervangen door: *M. Marrebeeck excudit 1 |*
br. 522 h. 404 (marge ad 20 incl.)

175.

In de marge in 't midden: *Lente | Aprilis. | Pieter Nolpe fecit & Excud.*, aan weerszijden tweeregelig vers, links Hollandsch: *loop lightmis siet de beesten gaen enz.*; rechts Fransch: *Deshanche vois tu ces bestes etc.*

In de linkerhelft der plaat drijft een jongen twee koeien, schapen en een geit met een stok naar links: Tegen den linker plaatrand aan op den achtergrond een schutting, die geboomte en struikgewas omheint. Onder een der koeien door ziet men een pissenden hond.

Rechts op den voorgrond ligt een boomstam en staat achterwaarts tegen den plaatrand aan een huisje met geboomte. Een hond ligt naast de deur, waarvan de bovenhelft openstaat. Links daarvan bespringt een stier eene koe, twee geleiders houden de koe vast.

1^e staat vóór de letter en onafgewerkt nl. vóór de bijna vertikale lijnen op het lichte gedeelte van boven aan den afgebroken boomstam, staande te linkerzijde onder den grooten boom; de lucht onmiddelijk boven den horizon, tusschen de linkerachterpoot van de koe en den herdersjongen zonder lijntjes enz. enz. In het Museum te Kopenhagen en in de Albertina te Wenen.

2^e staat als boven.

3^e staat: het onderschrift in 't midden vervangen door *Ver | Pieter Nolpe fecit |*, in den hoek links: *P. Potter Inventor*, rechts: *F. de Wit excudit 1 |* verzen als boven.

4^e staat: vorenstaand adres vervangen door: *M. Marrebeeck excudit 1 |*
br. 517 h. 403 (afgesneden marge ad 24 incl.)

176.

In de marge in 't midden: *Soomer | Iunius. | Pieter Nolpe fecit & Excud. |*, aan weerszijden tweeregelig vers, links Hollandsch: *Het schape scheren geeft profyt enz.*; rechts Fransch: *Le profit apprend a paistre, etc.*

Links op den voorgrond schaapskooi met omspannen terrein, waarbinnen twee mannen met een aantal schapen, waarvan er één geschoren wordt. Achterwaarts de muur met twee vensters van een gebouw dat tegen een berg aan

staat, en waarvan het bovengedeelte bedekt wordt door overhangende boomen en struikgewas. Twee ezels, de een bepakt en de ander met berijder naderen van rechts komende het gebouw. In 't midden en rechts heuvelachtig hier en daar begroeid terrein, in 't verschiet gebergte, rechts tegen den plaatrand aan een paar hooge boomen.

1^e staat als voren.

2^e staat: in 't midden der marge: *A est as | Pieter Nolpe fecit |*, in den linkerhoek: *P. Potter Inventor |*, in den rechter: *F. de Wit excudit 2 |* verzen als boven.

3^e staat: vorenstaand adres vervangen door: *M. Marrebeeck excudit 2 |*
br. 520 h. 399 (afgesneden marge ad 23 incl.)

I 77.

In de marge in 't midden: *Her reft | November | Pieter Nolpe fecit & Excud. |*, aan weerszijden tweeregelig vers, links Hollandsch: *Daer nu de schuer is wel gestelt, enz.;* rechts Fransch: *Quoy que la Cave & la Grange, etc.*

Het inwendige van een koeienstal, verlicht door twee ramen in den rechterwand. Op den voorgrond: links een pot, bord, en twee melkemmers met juk, tegen den muur een plank en een hooivork, aan de muur hangende touwen en timmermanswerkten; rechts een ploeg en een ladder, die tegen het gesloten zolderluik staat. In het middenplan links drie vastgebonden koeien naar rechts gewend; rechts eene vrouw aan de waschtobbe, het hoofd naar den toeschouwer rechts omgewend. Tegen den wand is hier hooi opgestapeld. Op den achtergrond een karnton enz.

1^e staat als voren.

2^e staat: in 't midden der marge *Autumnus | Pieter Nolpe fecit |* in de hoeken links: *P. Potter Inventor |*, rechts: *F. de Wit excudit 3 |* verzen als boven.

3^e staat: vorenstaand adres vervangen door: *M. Marrebeeck excudit 3 |*
br. 512 h. 398 (marge ad 20 incl.)

I 78.

In de marge in 't midden: *Winter | December | Pieter Nolpe fecit & Excud. |*, aan weerszijden tweeregelig vers, links Hollandsch: *Die voor de winter, hem voorsiet, enz.;* rechts Fransch: *Qui prudent à l'hyver songe, etc.*

Zeestrand. Links op den voorgrond een man met twee jongens, dezen op den grond geknield, warmen zich aan een test met vuur; bij hen ligt een wiel tegen een paal aan en een mand met visch er in en er naast. Achterwaarts

staat tegen de duinen aan een hut, dien een man binnentreedt. Rechts daarvan een achttal personen, waarvan één, een visscher naar een viertal korven wijst. Naar rechts achterwaarts een schuit en drie personen.

Rechts op den voorgrond een visscher naar links gaande, een mand onder den arm, bij hem liggen roeispanen enz.

Op het strand voorts in 't midden een man en twee honden; langs de zee wandelt vóóraan een heer met een stok, staat verderop een groep van personen en zijn op den achtergrond twee schuiten en een bespannen kar flauw zichtbaar. In zee vaart een schuit.

1^e staat als voren.

2^e staat: in 't midden der marge A e r | *Pieter Nolpe fecit* |, in de hoeken: links *P. Potter Inventor* |, rechts *F. de Wit excudit 4* |; verzen als boven.

3^e staat: vorenstaand adres vervangen door: *M. Marrebeeck excudit 4* | br. 519 h. 403 (marge ad 22 incl.)

NB. Zie Vuur — Augustus sub n° 134 en September — Aetas Aurea sub n° 155.

179—184. SERIE VAN LANDSCHAPPEN NAAR ADRIAAN VAN NIEUWLAND.

179. Rechts leidt onder een rots door, die de geheele breedte der plaat beslaat, een breede weg naar een kasteel dat op heuvelachtig terrein in 't verschiet ligt. Vóóraan drijft een ezeldrijver zijn lastdier naar den voorgrond; hem zijn twee heeren gepasseerd, waarvan er één een aalmoes geeft aan een links aan den weg zittenden bedelaar, een ander wacht hen verderop met uitgestoken hand. Op den achtergrond komt een voetganger een staf in de hand de rotspoort binnen. In het verschiet verwijderen zich flauw zichtbaar twee gestalten.

Rechts in de rots twee, door staketsels afgesloten ingangen; rechts op den voorgrond een hooge boom. Ook links boomen in de spleten van den rots.

In de marge: *Adrs. van Nieuwland: Inveñ Pieter Nolpe. fecit et Excudit.* |

1^e staat als voren.

2^e staat: *et* in de marge vervangen door het monogram van CLAES JANSZ. VISSCHER, rechts onderaan in de marge genummerd 1.

3^e staat: vorenstaand adres uitgeslepen, in den linker bovenhoek der marge: *t Amsterdam by Gerard van Keulen.* |, genummerd als voren.

br. 309 h. 220 (marge ad 18 incl.)

180. Op den voorgrond heuvelachtig, met laag gewas begroeid terrein, dat vrij steil afdaalt naar eene vlakte die den achtergrond rechts beslaat. Zij wordt door een stroom doorslingerd, waaraan in het verschiet eene stad ligt.

Op den voorgrond links drijft een herder zijn vee langs den bouwval van eene poort naar links in de richting van een uitgebreide ruïne. Achterwaarts in 't midden bewegen zich een ruiter, een met twee paarden bespannen wagen en een voetganger naar de vlakte toe. Deze wordt links begrensd door een reeks bergtoppen, die vóóraan vrij hoog, naar het verschiet toe afdalen. Op den voorsten top aan welks voet de gemelde ruïne ligt, een toren met bijgebouwen; in de laagte tusschen dien top en den volgenden berg een uit verscheidene gebouwen bestaand kasteel. Een flinke regenbui ontlast zich op de middenste toppen.

In de marge: *Adrs. van Nieuland: Inveñ Pieter Nolpe. Fecit et Exudit.* |

1^e staat als voren.

2^e staat veranderd als die van no. 179, genummerd 2.

br. 316 h. 227 (marge ad 21 incl.)

181. Rechts op den voorgrond een hooge, omvangrijke ruïne, aan wier voet een herder, omringd door zes geiten op de fluit zit te spelen, een gevulde mand staat naast hem.

Links een beek, van den achtergrond af stroomende, aan haar rechteroever door hier en daar met boomen begroeide rotsen bezoomd.

Op den voorgrond is over dien beek een steenen brug (zonder leuning) geslagen, dien een ruiter dezerzijds oprijdt en een vrachtkar gevuld door een hond generzijds afdalt. De beek vormt aan deze zijde van de brug een waterval.

In de marge: *Adrs. van Nieuland: Inveñ Pieter Nolpe. fecit et Exudit.* |

1^e staat als voren.

2^e staat veranderd als die van no. 179, genummerd 3.

3^e staat " " " " "

br. 317 h. 225 (marge ad 21 incl.)

182. Links op den voorgrond aan den voet van hooge, hier en daar met boomen begroeide rotsen eenige boerenwoningen; een ledige wagen zonder bespanning staat bij een hooiberg. Naast de meest rechts gelegene staan twee mensen in gesprek, een man met een zeis over de schouder nadert het gehucht.

In 't midden achterwaarts een molen met eenige huizen.

Rechts op den voorgrond een heuvel met enkele hooge boomen begroeid. Van het vorenbeschrevene terrein is hij gescheiden door een smalle met graan begroeide vlakte. Op den achtergrond breidt deze zich beiderzijds uit als strand einer zee, waaraan rechts eene bouvvallige stad ligt. Links in 't verschiet laag gebergte.

In de marge: *Adrs. van Nieuuland: Inveñ Pieter Nolpe. Fecit et Excudit.* |

1^e staat als voren.

2^e staat veranderd als die van no. 179, genummerd 4.

3^e staat " " " " "

br. 317 h. 228 (marge ad 19 incl.)

183. Op den voorgrond heuvelachtig, met laag gewas begroeid terrein, dat rechts achterwaarts oploopt; aldaar enige hooge boomen, waartusschen doode stammen uitsteken; op den grond ligt geveld hout.

Links achterwaarts eene boerenwoning door geboomte omgeven; een herder drijft er zijne kudde langs, een man haalt er een emmer uit de put op.

Tusschen de hoeve en de vorenbeschreven heuvels een van den achtergrond afdalende, in linksche richting loopende weg; een met twee paarden bespannen huifwagen is even den top gepasseerd; een ruiter is halverwege gekomen, beiden rijden naar den voorgrond toe. In 't verschiet links eene stad.

In de marge: *Adrs. van Nieuuland: Inveñ. Pieter Nolpe. Fecit et Excudit.* |

1^e staat als voren.

2^e staat veranderd als die van no. 179, genummerd 5.

3^e staat " " " " "

br. 315 h. 226 (marge ad 22 incl.)

184. Links ligt een herberg met geboomte er achter; zij is kenbaar aan een tegen de muur hangende kruik. Een wagen met vier personen staat er voor stil; de twee paarden eten uit de ruif, de waard treedt, den hoed in de hand, met een gevulde kroes de deur uit, eene vrouw opent het vensterluik links om naar buiten te zien.

Achterwaarts korenveld en nog een drietal boerenwoningen. Van het heuvelachtig terrein rechts wordt het beschreven door een beek gescheiden, die rechts achterwaarts in een plas uitloopt. Links op de voorgrond ligt een schuit, waarin een vrouw waschgoed zit te spoelen, de mand staat naast haar; een andere vrouw brengt een tweede, gevulde mand aan. Over de beek een houten brug, zonder leuning, waarop een voetganger naar links gaat, een pakje aan een stok over de schouder dragende. Op de heuvelen rechts drie personen, allen op den rug gezien, vooraan zit eene vrouw met een mand naast zich, achterwaarts zit een heer, de derde naast dezen is de hoogte bijna afgedaald, zoodat alleen zijn hoofd en een stok zichtbaar is.

Aan de overzijde van de plas korenvelden en hoog geboomte; in 't midden rijdt op den achtergrond een vierwielige huifkar weg en ligt in 't verschiet een stad.

In de marge: *Adr. van Nieuland: Inveñ Pieter Nolpe. Fecit et Excudit.* |

1^e staat als voren.

2^e staat veranderd als die van no. 179, genummerd 6.

3^e staat " " " " "

br. 316 h. 227 (marge ad 21 incl.)

P. M. De nummers 7 en 8 van deze serie zijn waarschijnlijk niet door NOLPE gegraveerd.

No. 7 vertoont een bergachtig landschap; links van de rotsen op den voorgrond, waarop o. a. een geveld boomstam ligt, een weg die in een anderen, breederen uitloopt, welke in het middenplan van rechts naar links en daar met een bocht naar achterwaarts stijgt. Een vrachtwagen en beladen muilezels gaan bergopwaarts; twee ruiters dalen hem af.

1^e staat vóor de letter.

2^e staat: in de marge rechts: *Λ V: Nieuulant Invent.*

3^e staat, vóor dat onderschrift: *Nic. Visscher excu* en er achter in den hoek 7.

br. 308 h. 210 (marge ad 3 incl.)

No. 8 vertoont links een stroom, langs welks heuvelachtigen oever dezelfde een rijweg opwaarts loopt. Twee ruiters rijden hem op, aan de overzijde doet een herder zijne kudde nederdalen. Rechts van den weg een landelijke woning met geboomte.

1^e staat: in de marge rechts: *Λ. V: Nieuulant Invent. | PLeyenaar excudit*

2^e staat: dit onderschrift uitgeslepen, in het midden der marge: *Adr. van Nieuulant inveñ. Nic. Visscher excudit.* en in den benedenhoek rechts 8.

br. 312 h. 212 (marge ad 12 incl.)

185. DE OOGST.

De voorgrond loopt naar rechts op, in 't midden struikgewas en rechts twee hooge boomen, die het landschap afsluiten. Links twee mannen met den rug naar den toeschouwer, de één zit uit een kruik te drinken, een sluitmand staat naast hem, de ander links van hem staat in eenigzins gebogen houding met een zeis in de hand; naast hem een hond. Het terrein loopt links achterwaarts af daarna weer opwaarts. Op de helling aan gene zijde twee mannen aan het schovenbinden; hooger op geboomte. In het middenplan golvend terrein, links een woning, in 't midden een voetganger in die richting gaande en rechts evenzoo twee ruiters door twee voetknechten gevuld.

Op den achtergrond links een berg, welks helling met boomen begroeid is, rechts ziet men in de vlakte, in 't verschiet een rivier, een toren dezerzijds.

1^e staat: onder de vogels in de lucht twee bijna loodrechte lijnen.

2^e staat als boven, die lijnen uitgeslepen.

br. 275 h. 219.

186. DE DOORGANG IN DE ROTS.

Een met boomen en planten begroeide rots vormt in het midden een natuurlijke poort of doorgang, waardoor een kleine rivier stroomt, die den voorgrond bijna geheel inneemt en op den achtergrond tusschen de rotsen doorloopt. Over de rivier ligt voor de poort een houten brug, waarop een ruiter met grooten hoed op naar de linkerzijde rijdt. Een andere man met een stok over de schouder is de poort doorgegaan en daalt de rotsen af; hij is nog slechts te halven lijve zichtbaar. Te rechterzijde twee personen, die de rotsen beklimmen.

br. 239 h. 362.

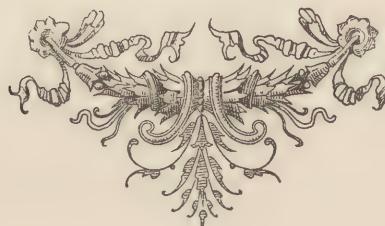
In het Kon. Museum te Kopenhagen.

187. DE MAN MET DE KOE.

Een man met een stok drijft eene koe over een soort van walmuur, die ten deele met struiken begroeid is en waarop links een boom met ver uitgespreide takken staat. Links is in de muur een waterpoort, waardoor het water in een waterval naar den voorgrond stroomt. Door de poort ziet men een paar huizen tusschen de boomen. De voorgrond rechts wordt door een rots gevormd.

br. 239 h. 362.

In het Kon. Museum te Kopenhagen.

Het Album van Emanuel van Meteren

DOOR

DR. H. C. ROGGE.

E Nederlandsche geschiedschrijver EMANUEL VAN METEREN, die sedert zijn vijftiende jaar, toen zijn vader hem naar Londen ontbood¹⁾, in Engeland heeft geleefd en een ijverig voorstander is geweest van de handelsbelangen zijner aldaar wonende landgenooten, liet bij zijn overlijden op 8 April 1612, behalve eene zeker niet onaanzienlijke boekerij en een kabinet van penningen, munten en allerlei zeldzaamheden, aan zijne kinderen nog enkele kostbare voorwerpen na, die althans gedurende eene eeuw in de familie zijn gebleven. Zij kwamen in het bezit van zijn oudsten zoon JACOB²⁾, die ze weder overdroeg aan zijn eerstgeborene EMANUEL. Uit officiële verklaringen van dezen jongeren EMANUEL weten wij dienaangaande

1) Vgl. mijne levensschets in *Eigen Haard* van 1897 No. 12 en het door J. H. HESSELS uitgegeven *Ecclesiae Londino-Batavae Archivum* Tom. III, P. 1, p. 1212. Het derde deel van dit onschatbare, op kosten der Nederlandsche gemeente uitgegeven werk verzekert ons tevens, dat VAN METEREN heeft medegewerkt tot de oprichting der Hollandsche kerk, waarvoor EDUARD VI de kerk en het kerkhof der Augustijnen had afgestaan, eene schenking, die later door ELISABETH bevestigd werd (Ald. p. 1209 en 1233). Toen in 1589 gelden moesten ingezameld worden voor eene compagnie Nederlandsche soldaten onder bevel van Sir JOHN NORRIS en Sir FRANCIS DRAKE „totte voyage van de(n) coninck van Portugal”, werd hij door bovengenoemde gemeente, met ANTOINE DE LAINE (DOLHEYN) namens de Fransche, daartoe in commissie gesteld (Ald. p. 888 f.)

2) Omrent dezen blijkt uit hetzelfde werk, P. II, p. 1543 alleen, dat hij zich niet onbetuigd liet bij eene collecte voor de arme verdreven protestanten in Duitschland.

thans alle bijzonderheden¹⁾). Hem bekroop de vrees dat hij sterven mocht, eer zijne twee jongens, EMANUEL en THEODORUS, meerderjarig zouden zijn, en daarom gaf hij in 1680 deze kostbare zaken in bewaring aan de ouderlingen en diakenen van de Londensche kerk, om ze aan zijne kinderen ter hand te stellen, als zij meerderjarig zouden zijn, opdat zij zouden weten wie hunne voorouders waren. Kwamen zij echter te sterven, „dan vereere ick se”, zoo luidt het, „altemael voor een gedachtenisse van mijn grootvader EM. VAN METEREN zalige” aan de kerk. Drie jaren later nam hij echter de stukken terug, en wij moeten dus onderstellen, dat zij na zijn dood nog jaren in het bezit van zijn zoon, mogelijk ook van latere afstammelingen zijn geweest.

Tot de voorwerpen, waaraan de kleinzoon van den geschiedschrijver terecht zooveel waarde hechtte, behoorde in de eerste plaats een drietal portretten, die aldus worden beschreven: 1° „Groote vaeders ende groote moeders conterfeytsels van hooft tot voet a^o 1576, aetat. suae 42, groote moeders aetatis suae 32, a^o 1576²⁾). Hy was gemeten lanck sess voeten min 3½ duymen, de voet van 12 duymen. Sy was lanck vyf voeten 2½ duym, gemeten Engelse voeten van 12 duymen.” 2°. VAN METEREN’s „Conterfeytsel van hooft tot voet doen hy een student was, aetatis suae 26. Virtutis laus actio. A^o 1562”³⁾. 3°. Syn conterfeytsel halfweg doen hy 77 jaeren oudt was, in dien selfsten tyt doen hy syn Nederlandtsche historie schreef, heel fray geschildert”⁴⁾. Waar deze portretten gebleven zijn, heb ik niet kunnen ontdekken; vermoedelijk schuilen zij in Engeland in eene of andere bijzondere verzameling. De gegraveerde portretten zijn blijkbaar niet naar deze geschilderde vervaardigd⁵⁾.

De nalatenschap bevatte vervolgens VAN METEREN’s „Indenizatie ofte vry maeckende, als vry denison in Engeland, door EDOARDUS den sesten, Coninck van Engelandt, onder den grooten zegel in den sesten jaer syn regeering”⁶⁾; alsmede

1) Zie *Ecc. Lond. Bat. Arch.* Tom. III, P. II, p. 2628 f. 2653.

2) Ik geef den tekst van het „Memorieken”, dat hij voegde bij zijn schrijven van 29 Aug. 1683, toen hij de stukken terugvroeg. In de beschrijving der voorwerpen bij de overdracht noemt hij den naam van HESTER VAN DE CORPUT en zegt hij dat de portretten „heel curieus geschilder(r)t” waren. De namen der schilders van de portretten worden helaas niet genoemd.

3) Bij de overdracht heet het: „doen hy jonckman ende student was, in de 42 jaer syn ouderdom”. De jaren zijn in beide opgaven foutief, er moet aan een portret van VAN METEREN op 24jarigen leeftijd gedacht worden.

4) Volgens de beschrijving bij de overdracht, waarmede de andere overeenstemt, alleen staan hierbij de woorden „cort voor syn doot.”

5) Tot dusverre was alleen de gravure van ROBERT DE BAUDOES bekend, VAN METEREN voorstellende op 73jarigen leeftijd, voorkomende in de uitgave der „Commentarien” van 1609, verkleind weergegeven in de 4° uitgave der „Belgische ofte Nederl. oorlogen”, en eene gravure in de „Historie d. Nederl. oorlogen” van 1614, door een onbekenden graveur gevuld naar die van Boud, den schrijver afbeeldende op 76jar. leeftijd (zie J. F. VAN SOMEREN, *Beschrijv. Catalogus van gegrav. portretten v. Nederlanders*, Dl. I No. 23, 27, 28 en 29). Thans is nog eene andere gravure ontdekt, gelijk hieronder zal blijken.

6) „Groote vaeders indenisatie ofte vry borgher, ende Engelse Denison makende, voor hem ende syn nacomelingen”, zoals het in bovengenoemd „Memorieken” heet.

een handschrift, dat den volgenden titel droeg: „Comentarius dat is gedachtenis-boeck ofte Register van de geschiedenissen, handel ende wesen &c. van hem EMANUEL VAN METEREN ende de syne. Toegeschreven synen kinderen a^o 1570 in Londen. Beschickt v huy, wilt Godt aencleven/ Want ghy zult steruen en niet leven. Esaias XXXVIIj.” Het valt zeer te betreuren dat dit merkwaardig relaas, hetwelk ongetwijfeld belangrijke bijzonderheden bevatte, zoowel voor de kennis van zijn leven en bedrijf als voor de geschiedenis van zijn tijd, met nog een ander handschrift betreffende de handelstractaten tusschen Engeland en de Nederlanden¹⁾, naar het schijnt, verloren is gegaan.

Tot de stukken die tijdelijk aan den kerkeraad in bewaring gegeven en later teruggenomen werden behoorde eindelijk ook VAN METEREN's „Album Amicorum, met wapenen, loffdichten &c van hem van alle de geleerdste mannen ende verscheyde potentaten ende groote personagies van syn tyt”. Dit schijnt het eenige wat er van al de door hem nagelaten schatten bewaard is gebleven. Het Album berust thans op de Bodleian Library te Oxford, die in het bezit er van kwam, toen FRANCIS DOUCE voor zestig jaren al zijne boeken en handschriften aan deze bibliotheek vermaakte²⁾. DOUCE zelf had het Album door aankoop verkregen³⁾; vermoedelijk was het onder den hamer gekomen, toen de laatste afstammeling van VAN METEREN in Engeland kinderloos stierf.

Het Album is gebonden in een lederen band, die rijk versierd was met

¹⁾ S. RUYTINCK verzekert ons in zijn „Leven van EM. VAN METEREN”, dat deze over „het stuk van de Entrecours een groot boeck byeenvergadert heeft ten goede van de naomelinghen, die het effect van de Nederlantsche coopliden privilegien in Engeland sullen begeeren te weten”. Sir LEOLINE JENKINS vergiste zich, toen hij meende dat dit boek in druk verschenen was en 19 Febr 1684 aan KENNEDY opdroeg om een exemplaar voor hem in Holland te koopen (H. BRUGMANS, *Verslag van een onderzoek in Engeland naar archivalia*, 's Grav. 1895, blz. 42).

²⁾ Catalogue of the printed books and manuscripts bequeathed by FR. DOUCE to the Bodleian library Oxford 1840 f. In den Catalogue of MSS. f. 8, No. LXVIII wordt het Album aldus beschreven: „Codex chartaceus, in 4to ff. 119, saec. XVI exuntis et XVII incuntis (imperf.). EM. DEMETRII sive VAN METEREN... tabulae tumultuariae, quibus notantur nomina... aliaque in amicitiae testimonium scripta; quorum indicem ordine alphabetico dispositam in fine invenias. Ad. fol. 47 pontis imaginem Londinensis a^o 1578 coloribus expressit vir cl. R. GARTH” Vóór in het Album is nog een blaadje gehecht waarop DOUCE, behalve enkele biographische opgaven betreffende VAN METEREN, het volgende schreef: „He appears to have carried on the business of a merchant in that city, as may be collected not only from the present Album, but from some letter written by him to Sir ROBERT COTTON and now preserved among the COTTON manuscripts in British Museum. This Album, extremely interesting for the portraits” etc. Deze laatste regels liet Dr. BRUGMAN afdrukken in bovengenoemd *Verslag* (blz. 474), doch ten aanzien van den brief van VAN METEREN aan COTTON schijnt DOUCE zich vergist te hebben. Miss E. SALISBURY, die op aanwijzing van Dr. BRUGMANS de goedheid had er onderzoek naar te doen, schreef mij: „There is a remonstrance to the States, addressed by EM. v. METERE, a merchant of Antwerp, in 1595 (add. mss. 14,027 f. 238); and there is a autograph of EM. v. METEREN of Antwerp 1610 in an Album of OTTO HEINRICH (Eg. 1,239 f. 67), but the letter you desire I cannot find at all.” (Vgl. over DOUCE, *Dictionary of National Biography*).

³⁾ „I purchased this curious Album”, schreef hij voorin op het schutblad, „at Mr. HINDERSON's sale F. D.”, waaronder hij als ex libris zijn wapen plakte met zijn naam. Voorts teekende hij op datzelfde schutblad nog aan: „The album of ORTELIUS is in the Pembroke library. See Harthornes Bookrarities p. 192”.

gulden stempels, maar zeer heeft geleden. Ook de beide sloten zijn verdwenen. Het bevat, behalve enkele ongefolieerde in het begin, 116 gefolieerde bladen, waaronder 16 perkamenten, hoog 19.4 en breed 13 Nederl. duimen. Er ontbreken 8 bladen, die reeds werden gemist, toen DOUCE het kocht en waarschijnlijk, hetzij voor de tekening of voor de handtekening van den persoon, zijn uitgescheurd. Zij waren er nog in, toen het Register werd gemaakt, dat achteraan gevoegd is, en daardoor kennen wij de namen¹⁾. Dat Register moet zelfs vóór 1609 gereed geweest zijn, want WILL. WALKER (p. 111 v.), die zijn albumblad in November 1609 schreef, komt er niet op voor. Op een later misschien door DOUCE achterin geplakt blaadje worden de voornaamste bladen opgegeven. Dit Album is het tweede dat door VAN METEREN werd aangelegd; een ander exemplaar uit vroeger jaren, hetwelk zeker vele belangrijke handtekeningen bevatte, die hier ontbreken, ging, gelijk wij zien zullen, verloren.

Op het eerste blad, dat aan den titel voorafgaat, plaatste zijn Londensche vriend RICHARD MULCASTER de twee laatste regels van een Latijnsch gedicht, dat hij op p. 38 schreef.

De Albo EMANUELIS DEMETRIJ,

Istud amicorum quisquis corruperit Album
Me praetore niger vindice nullus erit.
Tuus MULCASTER.

Dan volgt het titelblad

ALBUM
AMICORUM EMANUELIS DE METEREN
MERCATORIS ANTVERPIANI
ANNO
C.I.C.LXXV

welke woorden tusschen sierlijk met de pen geteekend randwerk geplaatst zijn. Daaronder leest men: „Cum Hispani hoc anno Antverpiae inter caetera Album amicorum illi eripuissent, in quo doctissimorum hominum amicorum suorum elogia inerant, in locum prioris amissi hoc alterum sibi faciendum curavit, 1575”²⁾. Tegen de keerzijde van den titel is een tot dusverre onbekend portret geplakt,

1) ALB. AURELIUS (p. 114) ondertekende zijn blad alleen met A. A.; zonder het Register zouden wij ook dien naam niet weten.

2) De omstandigheden, waaronder dit Album verloren ging, worden door S. RUYTINCK uitvoerig in het „Leven van v. M.” medegedeeld. Vgl. hierachter het albumblad van ROBERT DU PREZ.

gegraveerd door HENR. HONDIUS¹⁾, met het randschrift: „Optimo et ornat. viro D. EMA. VAN METER. Antv. historico insigni omnium artium et antiq. admiratori posuit HEN. HONDI.” Onderaan „Aetat. 63 1599”; bovenaan in een wolk zijn voornaam in Hebreeuwsche karakters en onder op een banderol: „quis contra nos, Rom. 8”. Aan weerszijden bovenaan ziet men wapenschilden, links niet ingevuld, rechts een witte ruit beladen met een griffioen op een blauw veld. Op de volgende bladzijde, tegenover het portret, schreef VAN METEREN met eigen hand dit sonnet

EMANUEL DEMETRIUS TOT ZIJN VRIENDEN.

Ghy liefhebbers der Deught, const, end' Godsalich leuen,
 Ick nood' end' bidde v hier te maken met v hant
 Eenighe schoon deuijs, die van U goet verstant
 Ende constich Ingien, rechte getuych mach gheuen,

 Op dat het zelfde zij voor eeuwigh hier beneuen
 Als een vast seghel merck van desen schoonen bandt
 Onser groote eenicheit ende liefde abundant
 In dit bouck, alsoo oock in ons herten gheschreuen.

 Ende dat ons gheslacht zij vierich veroorsaect
 Duer dees teeken hier zoo schoon en wel ghemaect
 Te dencken op haer leere en lofueliche daden.

 Die vierich volghen naer en binden haer in een
 Met ons door desen bant die nemermeer zal scheen,
 Want, GOD ZIJNDE MET ONS NIET EN MACH ONS SCHADEN.

Op de keerzijde van het derde ongefolieerde blad staat een twintigregelig Latijnsch gedicht „Ad symbolum EMANUELIS DEMETRIJ Atuatici. Nobiscum Deus quis contra nos”. Get. D(AN.) R(OGERSIUS).

Ik laat thans de gefolieerde bladen volgen bevattende 142 namen, waaronder enkele ontbreken, die als vrienden of goede bekenden van VAN METEREN in zijn brieven voorkomen²⁾. Onder de namen, die ik er boven heb geplaatst, voegde ik iets tot nadere toelichting van de genoemde personen voor zoover ze mij bekend waren, met verwijzing naar een of ander werk³⁾. Ofschoon ik niet

1) Borstbeeld naar links, bloothoofds, in pelsrok en pijpkraag.

2) O.a. FRANS SWEERS, koopman en letterkundige te Antwerpen; THORIUS, een Vlaamsch letterkundige; JOANNES WOUWEREN, letterkundige en later raad van den graaf van Oost-Friesland; JACOBUS GRATEMA, rector te Middelburg; WILLIAM CHARCUS, penningkundige, en THOMAS PENNY, botanist en entomoloog.

3) Verklaring der daarbij gebruikte afkortingen:

NB = *Dictionary of National Biography*, edit. by S. LEE. — BB = *Biographie nationale de Belgique*. — BW = *Biographisch Woordenboek der Nederlanden*. — JL = JÖCHER, *Allgem. Lehrten Lexicon*. — EA = *Ecclesiae Londino-Batavae Archivum*, edit. by J. H. HESSELS. — M = *The registers of the Dutch Reformed Church* edit. by W. J. CH. MOENS. — GH = *Geschiedenis ende handelingen die aangaen de Nederd. natie ende gemeynten* (Werken der Marnix-Vereeniging. Ser. III, Dl. I).

alle Latijnsche gedichten, spreuken en andere bijschriften afschreef, liet ik toch niets achterwege, wat van eenig belang kan worden geacht,

EMANUEL VAN METEREN (fo 1).

Teekening in kleuren, voorstellende een berg met een herdershut aan den voet en een herder met vee op eene grasrijke helling. Daarboven op een rood lint met gulden letters: „quis contra nos”. Daarboven weder een gouden zon in de wolken, met den naam „Emanuel” in roode Hebreeuwsche karakters. Onder de teekening het volgend Sonnet van VAN METEREN¹⁾:

SONNET OP MYN DEUYSE.

De blydste bootschap groot den mensch met sond beladen
Voorwaer wel te reght was den naem Emanuel,
So dees deuyse wyst, en oock de schrift seer wel
Als dat God met ons is en ons verlost van quaden.

So God dan is met ons, wat can ons doch gheschaden?
Ist benautheydt ofte sweenert? D'eewyghe doot oft helle?
Als God niet heeft ghespaert syn soon vant aertsch ghequel
Maer gheheuen ter doot, en dat nogh wt ghenaden.

Wie can verdoemen ons? Hy die gestoruen is
Voor ons wt liefde groot, is verresen ghewis
En nu als reghter sidt, oock mede ons advocaat.

Niemandt en can ons dan van onserfdeel ghescheyden,
Daerom laet ons ooc nu vrolyck in hoop verbeyden,
Met liefde int tgeloof sterck, wtdruckende met daet.

EMANUEL DEMETRIUS Antuerpianus
Belga sibi et posteris.

CIICICI
Mai XX.

DANIEL ROGERSIUS (fo 2v. en 3).

(Of ROGERIUS, meermalen door ELISABETH paar de Nederlanden gezonden. Geb. te
Wittenberg ca. 1538, gest. 1591. NB).

Teekening in blauw, voorstellende eene vrouwenfiguur, de christelijke berusting, met den linkerarm rustende op eene zuil en een lauwerkrans om de slapen; ter zijde de woorden „danda”, „ratio”. Onderschrift „Genio EMANUELIS DEMETRIJ, amicitiae Sanctioris Cupidinis, viri raris animi dotibus, tum sanguinis proximioris vinculo, sibi coniunctissimi, hanc Christianae quietis effigiem, ad mortale immor-

1) Hetzelfde sonnet staat nog eens, met kleine verbeteringen, op fo. 2, waarnaar ik het afschreef.

talis amoris monumentum. DANIEL ROGERSIUS. L. M. P. Augustae Trenobantum. VIII Idus Junij CI CI LXXVIII".

Tegenover dit blad een 18regelig Latijnsch gedicht „In Christianae quietis effigiem".

A B R A H A M O R T E L I U S (f° 3v. 4).

(Aardrijkskundige. Geb. te Antwerpen 1527. gest. 1598. BW).

Teekening in kleuren, voorstellende een achttal ordeloos samengevoegde boekjes, waardoor zich een slang kronkelt met opgeheven kop, dragende een wereldbol. Omschrift: ΜΩΡΙΑ ΠΑΡΑ ΤΩ ΘΕΩ.

Daaronder: Symbolum hoc meum addidi, cum ex direpta a barbaris Iberis Antuerpia profugeram, Londini Anno a Christo nato M CCCCC LXXVII. Idib. April.

Daaronder eene opgeplakte gravure van het westelijk halfond, met opschrift „Contemno et orno, mente, manv. A Δ Ω ," met „ABRAH. ORTELIUS" er onder.

Op de tegenovergestelde bladzijde een opgeplakt portret van ORTELIUS (afdruk van een gesneden stempel, niet genoemd door MULLER of VAN SOMEREN. Borstbeeld naar rechts, blootshoofds, met klein pijpkraagje. Geheel rond. In spiegelschrift, aan weerszijden van het hoofd:

ABRAHAM

TH. GALLUS

ORTELII

AD VIV. SIC

EFFIGIEM.

EXPRIMER.

Daaronder: Vitae A Δ Ω scopus. Dno EMANVELIO DEMETRIO cognato suo, non tam ob sanguinis affinitatem caro, quam ob varias animi dotes colendo, et corporis effigiem et animi sui imaginem, A. ORTELIUS L. F. C. N. Antverpianus Belga, in perpetuam obseruantis tesseram, sua manu L. M. P. Antverpiae Advaticorvm. CI. CI. LXXVI. id. Mart.

J O A N N E S V I V I A N U S (f° 5).

(Koopman, letter- en oudheidkundige te Antwerpen. Geb. te Valenciennes. Gest. 1598. JL).

Vijftienregelig Latijnsch gedicht, waarboven: „En vn j'ai vie", en waaronder: Ex Ecclesiaste regis sapientiss. Salomonis canebat JOANNES VIVIANVS Valentinianvs et EMANVELI DEMETRIO svo ob amicitiam inscribebat Antverpiae, die XXI Novembr. Ann. MDLXXVII.

GEORGIUS HOEFNAGEL (fo 5v. 6).

(Miniatuurschilder en letterkundige. Geb. te Antwerpen 1543. Gest. 1600. BB).

T' vleesch moet hier sterven, Eert can beeruen, Door Christum T'leuen,
 Ghelyck t'ghesayt, Tot eer ment mayt, Oft vrucht siet gheuen.

EMANVELI DEMETRIO svo GEORGIVS HOEFNAGLE (initiae cvm ipso amicitiae in aeternvm dvratvrae monymentvm) aeternitatis symbolvm propria depict: manv (natvra magistra) rogatus. P. Antverpiae nat. solo. A° M.D.LXXV. VI. Dece. Temporibus erumnosis.

Hiertegenover op een blad perkament eene zeer fraaie teekening in sepia, voorstellende korenaren opschietende rondom een doodshoofd, waaronder in het Latijn de woorden van I Cor. XV. vs. 42, 43.

Hierachter ingeplakt een portret van HOEFNAGEL „aetatis 55. 1598" door H. HONDIUS (v. SOMEREN a. w. No. 2463).

LUCAS D'HEERE (fo 7).

(Schilder. Geb. te Gent 1534. Gest. 1584. BB).

Teekening in blauw voorstellende eene Sirene, zingende bij eene lier, vóór een rots, waartegen een schip vergaat. Daaronder:

SCHADE LEER V.

SONNET.

De sonde heeft wel in het aensien wat schyn
 Van welde en vreugt, daer zy swaerelts dienaeren
 Listigh by loct, als met ghesang en snaaren:
 Maer onder tsoet leyt schadelick venyn.
 Wat grooter grief comt wt tmisbruyck van wyn?
 Is vreckheit niet den buel van die goet garen?
 Gheeft hoerdom niet menigh schendigh beswaren?
 Wat sondaer doch kander weildigh ghesyn?
 Oock dat meer is naer dees bedroefde vreugt
 Volghet haeren loon, d'eeuwiche doot, dies meughdt
 Ghy daerby sien of zy gheeft wat profyts.
 Schuwt dan de sonde end' volghdt vast na de queghdt,
 Die ziele, gheest end' lichaem maect verheughdt.
 SCHADE LEER V wys te werden in tyts.

Dno EMANVELI DEMETRIO in mutuae amicitiae tesseram statuit hoc symbolum Nonis Junij 1576 Londini.

LUCAS D'HEERE pictor Gand.

Het woord „sonnet" en de eerste letters der regels met roode, de woorden „schade leer u" op reg. 14 met vergulde kapitale letters.

ARNOLDUS MYLIUS (fo 8).

(Boekdrukker te Antwerpen, geb. in het graafschap Meurs 1540, gest. 1604. BW).

Virtus experiundo discenda, nota, agendo colenda, vt ea praediti secure tandem inter tot miseras quiescamus, ac percipiamus quid sit: In labore qvies.

Dno EMANUELI DEMETRIO, ob insignem virtutem amico candido, ARNOLDUS MYLIUS perpetuo amicitiae monumento sua manu scribebat die XV Martij CIC.LXXVI.

JOANNES RADERMACHER (fo 9v. 10).

(Of ROTARIUS, koopman. EA, Tom. II, p. 996 f.)

Teekening in zwart, voorstellende een globe met dierenriem, op een rad geplaatst, waaromheen de spreek: Bonis in bonvm. Daaronder:

Molle lутum tanquam figulus Deus omnia vertit:

Accidit euentu fortuitoque nihil.

Jerem. XVIII, vs. 4 en Rom. VIII, vs 28 in het Latijn.

Ornatiss.^o viro EMANUELI DEMETRIO, optatiss. compatri ex Jacobo eius f. Baptismate suscepto, in testimonium veteris amicitiae; similitudine liberalium studiorum auspicatae, suavitate consuetudinis auctae, Fidei Christianae concordia confirmatae, in immortali porro charitate per Dei gratiam aeternum continuandae, symbolum hoc meum, m.p.p. Londini 14 die Junij, Anno nouissimi temporis supra sesquimillesimum 76. JOANNES RADERMACHER mercator Aquisgranensis.

Op de tegenovergestelde bladzijde eene Latijnsche vertaling van Psalm CII in zeven vierregelige strophen.

HUBERTUS GOLTZIUS (fo 9).

(Schilder, graveur, dichter en boekdrukker. Geb. te Venlo 1526, gest. 1583. BW).

Teekening in zwart voorstellende een hoorn overvloeiende van goudstukken. Met omschrift: „Hubertas avrea saecvli” en onderschrift: Dno EMANUELI DEMETRIO humanitate eruditione virtuteque insigni, hoc suum hubertatis symbolum, in amicitiae nunquam moriturae mnemosynon, HUBERTUS GOLTZIUS lubens et merito sua manu exarabat. XVII kal. Aprilis M.D.LXXVI.

Hierbij is ingeplakt een blad uit een boek, aan de eene zijde (p. 201) bedrukt met Latijnschen tekst, aan de keerzijde met een portret en epigrammen daarop. Dit portret, naar ANTONIO MORO, wordt niet genoemd door MULLER of VAN SOMEREN. Borstbeeld naar links, blootshoofds, met klein pijpkraagje. Rand-schrift: „HUBERTUS GOLTZIUS Herbipolita Venlonianus civis Romanus historicus et totius antiquitatis restaurator insignis ab ANTONIO MORO PHILIPPI II Hispaniar. Regis pictore ad vivum delineatus.” — Het portret is geheel gelijk aan

dat wat in verschillende van zijne boeken voorkomt, bijv. vóór in zijn *Sicilia et Magna Graecia*, Brugis Flandr. 1576 fo (grooter van afmeting).

JOANNES RADERMACHER Jo fil. (fo 10v.).

(Ouderling van de Nederlandsche gemeente te Londen. EA, Tom. III, Index).

Hermas: ὁ εἰσεβῶν ἀκρῶς φιλοτοφεῖ. Sua cuique a Deo vocatio pro alimento est. Condimentum vero illius Pietas: beata Eruditio, beata Mercatura, beatum vnumquodque vitae genus, si pietate condiatur.

Clarissimo humanissimoque viro D. EMANUELI DEMETRIO πολυτερι accuratissimo, in debitae obseruantiae et amicitiae paternae, tanquam haereditario jure continuandae, τεκμήριον L. M. apposui Middelburgi Prid. Cal. Augusti Anno supra sesquimillesimum centesimo secundo JOAN. RADERMACHER Jo. fil. Londinensis.

F R A N C I S C U S P O U R B U S.

(Portretshilder. Geb. te Brugge 1540, gest. 1580. BW).

Volgens het register. Maar blad 11 ontbreekt.

S A M U E L R A D E R M A C H E R (fo 12).

Teekening in zwart voorstellende een globe met dierenriem op een zuil, waarop: stat nylla mobilis mole.

Hierboven Ps. XXXI vs. 2 benevens: Vt columna, quae recta stat, imposito pondere magis firmatur: sic altas rectasque mentes oportet non cedere oneri sed obniti.

Ter zijde eene spreek van Demetrius in het Grieksch en Latijn, alsmede een elfregelig Latijnsch gedicht.

Onderaan 1 Tim. VI vs. 6.

Hoc obseruandissimo ornatissimoque viro dno EMANUELI DEMETRIO in honoris et obseruantiae syngrapham rogatus apponebam SAMUEL RADERMACHER Antwerpianus Joann. filius tertio nonas Aug.ⁱ a^o salutis humanae MDCII.

B A L T H A S A R H O E F N A G E L.

(Broeder van GEORGE HOEFNAGEL.)

Volgens het register, maar bl. 13 ontbreekt.

Op de keerzijde van bl. 12 staat in het Spaansch: Keizer Marcus Aurelius, zijn zoon Commodus onttrekkende aan de zorg van zijne moeder en

hem opdragende aan de veertien wijzen, zijne opvoeders, om hem te leeren, zeide tot hem, enz. Dit bijschrift is zeker van HOEFNAGEL's hand, wiens Albumblad waarschijnlijk eene tekening bevatte.

A B R A H A M B L O E M A E R T (fo 14v.)¹⁾

(Schilder. Geb. te Gorcum 1567, Gest. 1657. BW).

Ghelyck de schoone Sonne haer crachtige hitte gheeft,
De Goutblomme haer ghelyck, en die doet opgroeyen,
Alzoo Gods kinders oock in alle duechden bloeyen
Deur de Hemelsche Sonne onder welcke het al sweeft.

Maer ghelyck dese Blomme als danckbaer ende beleeft
Haer opent voor de Sonne oock deur des Daus soet besproeyen,
Die eert en daer voor buight sal elck sonder vernoeyen,
Teghens Godt dancbaer zyn van het goet dat hy heeft.

Ootmoedich buyghende hem onder zyn groote cracht,
Opende hem het ghemoet, die heeft den wille en macht,
Te vermeeren in ons syn giften wt ghenaden.

Daerom syn hier te recht de menschen ondanckbaer,
Ghewesen op de Blomme ende is gheseecht by haer,
Dus, Als de Blomaert en bekent recht Gods weldaden.

P H I L I P S V A N A S S E L I E R S (fo 16).

(Waarschijnlijk een zoon van JOHANNES VAN ASSELIERS uit Antwerpen, die in 1585 stierf).

D. E M A N U E L I V A N M E T E R E N Antverpiano ob insignem virtutem amico
suo candido et optimo P H I L I P S V A N A S S E L I E R S perpetuo amicitiae monumento
sua propria manu scribebat Middelburgij die 2 Julij Anno Do. CIC CI LXXVI.

M A R C U S G E R A R T S.

(Schilder, graveur en bouwkundige. Geb. te Brugge. Gest. 1600. BB).

Volgens het register. Maar blad 17 ontbreekt.

J O O S V A N W O U T E R G H E M (fo 18).

Fransch inschrift, onderteekend: J. V A N W O U T E R G H E M. Escrit en Delft
le 25 iour de Septembre 1595.

1) Blad 15, dat naar ik vermoed, eene tekening bevatte die in het sonnet wordt verklaard, benevens het onderschrift, ontbreekt. In het register staat LOD. BLOMMART, de zwager van GEORGE en van BALTHASAR HOEFNAGEL.

PIETER HEYNS (fo 18v. 19).

(Aardrijkskundige en dichter. Geb. te Antwerpen 1537, gest. 1597. BW).

Gedrukt ingeplakt prentje, voorstellende een menschenfiguur als boom, waarvan het hoofd en de opgeheven armen in bladeren uitgroeien (Daphne). Met geschreven omschrift: Wel haer die God vertrouwen.

Onderschrift:

Eenmael met vrede, een herpe syt, of haers ghelycke
Laet v Godt op en afstellen tot syn musycke.

Boven de drie eerste woorden en onder de drie volgende zijn cijfers geschreven, waardoor men de namen verkrijgt van EMANVEL DE METEREN en PEETER HEYNS.

Op de tegenovergestelde bladzijde het volgend sonnet:

Vriendt te heetene elcken seer wel aenstaet,
Maer vereent syn in vriendelycke cueren,
Siet men in naem-vrienden onlanghe dueren;
Als tbeminde ophoudt vriendschap oock vergaet.

Hier teghen was Apollo metter daet,
Al werdt syn Daphne anders van figueren,
Hy bleef thaerwaerts dat hy was tallen ueren;
Tfatsoen en doet rechte vriendschap gheen quaet.

Synder oock meer? Jaet, daer men op mach bouwen,
Demetre ick voor een van sulcke moet houwen,
Ende al die beminnen E m a n u e l.

Sal dan onse liefde themwaerts vercouwen?
Neense, om lief noch leet: want die Godt betrouwben
Doen in weelde en teghenspoet euenwel.

21/3. 1576.

HIERONYMUS SCHOLIERUS (fo 20).

(Misschien een bloedverwant van CHRISTOFFEL S. politiemeester te Antwerpen onder het burgemeesterschap van J. VAN STRALEN (MERTENS en TORFS, *Antwerpen*, Dl. V, bl. 68).

Teekening in zwart, voorstellende een halfronde met meridianen en parallelen. Omschrift: „Orbis remeans”.

Hierboven: D. Emanueli De Metrio amico suo lubens scribebat HIERONIJMUS SCHOLIERUS Andouerp. CIO.CIO.XCVII. Onderaan eene plaats uit Seneca Ep. 36.

AEGIDIUS ANSELMI (fo 21).

Italiaansch inschrift, onderteekend: *Dno IMMANVELI DEMETRIO amico svo in sempiternam svi memoriam L. M. P. AEGIDIUS ANSELMI, Hagae Comitis 4o Kal. Maji Anno 1598.*

PHILIPPUS DE LENS (fo 22).

(Bloedverwant van PHILIPS DE LENS, die in 1550 te Brussel voorkomt. (MOES, De Amsterdamsche boekdrukkers enz. p. 161).

Sola virtus nobilitat (Catullus). Virtute eruditione et humanitate insigni *Dno EMANVELI DEMETRIO amico et conuictori suo in perpetuam rei memoriam PHILIPPUS DE LENS Brussellensis posuit 14 July 1576.*

PHILIPS VAN MARNIX (fo 23).

(Geb. te Brussel 1538. Gest. 1598).

Wapen in kleuren met omschrift: *Svcinctos vero, geminum inter sidus, amoris et fidei, lvmbos lactea zona manet. PH. MARNIX.*

Onder een Hebreeuwschen en Griekschen (Hebr. XIII. 13,14.) tekst:

EMANVELI DEMETRIO viro optimo et amico integerrimo, quo tempore Belgium grauibus bellorum ac tempestatum procellis etiamnum iactatum et cum tyrannide ac superstitione Barbarorum Semi-Maurorum pro sincera Religione et legitima libertate Duce Illustrissimo ac Fortissimo viro Dno Guilielmo Nassauio Auraicae Principe strenue dimicans, aeternam illam Euangelij voce promissam requiem indubitata fide a Jehovah expectabat. PHILIPPUS MARNIXIUS Sancto Aldegondius Bruxellanus hoc suae erga illum benevolentiae ac fidei symbolum manu propria pinxit posuitque Anno Dnicae incarnat. CIC. D. LXXVI d. XX. m. Julij, svae autem peregrinationis in hac vita XXXVII: Middelburgij.

CH. DE LIEVEN (fo 24).

(Of LEVIN „Dominus de Famars“. Krijgsbevelhebber. Gest. 1592. BW).

Fortune nuict 1578. Londinij.

GASPARDUS DE LENS.

(Zie hiervóór op PHIL. DE LENS).

Virgilii Aen. I, 198 sq.

Integerrimo viro, virtute, eruditione et humanitate insigni, Domino EMANVELI DEMETRIO in perpetuam sui memoriam, vt popularis GASPARUS DE LENS, Brussellanus, rogatus posuit XX^a die July CIC. D. LXXVI. Middelburgi.

ANDREAS VAN CRANEN (fo 25).

Handteekening onder de gravure van een Canon¹⁾, in het midden waarvan „Sphera Musae nostri Thesauri absconditi”, en waaronder: „ANDREAS VAN CRANEN Meche.”

Hiertegenover is ingeplakt de voorrede van een mij onbekend gebleven boek: „Benevelo Lectori”, gedagteekend Antwerp. Cal. Januarij CIICLXXVI.

1) Deze Canon zal eerlang verklaard worden in het *Tijdschrift der Vereeniging voor Noord-Nederlands Muziekgeschiedenis*, Dl. VI.

JOANNES VAN DER BEKE (fo 26).

(Ouderling van de Nederlandsche gemeente te Londen. EA, T. II, Index).

Teekening in kleuren. Uit de wolken daalt een koord neer, eindigende in een verwarde knoop, en komt een arm te voorschijn met een zwaard om de knoop door te hakken. Onderschrift op een lint: „Nodos virtute resolvo”.

Dum sperant Belgae tolerando vincere posse,
 Et lenire animos, perfide Ibere, tuos.
 Millia sunt passi: cruciatus, verbera, caedes,
 Raptusque, imperii tristia signa tui:
 Singula sed postquam frustra tentantur ab illis,
 Et nullo humano flecteris obsequio:
 Quod superest miseris, facit indignatio fortes,
 Atque aliquis procerum talia voce refert.
 Quo tua, quae totum libertas nota per orbem?
 Non pudet hispano subdere colla jugo?
 Quin age Belga ferox, Nodos virtute resolute,
 Quaeque vrunt humeros, vincula rumpe tuos.
 Sic dixit, laudant alii, piaque arma capescunt,
 Ut reddant patriae pristina jura suae.
 Semiuiros dominos proscribunt, carcere regis
 Clauditur assessor, praemia digna ferens.
 Nunc animis opus est, oneri ne cedite fessi,
 Pergite sed fortes quo bene copta vocant.
 Sic vtinam, cives, vestra haec quam fortia facta.
 Tam laeto euentu comprobet Altitonans.

ALTITONANS.

Dno EMANUELI DEMETRIO patriae amantiss. congratulationem hanc renascentis in Belgio libertatis in perpetuae amicitiae symbolum scripsit JOANNES VAN DER BEKE, VII Calend. Octob. CICICLXXVI.

JOANNES BAPTISTA AURELIUS (fo 27).

(Predikant bij de Italiaansche gemeente te Londen. EA, T. III, Index).

Teekening in kleuren. Uit een wolk komen twee handen te voorschijn, de eene wijst op een lauwerkrans, de ander houdt een bundel korenaren omklemd. Daaronder op een lint 'Αεὶ βελτίονα ἔλπιζω.

Het geheele blad is verder, ook op de keerzijde, beschreven met spreuken uit Plato, Virgilius, het O. Test. enz. Daaronder: Haec tanquam amicitiae necessitudinisque σύμβολα exaravit in gratiam EHIMANUELIS DEMETRIJ Ornatissimi viri, die 10 Octobris 1576 Londinj, JOANNES BAPTISTA AURELIUS Calaber. Ecclesiae Italicae pastor.

PAULINA RICCHIA (fo 28).

(Vermoedelijk eene zuster van den volgende).

Volgens het register, maar bl. 28 ontbreekt.

CHRISTIANUS RIJCHIUS (fo 29).

Teekening in kleuren, voorstellende een hoorn met bloemen. Onderschrift op een lint: „Dives qui nil cupit”.

Verder Grieksche paraphrase ad Timoth. cap. 6. 9, waaronder: CHRISTIANUS RIJCHIUS ἐγράψη τοῦτο EMMANUELI DEMETRIO εἰς τὸ τῆς φιλίας μνημόσυνον, quinto Kalend. Maij 1577 Londini.

THEODORUS A SCAGHEN (fo 30).

Scripsi decimo Junij 1603. Londini.

ROBERT DU PREZ (fo 30v, 31).

Teekening in zwart, voorstellende eene zon, waarin de naam Jahveh in Hebreeuwsche letters, die door de wolken breekt en de halve maan verlicht. Daaronder een lint met de woorden: „Sa clarté m'éclare.”

Onderschrift: Simbolum Dni ROBERTI DU PREZ Atrebatis quod olim propria manu in altero meo Albo depinxerat, piae memoriae ergo ego Emanuel hic reposui.

Hiertegenover op een blad perkament: Diis manibus sacrum Dno ROBERTO DU PREZ Atrebatis doctissimo, nobilissimo et religiosissimo homini, qui pro patria pugnans, ad Montem Hannoniae a° CI CI LXXII contra Hispanos cum ab eisdem captus crudeliter in ipso aetatis flore strangularetur, constantissime mortem pertulit, neque interim se prodidit, Amico suo semper colendo in perpetuum duraturaem memoriae monumentum EMANUEL DE METEREN, amicissimi herois mortem dolens. CI CI LXXVII.

EMERICUS DE LIERE (fo. 32).

(EMMERY DE LIERE, die vroeger in betrekking stond tot WILLEM I en diens broeder JAN VAN NASSAU.
Archives de la Maison d'Orange-Nassau, T. VI, p. 635 sv. 656).

Vierregelig Latijnsch gedicht Dno EMANUELI DEMETRIO ob insignem virtutem EMERICUS A LYRA amicitiae ergo scripsit. Antverpiae vigesimo primo Nouembris a° CI CI LXXVII.

Spes alma salutis.

ADRIANUS MANMAKER (f° 33).

(De bekende Zeeuwsche staatsman van later jaren).

Virtute non malitia.

Virg. Aen. Lib. X, 467 sq.

Probo domino EMANUELI DE METEREN scribebam ADRIANUS MANMAKER
Hagae 7 Juny a.o. CIC CIIC.

CLEMENS PERRET (f° 33v. 34).

(Misschien een broeder van de graveurs PETER en STEPHANUS PERRET).

Amoris atque benevolentiae causa scripsit CLEMENS PERRET dedicavitque
amico suo sincero Dno EMANUELI DEMETRIO omnium virtutum atque bonarum
artium studiosissimo. Londini Anno 1577.Tegenover den titel eene tekening in kleuren, voorstellende een kandelaar
met eene brandende kaars, waarbij de spreuk: „aliis inserviendo consumor.”

Hieronder dit gedicht :

Aux Rois et Princes de lumiere ie sers,
 Aux poures gens ensemble les peruers,
 Et pour seruice d'aultruy me consomme.
 O miserable homme qui du tout s'abandonne,
 Dieu par diuine grace en humaine se forma,
 Et d'amour les Chrestiens par sa mort deliura.
 O Creatur' ingrate, o poure personne,
 Auquel vertu reluit, et par peche consomme.

PHILIPPUS GALLE (f° 35).

(Graveur en kunsthandelaar te Antwerpen. Geb. te Haarlem. Gest. 1612. BW. Vgl. EA, T. I, Index).

Teekening in zwart, voorstellende een Christuskop.

Zevenregelig Nederlandsch rijm :

Den naem Emanuel en sal u niet beter maecken
 Maer wel twolghen van sijn wercken en heylsaem leven.
 Daer door moght ghij sijn vereenige smaecken,
 Want dat heeft hij aen sijn Vader (hooch verheven)
 Begeert: Dat daer hij is sulck mede souden sijn.
 Weest dan De meter van dees werck en wegen fijn,
 Soo werdij int boeck Emanuel eeuwiche gescreven.

PHILIPPUS GALLE, wt liefden voor synen Vriendt EMANUEL
DEMETER 1577. Den 10 Novembris. In Antwerpen.

RUTGER VAN DER HAEPT (fo 36).

Fides est aia animae.

Zes latijnsche dichtregelen, waaronder een driehoekig prisma met de woorden: „Nescit virtus labi.”

Ornatiss^o viro ac perillustri Cronographo D. EMANUELI DEMETRIO, in perpetuum fidei simbolum amicitiae ergo D.D^t RUTGERIUS VAN DER HAEPT Andouerpianus Belga. Idus Januarias Salutis Anno CICCXIX Haghae Com.

PETRONIA LANCENBERGIA (fo 37).

(Waarschijnlijk eene bloedverwante van PHILIPPUS LANCENBERGIUS of LANSBERG, predikant te Antwerpen tijdens de reductie der stad, en later in Zeeland).

Eἰς Πάλλαδα δεκάστιχον

beginnende :

Virgineo vultu quam cernis (lector amice).

Depictam, nunquid Palladis effigies?

Dit ziet op eene tekening, die op de bladzijde tegenover dlt albumblad zou zijn aangebracht, maar niet voltooid werd. Men ziet alleen den omtrek van eene Pallas-buste, met de linkerarm en een schild.

D. EMANUELI DEMETRIO cum religionis tum vero literarum amantissimo, scribebat PETRONIA LANCENBERGIA Gandauensis in memoriae perpetuum *σύμβολον*. Londini octauo Idus Septembris 1577.

RICHARD MULCASTER (fo 38).

(Eerste leeraar aan de school van St. Paul te Londen. Geb. ca. 1530. Gest. 1611. NB).

EMANUELI DEMETRIO hoi vere amico. Twintigregelig Latijnsch gedicht op VAN METEREN en dit Album, waarvan de beide laatste regels hiervoor (blz. 162) zijn medegedeeld.

RICHARDUS MULCASTER CICICLXXVII Londini.

JOHANNES ROGERS (fo 39).

(Vader van DANIEL. Staatsman. Geb. ca. 1540 te Wittenberg. Gest. ca. 1603. NB).

Tekening in zwart, voorstellende eene vrouwenfiguur, met opgeheven hoofd ziende en de handen uitstrekende naar eene ster. Er boven: Quocvncque vocamvr. Ter zijde: Devs, Animvs, Jvs. Er onder: Vincit animos, iramque tuam, qui caetera vincit.

EMANUELI DEMETRIO Cognato charisso JO. ROGERS jureconsultus in amicitiae constantis mnemosynon. P.

C A R E L P H I L I P S D E C R O Y (fo 40).

(Markies de Havré, eerst in Spaanschen, daarna in Staatschen, eindelijk weder in Spaanschen dienst.
Geb. te Brussel 1549, gest. 1613. BW).

1578. Melior est bellicosa libertas quam pacifica seruitus. Londini
22 Mensis Aprilis.

EMANUELI DEMETRIO viro optimo, moribus ac probitate spectatissimo, suae
patriae libertatis amantissimo, tempore suae legationis apud serenissimam Angliae
Reginam, memoriae ergo, CAROLUS PHILIPPUS DE CROY, marchio De Haurech, Pos.

W I L L E M L O D E W I J K V A N N A S S A U (fo 41^v 42).

(Geb. te Dillenburg 1560. Gest. 1620).

Pulchrum est eminere inter illustres uiros, etc. (Seneca).

EMANUELI DEMETRIO, viro optimo meique obseruantissimo, quo tempore
in comitatu Illustrissimi Marchionis ab Haurech, ordinum inferioris Germaniae apud
S. Reginam Angliae legati degebat Londini.

Guilielmus Ludovicus comes in Nassau haec suae erga illum benevolentiae
et memoriae monumento scribebat. Anno Dominicae incarnat. M.D.LXXVIII
13 die Aprilis.

Tegenover den titel het wapen gedekt met helmen en lambrequins, in kleuren.

L O D E W I J K G U N T H E R V A N N A S S A U (fo 42^v).

(Zoon van JAN VAN NASSAU. Geb. te Dillenburg 1575. Gest. 1604).

1596. Nec sorte nec morte. Louys Gynter Comte de Nassau.

VAN METEREN schreef hieronder: Ghescreuen in Londen, also hy vande
voyagie van Gades ofte Cales quamp, ghewonnen by de Engelsche onder den
grave van Essex 1596.

H E S S E L U S A Y S M A (fo 43).

(Staatsman. Gest. ca. 1590 te Leeuwarden. BW).

HESSELUS AYSMA Frysius, supremi consilij praeses apud suos, doctissimo
atque integrissimo viro D. EMANUELI DEMETRIO mercatori Londinensi in per-
petuae amicitiae symbolum. 30 die 8bris 1585 Lugduni (sic) in Anglia.

Hieronder twee Latijnsche spreuken en de Grieksche tekst van Rom. VIII, 11.

HENRICK SMETS VAN LEDA.

(Letter- en geneeskundige. Geb. te Aalst 1535, gest. te Heidelberg 1614. BW).

Diens gegraveerd wapen, helmteeken: een halve maan tusschen een vlucht, met bovenstaand op- en onderschrift, werd door VAN METEREN geplakt tegen de keerzijde van het blad van H. AYSMA, terwijl hij er achter schreef: „my ghesonden a. 1606”.

PETRUS BEUTRIGH (fo 44).

(Letterkundige en raad van FREDERIK III van de Palz. Geb. te Wurtemberg 1538, gest. 1587. JL).

Vier latijnsche spreuken.

Quorsum evadat!

PETRUS BEUTTERICH optimo viro D. EMANUELI DEMETRIO Antuerpiano
scripsit amicitiae causa Londini VIII Martij MDLXXVIII.

DANIEL BUWINCKHAUSEN (fo 44v.)

Thue recht, Scheue Niemand (ook in het Fransch).

DANIEL BUWINCKHAUSEN DI WALLMEROD, III^{mo} principi Duci Wirttembergensi a consiliis et Cels. eiusdem ad Ser.^{mum} M. Britanniae Regem pro tempore legatus, reliquit Londini XIII Cal. Junij CICCV.

FRIEDRICH DÖGGER (fo 44v.).

Justitia regina virtutum.

Clariss.^{mo} multarumque rerum cognitione conspicuo viro Dn. EMANUELI
A METTEREN, Amico dilectissimo... haec Londini XX May, Anno post millesimum
sexcentesimum quinto reliquit FRIDERICUS DÖGGER legatus Wirttembergius ad
Ser.^{mum} M. Britanniae Regem.

JACOBUS YMAN (fo 45).

(Pensionaris van Brugge. BW. Vgl. H. Q. JANSEN, *Kerkhervorming te Brugge*, Dl. II, blz. 177).

Anno Domini 1578 die 22 Aprilis.

Grace par patience.

JACOBUS YMAN Civitatis Brvgensis Pensionarius cum esset in comitatu
Illustr. CAROLI PHILIPPI DE CROY marchionis de Haurech etc. Dno EMANUELI
DEMETRIO patriae amantissimo memoriae ergo Pos.

CAROLUS CLUSIUS (fo 46).

(Lijfsarts van MAXIMILIAAN II, later hoogleeraar in de kruidkunde te Leiden. Geb. te Utrecht 1524. Gest. 1609. BW en EA, T. I, Index).

Ingeplakt portret van CLUSIUS, MARTINUS ROTA f. (v. SOMEREN No. 1111).
Hieronder: Virtute Genio.

Virtute et Doctrina praestanti viro Dn. EMANUELI DEMETRIO, ob veteris amicitiae gratiam scribebat hoc suum symbolum Londini CAROLUS CLUSIUS A. VI Id. Septembris MDLXXIX.

RICHARD GARTH (fo 46v. 47.)

Teekening in kleuren, voorstellende de London-bridge met huizen er op; links ziet men den Tower, rechts eene kerk. Op den voortgrond een staak, waaraan een bundel gras hangt. Bovenschrift: Omnis caro foenum. Onderschrift: Tibi supra omnia placeat aeterna veritas, displiceat tua summa vilitas. Quod aeternum est, id solum magnum, laudabile et appetendum.

Op de bladzijde tegenover den titel eenige Latijnsche volzinnen over 's menschen onsterfelijkheid en opwekking om zich onvergankelijke schatten te vergaderen, waaronder: Amico suo amantissimo D. EMANUELI DEMETRIO, in perpetuum duratura amicitiae symbolum R: GARTH scripsit 4 July 1578 Londini.

ARNOLDUS FREITAGIUS (fo 48).

(Geneeskundige. Geb. te Antwerpen. JL en EA, T. I, Index).

Teekening in zwart, voorstellende een arm, die uit de wolken komende een knods in de hand houdt. Gevat in een ovalen rand met de woorden: Hac si fortuna lvderis. Virtute non luderis. De vier eerste woorden zijn volgens de ondergeschreven kleine cijfers een anagram van zijn naam.

Boven de teekening eene Grieksche en eene Latijnsche spreuk.

Onder de teekening: Ornatiss. viro D. EMANUELI DEMETRIO φιλαρέτω ARNOLDUS FREITAGIUS APETHS ΣΥΜΒΟΛΟΝ et nominis anagrammatismum continuenda quam cum eo Londini coierat amicitiae ergo, scribebat pingebatque Londini CIO,IO,LXXIX, IIII Kalend Sextilis.

JOANNES BIEL (fo 48v. 49.)

(Geb. te Nijmegen 1571. *Album studiosorum Academiae Lugd. Batavae*, col. 44.)

Met danckbaerheit verplicht sijn wij end onse neven
Het Nederlandt, end die doet soeken vroim te leven.
Wy die nu sien geprent met ware neersticheijt
De daden end den loop van desen crijgh verstroyt,

Den nacommers tot spiegel, het vaderland tot eer,
 Den andren tot verwondringh, ons allen tot een leer.
 Demetre die steeckt uijt end heeft soo wel geleert
 Als Argenton, Bellay end die de Arne eert.

Ornatissimo viro fidissimoque historico D. IMMANUELI DEMETRIO, qui nomine non facie antehac mihi notus, cum in hanc civitatem venisset testandi animi, gratitudinis et consuetudinis ergo L. M. P. Noviomagi, quae Batavorum quondam caput sedesque regia, et postea Francorum regum, a Karolo Magno regalis Imperii sedes constituta fuit, JOANNES BIEL I.U.D. eiusdem civitatis syndicus, 30 Augusti 1602.

Op de tegenovergestelde bladzijde een paar Latijnsche spreuken.

A D A M W A G H T E N D O R F (fo 50).

Volgens het register, maar bl. 50 ontbreekt.

H A N S P U T Z (fo 51v. 52).

Auf begere des Ernunften, achtbarn und weißen Sr EMANUEL DE METRIUS und zur waren Zeugnus der getrewen freundschaft so Ich zur Ihm trage, habe Ich HANS PUTZ nebenstende Reimen und dis in dieses buchen mit eigem handt geschrieben, auch mein angebore wappen ob dieser Schrift setzen lassen. In Anttorff am Ersten tag des Monats Februari. Im 1581te Jare.

De tekening van het wapen, waarvoor boven dit inschrift ruimte is gelaten, ontbreekt.

In het Duitsche rijm op de tegenovergestelde bladzijde stelt hij de vraag waar zijn Samson, Salomo, Virgilius enz. gebleven, waarop dan het antwoord volgt.

J A C O B U S G O D S C A L C U S (fo 53).

(Predikant bij de Nederl. gemeente te Londen. Gest. 1607. GH).

Ephes. VI, 14.

Accipe vir venerande, patriae libertatis amantissime, rerum Belgicarum historiae peritissime, haec mea mihi a summo Imperatore concessa insignia, tuo inscripta amicorum albo, tanquam amoris synceri pignora certissima. Haec quotiescumque intueris et legis, cogita JACOBUM GODSCALCUM te amplecti, et virtutis, doctrinae, rerumque experientiae causa amare.

Londini 11 Septembris post annum luctuosissimum 1604 JACOBUS GODSCALCUS verbi minister.

JEREMIAS JENISCH (fo 53v. 54).

Auf begeren herren EMANUEL DE METTREN, auch Zeugnus der fraindschaft, hab ich JEREMIAS JENISCH von Augspurg hienebenstends, mit eigner handt geschriebenn, auch mein angeborn Pettschafft hirobenn setzen. Datum Anttorff den ersten tag februari a.o. 1581.

De teekening van het zegel ontbreekt.

Op de tegenovergestelde bladzijde als inschrift: Funf ding kann kain Mensch ergründen enz., waaronder: Gott allain die Ehr M.D.LXXXI.

JOACHIM ORTELIUS (fo 55).

(Staatsman, schoonbroeder van EM. VAN METEREN. Gest. 1590. BW).

Beato qui senza inuidia d'altrui, con modesto animo della sua humil for-tuna si contenta.

In perpetuum Amicitiae mnemosynum olim cum Dno EMANUELE DEMETRIO Amico mihi familiarissimo initae, et in posterum retinenda, lubens posuit JOACHIMUS ORTELIUS P. Aug. Vind. Ordinum Hollandiae ac Zelandiae ad Ser.^{mam} Angliae Reginam delegatus. Londini XIIIj Octobris CI CI LXXXVI.

CHRISTIAEN HUYGENS (fo 56).

(Staatsman. Geb. te Ter Heiden 1555. Gest. 1624. BW).

Si Dieu le veult.

Aanhaling uit Cicero i Tusc. quaest.

Dno EMANUELI DEMETRIO, viro optimo, mercatori integerrimo eiusque coniugi liberisque suauissimis mihique dilectissimis obseruandissimisque in numquam intermoriturae amicitiae iam denuo a quindecim annis renovatae symbolum, itineri ex Regia urbe Londino in Belgiam accinctus lubentissime propr. ma. p. CHR. HUYGENS. VII Junij CI CI LXXXJ. Londini.

ANTONIUS DUYCK (fo 56v.)

(Staatsman. Geb. ca. 1570. Gest. 1629. BW).

Latijnsche vertaling van eene plaats uit Aristoteles, Politica.

ANTONIUS DUYCK scripsi L. V. vt hoc qualicumque scripto manu exarato mea, me totum ornatissimo viro, rerum in belgio gestarum obseruatori et compilatori, diligentissimo et memoriae publicae conseruatori fidissimo, EMANUELI DEMETRIO addictum esse testificarer. Hagae Comitis 16 Kal. Aprileis CI CI XCIX.

Vertu Lheur force.

ASSUERUS REGEMORTER (fo 57)

(Predikant te Antwerpen en te Londen. Gest. 1603. BW. en EA, T. II, III. Index).

Latijnsche spreuk, zesregelig Latijnsch gedicht. en Spreuk. XV : 33 in 't Hebreeuwsch.

Ornatisso viro D. EMANUELI DEMETRIO in perpetuae amicitiae symbolum haec scripsit ASSUERUS REGEMMORTELIUS (*sic*) Antuerpiensis. Londini 15 May A. 1582.

PETRUS REGEMORTER (fo 57v.).

(Misschien een broeder van den vorige).

Grieksche spreuk,

Avec le temps et ma peine.

Scrips. P. REGEMORTERUS anno 1596 mense Octob.

JANUS DOUSA, pater (fo 58).

(Of VAN DER DOES. Geb. te Noordwijk 1545. Gest. 1604. BW).

Volgens het register, maar blz. 58 ontbreekt.

JACOBUS DE GRYSE (fo 59v. 60).

(BW en H. Q. JANSSEN, *Kerkhervorming te Brugge*, Bl. II, passim).

1584. Avec le temps.

(Hier is eene ruimte opengelaten voor eene tekening of inscriptie).

Optimo viro et amico integerrimo EMANUEL DEMETRIO JACOBUS DE GRYSE, Praetor civitatis Brugensis et agri Franconatum hoc perpetuae amicitiae symbolum tempore suae apud Sere. Angl. Reginam legationis posuit. Londini, XVI Augusti Anno CIC.LXXXIV.

GUILIELMUS CAMDENUS (fo 59v. 60).

(Geschied- en aardrijkskundige. Geb. te Londen 1551, gest. 1623. NB en EA, Tom. I, Index).

Teekening in kleuren, voorstellende een uit de wolken komende hand, die een weegschaal houdt met een gewicht aan de ene, en een zandlooper met een gradenboog aan de andere zijde. Het geheel in een cirkel, met een landschap als achtergrond.

Amicitiae sacrum. Domino EMANUELI DEMETRIO, viro, cum virtute tum eruditione eruditissimo amico optimo et bene merentissimo in perpetuum amicitiae inchoatae monumentum GUILIELMUS CAMDENUS Londinensis L. M. posuit Londini, Kalendis Septembr. M D LXXXIII.

Op de tegenovergestelde bladzijde eene Grieksche spreek en daarboven dit Latijnsche gedicht.

Jussit amor scribam, sed amorem claudere versu
Nescio, scribo tamen quod mihi dictat amor.
DEMETRI tuus est CAMDENUS amicus amico
Nec magis esse suus, quam tuus esse potest.

JOHANNES VAN DE WARCK (fo 61).

(Pensionaris van Middelburg. Geb. te Antwerpen. Gest. 1615. BW).

Ut a laudato viro laudari sic in laudatissimi et ornatissimi viri amicorum numerum recipi vel maxime expetendum. Quamobrem ego JOANNES DE WARCK Bredanus in perpetuum cum egregio et multis nominibus laudato viro D. E. D. bene inchoatae amicitiae testimonium et affinitatis nuper cognitae ergo, lubentissimo animo haec paucula verba asscripsi. Help my Godt. VAN DE WARCK. Londini anno 1588 5/15 Septembbris.

NICOLAUS FABRICIUS DE PEIRESCO (fo 61).

(Oudheid- en letterkundige. Geb. 1580. Gest. 1637. HOEFER, *Nouv. Biogr. Nation.*)

Εὐχαρίστως.

Eruditissimo viro D. D. EMANUELI DEMETRIO amoris ergo NICOLAUS FABRICIUS DE PEIRESCO. Londini M DC VI.

PALAMEDES FABRICIUS DE VALAUEZ (fo 61).

Sub clara fide.

Eruditissimo uiro D. EMANUELI DEMETRIO amoris et benevolentiae ergo PALAMEDES FABRICIUS DE VALAUEZ Nicolai frater. Londini M.DC.IX. Mense Junij.

JACOB VALCKE (fo 61v. 62).

(Raad en thesaurier van Zeeland. Geb. te Goes ca. 1540. Gest. 1603. BW).

Lucanus, Pharsalia II, 380 sqq.

In virtute quies.

In fidem amicitiae contractae cum EMANUELE DEMETRIO viro integerrimo cum Londini in legatione ordinum confoederatorum belgij, patriaeque nomine

versarer in hoc ipsius amicorum album lubens nomen dedi atque inscripsi 7 Cal:
Nouembris 1585. JACOBUS VALCKE.

Op de tegenovergestelde bladz. Lucanus, Phars. II. 286 sqq.

JAN VAN DE CORPUT (fo 62v.)

(Secretaris later burgemeester van Breda. BW. Dl. III, blz. 733).

Qui confidit in Domino, non confundetur in aeternum.

EMANUEL DEMET. nepos integerimae et charissimae custodi hoc dictum
in memoriam patrui tui vrbi Bredensi ex secretis tibi deditissimi 3 Julij 1590
J. V. D. CORPUT.

DANIEL VAN DER MUELEN (fo 63).

(Koopman te Leiden. BW).

Grieksche spreuken.

D. EMANUELI DEMETRIO amicitiae simbolum inscribebat DANIEL VAN DER
MUELEN Antwerpianus. Londini, postridie calend. Nouembris A° M.D.LXXXVI.

ABEL FRANKENA (fo 63v.).

(Staatsman. Geb. te Oosterwolde. BW).

Aanhalingen uit Psalm XXXII, Sophocles' Antigone en Seneca's Thyestes.
Legatione fungens Ordinum apud Sereniss. Anglorum Reginam, inermis et
sine telo, liber metu tamen et confidens, viro pio et erudito D. IMMANUELI
DEMETRIO in futurae necessitudinis juge *μυημόσυνον* scribebat Calendis Octobris
CIO CI XCVI. ABELUS FRANKENA Sylvius Friso.

LEONARD CASEMBROOT (fo 64).

(Staatsman. Geb. te Brugge. Gest. 1604. BW).

Quid hoc bono melius, quid hoc felicitate felicius quam vivere Deo? In
quo est fons vitae, et in cuius lumine videbimus lumen. Aug.

D. EMANUELI DEMETRIO, quem pietas, humanitas et patriae constans amor
toti Belgio, pro pietate et libertate tot iam annos dimicanti, charum ac amabilem
esse iubet: LEONARDUS CASEMBROOTIUS veterem talibusque auspiciis sacram
amicitiam recolens, hoc eius testimonium optimo animo scripsit Londini XXVII
Februarij M. D. LXXXVIII.

CORNELIUS VAN DER MYLE (fo 64v.).

(Vroeger schout te Gouda. Gest. 1605. BW).

Unum est necessarium.

Clarissimo ornatissimoque viro D. EMANUELI DEMETRIO in sincerae amicitiae signum haec scribebam Londini 7 Septembris 1601 st. novo. CORNELIUS VAN DER MYLE.

JOHANNES BOREEL (fo. 64 vo.).

(Later pensionaris van Middelburg. Geb. aldaar 1577. Gest. 1629).

Τὸ παρὸν εὑ ποιεῖν.

Clarissimo viro bene de patria bene de me merito scripsi D. IMMANUELI DE METERE prid. Cal. Jun. MDCIV styl. Gregor. Londini J. BOREEL.

JANUS DOUSA (fo 65).

(Zoon van JOHAN VAN DER DOES op fo. 58. Geb. te Noordwijk 1571. Gest. 1597. BW).

Mens mihi in ambiguo utrum tua iussa secutus
 Inscalpam libro carmina pauca tuo;
 An potius nihil hic ausus, metuensque tot inter
 Obscurum artifices nomen habere viros
 Nil scribam, reddamque tibi hoc inglorius Album
 Nomine denigrare ipse meo veritus:
 Sed quoniam tibi maiori parere necesse est,
 Qui me sis factus paene senex puer,
 Effigiem tibi non aliquam aut insignia pingam
 Maiorum, at male natum hoc Epigramma dabo.
 Ergo cape EMANUEL manum monumenta mearum,
 Ingeniique modo non puerilis opus,
 Μνημόσυνον φιλίας aeternum mique tibique,
 Dum notus terris sit vetus EMANUEL.

D. EMANUELI DEMETRIO mercatorum doctissimo, amicitiae paternae caussa
 scripsi hoc qualecunque Epigramma JANUS DOUSA filius. Londini Anno 1585.
 Aetatis vero 14.

LEONARD DE VOOCHT (fo 65v.).

(Pensionaris van Delft. Gest. 1602. BW).

Sperabo in Jehovam, et ipse efficiet.

Ornatiss. DEMETRI habes symbolum meum solemne, quod L. M. scripsi
 in testimonium amicitiae quae inter nos coluit Anno CICLXXXIX cum ex
 mandato Illustriss. D. Ordinum Confeder. Prouinc. Belgic. apud sereniss. Britanniae

Oud-Holland 1897.

Reginam Legationis munus obirem. Hagae Comitis XII Cal. Nouemb. CICIC XCVII.
LEONARD DE VOOCHT.

Aanhaling uit Cicero pro Cluentio, alsmede de spreek *αἰὲν ἀριστεύειν καὶ
ὑπειρόχον ἔμμεναι ἀλλων.*

SEBASTIAEN VAN LOOZEN (fo 66).

(Pensionaris van Gorcum. Gest. 1597. BW).

Pignus amicitiae dictum quod subdo: perennis
DEMETRII mecum, testis et instar erit.
Estote prudentes.

S. VAN LOOZEN.

Humanissimo EMANUELI DEMETRIO SEBASTIANUS A LOOZEN, dum Ordinum
belgii libertatis vindicum altera legatione apud sereniss. Angliae etc. reginam
fungitur, mutuae amicitiae ergo posuit, Londini 26 8bris 1589 stylo novo.

CHRISTOPHILUS ROËLS (fo 67).

(Raadpensionaris van Zeeland. Geb. te Leuven. BW).

Pietate et rerum vsu praestanti ac probissimo viro D. IMMANUELI DE
METEREN mihi huc vsque de facie incognito, attamen ob raras ingenii dotes
iampridem animo amato et oculis desyderato, nunc presens a presente eius bene-
nolentia hoc albo receptus, CHRISTOPHILUS ROËLSIUS patria Louaniensis, J. C.
et Illustriss. D. D. Ordin. Zelandiae Pensionarius, in nunquam interiturae ami-
citiae symbolum L. P. M. scribebam, Middelburgi Mattiacor. XII° Calend. Nouemb.
Anno reparatae salutis humanae CICICXLV.

Hierboven, er onder en op de tegenovergestelde bladzijde stichtelijke,
meerendeels Latijnsche, spreuken, o.a. Proverb. XV: 24.

JOANNES PETRUS HAINZEL (fo 68).

Wapenteekening in kleuren, waarboven

Tout se change et recharge, et tousiours nous avons
Ou mal et de l'ennuy pendant que nous yivons.

Viro cum pietate tum multarum rerum experientia praestantissimo D.
EMANUELI DEMETRIO, amico sibi et charo et observando, hoc suum nomen
adscripsit, majorumque insignia adpinxit JOANNES PETRUS HAINZEL A DEGERSTEIN
Suecus, Londini Angliae Metropoli, mense Julio, Anno Epochae Christianae 1592.

Hieronder nog een tweeregelig Italiaansch vers.

P E T R U S A B H E I L A (fo 68v).

(Of VERHEYL. EA T. I Index).

Groote wapenteekening in kleuren, helmteeken een gehalsbande hondenkop; op den halsband het wapenfiguur van het eerste kwartier. Lambrequin groen en wit. Boven dit wapen eene Grieksche en deze Latijnsche spreuk: *Bono placere malo quam multis malis.*

Onderaan: *Praestantissimo et ornatisso viro Dno EMANUELI A METEREN* hoc amicitiae et memoriae causa posui PETRUS AB HEILA Belga, illustriss. principis Anhaltini consiliarius.

L E V I N U S C A L W A A R T (fo 69).

(Of CALVART. Staatsman. BW).

Latijnsch stichtelijk inschrift.

Antiquae necessitudinis redintegrandae post vicesimum prope annum per Angliam in Hollandiam rediens ex delegatione ordinum foederatorum Belgii apud Christianissimum regem Henricum hoc amicitiae simbolum D. EMANUELI DEMETRIO viro optime merito scripsi LEUINUS CALUARDA Belga. Londini 29 Maij anno 1596.

C L E M E N S B A E R S D O R P (fo 69v.).

(Misschien een zoon van CORNELIS BAERSDORP, lijfarts van KAREL V en broeder van FILIPS BAERSDORP, Burgemeester van Brugge).

Spero sortem.

Pietate et doctrina insigni viro D. EMANUELI DEMETRIO in perpetuum amicitiae *μνημόσυνον* scripsi CLEMENS BAERSDORP. 23 Nouemb. Anno 1596 Londini.

J A C O B V A N E G M O N D (fo 70).

(Staatsman. Gest. 1618. BW, D. V, blz. 64).

J'atthens l'heure.

In fidem amicitiae contractae cum EMANUELE DEMETRIO Dno integerrimo cum Londini in Legatione Ordinum confederatorum belgii patriaeque nomine versarer apud S. A. R., in hoc ipsius amicorum album lubens nomen dedi, atque scripsi Londini 28 Octobris 1589 stylo novo JACOBUS DE EGMONDA, Dominus de Keenenburch.

W I L L E M V A N Z E V E N D E R (fo 70v.).

(Misschien een broeder van OTTO v. ZEVENDER, den zwager van OLDENBARNEVELT).

Omnes pari sorte nascimur, sola virtute distinguimur.

Hoc tibi vir ornatissime D. IMMANUEL DEMETER in memoriam singularis

tuae benevolentiae et humanitatis, quam nobis in hanc urbem adventantibus satis superque ostendisti, L. M. exarare volui GUILIELMUS à ZEVENDER, VIII Kal. Decembr. CI CI XCVI Londini.

JACOB COOL (fo 71).

(Neef van ABR. ORTELIUS, koopman te Londen. Geb. te Antwerpen 1563. Gest. 1628. EA, T. I, Index).

Teekening in zwart, voorstellende een burcht, waarop in Hebreeuwsche karakters „Jahveh”, gebouwd op een rots. Daarboven: Refvgivm jvstorvm.

Doctrina et virtute ornatissimo mercatori Dn. EMANUELI DEMETRIO Antverpiano, cognato concivique suo charo et observando, hoc suum symbolum syncerae amicitiae ergo exarabat JAGOBUS COLIUS Ortelianus. IX Kal. Jvn. CI CI XC. Lond.

LEONHARD MOYARD (fo 71v.).

(Predikant te Londen. Geb. te Herenthals, gest. 1606. M en GH).

Philip. III : 20 en Latijnsche spreuken.

Prudentissimo ac humanitate ornatissimo viro et de rebus belgicis optime merito ob editam historiam D. EMANUELI DEMETRIO hoc amicitiae symbolum L. M. posui LEONHARDUS MOYARTIUS M.DC.V. VII May.

FRANCISCUS RAPHELENGIUS (fo 72).

(Boekdrukker te Antwerpen. Geb. te Lanoy 1539. Gest. 1597. BW en EA, T. I, Index).

Bijbelspreuken in het Hebreeuwsch, Arabisch en Grieksch.

In gratiam ornatiss. ac doctiss. viri EMANUELIS DEMETRII veteris amicis scribebam FRANCISCUS RAPHELENGIUS. Lugd. Bat. XIII. Kalend. Jul. CI CI XC.

JUSTUS LIPSIUS (fo 73).

(Geb. 1547. Gest. 1606. BW en EA, T. I, Index).

Moribus antiquis res stat Romana virisque.

Habe hoc a me EMANUEL DEMETRI vir optime et prudentissime animi affectusque in te testimonium. Quod subito sed serio in bona fide scripsi JVSTVS LIPSIVS. Lugd. Bat. III Kal. Jul. M. D. XC.

Tegenover den titel zijn portret aetat. 40 a° 1577 (v. SOMEREN № 3286 b).

HENDRIK VAN DE CORPUT (fo 74).

(Zoon van Mr JAN v. D. CORPUT. (Zie hierboven blz. 184), predikant te Dordrecht. Geb. te Breda 1536. Gest. 1601. BW).

Achtregelig Latijnsch gedicht „de meditatione mortis”.

Scribebat in sui memoriam et ad confirmationem affinitatis et syncerae amicitiae D. EMANUELI DEMETRIO et nepoti charissimo HENRICUS A CORPUT Bredanus, patruus. 4 Non. Julij 1590.

Medium tenuere beati.

HADRIANUS DAMMAN (fo 74v.).

(Letterkundige en gezant in Schotland. Geb. te Limberg in Vlaanderen. BW).

Cui nota veritas sine Deo? Cui Deus sine Christo?

EMANUELI DEMETRIO viro bono at in Belgio gestarum rerum obseruatori scriptorique prudentissimo, HADR. DAMMAN a Bystervelt, eques auratus, amicitiae ergo, Londini Anglorum pridie quam serenissimus potentissimusque Rex Angliae, Scotiae, Franciae et Hiberniae Jacobus illic primus hic sextus ad urbem primum accederet incredibili omnium desiderio exspectatus. VII die Maij 1603, stylo veteri.

Aanhaling uit Lucianus en Latijnsche spreuk.

PETRUS MOLINAEUS (fo 75).

Godgeleerde en predikant te Charenton. Geb. op het kasteel de Buhy 1568, gest. 1658. (Haag, *La France protestante*).

Ornatissimo viro D. EMANUELI DEMETRIO Mercatori Antuerpiensi in pignus amoris et obseruantiae scribebat PETRUS MOLINAEVS.

Twaalfregelig Latijnsch gedicht.

Lugduni Batavorum, 17 Sept. 1595.

GODEFRIDUS MONTENS (fo 76).

(Burgemeester van Breda. BW).

In monte quies.

Een veertienregelig en een paar tweeregelige Latijnsche verzen.

Domino IMMANUELI DEMETRIO viro eruditione et humanitate non secus ac pietate insigni, in Angliam discedenti, contractae aeuaternae amicitiae monumentum L. P. GODEFRIDUS MONTENS Braedanus. Lugduni Batavorum, 6 Novembris 1565. Cic. ad Attic. l. 2. epist. 3.

JUSTUS MENINUS (fo 77).

(Of JOOST DE MENYN. Staatsman. Gest. omstreeks 1600. BW.).

1595 quint. id. Novemb.

Conscientia optimorum in Remp. consiliorum atque factorum facit, vt in summa tranquillitate viuamus. Quod D. EMANUELI DEMETRIO viro prudentissimo benevolentiae ergo testatum. volui JUSTUS MENINUS.

SIMON VEENIUS (fo 77v.).

(Broeder van OCTAVIO VAN VEEN of OTTO VAENIUS).

Nil admirari.

Amicum me tibi esse, ut essem expetisse, et postquam adeptus eram letatum, serio EMANUEL DIMITRI candidissime humanissimeque testor SIMON VEENIUS. Hagae Comitis, 24 augusti 1602.

REINOUD VAN BREDERODE (fo 78).

(Staatsman, schoenzoon van OLDENBARNEVELT. Geb. 1567. Gest. 1633. BW.).

Aanhaling uit Papinianus.

Principiis obsta.

Ornatissimo viro EMANUELI DEMETRIO amicitiae M. L. P. REINALDUS BREDERODIUS Veenhusae Dns. Hagae, Non. Mai 1599.

CASPAR VUASERUS (fo 78v 79).

Hebreeuwsche en Syrische spreken, en op de tegenovergestelde bladzijde een achtregelig Latijnsch gedicht, waarboven de spreuk: Labore et spe.

Observantiae et memoriae causa adscripti hoc CASPAR VUASERUS Tigurinus optimo viro et omni virtutum laude praestantiss. Dn. EMANUELI DEMETRIO etc. Londini, Kal. Sextilib. CICXCII.

BERNARDUS PALUDANUS (fo 80).

(Of BEREND VAN DEN BROECK. Hoogleeraar in de plantenkunde te Leiden. Geb. 1550. Gest. 1633. BW.).

Generosos animos labor nutrit.

Ornatiss. atque optimo viro Dno EMANUELI DEMETRIO scribebat hoc suum symbolum memoriae ac benevolentiae ergo BERN. PALUDANUS Belga Steenwyckensis. 1592, die 16 Aug. Londini.

AUGUST DE COLENAER (fo 80 bis).

Sal vitae amicitia.

Vierregelig Fransch gedicht, waaronder de spreek: Id sis quod esse velis, nihilque mavis.

Ornatiss. viro D. EMANUELI DEMETRIO virtutum bonarumque artium studiosiss. scripsit AUG. DE COLENAER J. C. memoriae amicitiaeque ergo fideliter contractae. Londini CIC. XCIII, XVIII die Augusti, stylo Angliae.

HENRICUS SMETIUS (fo 81).

(Zie boven bldz. 178).

In het album is ingehecht het portret van SMETIUS op 72jarigen leeftijd, gegrav. door JAC. GRANTHOME (v. SOMEREN No. 5155), met een latijnsch gedicht van J. GRUTERUS er onder.

Eigenhandig schreef hij er onder: D. EMANUELI METERANO Belgicarum rerum nostri temporis scriptori accuratissimo, affini et nepoti carissimo HENR. SMETIUS.

FRANCISCUS JUNIUS (fo 81).

(Of FRANCOIS DU JON. Hoogleeraar in de godeleerdheid te Leiden. Geb. te Bourges 1545. Gest. 1602. BW).

Aanhaling uit Bernardus, Lib. de conscientia.

D. EMANUELI DEMETRIO, viro optimo, et iam olim religiosae necessitudinis, recens vero notitiae initiae vinculis coniunctissimo, scribebam l. m. p. FRANCISCUS JUNIUS Lugduni Batauorum, a. d. XV Kal. Octobr. CIC. XCIV.

Er tegenover het portret van F. JUNIUS door H. HONDIUS (v. SOMEREN No. 2836 a).

JACOB VAN DYCK (fo 82).

(Rechtsgeleerde, later in Zweedschen dienst. Geb. te Haarlem 1567. BW).

Mores cvique svi fingynt fortvnam.

Tria plerunque expetunt homines:
Opes, voluptates et honores,
Et sic prava, turpia et vana expetunt.
Quis enim non vidit ex opibus prava,
Voluptatibus turpia, et honoribus vana procedere.

Clarissimo, prudentissimo et integerissimo viro D. IMMANUELI DEMETRIO de Patria Historiis suis optime merito amicitiae amorisque ceu solum et fundamentum scribebam JACOBVS A DYCK. Hagae Comitis, IX Junij CIC. XCIX.

Italiaansche spreek, met eene andere hand geschreven.

PAULUS MERULA (fo 83).

(Hoogleeraar te Leiden. Geboren te Dordrecht 1558. Gest. 1607. BW).

Per angusta ad augusta. Verder de volgende vier Grieksche dichtregelen:

Οὐχ ἦδε μαρφὴ, τὴν ὄρφεα, ἀνθρωπίνη
 Αὐθρωπος ἔστω, ἀλλὰ φρούριον πέλει
 Αὐτὸν καθεῖργον, καὶ τάφος κρύπτων χθονί^ν
 Ἡδ' ἀστατον λέχος, ὅπνον φί βρεῖει βραχίν.

Verder aanhaling van eene plaats uit Seneca, Epist. XXIV en eene Hebreewuwsche spreuk.

Erudito rerumque ab omni aevo gestarum cognitione mirum quam instructo,
 D. IMMANUELI DEMETRIO viro candidissimis moribus praedito, hunc recens initiae
 et perpetuum duraturae amicitiae symbolum L. M. D. PAULLUS G. F. P. N
 MERULA Ex. A. D. XV Kal. Octobr. CIC CI XCV Lugduni Batav.

Hieronder werd door VAN METEREN later bijgeschreven: Obiit Rostochii
 anno 1607 die Julij 20 aetatis 48.

ARNOLD VERBEQUIUS (fo 84).

(Misschien een bloedverwant van LIEVEN VAN DER BEKE of VERBEQUIUS (Livinus Torrentius),
 bisschop van Antwerpen).

Εἰσεβῶς, Δικαίως, Σωφρόνως.

Tribue unicuique quae debentur tria.

Deo	Proximo	Tibi ipsi
Honorem Creatori	Obedientiam Superiori	Munditiem Cordi
Amorem Redemptori	Concordiam Pari	Continentiam Ori
Timorem Judici	Aequitatem Inferiori	Disciplinam Corpori.

Aanhaling uit Lucianus, vierregelig Latijnsch gedicht, en ter zijde van
 het onderschrift: Nella φ δ φ ν ρ la β (d. i. nella fidelta finiro la vita.)Doctrina et pietate eximio viro D. EMANUELI DEMETRIO Andoverpiano
 mercatori integerrimo observantiae et amicitiae nunquam interrumpendae sym-
 bolum L. M. P. apponebam ARNOLDUS VERBEQUIUS Andoverpianus. Lugd. Bat.
 XIV. Kal. Septembris. A. C. CIC. IO. XCV.

JO. TUMERIUS BOISIZIUS (fo 85).

(Staatsman. In 1618 buitengewoon gezant bij de Nederlandsche Republiek).

Vijf Latijnsche versregelen.

Jo. TUMERIUS BOISIZIUS, Christianiss. Galliar. R. apud Sereniss. Angliae
 R. legatus scribebam in gratiam opt. viri et eruditii EMANUELIS DEMETRII his-
 torici, optima de posteritate meriti. Londini, Id. Jan. CCDCII.

(Wordt vervolgd).

Heeft Rembrandt in Engeland vertoefd?

DOOR

C. HOFSTEDE DE GROOT.

HIT het jaar 1713 bestaat er een bericht over een verblijf van REMBRANDT in Engeland, dat voor het eerst gedrukt is in HORACE WALPOLE's *Anecdotes of painting in England, with some account of the principal artists* (Dl. III, blz. 3 der uitgave van 1763) en in de uitgave van 1876 door WORNUM op blz. 78 van het tweede deel in een noot aldus is weergegeven:

„*VERTUE was told by old Mr. LAROON, who saw him in Yorkshire, that „the celebrated REMBRANDT was in Engeland in 1661 and lived sixteen or eighteen months at Hull, where he drew several gentlemen and seafaring persons. „Mr. DAHL had one of those pictures. There are two fine wholelengths at Yarmouth, which might be done at the same time*”.¹⁾

Deze mededeeling is over 't algemeen in de REMBRANDT-literatuur niet besproken. - VOSMAER noch BODE vermelden ze en slechts een enkele Engelsche catalogus, zooals een oude uitgave van Dulwich Gallery, maakt er melding van, om ze met vingerwijzing naar de in 1661 te Amsterdam geschilderde Staalmesters te weerleggen.

1) Deze laatste zin is eene toevoeging van WALPOLE aan VERTUE's bericht. Zij slaat blijkbaar op de portretten van HANS ALENSON en zijn vrouw in de verzameling SCHNEIDER te Parijs, die uit Yarmouth afkomstig zijn. Het is interessant te weten, dat zij zich reeds omstreeks 1763, toen WALPOLE schreef, daar bevonden, al is diens vermoeden, dat zij tijdens REMBRANDTS verblijf in Engeland in 1661 geschilderd zouden zijn, natuurlijk onjuist: zij zijn van 1634 gedateerd.

Eerst EMILE MICHEL komt er op terug, hecht echter evenmin waarde aan de mededeeling, die hij aldus weergeeft:

„REMBRANDT VAN RHINE vécut en Angleterre à Hull dans le Yorkshire „pendant seize ou dixhuit mois et il y peignit plusieurs portraits de gentlemen et „de marins. L'une de ces peintures est en possession de M. DAHL capitaine de „marine, avec le nom du gentleman et la signature: REMBRANDT à York, en „1661. Ceci me fut rapporté par le vieux LARROON qui dans sa jeunesse a connu „REMBRANDT à York.”¹⁾

De geleerde Franschman vraagt dan hoe de in 1661 eerst achtjarige schilder MARCUS LAROON REMBRANDT toen gekend kan hebben en wijst op de documenten en schilderstukken, die doen veronderstellen, dat de schilder in 1661 in Amsterdam was: zijne installatie op de Rozengracht, het testament van HENDRICKJE STOFFELS van den 7 Augustus, eene verklaring van 20 October, waarin zij als REMBRANDTS huisvrouw voorkomt, diens tekening in 't album van JACOBUS HEYBLOCQ en de van 1661 gedateerde werken: Mattheus in 't Louvre, den pelgrim, vroeger bij den consul WEBER te Hamburg, thans bij den heer M. KANN te Parijs, de Staalmesters en de Samenzwering van Claudius Civilis.

Ten slotte eindigt MICHEL: „Dans ces conditions, il n'est guère possible „de trouver place pour un séjour du maître en Angleterre et jusqu'à présent on „n'a découvert aucun de ces portraits qu'il aurait peints à Hull. A moins de „révélations nouvelles, ce séjour à cette date nous paraît donc tout à fait invrai- „semblable.”

Geene nieuwe openbaringen, maar eene aandachtige lezing van de mij door mijnen vriend LIONEL CUST in authentiek afschrift medegedeelde plaats bij VERTUE hebben mij tot eenigzins andere resultaten geleid. Deze luidt:

„Reported by old „REMBRANT VAN RHINE was in England, liv'd at Hull „LARROON who in „in Yorkshire about sixteen or eighteen months where he „his youth knew „painted several Gentlemen and seafaring mens pictures one „REMBRANT at „of them is in the possession of Mr. DAHL a sea captain „York”. „with the Gentleman's name REMBRANTS name and York „and the year 166 $\frac{2}{3}$. (CHRISTIAN.)²⁾

Deze CHRISTIAN, die hier als bron aangehaald wordt, was de bekende stempelsnijder CHRISTIAAN REISEN. Welk gedeelte van het bericht op hem, welk op LAROON teruggaat, is niet meer te beoordeelen. Duidelijk evenwel is het, dat het uit twee gedeelten bestaat, die geheel op zich zelf moeten beschouwd worden:

1) VERTUE's MSS 23068 f. 10 (1713). MICHEL, blz. 483.

2) VERTUE's Diaries 1713, Br. Mus. Add: mss: 21.111. fol. 8.

- 1) dat REMBRANDT 16 à 18 maanden te Hull vertoefde en daar schil-
derde, en
- 2) dat een zeekapitein met name DAHL een portret bezat, voorzien van
den naam van den voorgestelden persoon, benevens van de handtekening:
„REMBRANDT York 166 $\frac{2}{1}$.”

In de eerste plaats vraagt dit jaartal onze aandacht. Wat beteekent 166 $\frac{2}{1}$? In den mond van een Hollander in Engeland, waar men tot in 't midden der achttiende eeuw het kalenderjaar eerst met 25 Maart deed aanvangen, niets anders dan het tijdvak 1 Januari—24 Maart 1662: 1662 volgens Hollandsche, 1661 volgens Engelsche tijdrekening. Deze tijdsbepaling werpt dus alle op 1661 gebaseerde tegenwerpingen omver en er is mij geen enkel feit bekend, dat een verblijf in Engeland omstreeks dien tijd zou onmogelijk maken.

Iets anders is het met de eerste helft van VERTUE's aantekening, dat REMBRANDTIS verblijf omstreeks 16 à 18 maanden zou geduurd hebben. Den 28 Augustus 1662 sluit REMBRANDT te Amsterdam met LODEWIJK VAN LUDICK de bekende overeenkomst over de opbrengst van 't stuk op 't stadhuis (Oud-Holland II. 87 en IX 297). Hij was derhalve toen in ieder geval terug. In Amsterdamsche acten komt hij zelf het laatst voor den 15 December 1660, toen hij met HENDRICKJE STOFFELS en zijn zoon TITUS de overeenkomst aangaande den kunsthandel sloot (O. H. III. 100) en ik constateer hier uitdrukkelijk, dat hij in het protokol van HENDRICKJE's testament, 7 Aug. 1661, niet als getuige genoemd wordt, wat bij zijne aanwezigheid te Amsterdam toch niet anders dan natuurlijk geweest ware. (O. H. III 103). Wat dit aangaat zou dus, zeggen wij, tusschen 1 Januari 1661 en 28 Augustus 1662 een zestien à achttienmaandsch verblijf te Hull mogelijk zijn.

Nu oppert MICHEL het bezwaar, dat behalve eenige kleinere stukken, die even goed in Engeland als te Amsterdam kunnen geschilderd zijn, in het jaar 1661 de beide groote stukken ontstaan zijn, die stellig alleen te Amsterdam konden worden gepenseeld, te weten de Staalmeesters en de Samenzwering van Claudius Civilis.

Van de Staalmeesters zijn wij evenwel na het verschijnen van MICHEL's boek gewaar geworden, dat zij op het tafelkleed het jaartal 1662 dragen, (O. H. XI blz. 100) welk jaartal meer vertrouwen op de echtheid inboezemt dan het van ouds bekende datum 1661 op den wand rechts, en omtrent de tijdsbepaling der Samenzwering van Claudius Civilis valt alleen te constateeren:

dat REMBRANDT vermoedelijk den opdracht daartoe gekregen heeft na den dood van GOVERT FLINCK op 22 Februari 1660,

dat er haast was bij de uitvoering in den zomer van 1660, wegens het aangekondigde bezoek van de Princes Royaal; (O. H. IX 301) en

dat het stuk „*den 28 Augustus 1662 op 't Stadthuys gelevért was*”, dat REMBRANDT er nog geld voor moest hebben en dat hij er vermoedelijk nog verder van profiteeren zou wegens verschildering (O. H. IX 297).

Een nadere tijdsbepaling tusschen 22 Februari 1660 en 28 Augustus 1662 kunnen wij niet geven¹⁾.

Ook dit stuk levert dus geen absoluut bezwaar tegen een verblijf van 16 à 18 maanden in Engeland tusschen Januari 1661 en Augustus 1662.

Evenmin doet dit REMBRANDTS handteekening in het album van JACOBUS HEYBLOCK, die alleen door het jaartal 1661 en niet door maand of dagteekening begeleid wordt. De overige schilderijen van 1661 zijn niet zoo talrijk, noch zoo omvangrijk dat ze niet even goed op reis als thuis konden geschilderd zijn. Voor zoover mij bekend, zijn het:

1. De pelgrim, vroeger bij Consul WEBER te Hamburg, thans in de verzameling MAURICE KANN te Parijs.
2. De zoogen. kok van REMBRANDT bij M. A. R. BOUGHTON KNIGHT te Downton Castle.
3. Het zelfportret bij Lord KINNAIRD te Rossie Priory bij Dundee.
4. Een oude vrouw in 't Museum van Epinal.
5. De Mattheus in 't Louvre.
6. Een Ecce Homo in 't slot te Aschaffenburg.
7. De Besnijdenis bij Lord SPENCER te Althorp.

1) Ik heb getracht deze nog af te leiden uit de keerzijde van het papier, waarop REMBRANDT een der eerste schetsen voor zijn stuk (thans in het Prentenkabinet te München) maakte. Hij gebruikte voor dit doel nl. den achterkant van een zoogenaamd begrafenisbriefje, doch dit slechts ten halve:

Ann	o 16..
Tegen Dinsda	g den
Wordt 'UE ter Be	graefenis genoodigd van
REBECC	A.....
Huys-vr	ov van
CORNELI	S.....
Moe	der van
Dr. IOANNES
<i>Op de Nieuwe-zydts Achter</i>	<i>burgwal [by] de Lutherse</i>
<i>Kerck, by 't Heybruggetje</i>	<i>Als vriend in</i>
	<i>huys te komen.</i>

De rechter helft ontbreekt en is zonder nadere gegevens niet aan te vullen. Ik heb indertijd met wijlen Mr. DE ROEVER de begrafenisboeken der Nieuwe Kerk van 1656—1661, der Oude Kerk van 1657—1661 en der Zuider Kerk van 1658—1661 doorlopen om te zien of wij naam en sterfdag dezer REBECCA konden vinden, doch tevergeefs. Dan hadden wij althans den terminus post quem gehad van REMBRANDTS schets.

GEZICHT OP LONDEN (?)

Naar *eene teckening van REMBRANDT in het Prentenkabinet te Berlijn.*

8. Een stuk met twee negerkoppen in den kunsthandel te Londen.¹⁾

Uit het jaar 1662 is mij, behalve de Staalmeesters, geen enkel geda- teerd werk bekend.

Er blijft thans nog de vraag over, welke waarde er aan de getuigenis van den schilder LARROON „*who in his youth knew REMBRANT at York*” te hechten is. EMILE MICHEL verwerpt ze geheel en al, daar LARROON, dien men in 1653 laat geboren zijn (met welk recht is mij onbekend) tijdens REMBRANDTS verblijf nog zeer jong moet geweest zijn. Van „kennen” in eigenlijken zin kan dan ook natuurlijk geen sprake zijn, doch ik houd het voor heel goed mogelijk dat een jongen van 8 à 9 jaren, later zelf kunstenaar, de herinnering bewaart, dat een der grootste kunstenaars van zijn tijd in zijn woonplaats vernoefd heeft. Verondersteld dat zijne ouders hem eens op straat op den beroemden man „*wiens penseel*”, volgens DE DECKERS woorden, *zijns meesters naam zoover had gedragen als 't vrije Neerland vaart*”, opmerkzaam hadden gemaakt, dan behoeft er in zijn later leven slechts een enkele maal van REMBRANDTS verblijf in Engeland sprake te zijn geweest, om hem dit voorval in de herinnering terug te doen roepen en daarin voor altijd vast te leggen.

Het bovenstaande resuméerende kom ik tot de volgende gevolgtrekkingen :

1) Er zijn geen feiten bekend, die een 16 à 18 maandsch buitenlandsch verblijf van REMBRANDT tusschen 't begin van 1661 en Augustus 1662 onmogelijk of onwaarschijnlijk maken.

2) De getuigenis van LARROON eenerzijds en het in 1713 bekende schilderij met het opschrift „*REMBRANDT York 166-1*” anderzijds zijn zoo positief, dat men wèl doet, om zoolang de stelling niet is omvergeworpen, in de biographie des meesters gedurende het vermelde tijdvak met een verblijf in Engeland rekening te houden.

Aan dit schriftelijk getuigenis komt nu nog een werk van den artist zel kracht bijzetten.

In het Prentenkabinet te Berlijn bevindt zich de tekening waarvan hiernevens eene reproductie wordt aangeboden. Deze tekening, met de pen gedaan en in de schaduwen gewasschen, is hoewel niet gemerkt, ongetwijfeld van REMBRANDTS hand. Zij is breder en vrijer gedaan, dan de meeste overige landschappen, die uit de middelste periode: ± 1635—1650 dagteekenen en kan zeer goed in den tijd om 1660 worden gerangschikt.

1) De zoogenaamde JANSSENUS bij Lord ASHBURTON in The Grange draagt een valsche jaartal. Het is ongeveer 12 à 15 jaar vóór 1661 geschilderd.

Ik heb langen tijd getracht op te sporen welke kerk hier afgebeeld kan zijn, doch ben er niet in geslaagd in Nederland noch ook in de aangrenzende streken van België, Noord-Frankrijk of Duitschland een kathedraal te vinden, die ook maar eenigszins op de hier afgebeelde lijkt.

Blijkbaar wijst de stijl van het gebouw op Engeland. Daar waren die groote kruisvormige basilika's met den zwaren toren op de kruising in zwang, daar te lande vond men de rechthoekige afsluiting van het koor, in plaats van de polygonale of halfcirkelvormige die op het vasteland heerschte, daar eindelijk waren de platgedekte torens mode, zooals men er hier twee ziet.

Het is voor mij daarom aan geen twijfel onderhevig dat REMBRANDT hier een Engelsche kathedraal heeft afgebeeld.

Bij mijne verdere nasporingen heb ik natuurlijk in de eerste plaats het oog gericht op de kerken der beide steden, die in het bovenstaande bericht worden genoemd: York en Hull, doch geen hunner vertoont de noodige overeenkomst. Ook onder de overige nog bestaande middeleeuwsche kerken vond ik er geen, die met de noodige waarschijnlijkheid in aanmerking kon komen. Daarentegen is er een groote overeenkomst met de oude, bij den ramp van 1666 afgebrande St. Pauls kerk te Londen niet te miskennen. Uit de onder mijn bereik staande afbeeldingen van dit kerkgebouw geef ik hier de prent van WENZEL HOLLAR van het jaar 1665 (*Parthey*, Nr. 916) weder, die ongeveer van dezelfde hemelstreek: uit het Noorden genomen is, waaruit naar ik vermoed ook REMBRANDT zijne tekening vervaardigde. Vooral de ligging van den toren ter rechterzijde van de kerk en iets daarvan verwijderd komt op beide afbeeldingen overeen. Gaarne geef ik toe dat er verschillen blijven bestaan: zoo zijn bijvoorbeeld de vier kleine hoektorentjes op dezen toren door REMBRANDT verwaarloosd, zoo heeft hij ook de luchtbogen der kathedraal weggelaten, waardoor zijne kerk een meer Romaansch dan Gothisch karakter verkrijgt. In de groote trekken: den basilikanen en kruisvormigen aanleg, den zwaren vlak gedekten toren van twee verdiepingen op de kruising, de twee verdiepingen van den losstaanden toren komen beide afbeeldingen overeen.

Ik moet het den Engelschen deskundigen overlaten te beslissen, of deze punten van overeenkomst voor ons afdoende zijn om met zekerheid te durven beweren: het *is* eene afbeelding van de oude St. Paulskerk, mijnerzijds wensch ik voorloopig slechts te constateeren het *kan* er een zijn en een Engelsche kerk is het in ieder geval.

In de Albertina te Weenen komt eene soortgelijke tekening onder REMBRANDTS naam voor, die door BRAUN onder Nr. 70718 gephotoographeerd is. Ik heb mij van de echtheid dezer tekening niet kunnen overtuigen, en houd ze voor eene meer uitgevoerde copie naar de Berlijnsche.

GEZICHT OP LONDEN VAN AF ISLINGTON.

Naar een ets van W. HOLLAR, 1665.

Het Album van Emanuel van Meteren

DOOR

DR. H. C. ROGGE.

II.

EDUARD RADCLIFF (fo 86).

1 Petr. III:4 Latijnsche vertaling.

P het tegenovergestelde titelblad het wapen in kleuren en daar-
onder Prov. XVIII:10 volgens de Vulgaat.

Spectabili viro de ecclesia et patria sua optime merenti
Dno IMMANUELI DEMETRIO amico meo plurimum obseruando
EDUARDUS RADCLIFFUS Anglus in perpetuum amoris et benevo-
lentiae testimonium insignia mea gentilitia depinxi, et nomen meum in hoc
amicorum album retuli. 8° die Januarii Anno Christi MDXCV, regni ELIZABETAE
serenissimae Dnae meae tricesimo octavo.

KAREL UTENHOVEN (fo 86v, 87, 87v.).

(Letterkundige. Geb. 1536. Gest. 1600. BW.)

Het albumblad bestaat uit een aan de voor- en keerzijde opgeplakte
Latijnschen brief van UTENHOVEN aan VAN METEREN, waaronder de laatste
schreef: „Coloniae 1595 24 8bris stilo novato”.

Daaronder een strookje, waarop μά—ΚΑΡ—ΟΛΟC—ΟΤΘΕΝ—Ω—ΒΙΟC.

Daaronder weder een ander waarop: Amico amicus KAROLUS UTENHOVIU
KAR. f. Neochthoon.

Tegenover het albumblad is een portret van UTENHOVEN ingevoegd,
gegraveerd door CR. DE PASSE (v. SOMEREN N°. 5662) met een epigram van
J. POSTHIUS. UTENHOVEN schreef er onder: Ornatissimo viro IMMANUELI
DEMETRIO Belgae amico veteri et certo Londinium.

FRANCISCUS VAN DER BURCH (f° 88).

(Burgemeester van Dordrecht.)

CIC CI CI XCVI

De beide eerste strophen van Horatius Carm. lib. III Od. 3.

Hoc qualemque in perpetuam memoriam et amicitiae inchoatae, semperque
duraturae monumentum, pio et multarum reram perito, et eruditio viro IMMANUEL
DE METTEREN, L. M. Q. posui Londini $\frac{11}{28}$ FRANCIS. VANDERBURCH Dordr(a)cenus.

Non bene vixit, qui viuus moriensque fefellit.

JOANNES GROTHENHUYSEN (f° 88v.).

(Raad en hoofdofficier van Amsterdam.)

Aanhaling uit Cicero, de Amicitia.

Haec tibi, vir Clariss. et multarum rerum experientia praestantiss. Dn.
EMANUEL DEMETRI in acceptae a te amicitiae et benevolentiae recordationem
scripsi JOANNES GROTHENHUYSEN Amst. Belg. animo ad omnia amoris et amicitiae officia
perpetuo praestanda paratissimo. Anno reparatae salutis M D LXXXVI 8 Kal.
Decemb. Londini.

La vita, il fine: et il di, loda l'a sera.

JOHANNES DE VOOCHT (f° 89).

(Schepen van Arnhem. Gest. 1620.)

Jovi Philio et Amicitiae sacr.

Vijf Latijnsche dichtregelen.

Adhuc mea messis in herba est. —

Pietate et doctrina ornatissimo viro Dno EMANUELI DEMETRIO, moris et
amoris ergo, hoc qualemque symbolum lvb. meritoque posui in Batauiam dis-
cedens JOH. DE VOOCHT, Geldrus: A° CIC. ID. XCVI 13 Nouembr. juxta suppu-
tationem Anglicanam. Londini.

MATTHIAS SONNIUS (f_o 89v.).

Soli Deo gloria.

Omnia si perdas famam servare memento;

Qua semel amissa postea nullus eris.

Virtute, humanitate, rerumque in orbe gestarum insigni ac eruditio viro Dno EMANUELI DEMETRIO in perpetuam nostrae jam recens contractae amicitiae ac in perpetuum duraturae memoriam, cum in comitatu Clariss. d. JACOBI VALCKII totius Zelandiae thesaurarii ac cum Clariss. dd. SEBASTIANO VAN LOOZEN, magni consili in Hollandia consiliario et ABELO FRANCKENA, j. u. doctore apud Sereniss. Angliae Reginam Ordinum confoederatorum Belgii nunc temporis legati, degerem, iterque jam in patriam meditarer, hoc qualemque animae meae erga ipsum ac voluntatis mutuae testimonium L. M. Q. manu mea et scripsi et obsig- navi septimo Kalendas Decembris anno Redditæ Salutis XV^cXCVI Londini MATHIAS SONNIUS a Middelburgo Zelandus.

Virtus fortuna potior.

DIONYSIUS PERROT (f_o 90).

Grieksche spreuk. Arte emendare fortunam.

Haec ego DIONYS. PERROTUS ampliss. viro Dno BOISSIZIO Galliarum Regis Christianissimi apud Sereniss.^{am} Angliae Reginam pro tempore legato a secretis, doctiss^o ornatiss^oque viro EMANUELI DE METEREN Antuerpiano in perpetuum amicitiae atque obseruantiae monumentum P. Londini Idib. Jan. M D CII.

JOHANNES WTENBOGAART.

(Predikant in den Haag. Geb. 1557. Gest. 1644.)

Hebreeuwsche, Grieksche en Latijnsche spreuken.

Insigni viro Dn. IMMANUELI DEMETRIO hoc verae et Christianae amicitiae symbolum ac pignus reliquit JOHANNES WTENBOGAERT Hagae Comitum Hollandiae a^o ultimae Dni patientiae 1599 30 Mai.

ENOCH POTTEY (f_o 91.)

(Pensionaris van Veere. Gest. 1621.)

Latijnsche spreuk.

Clarissimo viro D. EMANUELI DEMETRIO honoris et amicitiae ergo hoc scripsi ENOCH POTTEIUS Londinensis. 20 Mai A. C. 1597, Londini.

JACOBUS REGIUS (f° 92).

(Of DE KONINK. Predikant bij de Nederl. gemeente te Londen. Geb. te Kortrijk, gest. 1601. BW.)

I Tim. I : 5 in het Grieksch. Chrysostomus tom. 2 in Matth. hom. 45 in het Latijn.

Clarissimo ac ornatissimo viro amico humanissimo EMANUELI DEMETRIO φιλίστορι et venerandae antiquitatis indagatori vigilantissimo in amicitiae symbolum scripsit Londini JACOBUS REGIUS, belgicae ecclesiae minister 25 Maii 1597.

JOANNES REGIUS (f° 92v).

(Of DE KONINK. Predikant bij de Nederl. gemeente te Londen. Geb. te Londen. Gest. 1627. BW.)

Hebreeuwsche en Latijnsche spreuk.

Bien faire et faire.

EMANU. DEMET. Summe observando viro clarissimo, antiquitatis studiosissimo, verae antiquitatis amantissimo, ejusque studiosis fautori summo, scripsi JOANNES REGIUS Londinensis. Londini 9 Cal. Junii 1597.

JOHANNES BOULENIUS (f° 93).

Aanhaling uit Seneca Epist. lib. 3.

Adversa fortiter: laeta moderate.

Ornatiss. prudentissimoque viro D. EMANUELI METERANO, antiquae amicitiae iampridem in Anglia contractae, et nuper in Hollandia renouatae, tesseram ac μυημόσυνον, L. M. P. Hagae Comitis IV Id. Aprilis, anno partae salutis C¹ CI IC JOHANNES BOULENIUS Rhotomagius,

EBERHARDUS ESYCHIUS (f° 94).

Latijnsch distichon.

Clarissima sententia: confidere paucis.

Sed clarius est altera: confidere nulli.

Domino EMANUELI DEMETRIO viro optimo, antiqua virtute et fide praestantissimo, ad veteris amicitiae, familiaritatis et conuersationis iucundissimam memoriam refricandam, EBERHARDUS ESYCHIUS Reip. Hamb. ad ordines Hollandiae legatus. Hagae Comitis scribebat a^o 99, die primo Januarij stylo veteri.

SEBASTIANUS A BERGEN (f° 94v.).

(Burgemeester van Hamburg. Geb. te Hamburg 1554. Gest. aldaar 1623).

Een viertal Latijnsche spreuken.

Suo amico singulari viro et seni optimo, historico insigni Dno EMANUELI

DEMETRIO Hagis Comitum scribebat SEBASTIANUS A BERGEN j. v. doct., olim nobilissimi Vitembergensis Academiae professor, nunc inclytæ Hamburgensis patriæ secretarius et legatus. 2 Januarij A° vlt. temp. CIO.IO.LXXXIX.

JOHANNES CORPUTIUS (fo 95).

(Krijgsman. BW.)

En espoir et soie.

Latijnsch distichon en dito spreuk.

Haec D. EMANUELI DEMETRIO cognato meo intimo in perpetuum amicitiae vinculum in Indiam Orientalem profecturus scripsi JOHANNES CORPUTIUS Antwerpianus. Hagae Comitis 7 Aprilis a° 1598.

VAN METEREN schreef er onder: Hic moritur hoc anno in freto Magellanico.

SIMEON RUYTING (fo 95v.).

(Predikant bij de Nederl. gemeente te Londen. Geb. te Norwich, gest. 1632. BW en GH.)

Hebreeuwsche spreuk met Latijnsche en Grieksche vertaling. Aanhaling uit Bernardus.

SONNET CHRESTIEN DE LA CÈNE.

L'oreille, l'oeil, la main, la bouche du fidele
Entend, veoit, prend, recoit en ce saint Sacrement,
Ce qui paist, croit, sostient, console grandement,
Ferme esperance, foy, charite et bon zele.

L'oreille entend du Ciel ce que Dieu luy reuelle,
L'oeil veoit les gages seurs du nouveau Testament,
La main prend et le pain et le vin purement,
La bouche aussi reçoit une viande telle.

L'oreille, l'oeil, la main, la bouche porte au coeur
La pasture de vie et la saincte liqueur,
Qui de l'homme nouveau tous les sens renouelle.
O Bienheureux banquet qui pais ainsi l'Esprit,
Luy appliquant le corps et le sang de Jesus Christ,
Par l'ouyr, l'oeil, la main, la bouche corporelle.

Pietate et rerum experientia praestantiss° viro Dno. EMMANUELI DEMETRIO
hoc observantiae testimonium dedit SYMEON RUYTINGIUS verbi Minister.

PIETER CORNELIS BOCKENBERG (fo 96).

(Geschiedkundige. Geb. te Gouda 1568, gest. 1617. BW.)

Latijnsche aanhaling uit I Machab. II en verklaring waarom de ouden den roem bij een krokodil vergeleken.

Viro integro et modesto nostro hoc tempore cum de Belgii provinciis jamdvdvm bello afflictis tvm de orbe christiano labore indvstria historiisque svis magnifice pieq. merito D. EMANVELI DE METEREN P. C. BOCKENBERGIUS Goudanus amoris ergo hoc mevm scripsi dediq. symbolvm. Gravenhagae meis in aedib. Anno a Christo nato 1599.

Ne vita tragoedia.

JOHANNES MARQUINUS (fo 97).

(Predikant der Nederl. gemeente te Londen. Gest. 1599. GH.)

Aanhaling uit Bernardus, „Aenigma” en „Solutio” in Latijnsche disticha, Grieksche spreuken.

Ornatissimo viro ab ingenio, a doctrina, a virtute, a pietate D. IMMANUELI DEMETRIO, hanc perpetuae amicitiae et singularis obseruantiae tesseram conscripsit JOHANNES MARQUINUS Londinensis. Londini 7 Julij 1597.

BALDUINUS HAMAEUS (fo 98).

Latijnsche aanhaling uit Athanasius en Latijnsche spreuk.

Amicissimo humanissimoque viro D. EMANUELI DEMETRIO polyhistori, editisque rerum praecipue Belgicarum commentariis celebri, amicitiae testandae haec scripsi BALDUIN. HAMAEUS Brug., magni olim Moscoviae Ducis medicus. 23 Febr. 1601 Londini.

Semper tibi pendeat hamus.

ROBERT (BRUCE) COTTON (fo 99).

(Oudheidkundige. Geb. 1571. Gest. 1631. Volgens het Register. Blad 99 ontbreekt, doch DOUCE geeft in zijne aant. vóór in het Album den volgenden inhoud op.)

Het wapen van COTTON in kleuren.

Libertatis amor, stultum cur decipis Orbem?

Homines inquieti et turbulenti nec ipsi quiescere possunt, nec alios quiescere sinunt. Et impliciti foederibus cogunter sequi alienos furores.

Nulla salus bello, pacem te poscimus omnes.

Voorts zijn wapenschild, waaronder:

Ornatissimo viro et amico integerrimo D. EMANUELI DEMETRIO, ROBERTUS COTTON haec insignia sua gentilitia et nomen induratae amicitiae monumentum L. M. P. Londini 8 Decemb. 1599.

DIE D E R I K S O N O Y.

Ingevoegd portret, niet beschreven door MULLER of VAN SOMEREN. Borstbeeld naar rechts in harnas, met klein pijpkraagje. Randschr. DIDRICH SONOY Gouverneur van Noort Hollant en Waterlant. Tegenover bl. 114 is een kwartierstaat van acht kwartieren geplakt. In het midden het wapen van SONOY met de zinspreuk er boven „Hors de pays” en het jaartal er onder en de kwartieren.

Sonoy	van der Aa
van Drakenborg	Keerman
van Darthuysen	des Barres.
van Sasse	Guevara.

De kwartierstaat behoort dus aan een zoon van DIRK's broeder JOOST SONOY, in 1563 gehuwd met WALBURG VAN DER AA, wellicht aan PHILIPS SONOY (†1637).

G E O R G I U S S A L T E R N U S (f_o 100).

Viro doctissimo et optimo amico singulari D. IMMANUELI DEMETRIO S. et gratiam a Deo optat G. S.

Vijf Latijnsche dichtregelen, waarin eene zinspeling op zijn voornaam.

Amicitiae S. P. GEORGIUS SALTERNUS Anglus Bristoënsis. 21 Junij
ano Dni 1601 Londini.

J O H A N N E S W R O T H (f_o 100^v).

Virtute non vi.

Viro Clariss^{mo} optimeque de his partibus septentrionalibus merito domino EMANUELI DEMETRIO, in perpetuae amicitiae pignus haec scripsit JOHANNES WROTHUS. Londini 8 Decemb. 1606.

H E N R. S C H U L T E T U S (f_o 101).

Latijnsche spreuk.

Hanc amoris studiique mei testationem erga clarissimum nostrique aevi florentissimum rerum Belgicarum scriptorem Dn. EMANUELEM DEMETRIUM ob recens feliciter coptae in perpetuumque Deo dante duraturae amicitiae symbolum in Brittaniarum metropoli XXVI April. Juliani CIC. IO. CIV. veluti animi mei in se pignus L. M. Q. reliqui HENR. SCHULTETUS a Francenstein Sil.

JOANNES AMELING (f. 102).

Latijnsche spreuken.

Haec Dno IMMANUELI DEMETRIO historiographo sui temporis clariss^o in recordationem suavissimae consuetudinis Hagae-Comitis in Hollandia contractae exaravi JOANNES AMELING, die 2 Octobris a^o 1602.

DOM. BAUDIUS (f. 103).

(Hoogleeraar te Leiden. Geb. te Rijssel 1561, gest. 1613. BW.)

Rom. VIII vs. 28 in het Grieksch.

Nihil potest humile aut abiectum cogitare, qui de se putat omnem posteritatem locuturam.

Zesregelige Latijnsche strofie. Fransche en Latijnsche spreuk. Vierregelige Ital. strofie.

Viro & a fama & a meritis insigni, optimeque de patria merito D. EMANUELI DEMETRIO rerum in Belgio gestarum fideli & industrio scriptori DOMINICUS BAUDIUS hoc monumentum reliquit.

Londini Trenobantum XIV Septembbris CICICIV.

Huic tota vitae summa constat optime
Quem nec pudet vixisse nec piget mori.

WILLEM TEELEINCK.

(Predikant te Haamstede en Burgh. Geb. te Zierikzee 1580, gest. 1629. BW.)

Volgens het register, maar bl. 104 ontbreekt.

CORNELIUS VAN DALE (f. 105).

(Misschien een bloedverwant van den Leidschen hoogleeraar NICOLAAS.)

Amicitiae aeviternae sacrum.

Η εὐσέβεια μεθ' αὐταρκείας μέγας ἐστὶ πορισμός.

Horatii Carm. lib. 4, ode IX, beide laatste strophen.

Content de ma fortune

pour pervenir, j'endure.

Viro clarissimo et Belgicarum rerum quae in nostra haec secula inciderunt scriptori fidelissimo et diligentissimo, in amicitiae nostrae nunquam intermoriturae L. M. Q. ascripsi amicus amico Popularis populari CORNELIUS VAN DALE V. C. D. EMANVELI DEMETRIO. Nonis Septembbris A^o CIC. CIV Londini Trenobantum.

JOANNES PASCHASIU S BAERS (fo 105v. 106).

(Waarschijnlijk dezelfde, die later predikant werd in de Republiek. Vgl. BW.)

EMANVELI A METEREN Antverpi viro reuerendo, eruditione singulari conspicuo, pietate vitaque sanctitate insigni, et rerum antiquarum perquam studioso, Maecenati et amico obseruando, honorem, amorem, vt ipse publice meretur, ita privatim deboe JOANNES PASCHASY BAERS f. G. F. Symbolum: Medium beat.

Volgen twee Latijnsche gedichten ter eere van VAN METEREN, waaronder: J. B. scribebat 9 Cal. Junij anno 1601.

HENRICUS LALLERIUS (fo 107).

Grieksche, Latijnsche, Italiaansche en Fransche spreuken.

Viro virtute et polyhistoriae laude cumulatissimo hoc manus et mentis monumentum ad aram amicitiae L. M. P. HENRICUS LALLERIUS Montalbanensis Gallus. XIIIJ Septembris 1604 Londinij Trenobantum.

Virtus est quae te nescit habere senem.

ANDREAS REY A NAGLOWICE (fo 107v).

Omnis homo vanitas.

Viro clarissimo Dno EMANUELI DEMETRIO in amicitiae symbolum haec adscripti Londini Cal. Julij Anni 1604. ANDREA REY A NAGLOWICE Polonus.

PHILIPPUS SICKEN (fo. 108).

Latijnsche sprek.

Eruditione, pietate et peritia rerum uiro clarissimo D. EMANUELI DEMETRIO in signum amoris et benevolentiae scripsit PHILIPPUS SICKEN Embdensis. Hagae Comitis 22 Septembris a^o reparatae salutis nostrae per Christum dnum 1602.

CORNELIUS COORNE (fo 109).

Aanhaling uit Livius dec. 4, lib. 4. en uit Cicero.

Eruditione, pietate et virtute praestanti viro D. EMANUELI DEMETRIO in perpetuum amicitiae symbolum haec scripsit CORNELIUS COORNE Belga Middelb. 7 Octobris 1595.

JOANNES CALANDRINUS fo 110).

Perpende, o homo, vnde sis: a Deo, qvid sis: pulvis, qvo tendas: ad Deum, qva via: per Christum.

Praestantiss. doctiss. que viro Dno EMANUELI DE METRIO in testimonium perpetuae amicitiae scribebat JO. CALANDRINUS Lucensis. Lugduni Batauorum die XX Augusti MDCII.

ISAAC CORPUTIUS (f° 111).

(Predikant te Breda en corrector te Dordrecht. Geb. te Lemgo 1569, gest. 1599. BW.)

Aanhalingen van Isocrates, Horatius en Paulus.

Haec clarissimo, doctissimoque viro D. EMANUELI DEMETRIO cognato suo, in amoris et benevolentiae pignus scribebat ISAACUS CORPUTIUS. Dordraci postridie Cal. Augusti A° 1597.

WILLIAM WALKER (f° 111v).

D. EM. DEMETRIO clarissimo fidelissōque nostri temporis historiographo, seni optimo, magnarum plurimarumque virtutum ergo merito venerando et amico summo salutem.

Non possum non serio gloriari, me rogatu tuo, Reverende Demetri, in Amicorum tuorum Album, cum viris clarissimis, tanquam in Equum Trojanum cum Principibus recipi, qui mihi ipsi de tua amicitia meritissimo gratulari solem. Habe igitur tibi non tam nomen meum amicitiae symbolum Albō tuo dicatum, quam me ipsum omnib. verae amicitiae officiis tibi in perpetuum devinctissimum. Quod ut mihi honori esse certo scio, sic tibi usui esse utinam sperare possem. Vale mi charissime Emanuel, meque, qua soles, benevolentia persequere; et ego te quo debedo et amore et observantia colam. Datum Cheswici in Middelsexia 2º Cal. Decemb. Anno Dni 1609. WILL. WALKER.

Will and walke aright.

Hieronder volgen eenige Sapphische dichtregelen „de nocturna Pythagorae meditatione” en een paar Latijnsche spreken.

Het Album werd hem toegezonden, blykens het onderschrift, eindigende met de woorden: Dno. EM. DEMETRIO in amoris aeternum duraturi symbolum L. M. Q. dicat dedicatque WILL. WALKERUS Pastor Cheswicensis.

PETRUS PLANCIUS (f° 112).

(Predikant te Amsterdam. Geb. te Dranoutre 1544, gest. 1622. BW.)

Hebreeuwsche en Grieksche bijbelspreuk.

Pio ac docto viro EMANUELI DEMETRIO in symbolum amicitiae scribebam PETRUS PLANCIUS Amstelredami pridie Nonae Novembris CI. ID. VC.

TOBIAS ALBIUS (f° 113).

Achtregelig Latijnsch gedicht.

Ornatissimo et historiarum peritissimo viro D. EMANUELI DEMETRIO in obseruantiae et amoris testimonium scripsit TOBIAS ALBIUS.

ABRAHAM AURELIUS (f° 114).

(Predikant bij de Nederl. gemeente te Londen. M p. 208 en GH.)

Twaalfregelig Latijnsch gedicht.

LV Ces SepteMber bIs qVInqVe VbI VeXIt et oCto
Æternae haeC sCrIpsI plignora ego offICII.

Ornatissimo viro D. E. DEMETRIO auunculo meo plurimum colendo in debitae obseruantiae symbolum scribebat A.A. raptim.

NICOLAUS VAN DEN CORPUT (f° 115).

(Misschien een zoon van Mr. JOHAN VAN DEN CORPUT en ANTHONIA MONTENS, en te Breda geb.)

EMANUELI DEMETRIO Antuerpiano, viro integerrimo, genero et amico mihi charissimo, NICOLAUS CORPUTIUS Bredanus, testando mutuae nostrae amicitiae gratia, haec propria manu scribebat Bredae XXV Octobris anno dni VCLXXVII N. CORPUT.

Op de keerzijde van fol. 116 schreef dezelfde nog eenige dichtregelen uit Ovidius, waaronder: Haec pauca . . . sententia . . . EM. DEMETRII generi mei charissimi libello inserere placuit, testificand . . . mutuae nostrae necessitudinis et amicitiae gratia. Datum Bredae, decima nona Augusti anno millesimo quingentesimo septuagesimo quinto. NICOLAUS CORPUTIUS Bredanus.

DAVID VAN DE CORPUT (f° 115).

(Als de vorige.)

Si le soleil pour fomenter la terre,
Et a ses fructs donner nourrissement,
Est tant requis, qu'on ne s'en peult passer
Aussy l'amour pour loin de nous chasser,
Noises, estrifs et tout marrissement,
A tout bon droict, pour un tresor se serre.
Sic virtus COR-PVTVM,
ut ignis efficit aurum.

Ornatissimo prudentissimoque viro atque fratri suo integerrimo D. EMANUELI DEMETRIO, amicitiae causa scribebat, D. DE CORPUT. Hagae Comitis Hollandiae 10 Nouemb. 1595.

JACOBUS VIVERIUS.

(Of VAN DE VIVERE. Letterkundige. Geb. te Gent 1572. BW.)

Al wat de mensch alhier.
 DE METRI, kan verweruen
 Bestaat in een goedt steruen,
 Dat weghneemt sorghes vier.

De wellust is te dier :
 Eer vult ons hoofdt met winden :
 Geldt doet de reén verblinden :
 Daerom ick achte schier,
 Dat men de doodt moet wenschen
 Van alle goede menschen :
 Soo vlien sy sulck ghetier.

Nochtans, dat langhe' daghen
 In een broos vat maghst draeghen,
 DEMETRI goedertier,
 Dyn leuen, ick dy wensche :
 Want een verstandigh mensche,
 Als du bist, hoeft men hier :
 Dan du en canst niet steruen :
 Deughdt can doch niet bederuen :
 Naem heeft t'geleerd papier.

Bellvm cvm vitiis.

Extemporaneum' hoc carmen, suo more, Teutonice scripsit Cognatus tuus
 JACOBVS VIVERIVS in debitae observantiae symbolum. A° Dom. CICICCI
 2a die Octobris.

HOLLÄNDISCHE BILDER

IM FERDINANDEUM ZU INNSBRUCK

von
EMIL JACOBSEN.

Im Tiroler Landesmuseum Ferdinandeum befindet sich eine Collection holländischer Bilder, die zu den bedeutendsten Österreichs gehört. Diese schöne Sammlung ist fast ausschliesslich dem patriotischen Eifer von Privatsammeln zu verdanken. Der Kaufmann JOSEPH TSCHAGER aus Bozen hat das grösste Contingent gestellt, danach kommen die Legaten des LEANDER RIGEL, des LUDWIG Ritter von WIESER und des JOHANN WIESER.¹⁾ Es dürfte den Lesern von Oud-Holland vielleicht nicht unwillkommen sein, über eine kleine Auswahl besonders interessanter oder kunstgeschichtlich wichtiger Bilder etwas Näheres zu erfahren.

Ich beginne mit einigen Bildern aus der REMBRANDT-Gruppe. Von dem Meister selbst besitzt die Galerie das kleine Brustbild eines alten Mannes (No. 599). Ein dunkler Mantel mit braunem Pelzkragen, auf dem Kopfe eine hohe, violette, von einem Tuch umwundene Mütze, bilden seine Tracht. Dieses schöne Jugendwerk wurde früher als der Jude Philo bezeichnet, ist aber jetzt als der Vater REMBRANDTS erkannt. Der wunderbare Vortrag ist auf einmal fein und breit, der Blick des

¹⁾ Conf. Katalog der Gemälde Sammlung im Ferdinandeum, Innsbruck 1894. S. 1.

Greises und jeder Zug des Gesichtes von Leben erfüllt. Es ist von VAN VLIET gestochen. Bezeichnet RL 1630. Eichenholz, Höhe 22 cm. Breite 17 cm. Vergl. BODE: *Studien zur Geschichte der holländischen Malerei* (Braunschweig 1883), S. 380. (Legat TSCHAGER).

In der Verspottung des Tobias von seinem Weibe von CAREL FABRITIUS (No. 600) besitzt die Galerie ein Hauptwerk der Schule, welches, wegen der Seltenheit der Bilder des fröhligestorbenen Meisters, kunstgeschichtlich wichtig ist. Unter einem Laubdache vor ihrem Hause sitzen beide Alten in eifrigem Gespräch. Es ist das stille Hineinsinken in den Gegenstand und die vollendete malerische Behandlung, was dem Bilde einen so ungewöhnlichen Reiz verleiht. Sonnenschein und Schatten zeichnen sich weich an die Wand. Alles ist von Licht durchwebt und umflossen. Das malerische Weiche im wechselnden Spiel des Lichtes, die Limpidität der Schatten werden von REMBRANDT selbst auch nicht übertragen. Das Bild kam im Jahre 1820, unter REMBRANDTS Namen, aus der Sammlung des Ritters G. v. PROHASKA in den Besitz TSCHAGERS. Im alten Katolog des Ferdinandeums wurde es dem JAN VICTORS zugeschrieben.¹⁾ (Leg. TSCHAGER).

P. DROST ist der Name des Meisters, welcher nach der deutlichen Bezeichnung den „Knaben mit Geyer“ (No. 602) gemalt hat. Seinem Namensvetter CORNELIS DROST, einem nicht häufig vorkommenden Maler, von dem die Casseler Galerie ein echt bezeichnetes Bild besitzt, wird im Amsterdamer Reichmuseum eine „Herodias“ zugeschrieben. Dem Stile nach ist P. DROST wohl derjenige, der mit CARL LOTH nach Italien gegangen ist. Ein Merkur, der den Argus einschläfert, in der Dresdener Galerie, halb an LOTH, halb an REMBRANDT erinnernd, wurde ihm schon in alten Inventarien zugeschrieben.²⁾ Dem schliesst sich das Innsbrucker Bild stilistisch recht gut an³⁾. (Legat RIGEL).

Zu den interessantesten Bildern der Galerie gehören die beiden sogenannten „Satyrische Conversationsstücke“ von ADRIAEN VAN DE VENNE. Beide monochrom in einem hellen, gelbbraunen Ton gemalt. Es sind launige Darstellungen, die halbwegs an BROUWER und TENIERS, halbwegs an CODDE und DUCK erinnern. Die eine stellt eine Barbierstube (No. 609), die andere das Innere eines Wirthshauses mit trinkenden Bauern und Soldaten dar (No. 610). Beide sind bezeichnet und

1) SEMPER bemerkt ausserdem, dass eine Radierung von G. F. SCHMIDT aus dem Jahre 1773 genau die nämliche Composition zeigt und mit der Bezeichnung REMBRANDT Pinx, sowie der Bemerkung „Aus dem Cabinet des Herrn Director CFSAR“ versehen ist. HANS SEMPER, *Die Gemäldesammlung des Ferdinandeums*, Innsbruck 1886, S. 51 u. f.

Dies ist offenbar das Innsbrucker Bild. Anm. d. Red.

2) Vergl. WOLTMANN und WOERMANN, *Geschichte der Malerei* III, 720, wo dieses Bild dem CORNELIS zugeschrieben wird.

3) Vgl. die Anmerkung im neuesten Dresdener Katalo zu Nr. 1608.

respektiv 1627 und 1633 datiert. Also nicht Pendants. Die Bilder sind auch von verschiedener Grösse, das letztgemalte in malerischer Hinsicht bedeutend feiner als das andere. (Leg. TSCHAGER).

Ein Bild mit trinkenden und kartenspielenden Bauern (No. 616) wird dem GERRIT BERCKHEYDE zugeschrieben. Es gehört in die Richtung BROUWER-SORGH-MOLENAER und ist in einem warmen braunrothen Ton und schweren Helldunkel gemalt. Der Verfasser des Katalogs scheint nicht bemerkt zu haben, dass das Bild bezeichnet ist und zwar mit dem Namen J. BERCK-HEYDE. Demnach gehört das Bild nicht G. sondern JOB BERCK-HEYDE, welcher, wenn auch schon selten, Sittenbilder gemalt hat. (Leg. RIGEL).

Eins der vorzüglichsten Bilder der Galerie ist RICHARD BRAKENBURGHS „Kartenspielender Ehemann in liederlicher Gesellschaft, welcher von seinem Weibe und drei weinenden Kindern aufgeschreckt wird“ (No. 619). BRAKENBURGH kommt in seinen Sittenbildern der Auffassungweise des JAN STEEN sehr nahe. SEMPER macht treffend darauf aufmerksam, wie die moralisierende Sentimentalität, womit solche Gegenstände heutigen Tags vorgeführt werden, hier vollständig fehlt.¹⁾ Die Kleinfiguren sind mit grossem Humor aufgefasst und doch scharf charakterisiert. Das Colorit von einem violett-röthlichen Ton. Die vollkommenen Harmonien der fein gebrochenen Lokaltinten von ganz besonderem Reiz.²⁾ Das Bild ist auf Kupfer gemalt und bezeichnet: BRAKENBURGH. (Leg. TSCHAGER).

Die Schlacht bei Nieuwpoort im Jahre 1600, angeblich mit den Bildnissen MORITZENS und FRIEDRICH HEINRICHS VON ORANIEN (No. 623), ist dem PH. WOUWERMAN und JAN WYNANTS zugeschrieben.³⁾ W. SCHMIDT tritt mit Entschiedenheit für die Richtigkeit dieser Zuschreibung ein und zollt dem Bilde hohen Lob.⁴⁾ An geistreichen Einzelheiten hat das Bild gewiss keinen Mangel, doch können solche Vogelperspektive von Schlachten mit ihren unzähligen Figürchen, die grossentheils in regelmässigen Kolonnen nach verschiedene Richtungen aufmarschieren, schwerlich einen künstlerischen Eindruck hervorbringen. Die Slacht bei Nieuwpoort spielt sich in einer Dünenlandschaft ab. Wir wissen dass WOUWERMAN Landschaften von WYNANTS staffiert hat. Hier müsste man aber WOUWERMAN, wenn die Ansicht SCHMIDTS richtig ist (?) den Löwenantheil zuschreiben. Die sehr einför-

1) SEMPER a. a. O. S. 54.

Ein in der Behandlung ähnliches Bild, dem JAN STEEN zugeschrieben, befindet sich im Palazzo Bianco zu Genua. Dasselb auch ein echter JAN STEEN. Sie mein Aufsatz: *Le Galerie Brignole-Sale Deferrari*, Arch. St. dell' Arte 1896.

2) Erworben auf der Versteigerung des Freiherrn CARL VON ARETIN in München, 1887. — Wohl eher aus der Vlämischen Schule; Richtug des P. SNEYERS. Anm. der. Red.

3) Repertorium f. Kunstw. XII, Heft. I.

mige, reizlose Landschaft konnte auch ein viel geringerer Künstler als WYNANTS gemalt haben.¹⁾ (Leg. TSCHAGER.)

Ein kleines Juwel besitzt die Galerie in einem köstlichen Bilde mit seifenblasenden Kindern, M. NAIVEU 1671 bezeichnet (No. 627). 1805 kam das Bild in der Auction TAETS VAN AMERONGEN vor. (OBREEN's Archief V 259). Der Meister war ein Schüler DOU's. Wenn NAIVEU in Bezug auf Feinheit den grossen Kleinmeister nicht erreicht, übertrifft er ihn, nach meiner Ansicht, häufig in der Frische und Fröhlichkeit der Auffassung. Die von Gesundheit strotzenden Kinder mit ihren rothen Äpfel-Wangen sind allerliebst. Auch komische Züge kommen vor. Man betrachte die beiden Caricaturpuppen hinter den Kindern. Vorn ein überschnittener, grüner Käse, ein Krügelchen, etc. Hintergrund: ein ferner Stadtanblick mit dem so oft von DOU dargestellten Leidener Stadtthor (Münchener Pinakothek Nr. 397, 398 usw.) Vermuthlich ist es noch in DOU's Atelier gemalt. Das Colorit ist äusserst lebhaft. Glühende lack- und ziegelsteinrothe, heftig-blaue und schmutzigelbe Töne walten vor. Alles fein zusammengestellt, so dass das Bild lebhaft, aber durchaus nicht unharmonisch, sondern eher fein im Colorit erscheint. Das Bild wurde früher, als die Bezeichnung noch zum Theil von einer Firnisschicht bedeckt war, DOU genannt. W. SCHMIDT soll dagegen vielmehr an SLINGELANDT gedacht haben.²⁾ Und in der That ist die Verwandtschaft NAIVEU's mit diesem letzteren noch auffallender als die mit DOU. In der Galerie zu München befindet sich so eine dem SLINGELANDT zugeschriebene „Schneiderwerkstätte“ (Nr. 428) an der ich wirklich Zweifel hege, ob sie nicht eher dem NAIVEU gehört. Auf einer Tonne gewährt man ein Zeichen, welches wie ein W ausschaut (nicht im Katalog). Ob dies Zeichen ein Monogramm (das sich in diesem Fall leichter in MN als in PvS auflösen lässt) darstellen soll, ist zweifelhaft. Unser Künstler hat sich vielleicht in Italien aufgehalten, da man in mehreren italienischen Galerien seinen Bildern begegnet, so in der Galerie TORLONIA zu Rom³⁾ und in der Galerie GER. MANSI zu Lucca⁴⁾. (Leg. TSCHAGER).

Ein sogenannter J. D. VERMEYEN (!) ist mit einer holländischen Wirthshaus-scene vertreten (No. 638). Das Bild steht der Richtung BROUWERS und TENIERS am nächsten. Es zeigt eigenthümliche Gesichtstypen, welche durch die knotigen, breiten Nasen und grossen, dünnen, scharf aufgezogenen Munde leicht kennbar sind. Im Colorit machen scharfes Weiss, Lackroth und ein metallenes, klobiartiges Blau sich geltend. Die Lichtstellen der Utensilien sind mit plötzlichen

1) Nach SCHMIDT ist das Bild beschritten geworden.

2) SEMPER, a. a. O. S. 57 und 80.

3) Jetzt: Gal. Nazionale im Palazzo Corsini.

4) Conf. meinen Artikel: Die Galerien Mansi zu Lucca, Oud Holland 1896.

und scharfen weissen Flecken und Streifen angegeben. Die ganze Atmosphäre, sowie der Hintergrund des Bildes ist von einem trüben bräunlich-rothen Ton; das Helldunkel viel stumpfer als bei BROUWER und TENIERS. Das Bild scheint

TDMycgr bezeichnet zu sein¹⁾). Jedenfalls war der Künstler ein

holländischer, vermuthlich ein Leidener oder Haarlemer Maler, zwischen ISACK VAN OSTADE und BRAKENBURGH in der Mitte stehend. Die Bezeichnung ist vielleicht anders zu lesen. (Leg. RIGEL).

Die Gruppe POELENBURGH ist in der Galerie besonders gut vertreten. N. 640 ist ein schönes Bild vom Meister selbst: Venus auf Gewölk ruhend, von Amoretten mit Blumen und schattenspendenden Drapperien umschwärmt. Unten eine feine poetische Landschaft mit Wasserfall. (Leg. TSCHAGER). — Nr. 641 stellt eine kl. Familie vor Ruinen sitzend dar. Römische Landschaft. TH. VON FRIMMEL denkt bei diesem Bilde an JAN VAN HAENSBERGEN. Dass HAENSBERGEN aber seinem Vorbilde je so nahe gekommen, ist fast unglaublich. Das Bildchen ist von einem echten POELENBURGH kaum zu unterscheiden.²⁾. (Aus der Samml. D. ALLARD. — Leg. TSCHAGER).

FRANÇOIS VERWILT. Dieser Rotterdamer Schüler POELENBURGHS ist auch mit einem hübschen Bildchen vertreten (N. 642): Musicirende und tanzende Amoretten. In schönem Silberton gemalt. Die schwarzäugigen Knaben sind sehr im Stil POELENBURGHS, wenn auch etwas feister und plumper. Das Bild ist undeutlich bezeichnet: v. WILT. (Leg. RIGEL).

Von ABRAHAM VAN CUYLENBORCH sieht man zwei sehr charakteristische Bilder (N. 643, 644). Nackte, POELENBURGH'sche Figuren und POELENBURGH'sche Motive, aber in eine ganz eigenthümliche Scenerie versetzt. Unter den Gewölbten ungeheurer, barocker Felsengrotten in gedämpftem, warm getöntem Lichte spielen sich allerhand mythologische Scenen ab. Während POELENBURGH in der Regel silberkühl erscheint, sind die Gemälde CUYLENBORCHS wie in goldenem Licht aufgelöst. Die Draperien, welche seine nackten rosigen Gestalten halb verhüllen, strahlen weiss oder glühen im kräftigen Kirschorth und Goldgelb. N. 643 trägt die undeutliche Signatur: A Cuyl... (Leg. TSCHAGER).

DIRK VAN DER LISSE hat ein Bild mit halbnackten, schlafenden Mädchen von Satyren überwacht (N. 645). Am Waldrande weiden Kühe. Es zeigt

1) NAGLER erwährt einen DANIEL MEYER, Maler, Kupferstecher und Zeichner, welcher schon zu Anfang des 17 Jahrh. blühte und 1656 noch am Leben war.

2) M. i. is dit stukje bepaald het werk van HAENSBERGEN. A. B.

POELENBURGH'schen Stil, aber in origineller Weise modifiziert. Die Gruppe mit den nackten Mädchen, halbbedeckt von prachtvollen Drapperien, bezaubert durch die Blumenpracht der heiteren Farben. Alles ist mit leichter spielender Hand gemalt. Ein sehr ähnlich behandeltes grösseres Bild befindet sich in der Pinakothek zu München unter N. 526. (Leg. TSCHAGER).¹⁾

DANIEL VERTANGEN endlich, ein anderer Nachfolger POELENBURGH's, kommt in seiner Landschaft mit Nymphen (N. 646), dem Utrechter Meister sehr nahe. Doch ist sein Waldbild, worüber sich ein strahlender, weisser Himmel mit scharf beleuchteten Wolken wölbt, in seinem dunklen, blaugrünen, fast schwarzen Ton, tiefer gehalten als POELENBURGH, und seine nackten Frauengestalten, die sich von diesem dunklen Grund scharf abheben, etwas anders gebildet. Der dominirende blaugrüne Ton macht sich auch in den Schatten der Carnation geltend. (Leg. WIESER).

Von PAUL POTTER Kühe und Schafe in einer Landschaft (N. 659). In diesem sehr frühen Bilde vermisst man noch das für POTTER so charakteristische Email des Farbenauftrages. Die Terrainbehandlung geht auch nicht so ins Einzelne wie später. Der Ton ist sehr fein, aber etwas verblasst. Stimmungsvolle Composition. Das Bild ist PAULUS POTTER 1644²⁾ bezeichnet, also nach dem Bilde der Sammlung HÖCH: Abraham's Auszug, vom Jahre 1642, das früheste welches wir kennen. Es ist auf ziemlich grobe, durchscheinende Leinwand gemalt. (Leg. TSCHAGER).

Eins der kunstgeschichtlich wichtigsten Bilder der Galerie dürfte die Rückkehr von der Jagd (N. 667) von dem seltenen JAN BLOM sein. Sehr interessantes, festliches Bild. Vornehmer Parkanblick. Eine Cypressenallee geht schräg, mit pikantem, perspektivischem Effekt, in das Bild hinein. Rechts führt eine marmorne Freitreppe zwischen üppigen weiblichen Statuen zu einer stattlichen Villa empor, während sich im Vordergrunde zu der einen Seite eine monumentale, reich ausgeschmückte Fontäne, worauf zwei Pfauen stolzieren, und zu der anderen Seite eine ebenfalls plastische Fontäne mit nackten Frauengestalten erheben. Die Cypressenallee entlang sieht man eine elegante Reiterschaar von der Jagd zurückkehren. Pagen sind mit Jagdbeute beladen. Jäger zu Fuss machen sich mit den Hunden zu thun. Alle in bunten, strahlenden Trachten. Ein fröhliches Leben. Im Vordergrunde fällt ein flotter, auf einem Schimmel reitender, junger Jäger, der ins Horn stösst, sowie eine Dame mit strahlendem, rothem Kleid und blauem Parasol auf einem lichtbraunen Rosse in die Augen. Wenn auch

¹⁾ Das Innsbrucker Bild wurde früher POELENBURGH genannt. Es ist das Verdienst SEMPERS dies Bild seinem rechten Autor zurückerstattet zu haben.

²⁾ Das Datum ist im Katalog nicht angegeben.

kein Zweifel darüber waltēn dürfte, wer das Bild gemalt hätte, da es ja deutlich genug und augenscheinlich echt: JAN BLOM fc. bezeichnet und nach dem Katalog Anno 1660¹⁾ datirt ist, hat man doch zuerst an verschiedene andere Meister gedacht. Als das Bild aus dem Nachlass des Herrn D'ALLARD 1820 in Wien versteigert wurde, trug es den Namen JEAN BAPT. WEEENIX²⁾, im alten Katalog wurde es auf DIRK MAAS getauft, an dessen Arbeiten es erinnert. W. SCHMIDT³⁾ hat erst an ASSELYN gedacht, aber da die Figuren nach seiner Meinung von keinem Anderen als von ADRIAAN VAN DE VELDE stammen könnten, von dieser Benennung wieder Abstand genommen. So hat man sich wie es scheint fortwährend gesträubt das höchst interessante Bild dem unbekannten Künstler zu lassen. An ASSELYN erinnern die leichten Formen des goldenen Gewölkes im blauen Himmel, auch muss ich zugeben, dass die flott gezeichneten Figürchen jedenfalls die Art und Weise des ADR. VAN DE VELDE in Erinnerung bringen. (Leg. TSCHAGÉR)⁴⁾.

Dem LUDOLF BAKHUYSEN zugeschrieben ist die Marine N. 675: Segelschiff in voller Fahrt. Die Weise in welcher das Momentane der Bewegung in dem von Meergischt überdeckten und schräg dahin fahrenden Schiff, sowie die Atmosphäre gegeben ist, verräth ein ganz ungewöhnliches Können. Ein Gewitterbild ersten Ranges wo Alles, Luft und Wasser, in einem Rauch steht. Ein grüngraulicher Ton beherrscht das leicht hin getuschte, frisch gemalte Bild. Vielfach spielt der durchscheinende, weisse Untergrund im Farbeneffekt mit. W. SCHMIDT denkt an BONAVVENTURA PEETERS. Auch dieser Künstler, welcher in der Regel conventionell und häufig sogar bombastisch erscheint, kann wohl schwierig hier in Betracht kommen.⁵⁾ (Leg. WIESER.)

Von PIETER SAENREDAM eine weiträumige gothische Kirchenhalle mit vielen kleinen Figuren belebt, das Innere der St. Cunera-Kirche zu Rhenen darstellend (N. 679). Die Specialität dieses eigenartigen Architekturmälers scheint mir die zu sein, die feinen Effekten des weissen Lichtes darzustellen. In satten, milchweissen Tinten, worüber violette und röthliche Töne ganz leicht hintüberspielen, strahlen uns die Gewölbe und Wände der Kirche mild entgegen. Die Schatten sind von durchsichtiger Klarheit: Lichtmalerei im breiten Sinne. Doch steht das Bild in packender Wirkung gegen sein kleines Bild in der Galerie

1) Ich las jedoch 1668.

2) Sieh SEMPER a.a. O. S. 62. — Das Bild wird bei KRAMM erwähnt. Es ist das einzige bekannte bezeichnete Bild des Meisters, von den kürzlich in einer Amsterdamer Auction ein ähnliches, aber unbezeichnetes und weniger feines Gemälde vorkam. Anm. der Red.

3) Repert. a. a. O.

4) Over JAN BLOM hoop ik eerlang hier eenige biographische gegevens mede te deelen. (A. B.)

5) Zu vergleichen mit N. 722 von B. PEETERS.

zu Turin etwas zurück. Im Fussboden sieht man eingemeisselt die Inschrift *Reensche kerck Pieter Saenredam dit met schilderen volleijnt 30 April 1655.* (Aus der Sammlung der Freiherrn CARL VON ARETIN. — Leg. TSCHAGER).

Eine goldene Abendlandschaft wird irrthümlich einem JAN (?) VAN CROOS zugeschrieben. No. 787. Flache Gegend am Fluss. Sehr gutes Bild in warmem, gelbgrünlichem Ton, theils an NOLPE, theils an VAN GOYEN erinnernd. Das Bild ist bezeichnet A v CROOS (A und v verbunden) und gehört also dem ANTONIE VAN CROOS, der 1649 in der Lucasgilde zu Alkmaar vorkommt (vergl. OBREEN's Archief, II, 27). Ich habe in der Galerie BONOMI-CEREDA zu Mailand einen ANT. v. CROOS, daselbst „ENRICO CROOS“ genannt, nachgewiesen.¹⁾. Hauptbild im Haag (Gemeente-Museum). Andere Bilder von ihm in Cassel, Pest, Stockholm, u. s. w. (Leg. L. v. WIESER.)

Von DOU befindet sich hier ein flötenblasender Jüngling (N. 624) von allerhöchster Feinheit. Das Colorit von einem zarten Oliventon beherrscht. Bezeichnet. (Aus der Sammlung DE HOPPE. Legat TSCHAGER).

Dem ADRIAEN BROUWER ist ein vorzügliches Kleinbild zugeschrieben (No. 712). Es stellt einen Bauer dar mit einem Handkorb am Rücken und einen Zinnkrug mit beiden Händen haltend. Er blickt den Beschauer mit schelmisch lachendem Gesicht an. Die Carnation ist in leuchtendem, gelbröthlichem Bronzeton gehalten. Das höchst geistreich ausgeführte Gesicht wird von weissen Lichtern zart gestreift. Es sprüht von Leben und Heiterkeit. Ein leicht angedeuteter Wald und röthliches Gewölk bilden den Hintergrund. Man hat an BROUWER sowie an FRANS HALS gedacht; auch begegnen uns Anklänge an beiden in dem meisterlichen Bilde. W. SCHMIDT in seinem Artikel im Repertorium geht einen Mittelweg und schlägt JAN MOLENAER vor. Aber hat dieser Meister je etwas so Vollkommenes geleistet? Links befindet sich eine undeutliche Bezeichnung. (Legat TSCHAGER).

A A N H A N G S E L.

In aansluiting aan het bovenstaand artikel ontvangt de redactie van den heer HOFSTEDE DE GROOT nog de volgende historische aanteekeningen.

Nr. 620. Christus en de Samaritaansche vrouw is geen ADRIAEN VAN DER WERF maar een JACOB TOORENVLIET zooals voldoende blijkt uit vergelijking met de beide gemerkte stukken van dien meester Nr. 631 en 632.

¹⁾ Sieh meinen Bericht über die Versteigerung der Gal. BONOMI-CEREDA, Repertorium für Kw. 1897.

PIETER SAENREDAM.
DE ST. CUNERA-KERK TE RHENEN.
Museum te Innsbrück.

Nr. 628. Binnenhuis met spinnende vrouw enz. manier VAN SLINGELAND gedoopt, is een bedorven Q. BREKELENKAM.

Nr. 634.¹⁾ Herderinnetjes met een schaapje enz. is geen AELBERT maar een JACOB GERRITSZ. CUYP, daarentegen is Nr. 635²⁾ een der zeldzame kerkgezichten van A. CUYP; het stelt evenals het soortgelijke Akensche stuk de Groote Kerk te Dordt voor.

Nr. 649. Is zooals Prof. SEMPER reeds opmerkte een landschap van JAN VAN KESSEL en wel een bijzonder goed voor dien meester.

Nr. 715. Hier hebben de overblijfsels der signatuur op een dwaalspoor geleid. Het JO (door elkaar)... BEECK heeft betrekking op JOHANNES OSSENBEECK en niet op JOOST VAN CRAESBEECK. Het is een weverswerkplaats, zooals OSSENBEECK ze met voorliefde afbeeldde.

Eindelijk bevindt zich onder de Italiaansche schilderijen een Nederlander; Nr. 535 Maria Magdalena is niet van Ferrareesche afkomst doch een echte GELDORP GORTZIUS. Men vergelijke slechts Nr. 318 (94) in het Haagsche Mauritshuis, waar in de aanmerking reeds op het Innsbrucksche stuk wordt opmerkzaam gemaakt.

1) Aus der Sammlung IG. TH. VON PACHNER zu Wien. — Leg. TSCHAGER.

2) Aus der Sammlung DE HOPPE. — Leg. TSCHAGER,

PIETER NOLPE

1613/14—1652/53

DOOR

MR. C. H. M. DOZY.

IV.

ALLEGORIEN.

188—194.

188. HERKULES OP DEN TWEESPRONG.

HN 't midden op den voorgrond Herkules met dierenhuid en knods van voren gezien; te zijner rechten staat eene vrouw; zij houdt een opengeslagen boek in de linkerhand en wijst met de rechter naar een weg tusschen de rotsen, die steil opwaarts tot een bergtop voert en door tal van kruisdragers wordt betreden. Een engel zweeft boven haar met krans en palmtak. Rechts op den voorgrond zit eene rijkgetooide vrouw, wier linkerhand op een bol rust en wier rechter een aantal voorwerpen en zinnebeelden van wereldsche vermakken naast haar aanwijst. Achter haar de duivel, die haar in het oor blaast. Gekroond is zij met een kleine wereldbol, waarop een kruisje prijkt. Rozen vormen hier de tegenstelling

tot doornen links. Onder een overhangende rots (die tot aan den bovenrand reikt) ziet men rechts op den achtergrond eene brandende stad en daarbij tafereelen van doodslag, dansende paren enz., vóóraan dansen een man en vrouw, waarbij de dood den trom slaat.

Rechts onderaan: *Pieter Potter Pinx. Pieter Nolpe fecit en verderop: ecx* (met andere letter, later toegevoegd?)

In de marge: in zes kolommen twaalfregelig vers: *De Werelt sit gepronckt, verciert en opgeblasen* enz., onder de derde kolom: *H. C*

br. 519 h. 397 (marge ad 19 incl.)

189. DE AANBIDDING DER DRONKENSCHAP.

Op den achtergrond eene verhevenheid, waarop in 't midden een troonzetel, gekroond door een duivelskop, die twee aan wêerszijden neêrhanginge druiventros-guirlandes in zijn bek houdt. Op den zetel zit een man, een kan op de borst, een pijp in de uitgestoken rechterhand. Links van den zetel de dood met een vlag en een gevleugelde zandlooper, rechts een staande duivel, die op een hoorn en een zittende, die op de trompet blaast.

Op den vóórgrond vóór de verhevenheid een voetstuk, waarop boeken en een Mercuriusstaf branden. Links daarvan knielt eene dame, rechts een heer, beiden met opgeheven handen biddende. Achterwaarts links van de dame eene arme vrouw met kind op den rug en twee bedelaars, waarvan de eene een houten been heeft, de andere zijn kruk naar den man op den troon opheft. Achterwaarts rechts van den heer staan een goedgekleede man en vrouw, waarvan de eerste, den hoed op het hoofd, een geldbeurs in de hoogte heft.

In den benedenhoek links: *PNolpe: fe. et ecx*

br. 180 h. 131.

In de Bibliothèque Nationale te Parijs.

190.

de seven wärcken van bermarticheit | *Mattheus Capittel 25*
Veers 35 | opschrift van het middenvak der plaat, dat de binnenplaats eener gevangenis voorstelt. Links vier gevangenen, waarvan twee aan den muur geketend; twee heeren en twee dames brengen hun hulp, dezen komen van rechts en worden door een in lompen gehuld man vóorgegaan, eene der dames spreekt met den cipier. Door het tralievester in den achtermuur links kijkt nog een gevangene: Tusschen dien muur en een gebouw rechts ziet men op een gevangenistoren en op den buitenmuur, waarachter andere gebouwen zich verheffen.

Rechts onderaan in de plaat: *Francois van Beusecom Excudit* Onder de plaat over de volle breedte vers van 32 regels in vier kolommen: *Hier waert v
af gebelt en in pryst gestelt — Want sy in droeftheyt syn en hebben ganschelyck
niet enz.* Aan weerszijden van het middenvak drie kleine voorstellingen, ieder met vierregelig onderschrift. Van boven af links: uitdeeling van brood, van water en van kleeding; rechts: herberging van pelgrims, bezoek aan een zieke, eene begrafenis.

br. 522 h. 410 (marge ad 60 incl.)

In de verzameling van STOLK te Rotterdam.

Vgl. F. MULLER Beschrijv. van historiepr. 1990 E.

191. HULDE AAN DE GERECHTIGHEID.

Op den achtergrond zit Themis op een tooneel, waartoe rechts en in 't midden trappen voeren. Zij heeft om het hoofd een stralenbundel, van rechts boven beschijnen haar lichtstralen. Met de rechterhand houdt zij een weegschaal, met de linker een brandend hart omhoog. Bovenaan draperie; links: twee vlaggen, een hellebaard, kan, hoorn, kanonloop enz.

Rechts op het tooneel staan twee mannen, de een houdt een pijp opwaarts en een kan op den rug, de ander ziet hem met gevouwen handen aan. Rechts in den hoek boven aan de trap een ander tweetal, de een met een helm op het hoofd op zijne hurken; de ander met een hoed op het hoofd, een roer over den schouder en een sabel op zij wijst naar Themis.

In den linkerhoek, te gelijker hoogte van het tooneel, staan ook twee mannen, de een op een schild geleund.

Vóór het tooneel stroomen hulpsmeekenden toe of liggen op de knieën; links meest prelaten en monniken, rechts in veel minder getale armen, achter wien een blinde, door een jongen en een hondje geleid, komt aanstrompelen. Een groter hond komt op dat kleinere af.

In 't midden komt naar den voorgrond toe een man in Oostersch gewaad, een stok in de hand, het hoofd naar Themis omgewend; hem nadert van rechts een vorstelijk personage, op den rug gezien, een vierkante muts op het hoofd, een scepter in de hand; twee knaapjes dragen den sleep van zijn mantel.

In de marge achtregelig vers in twee kolommen: *Geen staedt t'zy kleyn
oft groodt verschynt hier voor den throon | enz.*

In den hoek rechts onderaan: *Pieter Nolpe fe. et ex*

br. 264 h. 226 (afgesneden marge ad 34 incl.)

Aldus in het prentkabinet te Dresden; van het exemplaar te Amsterdam is de naam van den graveur afgesneden.

192.

Ydelheydt | en | ongestadigheyt | der | fortuyn. | enz. |
door | M^r. Chevreau, | En uyt het Fransch vertaelt, | door |
arnold colom. | ... Tot Amsterdam, | By Arnold Colom, ... 1651.

De titelprent van dit boekje vertoont op den voorgrond de Fortuin, naakt, met den rechtervoet op een bol staande, het hoofd naar links gewend. Zij houdt rechts een banderol uitgespannen, waarop tal van voorvallen zijn afgebeeld. Rechts ligt een rad, links een kroon. Achter haar verschillende gebeurtenissen, slechts flauw te zien; rechts doorsteekt één man een ander, links een hooge rots, waarop één man staat, waarvan een ander afspringt en aan welks voet een derde iets schijnt uit te gieten (of wel een visch ophaalt). Naar den achtergrond toe ruitergevecht aan den voet van een heuvel, waarop eene stad in brand staat.

Onderaan over de volle breedte eene cartouche, waarin: *tot Amsterdam, By Arnold Colom. | op de Texelsche kay inde Lichtende Colom. |*

br. 78 h, 123.

De titel van het Fransche werkje luidt: *le | tableav | de la | fortuyn, | | a paris, | Chez la vefue Nicolas de Sercy, | MDC.XLVIII. | etc. 352 blzz. 4°.*

De titelprent br. 159 h, 210 is in hoofdzaak dezelfde, maar in omgekeerden zin; de Fortuin heeft een doek om het lijf, in de rechterhand een hoorn des overvloeds en in de linker een geesel, de banderol hangt over haar linkerarm. Pas de tweede uitgave a paris | Chez iean-baptiste loyson, 428 blzz. 4°, van 1651 heeft den naam van den schrijver, maar mist, althans in het exemplaar dat ik er van zag, de prent.

193.

vrouwen-spiegel bovenaan op een banderol, die aan weerszijden in eene cartouche uitloopt, waarop een vierregelig vers; links: *Koom hier, en zie dit zinnebeeld, | enz.,* rechts: *Hoor Maagden Vrysters, Bruyd ē Vrouw: | enz.*

Aan weerszijden der voorstelling een boom; links met bladen, rechts met dorre takken, op de laatste zit een uil.

Op twee trappen, die boven aanéen sluiten, vrouwelijke figuren, links opgaande, rechts afdalende. Links onderaan op den voorgrond ligt een ingebakerde zuigeling met flesch en papschotel, bijschrift rechts: *Eerst als een Block;* op de onderste trede een kind met rammelaar in een loopstoel, er boven 1,

bijschrift rechts *Nu spel en Jok*. De volgende figuren opwaarts met getallen er boven 10, 20, 30, 40; bovenaan 50 en nederwaarts rechts af 60, 70, 80, 90.

Een meisje met bloem- en borduurraam; *Ik leef gerust | I |*

Eene dame met waayer; *'k Heb liefde en lust | II |*

Eene dame met handmof en hondje op den arm; *'k gaf vreugd voor kruis. | III |*

Eene dame met huik en hengelmandje; *'k Vermeer mijn Huis | IIII |*

Eene dame met zeer groote opstaande kraag; *'k Pleeg Huwlixraed | V |*

Eene dame met beide handen in de mof; *Myn blos vergaet | VI |*

Eene dame evenzoo en met hondje op den arm; *'k Leef nu alleen. | VII |*

Eene vrouw met stok en mandje aan den arm; *Ik kug en steen | VIII |*

Eene vrouw, gebogen, op twee handkrukken leunende; *'k Lil als een gras | VIII |*

Rechts onderaan op den voorgrond ligt een oude vrouw op haar sterfbed; op haar hoofdkussen het cijfer 100, op haar matras: *'k word, dat ik was. |*; een engeltje buigt zich over haar heen.

Tegen de trappen aan in 't midden de geboorte van Eva in een vruchten-guirlande, waardoor een band zich slingert met: *door 't woord geplat en weer — verbrand*. Lager links en rechts cartouche; l. de verleiding van Adam door Eva; omschrift: *Met vreugd en met vermaek — is het begin geschiedt*; r. de verjaging uit het Paradijs; omschrift: *maer laesten lesten is 't — maer iammer en verdriet*

In 't midden op den bodem cartouche met achtregelig vers: *Het leeven daer de mensch in woeld, | enz.; links zit een engel met een lampje, rechts de dood met een zandlooper, beiden hebben een vlag in de hand, waarop resp. Vit zondig zaed enz. en O: Mensch u leeven enz. Tusschen hen, boven de cartouche twee figuren en een lint met opschrift: Finis coronat opbris. (sic)*

In den linker benedenhoek: *Rombout vanden Hoeye Excludit.*; in den rechter: *P Nolpe: f.*

In de marge: *De een verslyt 'et vrouwekleed met Vreugd en d'ander weer met leet als doorloopend bovenschrift van 24 versregels in zes kolommen: De borsten voen d' onnozelheid enz.*

br. 525 h. 403 (marge ad 49 incl.)

In het Kon. Museum te Kopenhagen.

Eene verkleinde copie van deze prent gaf in de tweede helft der 18^e eeuw P. J. ENTROP uit.

194.

Pendant der vorige prent. iaer-verschil — def mannen op de banderol bovenaan. De verzen in de cartouches beginnen links: *De scharp-getande Tyt* enz., rechts: *Ce tableau peint au vil* enz.

De boomen als bij nr. 193 ook met den uil. Links onder aan de trap evenzoo een gebakerd kind met bijschrift: *Ick ligh*, opwaarts gaande:

een kind in een loopstoel; *Ick staan*
 een knaap mét een hoepel; *ick speel*
 een jongman met een roos; *ick waan*
 een man met vaandel; *ich vecht*
 een krygsman in harnas met veldheerstaf; *ick kerk*
 bovenaan: een man met mantel en handschoenen; *ick raey*
 afdalende: een man evenzoo met mantel om; *ick dael*
 een man met een kapje op en een stok; *ick ducht*
 een oude man, met bril op en een stok; *ick dwaal*
 een oude man met twee krukken; *ick treur*

De romeinsche cijfers op de trappen onder het bijschrift geven evenals bij nr. 193 de tientallen jaren aan.

Rechts onderaan op den voorgrond een man op zijn sterfbed met een engel; het bijschrift: *ick sterf*

De middenvoorstelling tegen de trappen aan is hier het laatste oordeel; omschrift: *Dit is het ent van alle vlees* enz., de kleineren links: een bruiloft met: *Den bruyloftdach baert anxsten pyn*, rechts: eene begrafenis met: *Nae t'graf zal t'eeuwig bruyloft zyn*

De middencartouche op den bodem heeft onder het opschrift: *Leert hier o mensch een wetenschap*. *De doot comt wel op elcke trap* een vierregelig vers. De engel links heeft bij zich een zandlooper, kandelaar, boek enz.; de dood rechts ligt in een lijkkist en heeft een pijl in de hand; naast de kist een gebroken zandlooper, kruk, been en hooivork. Engel en dood hebben een bordje, waarop resp. *Siet mensch hoe ghy gaet op en neer* enz. en *De dood is seecker en gewis* enz. In de marge onder het doorloopend opschrift: *Terwyl ghy hier zoo climt en daelt van 't rechte padt, doch niet en dwaelt* links een 24regelig Hollandsch vers in drie kolommen: *Wat is een mensch een arm dier* enz., rechts evenzoo in drie kolommen een zoregelig vers; onder de laatste kolom: *Nascentes Par le S. de la Barre morimur finisque | ab origine Pendet |*

Rechts van de laatste kolom: *PNolpe F | Fransoys van | beusecom Excludit. |*

br. 510 h. 400 (marge ad 50 incl.)

In het Kon. Museum te Kopenhagen.

Eene kleinere, vrije copie met het bovenschrift: Trap des ouderdoms gaf JACOB SAVRY uit, zij wordt wel aan NOLPE toegeschreven, maar is zeker door S. SAVRY gegraveerd.

GENREVOORSTELLINGEN.

195—222.

195. DE BROEDERSCHAP VAN HET ROODE KRUIS.

Rechts staat en face gezien, op een wolk, het hoofd door een stralenkrans omgeven een man in een van voren met tressen toegemaakte jas, een sjerp om het lijf, met ezelsooren, stoppelhaar, sik en knevel, de oogen opengesperd, in de rechterhand een sabel, waarvan de knop een vogel is. Rechts van hem houdt een slechts ten deele zichtbare man met beide handen een ruige muts omhoog. In 't midden zit op een bankje een man met een kroon op het hoofd eerstgемelden persoon te schilderen op de billen van een tusschen hen staanden, vóorovergebogen man, die een kroon met punten op het hoofd heeft en vóor wien op den grond een opengeslagen boek ligt; in dit laatste verschillende figuren. Achterwaarts in 't midden staan twee personen, ten halve lijve zichtbaar. Die links heeft een zeer breede kraag om, een hooge punthoed op het hoofd, waaruit een hoorn steekt en waarom een slang zich kronkelt; ezelsooren, een lange neus, knevel en omgekrulde sik; de rechterhand, een vogelenklaauw gelijk legt hij op den rug van den man, die beschilderd wordt; hij kijkt naar den afgeschilderden persoon. Die rechts met gewone kleeding en uiterlijk heeft op den wijsvinger van zijn uitgestoken linkerhand een kasteeltje omhoog; hij ziet den toeschouwer aan.

Links zitten aan een tafel twee mannen en eene vrouw, één der mannen, die aan deze zijde der tafel zit, heeft een glas omhoog; van het tweetal aan de overzijde bespeelt de man een guitaar. Op de tafel staat eene pastei. In den bovenhoek links is eene draperie; rechts op den vóorgrond een nijptang en een globus.

In de marge tienregelig vers in twee kolommen:

Dus openet zich de zael van 't overdaedig Huis, | Alwaer de broederschap vergaert van 't roode kruis. | Hier word de Antichrist, gelijk hij is beschreven, | Van 't Opperhoofd dier bend, geschildert naer het leven. | De gissende Profeet verschaft bequaem paneel, | En zet den vrijfsteen schrap ten dienste der penceel. | De duivel stapt er toe, als vader van de logen, | En neemt het werrek op, met eigenbaetige oogen. | Och Aelsmoer wat's 't voor uw' eenvoudigheid een wond ! | Och Brussel och, wat spijt voor uwen Rodomond ! |

Rechts onderaan: *P. Q. PN fe.*

br. 352 h. 375 (marge ad 98 incl.)

Deze veelbesproken en daarom hier uitvoerig beschreven prent wordt veelal aangeduid als de schildersbent te Rome (zie MULLER Historiepr. 1986) m. i. zonder grond. De broederschap zal wel te Amsterdam moeten worden gezocht, zie wat het overdadig huis betreft in *Uit onze oude Amstelstad* I 110 dergelijke aanduidingen van herbergen. De prent behoort niet tot de zeldzamen van NOLPE.

In: *De geest van Tengnagel* 1660 regel 4 van onderen wordt deze genoemd: Broeder van het Rode Kruys.

196. OVERVALLING VAN DRIE PRIESTERS DOOR SOLDATEN.

Een der drie overvallenen, een Jezuïet, is blijven zitten, de twee anderen, monniken, staan zich te verweren tegen twee der aanvallers, waarvan de eene, die een beker heeft weggenomen een pistool op hem gericht houdt, de ander neemt een vogelpastij van tafel, zijn afgevallen hoed ligt achter hem, evenzoo een gebroken bord en rechts een rozekrans. In den rechterhoek vóoraan neemt een derde soldaat een koelvat op. Links verdwijnt een vierde door de deur.

In den linker achterhoek van het vertrek staan twee personen, die samen een platte schaal vasthouden; de eene heeft een degen op zij en een myter op, waardoor een pijp is gestoken, met de linkerhand heeft hij een vogelklaauw omhoog; de andere, naar het schijnt eene vrouw, heeft een pan op het hoofd en eene op zij; zij heeft eene stola om en doopt met een van de vingers der rechterhand in de schaal. Rechts van deze beiden een hond met een rozekrans in de bek. De wanden zijn kaal, behalve boven den Jezuïet rechts, waar een kruisbeeld hangt.

br. 310 h. 210.

In de verzameling VAN STOLK te Rotterdam.

F. MULLER, Historiepr. 1637, brengt deze ets op het jaar 1629 of 1632 als zinneprent op de verovering van den Bosch of Maastricht. Als werk van NOLPE is zij evenwel vrij zeker van later tijd.

197—204. SUITE VAN ACHT RUITERS.

197. Naar rechts. De ruiter houdt met de linkerhand de teugels en heeft de rechter in de zijde gezet; het gedekte hoofd heeft hij naar den toeschouwer gewend; het paard heeft de vier pooten op den grond.

198. Naar rechts. De ruiter houdt met de rechterhand een zwaard omlaag, de linker is niet zichtbaar; het ongedekte hoofd heeft hij van den toeschouwer afgewend; het paard heeft den linker voorpoot opgeheven.

199. Naar rechts. De ruiter heeft zich naar den toeschouwer toe half omgewend en schiet met de rechterhand een pistool af, de linker is niet zichtbaar; het hoofd is gedekt; het paard staat in galoppeerende houding.

200. Naar links. De ruiter heeft zich naar den toeschouwer gewend, maar houdt het ongedekte hoofd omlaag; den rechterarm heeft hij opgeheven, terwijl de hand een omlaag gericht pistool omklemd houdt. Met de linker omvat hij de degenschede aan zijne zijde. Het paard heeft den linker voor- en den rechter achterpoot opgeheven, zijn kop is omhoog gericht en naar den ruiter omgewend.

201. Naar rechts. De ruiter heeft het hoofd naar den toeschouwer gewend en de rechterhand in de zijde gezet; de linker is niet zichtbaar. Het paard heeft den kop naar den toeschouwer gewend; het heft den linker voorpoot van den grond op.

202. Naar rechts. De ruiter heeft zich naar den toeschouwer gewend, met de rechterhand houdt hij een pistool omlaag, de linker is niet zichtbaar, het hoofd is gedekt. Het paard heeft beide voorpooten van den grond omhoog.

203. Naar rechts. Het paard is in springende houding, beide voorpooten van den grond; de ruiter in volle wapenrusting, op het hoofd een gepluimden helm met gesloten visier, buigt zich naar de linkerzijde voorover met den linkerarm en hand omlaag uitgestrekt.

204. Naar links achterwaarts. Het paard ziet men op de linkerzijde, den ruiter op den rug. Deze zit naar rechts over, heeft met de linkerhand de teugels gevat en den rechterarm omlaag uitgestrekt; het hoofd heeft hij gedekt. Het paard heeft beide voorpoten van den grond.

1^e staat als voren vermeld bij JOUBERT II 322 en HUMBER & ROST V 418.

2^e staat: in den linker benedenhoek *Hugonis Allardi Excudit* (sic?) volgens aantekening van den Heer V. D. KELLEN.

3^e staat: vorenstaand adres vervangen door *Ioannes de Ram Excudit*, gereproduceerd in G. HIRTH's Kulturgeschichtl. Bilderbuch IV 1190/1191.

Allen br. 93 h. 110.

205—210. SUITE VAN ZES DAMES EN HEEREN.

205. Dame, en face, blootshoofds, een band om de korte, loshangende haren. Een van voren een weinig uitgesneden fichu, met twee reien kant gegarneerd, bedekt hals en schouders; het gewaad wordt samengehouden door een

ceintuur, waaraan een groote roset bevestigd is. De mouwen zijn wijd en halverwege bedekt door lange handschoenen. De rechterarm is achterwaarts gebogen, de linker neérhangende hand houdt een gesloten waayer.

Het bijwerk op den achtergrond is evenals bij de volgende nummers in vergelijking tot de hoofdpersonen zeer klein. Rechts een weg, waarop vóóraan man, vrouw en kind, langs een breede sloot, aan wier overzijde een rei buitenverblijven, die in 't verschiet met een toren eindigt. Links vóóraan twee ruiters en een voetganger naar rechts, achterwaarts landelijke woning en boomen.

br. 132 h. 192.

206. Dame, naar rechts gewend, op de korte loshangende haren een hoed met lagen bol, breeden rand en een groote veér, met een roset daaraan bevestigd, in de ooren bellen.

Een fichu als bij nr. 205 over hals en schouders, de mouwen van het gewaad zijn wijd. Alleen de gebogen, half opgeheven rechterarm en hand zijn zichtbaar, in de hand een gesloten waayer, waaraan een lang koord.

Rechts onderaan laag gewas; links op den achtergrond rijdt een staatsiewagen naar rechts langs heuvelachtig terrein, alwaar achter een hoogen boom een kleine woning zichtbaar is. Meer naar den voorgrond toe staan onder een paar boomen twee mannen, waarvan er één naar den wagen wijst.

br. 132 h. 190.

207. Dame op den rug gezien, om het hoofd een doek, waarvan de sluppen beiderzijds wijd uitstaan; het haar is kort en gekroesd. Over hals en schouders een fichu als bij nr. 205, de mouwen van het gewaad zijn ook hier wijd. Beide armen zijn opgetrokken, van den rechter is de hand niet zichtbaar, in den linkerhand een veeren waayer.

Op den achtergrond verwijderen zich rechts drie vrouwelijke gestalten naar twee, door een tuin gescheiden woningen; een ridder, zijn baret naast hem op den grond, wijst ze met mismoedig gebaar na.

Links in 't verschiet een kerktoren in heuvelachtig landschap; meer naar voren toe spreekt een man tot eene vrouw, die hij bij de hand gevat heeft; den rug naar hem toegewend staan Venus (een hart in de hand) en Amor.

Op den voorgrond links *PQ: Inv:*, rechts *PNolpe f*

br. 133 h. 191.

208. Heer naar links gewend, het gezicht naar den toeschouwer toe, met de opgeheven linkerhand (in een handschoen) steunende op een manshoogen staf, aan de rechterzijde een degen, op het hoofd een hoed met lagen bol,

weinig opstaanden rand en enkele veeren, om den hals een met kant gegarneerde kraag. De bovenkleeding is kort en halverwege met rosetten getooid, evenzoo de wijde mouwen; de broekspijpen zijn in hooge wijde laarzen gestoken; boven dezen en op de voeten eveneens rosetten.

Op den achtergrond links vechten drie personen, waarvan er één op den grond is gevallen. Anderen snellen toe, komende uit een gezelschap dat rechts op den achtergrond voor een tent zit en bestaat uit vier personen, twee zittenden, twee staande, rookende en drinkende. Rechts in 't verschiet een groot gebouw.

Op den voorgrond links: *PQ: fN...*, rechts: *PN: f*

br. 129 h. 190 (sterk afgesneden.)

209. Heer op den rug gezien. Op het krullend haar rust een hoed met lagen bol, breeden rand en veeren. De mantel is bovenaan bedekt door een met kant gegarneerde kraag, rechts steekt er een degen onder uit. Van den rechterarm is niets te zien, in de opgeheven linkerhand twee groote handschoenen. De broekspijpen zijn in wijde laarzen gestoken, die boven op den voet met rosetten getooid zijn. Op den achtergrond rechts nadert een heer, buigende en den hoed in de hand, eene dame die hem iets voorhoudt; achter hen staat een tweede heer, den hoed op het hoofd, een staf in de hand dit aan te zien. Het drietal bevindt zich op een weg, die naar een verder afgelegen, uitgebreide woning leidt, waarboven een hooge vogelentil uitsteekt.

Op den achtergrond links staat eene vrouw, die haar gewaad half afgeworpen heeft naast een hoog altaar, waarop Amor staat met boog en pijl, mikkende op een man, die in 't midden aan een beek zit te hengelen. In 't verschiet bergen.

br. 135 h. 188.

210. Heer, en face. Op het krullend haar rust een met korte veeren versierde hoed met lagen bol, om den hals een met kant gegarneerde kraag. De korte mantel is door een roset gesloten, van de handen is niets zichtbaar. De broekspijpen, bovenaan met garneerwerk en lager met een krans van rosetten versierd, zijn in wijde laarzen gestoken; op de voeten eveneens rosetten.

Links op een niet te herkennen voorwerp: *PQ I PNolpe fe*

Op den achtergrond links een groot kasteel, werwaarts zich enkele voetgangers richten. Op den achtergrond rechts staat evenzoo daarheen gekeerd een groote reiswagen met den voerman naast de paarden. Een heer en eene dame met een kind op den arm, begeleid door een hond, staan meer naar den voorgrond toe. In 't verschiet liggen rechts enkele gebouwen tegen de bergen aan.

br. 132 h. 190.

211. DE TRIKTRAKKERS.

In de rechterhelft der prent zijn vier heeren bezig met het triktrakspel; het bord ligt op een met een kleed bedekte tafel; de twee in 't midden spelen. De speler dezerzijds, de eenige die blootshoofds is, zit op een stoel, den linker elleboog op de tafel steunende. Zijn maat aan de overzijde staat met de rechterhand op het verkeerbord steunende. Rechts staat de derde heer met bedenkelijk gezicht toe te zien, met de linkerhand zich het hoofd krabbende. Links zit de vierde een pijp te rooken, het linkerbeen over het rechter geslagen, den rechterarm op de leuning van zijn stoel. Op den voorgrond links staat een test en achterwaarts links ziet men in een tweede vertrek een heer en eene dame bij een ledekant staan.

In den linker benedenhoek: *PNolpe fecit: et: ecx*

br. 172 h. 128.

1^e staat: als voren.

2^e staat: boven de verschillende personen letters in de plaat; bij de spelers B en A (den Beyervorst en Marlbourg), bij de toeschouwers D en C (Villeroy en Ouwerkerk), bij het paar in het tweede vertrek E (Philippus en zijn beminde).

Onder de plaat gedrukt: 't Spel van aensienelyke Heeren, | Is veel Tiktakken en Verkeeren. | en daaronder 28regelig vers ter toelichting.

Andere afdrukken der afgesleten plaat hebben er een andere toelichting onder in twee kolommen met het doorloopend opschrift: Weerelds-Tyd-kortinge. Zij begint met: De Wereld is een Speeltonneel, | ; de inhoud is in hoofdzaak dezelfde.

Zie F. MULLER, Historieprenten 3259.

212. DE VIJF MANNEN OM HET VUUR.

In de rechterhelft der prent vier mannen in een kring. Die links is de eenige, die staat en blootshoofds is, zijn hoed houdt hij op zijn rug en in de half opgeheven linkerhand een kroes; hij spreekt, schijnt het, tot de drie anderen. Die rechts, tegenover hem zit op een stoel en heeft den kroes aan den mond. Van de twee in het midden zit die dezerzijds op een bankje met vier pooten, in de linkerhand houdt hij een pijp; de man aan de overzijde zit met opgetrokken knien. Links van den laatste stijgen rookwolken omhoog naar de schouw bovenaan. Naar het schijnt zit het viertal om het vuur, daarvan is evenwel niets zichtbaar dan eenig hout bij de voeten van hem, die staat.

De vijfde man zit links achterwaarts op een bank tegen een beschot aan te slapen, hij heeft een muts met een pluim op en een sabel op zij.

In den linker benedenhoek oorlogstuig op stroo; in den rechter: *P Nolpe fecit. et exc* |
br. 171 h. 128.

213—220. HET BOERENLEVEN.

213. (1) In een hoog ovale schulpcartouche zit naar rechts een man in een ton, waarvan de voorkant te halver hoogte is uitgezaagd. Hij heeft het gelaat naar den toeschouwer gewend, zijn rechterarm leunt op den bovenrand der ton, met de linkerhand houdt hij een pijpje omhoog. Onderaan in een breed ovale cartouche:

't boeren leven. | *Door Pieter Nolpe in 't Cooper gemaakt en uitgegeven tot Amsterdam.*

De grond buiten de cartouches is horizontaal gearceerd.

Het volgnummer hier evenals op de anderen in den linker benedenhoek.

br. 90 h. 141.

214. (2) In een cartouche als boven, maar langwerpig een dansend paar. Rechts de man, naar links gewend, met de rechterhand zijn hoed zwaaiende, het linkerbeen in de lucht. Links de vrouw en face, den linkervoet opgeheven, de armen achterwaarts gekeerd in de zijden. Zij draagt een doek om het hoofd. In den rechter benedenhoek der plaat *P. Nolpe fecit* Arceering als bij 213.

br. 142 h. 103.

215. (3) Twee mannen zitten tegenover elkaar. Die rechts, op een bank, heft zijn bierkroes met beide handen omhoog, op zijn hoed prijkt een veder. Die links, op een omgekeerde mand, streekt zijn pijp aan een test met vuur aan. Achterwaarts tusschen hen in staat de waard, en face gezien en teekent op een plankje met dubbelgepunt krijt de gemaakte vertering aan:

In den rechter benedenhoek *P. Nolpe fecit et exc.*

br. 119 h. 94.

Van dit prentje bestaat een copie in spiegelbeeld met tweeregelig bovenschrift: *Schryf vry met dubbeld kryt enz.*, rechts onderaan: *Abm. Allard fecit* en met onderschrift: *Deliciæ rusticæ | ofte | Boeren-banket | uitgegeven door | Carel Allard | met Privilegie |*, in den rechter benedenhoek 1.

br. 128 h. 113.

216. (4) In een bijna ronde schulpvormige cartouche staat een man van voren gezien, met een pelsmuts op, rechts achterwaarts van een ton, waarop hij

met de rechterhand zijn pijpje neérlegt; met de linker brengt hij een grooten kroes naar zijn mond. Op de ton liggen papieren. De cartouche snijdt de voorstelling onderaan halverwege af. In den rechter benedenhoek der plaat: *P. Nolpe fecit.* Arceering als bij 213.

br. 138 h. 94.

217. (5) In een breed ovale schulpvormige cartouche zit een man en face gezien op een vaatje; met de linkerhand zet hij zijn kroes aan zijn mond, met de rechter houdt hij zijn hoed omlaag. In den rechter benedenhoek: *P. Nolpe fecit et excud.* Arceering als bij 213.

br. 139 h. 97.

218. (6) Rechts een dansend paar; de man van achteren gezien, het hoofd naar links gewend, heeft een mes in zijn gordel, de vrouw, door hem omvat, en face gezien, heeft in haar rechterhand aan een koord een zakje en sleutels. Hij heeft het rechter-, zij het linkerbeen opgeheven. Links staat een ander, ouder man dit nijdig aan te zien, met den rechterhand op zijn linkerarm. Op den bodem grasgewas. In den rechter benedenhoek: *P. Nolpe fecit.*

br. 132 h. 69.

219. (7) Een man en eene vrouw zitten tegenover elkaar. Rechts de man op een stoel, het linkerbeen over het rechter geslagen, den linkerarm met een pijpje in de hand over de leuning; met de rechterhand een flesch aan den mond brengende.

Links de vrouw op een omgekeerde mand, een bril op den neus; in de beide handen een papier, welks inhoud zij blijkbaar voorleest. Op den bodem grasgewas.

Onderaan in 't midden *P. Nolpe fecit.*

220. (8) Dansend paar, beiden en face gezien. Rechts de man; met de linkerhand houdt hij viool en strijkstok omlaag, met de rechter brengt hij een dekselkroes naar zijn mond. Links de vrouw, half naar hem toegewend, evenals hij het linkerbeen opgeheven. In de linkerhand houdt zij een pijpje omhoog, terwijl zij de rookwolkjes uitblaast; de rechterhand heeft zij in de zijde gezet; aan een tasch bengelen sleutels en een mes. Op den bodem grasgewas. In den rechter benedenhoek: *P. Nolpe exc.*

br. 120 h. 80.

1^e staat als voren.

2^e staat: op 213 het onderschrift gewijzigd in..... gemaakt. | Hugo Allerdt Excudit t' Amsterdam. |

Oud-Holland 1897.

3^e staat: de laatste regel van vorenstaand onderschrift veranderd in:
t' Amsteldam by Nicolaus Visscher | met Privilegie. |

4^e staat: vorenstaand opschrift van den derden staat vervangen door:
t' Amsteldam by Wilh. de Broen |

Bij deze uitgaven zijn uitgeslepen op 215 de woorden *et exc.*; op 217 de woorden *et excud.* en is op 220: *exc.* vervangen door *f.*

Het is natuurlijk niet uit te maken of die verandering reeds bij den tweeden staat geschied is. Het exemplaar daarvan in 's Rijks prentenkabinet is, naar het schijnt, van ouds aanéengebonden en heeft de verandering niet, dat te Brussel evenmin; ik zag ook een, naar het scheen, bijeenbehoorende suite in den derden staat, waarin de verandering nog niet geschied was.

Copiën naar de voorgaenden, in tegengestelden zin, onderaan rechts genummerd:

5. De figuur van no. 5 op den oploopenden achtergrond, vóóraan het paar van no. 7. Links onderaan: *P. Nolpe fecit*

br. 127 h. 101.

7. het dansende paar van no. 2 rechts op den achtergrond en dat van no. 6 links op den voorgrond. In den linker benedenhoek: *P. Nolpe in: fe:*

br. 127 h. 98.

9. de man in de ton van no. 1 rechts en het dansend paar van no. 8 links. Onderaan in het midden, ietwat links *P. Nolpe in: fe*

br. 128 h. 92.

Zie ook achter no. 215 en no. 221.

221. DE DRINKEBROËRS.

Vier boeren binnenkamers in een kring, twee zittende en twee staande. Die dezerzijds op een bank gézeten, zwaait met de linkerhand zijn kroes in de lucht, de rechterarm rust op zijn naast hem liggend hoofddeksel.

Links, schuins tegenover hem, zit de tweede met de elleboog op eene tafel, waarop een groote houten kroes staat, zijne oogen zijn neér geslagen.

Rechts staat de derde met een halfvol, hoog, smal glas in de handen, hij wendt zich tot den eerstgenoemde.

De vierde staat tegen den achterwand aan, zijn pijpje in de hand, rookwolken uit te blazen.

De drie laatsten hebben het hoofd gedekt.

Op den voorgrond staat rechts een stoel, waarop kleedingstukken liggen

en hurkt links een jongen te kakken. Van een hond die er aan likt is slechts de kop zichtbaar.

Door de links in den achterwand openstaande deur ziet men een persoon op den rug en verderop een paar wandelaars; in het verschiet een bosch, waarboven een toren uitsteekt. In den linker benedenhoek: *PQ: In: * P Nolpe fec . et . ecx*

br. 216 h. 176.

Eene copie in tegengestelden zin is no. 3 van de suite achter no. 220 vermeld; de figuur in de deur is wel gecopieerd, maar niet is dit het geval met hetgeen men verder in het verschiet ziet.

br. 127 h. 98.

222. BOERENVECHTPARTIJ.

In 't midden is er één met een hooivork in zijn hand gevallen. Een ander, rechts, met een mes in de linker hand, pakt hem de muts van het hoofd. Een derde, links, heft met beide handen een dorschvleghel omhoog, om er op in te houwen. Een vierde op den achtergrond komt schreeuwend met een stoel aanloopen. Rechts liggen verschillende voorwerpen en stroomt een omgevallen kruik ledig. In de benedenhoeken, links: *P Quast In*, rechts: *P Nolpe: fec. et: ecx*

br. 218 h. 175.

223. KAART VAN OOST-INDIË op negen bladen.

India | quæ | Orientalis | dicitur, Et | insulæ | adiacentes. | groot opschrift op het bovenste middenblad, op een banderol met afhangende franje; de beide boveneinden zijn opgenomen en met kwasten samengebonden.

De kaart eindigt westelijk iets verder dan de *P. dos Ilheos* aan de noordwestkust van Voor-Indië, oostelijk komen er geheel Niphon, de Ladronen en gedeelten van de noordkust van Nieuw Guinea op voor; noordelijk gaat zij links tot voorbij Candahar en rechts tot halfweg Corea | Insula, ten zuiden is I. d' Edels Landt eerst beseylt Anno 1619 het verste punt.

De bovenbladen rechts en links vertoonen tegen den bovenkant aan resp. over de halve en bijna de geheele breedte een afhangende bloemen- en vruchten-guirlande.

• Het benedenblad links is over de volle breedte en de halve hoogte ingenomen door de navolgende voorstelling op watergolven, die ook een klein deel van het middenbenedenblad innemen. Twee meerminnen houden eene zeer groote cartouche vast, onderaan eindigende in een dolfijnskop en van boven getooid met

guirlandes van schelpen. Lager een meerman, die op een hoorn blaast; links tegen den rand aan een andere grootere. In de cartouche zevenregelige dedicatie *Nobilissimis..... Cornelio de Graaf.... Gerardo Schaap.... Nicolao Corver.... Franconi vander Meer, ondertekend Hugo Allardt* met de wapenschilden dier heeren daarboven. De cartouche is gekroond door een andere kleinere, gehouden door twee naakte figuren, waarvan er een een kralensoer vasthoudt; daarin prijkt het wapen van Amsterdam met de leeuwen als schildhouders. Rechts van dit alles draagt een zeegod eene vrouw op zijn rug; een engeltje klemt zich aan hen vast.

Het benedenblad rechts wordt eveneens grootendeels door voorstellingen ingenomen. Boven een voetstuk, dat van den rand af bijna de geheele breedte vult, eene kaart der twee halfronden. Boven deze het wapen van Amsterdam door twee hoornen des overvloeds omgeven en omringd door Indische kinderen en apen; eene Indische vrouw legt er eene guirlande tegen aan. Toppen van geboomte steken er boven uit, rechts palmboomen.

Op het voetstuk staan rechts en links van de kaart twee inlandsche vrouwen; voor de kaart zit links eene derde vrouw en staan in het midden twee inlandsche kinderen, voorts een krokodil, vogels en vruchten.

Opschrift van het voetstuk onderaan: *t' Amsterdam, Gedruckt by Huych Allardt, in de Kalverstraat inde werelt-kaart. hooger eene schaal van Milliaria | Germanica | sub latitud. |*

Dit voetstuk met bijbehooren wordt links afgesloten door een olifant, die den kop naar den toeschouwer toewendt. Links daarvan twee landschappen boven elkaar, die zich tot halfweg het middenbenedenblad voortzetten. Bovenaan een groep inlanders, waarvan er één boven op een olifant zit, op marsch door een bosch. Onderaan bergachtig terrein met boomen, menschen en dieren.

Hier en daar op de verschillende bladen der kaart schepen en visschen; rechts op het rechtsche middenblad een zeeslag.

br. 1570 h. 1282.

In het Algem. Nederl. Rijksarchief.

DUBIEUSE GRAVURES.

224—252.

224. JOZEF WORDT DOOR ZIJNE BROEDERS VERKOCHT.

Deze plaat wordt vermeld in den Catalogus Aretin 1827 I 3217 als naar PIETER POTTER door NOLPE gegraveerd.

225. BOAS EN RUTH.

In 't midden Boas naar links gewend, sprekende tot Ruth, die de oogen neêrslaat, zij heeft aren in haar voorschoot; aan hare linkerzijde een man, slechts half zichtbaar.

Links op den voorgrond een wagen, hoed enz., achterwaarts drie personen aan 't maaien en schovenbinden, in 't verschiet boomen en struiken. Rechts op den voorgrond zitten drie personen, tusschen hen in een schotel, beker enz., links drukt er een, rechts houdt er een de schotel vast en eet de derde, geleund tegen een boom, die bovenaan zijne takken tot het midden der plaat boven Boas uitstrekkt.

Rechts achterwaarts een hut (?) en op den achtergrond heuvelachtig terrein.

De marge afgesneden.

br. 505 h. 365.

In de Albertina te Weenen.

226—249. DE BEDELAARS.

Serie van 24 prentjes, rechts onderaan genummerd in een overigens ledige strook onder de voorstelling. Bij de nummers 1, 16 en 24 ontbreekt die strook; het nummer staat bij no. 1 en 24 rechts in de marge, bij no. 16 onderaan in het midden der plaat.

226. (1) In de marge: 1652. t is al verwart-gaeren.

Links zit een vrouwtje naar rechts gewend te spinnen; rechts haspelt een man en face gezien een draad af, daarin bijgestaan door een achter hem staanden duivel, tusschen wiens pooten een kan staat. In 't verschiet heuvels. Onderaan: *Pet. Quast inventor CI Visscher excudit. Cum privill.*

br. 166 h. 214.

227. (2) Een jongen leidt een oude blinde vrouw naar links. Deze (aan de zijde van den toeschouwer) steunt met de linkerhand op een langen staf, de jongen heeft de rechterhand in zijn jas gestoken.

Links in 't verschiet flauw een toren zichtbaar.

Rechts onderaan: *PQ.*

br. 165 h. 212.

228. (5) Bedelaar, naar links gewend, het rechter omgebogen been op een steltvoet, den linkerarm opgetrokken, terwijl de hand slap hangt, met de rechterhand, waarin zijne muts, op een staf leunende.

In 't verschiet links eene stad aan de overzijde eener rivier, rechts eene boerenwoning.

Rechts van den man 1634: *PQ*
br. 160 h. 209.

229. (6) Bedelaar in gebogen houding, naar rechts gewend, in de opgeheven linkerhand een Lazarusklep, met den rechterarm op een kruk leunende, de rechterhand op de borst, het hoofd gedeckt. Op den achtergrond steekt links een kerktoren boven geboomte uit en begeven zich rechts bedevaartgangers naar een kapelletje, waarbij een groot kruis staat. In den linker benedenhoek: *PQ*
br. 159 h. 218.

230. (7) Bedelaar naar links gewend, met den linkerarm op een kruk hangende, in de uitgestoken linkerhand zijn hoed. Het rechter omgebogen been rust op een dubbelen stelt (of enkelen en dan hangt de man ook rechts op de kruk.)

In 't verschiet rechts een hooge bouwval in flauwe omtrekken; onderaan is er overheen gegraveerd,

br. 160 h. 217.

231. (8) Bedelaar naar rechts gewend, met den rechterarm op een kruk hangende, dien hij met de hand omvat houdt. Aan de opgeheven linkerhand hangt een lage pot op drie pooten. Het hoofd is gedeckt.

Op den achtergrond rechts een uitgestrekte bouwval, waارlangs een ruiter rijdt, links een galgenveld.

Onderaan rechts: *PQ*
br. 163 h. 214.

232. (9) Rechts staat een man naar links gewend tegen een boomstam aan, het hoofd gedeckt, in de linkerhand een lange staf, aan de linkerzijde hangt een zak. Nevens hem staat eene vrouw en face gezien met een kind op den rug en een mand aan haar rechterarm.

Links onderaan: *PQ*
br. 166 h. 213.

233. (10) Bedelaar in gebogen houding, naar rechts gewend, met den rechterarm op een kruk hangende, die hij met de hand omvat houdt. Op de uitgestoken linkerhand staat een pot; het hoofd is gedeckt. Links komt van achterwaarts (door het golvend terrein slechts halfweg zichtbaar) een man met opgeheven armen, den hoed op het hoofd, aanlopen. Rechts in het verschiet twee personen, waarvan één op krukken. In den linker benedenhoek: *PQ*
br. 166 h. 211.

234. (11) Bedelaar naar den voorgrond toe rechts gewend, op twee krukken steunende, die hij met de handen omvat houdt; zijn rechterbeen is afgezet, de stomp rust op een steltvoet. Zijn hoofd is gedekt, hij ziet den toeschouwer aan. Links achter hem een kind, dat den rechterarm in een doek draagt en welks gezicht door den neergeslagen rand van zijn hoed bijna onzichtbaar is. In 't verschiet, in 't midden een schaap, rechts een huisje met een boschje en daarbij twee personen met een hond.

Rechts onderaan: *PQ*

br. 164 h. 213.

235. (12) Een man zit voor drie vierde naar rechts gewend, met zijn rechter steltvoet over het linkerbeen geslagen op een vierkant blok en snijdt brood; zijne twee krukken liggen tegen het blok aan. Het gedekte hoofd heeft hij half omgewend naar eene vrouw, die links achter hem staat met een doek over haar arm. Rechts zit een hond den man aan te kijken. Op den achtergrond rechts eene boerderij met boomen. Onderaan rechts: *PQ*

br. 164 h. 213.

236. (13) Rechts zit een bedelaar naar links gewend op een kussen, zijne beenen zijn afgezet, met de linkerhand steunt hij op een handkrukje, met de rechter houdt hij zijn hoed op. Links achterwaarts verwijderd zich eene vrouw met een mand aan haar rechterarm en een kind op den linker.

Rechts onderaan: *PQ*

br. 167 h. 213.

237. (14) Rechts staat een bedelaar en face gezien, de linkerhand in zijn kleed gestoken, in de rechter een staf, het hoofd gedekt. Links komt eene vrouw aan, de linkerhand in een mof gestoken, de rechter naar het gelaat opgeheven, een hoed op het hoofd; aan hare linkerzijde hangt een fleschje. In 't verschiet links komt een man met een jongen aan en staat in 't midden een toren. In 't midden onderaan: *PQ*

br. 163 h. 211.

238. (15) Een bedelaar staat naar rechts gewend met het rechterbeen op een steltvoet, met de rechterhand op een staf leunende; met de linkerhand houdt hij zijn hoed op. Op zijn rug draagt hij een kind, tusschen zijne armen staat een groter kind, naar den toeschouwer gekeerd. In 't verschiet beiderzijds heuvelen met huizen en boomen. Links onderaan: *PQ*

br. 163 h. 212.

239. (16) Drie mannen; rechts zit er één, naar den toeschouwer gewend, op een omgekeerden mand; met de rechterhand krabt hij zijn linkerarm; door zijn hoed is een pijp gestoken. Achter hem staat een tweede in gebogen houding, luisterende naar den derde, die links, naar hen toegekeerd staat met de rechterhand opgeheven. Ook de twee laatsten hebben het hoofd gedekt, de tweede heeft een veér op zijn hoed. Links onderaan: *PQ jn | hage !*

br. 156 h. 171.

240. (17) Links ligt een vrouw op hare knien (de beenen zijn afgezet) op twee blokken, naar rechts gewend. Met beide handen, die op een stok steunen, heft zij een hoed omhoog; ook op het hoofd heeft zij een hoed. Rechts achterwaarts een bedelaar naar rechts gaande en met een stok twee jongens, die hem uitjouwen, bedreigende.

In 't midden onderaan: *PQ fe*

br. 165 h. 214.

241. (18) Rechts eene vrouw op den rug gezien, aan hare rechterzijde hangt een mes. Links gaat een man naar haar toe, met de rechterhand een staf omvat houdende, een tasch om den hals en onder den rechterarm. Beiden hebben het hoofd gedekt. Links onderaan: *PQ*

br. 162 h. 209.

242. (19) In 't midden zit een vrouwtje op een steen, naar rechts gewend, in gebogen houding, de handen onder haar schort op een mand, dien zij op haar schoot houdt, het hoofd gedekt. Rechts achterwaarts strompelt een bedelaar met een houten been op twee krukken weg. Links onderaan: *fe PQ*

br. 161 h. 209.

243. (20) In 't midden een jongman in gebogen houding naar rechts gaande, het hoofd, dat gedekt is, omgewend, beide armen verbonden en in zwachtels hangende. Op den achtergrond links een molen, rechts eene boerenwoning.

br. 162 h. 209.

244. (21) Eene vrouw links en een man rechts naar elkaár toegewend in gesprek. De vrouw steekt de handen uit; zij heeft onder den arm een pot en aan den arm een mand. De man heeft den linkerarm in een zwachtel, de rechterhand steunt op een staf. Van beiden is het hoofd gedekt. In 't midden op den achtergrond

verwijdert zich een paar, dat zeer op het tweetal gelijkt, het is evenwel slechts flauw zichtbaar. Rechts onderaan: *PQ*

br. 157 h. 210.

245. (22) In 't midden eene vrouw op den rug gezien, maar met het hoofd naar links, naar den toeschouwer omgewend; aan den rechterarm een mand, in de linkerhand een staf. Achterwaarts links twee boomen en verderop in 't midden en rechts torens en hooge gebouwen. Rechts onderaan: *PQ*

br. 164 h. 213.

246. (23) In 't midden eene vrouw naar links gewend, om het hoofd een doek, om de opgeheven samengevouwen handen hangt een pot met vuur; in hare armen ligt een zuigeling; op haar rug is een ouder kind vastgebonden; aan hare zijde hangt een kruik. Op den achtergrond rechts eene boerenwoning, links vóóraan fantastisch grasgewas. Rechts onderaan: *PQ*

br. 165 h. 213.

247. (24) Over de volle breedte der plaat de doorgang van eene poort; rechts op den vóorgrond ligt een blinde bedelaar op de knien, de handen opgeheven, naar links gewend, een bakje op de borst. Links achterwaarts in den doorgang zit eene vrouw met een kind in de armen en een ander dezerzijds naast haar; aan hare linkerzijde staat een potje op den grond. Generzijds van den doorgang ziet men op den achtergrond links een gerechtspaal op eene hoogte, aan den voet daarvan staat een bedelaar. Links onderaan: *PQ*

br. 164 h. 213.

248. (25) In 't midden een schaatsenrijder naar rechts, met beide handen over den rechterschouder een stok vasthoudende, waaraan een mand hangt; op het hoofd een pelsmuts. Op den achtergrond links eene woning, waarop een vlag en rechts een paar schaatsenrijders naar den achtergrond toe rijdende. Rechts onderaan: *PQ*

br. 165 h. 212.

249. (26) Gezelschap van vijf personen en een kind. Links zit eene vrouw, naar den toeschouwer gewend, met een kind op den schoot, dat zij te drinken geeft. Rechts zit een man met houten been, naar links gewend, te rooken. Achteraan zit een man met een lepel in een ronden bak te roeren, die op de bank voor hem staat; hij kijkt om naar een man, die naar links gewend uit een

Oud-Holland, 1897.

kruik staat te drinken. De vijfde staat links van den laatste naar den toeschouwer gewend, maar naar omlaag ziende. Allen behalve de drinker hebben het hoofd gedekt. Rechts op de zijde der bank, waarop de rooker zit: 1638 PQ. Het volgnummer 26 is verbeterd van 27.

br. 163 h. 208.

1^e staat als voren.

2^e staat. Op de titelplaat is in de marge bovenaan N. 29. bijgevoegd. Overigens is deze evenals alle anderen sterk opgesneden, maar niet veranderd, ook de nummers niet.

Het Britsch Museum heeft een uitgave op 19^e eeuwsch papier. Van 21 nummers is de koperen plaat in 't bezit van Mr. TALBOT B. REED te Londen.

250.

Les abus du mariage,..... Misbruick des houwelycx,..... Misbrauch des Ehlichen Standes,..... Ghedrukt... 1641. in 4° obl. Het titel- prentje en die in den tekst zijn van de hand van C. DE PAS, die het voorwoord ondertekent, behalve aan de keerzijde der signatuur I éen van NOLPE, (zoo niet van SAVRY) tegenover *Der verdwaeldē Boeleerders | Vrolick Wagenliedt.*

Beneden op een lint *De Dry Onoosele en doch Beschuldigde.*

Een met twee bokken bespannen wagen rijdt naar de linkerzijde; een satyr, op een Pansfluit spelende ment, verder zitten in den wagen drie vrouwen en twee mannen. Vóorop eene vrouw, met een glas in de hand; achter haar een man en vrouw evenzoo, maar met de andere hand, beiden een paar hoorns omhoog houdende; achterin een paar elkander de hand gevende.

Links houdt een herder den wagen een stok voor; rechts loopt een man naast den wagen, in de eene hand ook een paar hoorns, den anderen arm naar den herder uitgestrekt.

Op den vóorgrond liggen schelpen; op den achtergrond zeestrand, waarop ook een bokkenwagen rijdt; links ligt een kerkje S^t job. In 't verschiet aan de overzijde van het water, waarop schepen, eene stad *Cales.*

Het boekje berust in de K. Kupferstichsammlung te Munchen en is afkomstig uit de Bibl. erot. Fr. Krenneri.

br. 174 h. 128.

251. VEROORDEELING VAN DEN JAGER DOOR DE DIEREN

wordt vermeld in den Catal. der Kupferstichsamml. von FERD. SALZMANN Abth. II Weigel 3 April 1861, onder no. 2626 „wahrscheinlich nach PET. POTTER, qu. fol. mit vielen Beischriften.“

Evenzoo in den Histor. Bilderatlas v. Drugulin 1863 onder no. 2788 „mit Versen P. NOLPE fec. ca 1640 gr. qu. fol.”

„Diese Platte wurde später mit veränderten Inschriften zu einer Satyre auf den Lawschen Actienschwindel benutzt.”

252. LA GAZETTE

wordt vermeld in den Histor. Bilderatlas v. Drugulin 1863 onder no. 2963 „Allégorie auf das Zeitungswesen. Mit französ. Versen. P. NOLPE fec. ? ca. 1630 qu. fol.”

P.M. NOLPE heeft ook gravures uitgegeven door anderen vervaardigd nl. zes boschgezichten van R. ROGHMAN; de tweede, geretoucheerde druk heeft de aanwijzing: P. NOLPE exc. Er zijn mij nog twee latere staten bekend nl.: *Ex formis Nicolai Visscher* en met *P. Schenk Iunior exc.* | N. 33. De eerste staat heeft ROGHMAN zelf uitgegeven; er zou, zegt men, nog een druk tusschen die van NOLPE en VISSCHER in zijn.

N A L E Z I N G.

1. De onder no. 13 vermelde schilderij quasi van NOLPE, eigendom van den heer ST. MICHEL te Mainz is een rivierlandschap; op den vóorgrond de stroom, waarop een schuit, de overkant loopt heuvelachtig op en vertoont verscheidene boerenwoningen met geboomte er om heen. Niet gemerkt.

br. 42 h. 27.

Uit de verzameling VON DER ROPP te Keulen in November 1890 geveild.

2. Voor de nummers 93 en 95 (De Spaansche heidin) kwamen de teekeningen van QUAST vóór in de veiling PIEK door F. MULLER & Co. te Amsterdam Juni 1897 gehouden.

Op perkament. br. 110 h. 130.

GRAVURES VAN EEN JAARTAL VOORZIEN.

1. 1637. Flora's geckskap.	80—89. 1642. Feestelijkheden te Amsterdam ter eere van <i>Maria Henriette</i> en <i>Frederik Hendrik</i> .
2—4. 1638. Intocht van <i>Maria de Medicis</i> te Amsterdam (1660: intocht van <i>Maria Stuart</i> met <i>Willem III</i> .)	90. — Zinneprint op den staatkundigen toestand in Engeland.
5—13. — Feestelijkheden ter eere van <i>Maria de Medicis</i> te Amsterdam.	91—96. 1643. De Spaansche heidin.
14. — <i>Jacobus Tiras</i> op zijn sterfbed.	97. — Gevecht bij Antwerpen.
15—20. 1640. Christelijke offerande (Pampiere wereld) van <i>Krul</i> .	98. 1644. Paus <i>Innocentius X</i> (1676: <i>Innocentius XI</i>).
21. 1641. Uittocht van het Spaansch garnizoen uit Gennep.	99. — <i>Johannes van der Rosieren</i> .
22—78. — LVII morale zinnebeelden.	100—108. — De afgevaardigden naar Münster en Osnabrück.
79. 1642. Intocht van <i>Maria Henriette</i> van Engeland te Amsterdam.	109. 1645. Uittocht van het Spaansch garnizoen uit Hulst.

110.	1647. Kaart van Brazilie.	139.	— Het huis Vredenburg.
111.	— Begrafenis van <i>Frederik Hendrik</i> .	140.	— Zeeslag bij Fochie (1653: Zeeslag bij Katwijk van <i>Tromp</i> tegen <i>Penn</i> en <i>Monk</i> ; 1666: Zeeslag van <i>de Ruyter</i> en <i>Tromp</i> tegen <i>Ascue</i> .)
112.	— Stiers wredeheid.	141.	— De secretaris (<i>D. Mostart</i> ?)
113.	— Kaart van Holland en Utrecht.	142.	1650. Blokhuizen op den Amstel.
114—129.	— Stichtelijke rijmen van <i>Camp huysen</i> (1660 Afbeeldinge van de verkeerde wereld van <i>Udemans</i>).	143.	— Kroning van <i>Christina</i> van Zweden.
130.	1648. De stad Munster.	144—151.	— Hartspeigel van <i>Hendrick Laurensz. Spieghel</i> .
131—133.	— Vertooningen te Amsterdam bij den vrede van Munster.	152.	1651. Doorbraak van den St. Anthoniedijk.
134.	— Slag bij Lens (Vuur. Augustus; <i>Ignis</i> , 1675: Slag bij Aschaffenburg.)	153.	154. — De St. Anthoniedijk na den doorbraak.
135.	— Grafmonument van <i>Karel I</i> van Engeland.	155.	1652. September (Aetas Aurea.)
136—138.	— De Oranjezaal (Huisten Bosch)		

GRAVURES ZONDER JAARTAL.

156—171.	BIJBELSCHE EN KERKELIJKE VOOR- STELLINGEN.	188—194.	ALLEGORIËN.
156.	Juda en Thamar.	188.	Herkules op den tweesprong.
157.	Jefta en zijne dochter.	189.	De aanbidding der dronkenschap.
158.	Elias door de raven gespijzigd.	190.	De zeven werken van barmhartigheid.
159.	Elias en de weduwe.	191.	Hulde aan de gerechtigheid.
160.	Elias en de Baälspriesters.	192.	Ijdelheid en ongestadigheid der fortuin.
161.	Elias en de engel.	193.	Vrouwenspiegel.
162.	Elias' hemelvaart.	194.	Jaarverschil der mannen.
163.	Daniel in den leeuwenkuil.	195—223.	GENREVOORSTELLINGEN.
164.	Aanbidding der drie Koningen.	195.	De broederschap van het roode kruis.
165.	Lazarus en de rijke man.	196.	Overvalling van drie priesters door soldaten.
166.	Kruisiging Christi.	197—204.	Suite van acht ruiters.
167.	Graflegging Christi.	205—210.	Suite van zes dames en heeren.
168.	Opstanding Christi.	211.	De triktrakkers (Weerelds Tijd-korting).
169.	Verlossing van Petrus.	212.	De vijf mannen om het vuur.
170.	Aanbidding van Maria.	213—220.	Het boerenleven.
171.	Het geestelijk huwelijk van St. Catharina.	221.	De drinkebroërs.
172—187.	LANDSCHAPPEN.	222.	Boerenvechtpartij.
172.	Lucht. Januarius.	223.	Kaart van den Oost-Indischen archipel.
173.	Water. Martius (Aqua).	224—252.	DUBIEUSE GRAVURES.
174.	Aarde. Mayus (Terra).	224.	Jozef wordt door zijne broeders verkocht.
175.	Lente. Aprilis (Ver).	225.	Boas en Ruth.
176.	Zomer. Junius (Aestas).	226—249.	De bedelaars.
177.	Herfst. November (Autumnus).	250.	Misbruik des huwelijks.
178.	Winter. December (Aér).	251.	Veroordeeling van den jager door de dieren.
179—184.	Serie van landschappen naar ADRI- AAN VAN NIJEWLAND.	252.	La gazette.
185.	De oogst.		
186.	De doorgang in de rots.		
187.	De man met de koe.		

BLADWIJZER

OVER DEN JAARGANG 1897.

A.

Aa (Pierre van der).... 113, 114
 Aa (Walburg van der).... 205
 Aberle.... 4
 Abt (Symon).... 135
 Ackeley (Ysbrand).... 134
 Acosta (Josephus de).... 15, 18
 Adolf van Nassau.... 47
 Adriaensz. (Justus).... 82
 Adrianides (Adrianus).... 18
 Adrianus (Petrus).... 19
 Aelianus.... 16
 Aesopus.... 3
 Agricola (Georgius).... 16
 Abbius (Tobias).... 209
 Aldrovandi (Ulysses).... 20
 Alenson (Hans).... 193
 Alewyn (Frédéric).... 114
 Allard (Abraham).... 232
 Allard (Carel).... 232
 Allard (Hugo) 31, 99, 109, 117,
 146, 228, 233, 236
 Allard (d').... 215, 217
 Allen (F.).... 106
 Aller (J. Andriesz. van).... 52
 Alliaco (Petrus de).... 18
 Alph (Johann).... 109
 Alva (Hertog van).... 71
 Amalia van Solms.... 12, 100
 Ameling (Joannes).... 206
 Anastasius.... 2
 Anselmi (Aegidius).... 171
 Anslo (Cornelis Claesz.).... 10
 Apollodorus.... 6
 Appelman (Balthasar)
 132, 136
 Appelman (Cornelis Sy-
 brandsz.).... 137
 Appelman (Ysbrand).... 135
 Appianus.... 18
 Arateus.... 18
 Archimedes.... 17, 18

Arckel (Thomas Corne-
 lisz. van).... 53, 59
 Aretin (Carl von).... 213, 218, 236
 Ariosto.... 5
 Aristoteles.... 20
 Arndt (Dr. Paul).... 6
 Arrianus.... 15
 Ascue.... 116
 Ashburton (Lord).... 197
 Asseliers (Johannes van) 169
 Asseliers (Philips van).... 169
 Asselyn (Jan).... 60, 217
 Augustus.... 14
 Aupolicus.... 17
 Aurelius (Abraham).... 209
 Aurelius (Albertus).... 162
 Aurelius (Johannes Bap-
 tista).... 173
 Aurelius (Marcus).... 20
 Avaux (Claudius de Mes-
 mes, Comte d').... 96
 Aysma (Hessel).... 177

B.

Backer (Andries Har-
 mensz.).... 135
 Backer (Gerrit).... 135
 Baerle (Caspar van).... 34, 100
 Baers (Joannes Pascha-
 sius).... 207
 Baersdorp (Clemens).... 187
 Baersdorp (Cornelis).... 187
 Baersdorp (Philips).... 187
 Bahuet (P.).... 86
 Bailli (Peter).... 22
 Baillot (Joseph).... 17
 Bakhuysen (Ludolf).... 217
 Balckeneynde (Maerten
 Adriaensz.).... 54
 Balen (Laurens Laurensz.
 van).... 137
 Bam (Sybrand).... 137

Banning (Jan).... 136, 137
 Barbonius (Johannes).... 40
 Barendsz. (Dirck).... 133, 135,
 137, 138
 Barents (Simon).... 18
 Bari (Sara de).... 143
 Barlamont.... 23
 Barlicom (B. a).... 19
 Barneveld (Maria Gys-
 bertsdr. van).... 59, 62
 Barossius (Jac.).... 16
 Bartels (Cornelis).... 134
 Bas (Nicolaes).... 33
 Bas (Pieter).... 137
 Basilides.... 15
 Baudius (Dominicus).... 206
 Baudoes (Robert de).... 160
 Baumgarten.... 64
 Beauvoys (de).... 71, 72
 Beerstraeten (Jan).... 151
 Beewouts (Leendert).... 52, 53
 Beke (Joannes van der).... 173
 Beke (Lieven van der).... 192
 Berchem (Nicolaes).... 140
 Berch (Jan Michiels van
 den).... 27
 Berckheyde (Gerrit).... 213
 Berckheyde (Job).... 213
 Beresteyn (Gysbert van).... 64
 Beresteyn (Wouter).... 135
 Berg.... 29
 Bergaigne (Josephus).... 95
 Bergen (Sebastianus a)
 202, 203
 Bergius (H.).... 104
 Bernoulli (J. J.).... 6
 Bessonius (Jac.).... 16, 17
 Beudeker (Christoffel)
 129-131, 138
 Beuningen (Geurt Dircksz.
 van).... 132, 137, 138
 Beusekom (François van)
 44, 222, 225

Beutrich (Petrus)..... 178
 Bicker..... 137
 Bie (de)..... 56
 Biel (Johannes)..... 179, 180
 Bisschop (Claes)..... 137
 Bisschop (Jan de)..... 133, 135, 137
 Bitter (Willem)..... 137
 Blaauw (Claes Dircksz)..... 135
 Blaauw (Willem Albertsz)..... 136
 Blaeu (Cornelis)..... 34
 Blaeu (Johannes)..... 34, 137
 Blancert..... 145
 Blanckert (Mr. Adriaen Eeuwout)..... 63
 Blanckert (Adriana)..... 63
 Bloemaert (Abraham)..... 169
 Blokland..... 60
 Blom (Jan)..... 216, 217
 Blommaert (Lodewijck)..... 169
 Bocace..... 20, 21
 Bockenberg (Pieter Cornelisz)..... 203, 204
 Bode (Dr. W.)..... 7, 193, 212
 Boelens (Hendrik)..... 134, 138
 Boelens (Jacob)..... 134
 Boer (Pieter Claesz)..... 137
 Bogerman (Johannes)..... 121
 Böhme (Jacob)..... 27
 Boissens (Cornelis)..... 21
 Boisot..... 75
 Boisizius (Joannes Tume-rius)..... 192, 201
 Bolswert (Boëtius à)..... 147
 Bont (Symen Jansz)..... 135
 Bontemantel (Hans)..... 129—131, 133—138
 Boois (P. C.)..... 104
 Boom (Abraham)..... 132
 Boomkamp (Gysbert)..... 125
 Boot (Godefroy)..... 15
 Bor (Pieter)..... 15
 Borch (Gerard ter)..... 134
 Boreel (Johannes)..... 185
 Boria (di)..... 50
 Bosschaert (Ambrosius)..... 93
 Bosscher (Joost van)..... 22
 Bosse (Abraham)..... 146, 147
 Botes (Seger)..... 126
 Boucher (Guillaume)..... 21
 Boelenius (Johannes)..... 202
 Bourbon (Henri de)..... 21
 Bourgeois (Constans)..... 136
 Bouvier (Johan)..... 17
 Bracamonte y Gusman (Casparus de)..... 95
 Braeseman..... 137, 138
 Brahe (Tycho)..... 17
 Brakenburgh (Richard)..... 213, 215
 Brancacio..... 16
 Brandt (Gerard) Jr..... 60
 Braun (Georgius)..... 18
 Brederode (Adriaen Cornelisz)..... 134
 Brederode (Hans Wolfert van)..... 102
 Brederode (Reinoud van)..... 190
 Bredius (Dr. A.) 3, 6, 8, 9, 28, 56, 57, 58
 Breenbergh (J.)..... 143
 Brekelencam (Quiryn)..... 219
 Bremer (Adriaen)..... 136
 Broen (Wilhelmus de)..... 234
 Brouwer (Adriaen) 212—215, 218
 Brouwer (Dirck Tymensz)..... 137, 138
 Brouwer (Jacob Dircksz)..... 136
 Brownlow (Lord)..... 4
 Brugman (Dirck Pietersz)..... 136
 Brugmans (Dr. H.)..... 161
 Burch (Franciscus vander)..... 200
 Burckstorff (Chrentryck van)..... 102
 Bunting (Henricus)..... 15
 Busca (Gabriel)..... 16
 Buwinckhausen de Wall-merod (Daniel)..... 178
 Byler (Johan van)..... 128

C.

Caesar (Julius)..... 14, 15, 23
 Calandrinus (Joannes)..... 207, 208
 Calepinus..... 20
 Calvinus..... 122
 Calwaart (Levinus)..... 187
 Camberlyn (J)..... 120, 151
 Camdenus (Guilielmus)..... 182, 183
 Campen (Cornelis van)..... 135
 Campen (Willem van)..... 137
 Camphuysen (Dirck Ra-phaelsz)..... 106
 Cardanus..... 17, 18, 20
 Carel (Jan Jansz)..... 135, 138
 Carel (Jan Jansz) Jr. 135, 137
 Carelsz. (Frans)..... 147
 Carion..... 15
 Carstanjen..... 7, 9
 Casembroot (Leonard)..... 184
 Castiglione (Balthasar)..... 20
 Castricot (Georges)..... 23
 Cataneo (Pietro)..... 16, 17
 Cau (Nicolaes)..... 88
 Cesar..... 212
 Charcus (William)..... 163
 Chevreau..... 223
 Choulx..... 16
 Christiaan, Vorst van Anhalt..... 102
 Christina, Koningin van Zwe-den..... 117
 Clancart..... 29
 Claudius Civilis..... 8
 Clavius..... 17, 18
 Clemens VIII, Paus..... 20
 Clusius (Carolus)..... 20, 179
 Cock (Frans Banning)..... 137
 Codde (Pieter)..... 212

Codde (Pieter Martensz)..... 13
 Coelen (Ludolf van)..... 17
 Coene (Jacobus)..... 58, 6
 Colenaer (August de)..... 191
 Colin (I)..... 120, 130
 Collado (Luigi)..... 16
 Colom (Arnold)..... 223
 Colom (Jacob)..... 104—106, 118
 Colyn (David)..... 141
 Commelin..... 130
 Commines (Philippe de)..... 15
 Conflans (Adrian)..... 16
 Conflans (Christianus de)..... 133, 137, 138
 Conyn (Pieter Cornelisz)..... 134
 Conynenburg (Gerrit Martsz)..... 137
 Cool (Jacob)..... 188
 Coolhaas..... 21
 Cools (Joannes)..... 37
 Coorne (Cornelius)..... 207
 Coorne (P.)..... 88
 Coornhert (Dirck Cle-mensz)..... 134
 Cootvyckius (Johannes)..... 64
 Cornelisdr. (Baefje)..... 27
 Cornelisz. (Jacob)..... 137
 Corput (David van den)..... 209
 Corput (Hendrik van den)..... 189
 Corput (Hester vanden)..... 160
 Corput (Isaac van den)..... 208
 Corput (Jan van den) 184, 189, 209
 Corput (Johannes van den)..... 203
 Corput (Nicolaus van den)..... 209
 Corsen (Marcus)..... 130
 Corstens (Cornelis)..... 19
 Corver (Nicolaas)..... 236
 Coste (Claudio)..... 22
 Coster (Samuel)..... 109
 Cotton (Sir Robert)..... 161, 204
 Covens (Jean)..... 104, 105
 Craesbeeck (Joost van)..... 219
 Cragius (Nic.)..... 22
 Cranen (Andreas van)..... 172
 Crispinus..... 19
 Croos (Antonie van)..... 218
 Croos (Jan van)..... 218
 Croy (Carel Philips de) 177, 178
 Cruys (Claes Claesz)..... 131, 135, 137, 138
 Cuiper (Jan)..... 135
 Culemborch (Zweder van)..... 124
 Cust (Lionel)..... 194
 Cuylenborgh (Abraham van)..... 215
 Cuyp (Aelbert)..... 219
 Cuyp (Jacob Gerritsz)..... 219

D.

Dahl..... 193—195
 Dale (Cornelius van)..... 206
 Dale (Nicolaas van)..... 206
 Dalen (Cornelis van) Jr. 25

Damman a Bystervelt
(Hadrianus)..... 189
Damman (Sebastiaen)..... 122
Dammans (David)..... 135
Danaeus (Lambertus)..... 22
Danckertsz. (Cornelis).... 31
Danckerts (Justus)..... 145
Darthuysen (van)..... 205
Davelaer (Cornelis van) .. 33
Decker (Jeremias de).... 197
Delft (Jan van)..... 22
Democritus..... 3
Des Barres..... 205
Devoli..... 16
Deyer (R.)..... 37
Deyman (Johannes)..... 9
Dimmer (Janus)..... 64
Diogenes Laertius..... 8
Dircksz. (Hans)..... 134
Dirksdr. (Tryn)..... 26
Dögger (Friedrich)..... 178
Dohna (Abraham Burggraaf van)..... 11—14
Dohna (Achaz Burggraaf van) 12
Dohna (Christoph Burggraaf van)..... 12
Dohna (Dietrich Burggraaf van)..... 12, 14, 23
Dohna (Fabian Burggraaf van) 12
Dolhain (Antoine)..... 159
Doncker (Hendrick)..... 50
Donia (Franciscus a)..... 96
Dou (Gerard)..... 214, 218
Double..... 7
Douce (Francis)..... 161, 162
Dousa (Janus)..... 182, 185
Dousa (Janus) Jr. 185
Dousa (Stephanus)..... 64
Drake (Sir Francis)..... 159
Drakenborg (van)..... 205
Dresselhuis..... 66, 70
Dronckelaer (Pelgrom van) 135
Drost (Cornelis)..... 212
Drost (P.)..... 212
rugulin..... 243
ubois (Cornelis)..... 56
ck (Jacob)..... 212
m (Izaak)..... 50
Prez (Robertus).... 162, 174
rer (Albrecht)..... 17, 19
Duyck (Antonius)..... 181
Duym (Jacob)..... 22
Duyn (I. vander)..... 64
Duyren (Christiaen van) .. 60
Dyck (Jacob van)..... 191
Dijk (Jan van)..... 130, 133
Dyserinck (Dr. Johs.)..... 130

E.

Ebelin (Albrecht) 69, 72, 73,
86, 88, 89, 91
Eduard II, Koning van Engeland 47
Eduard III, Koning van Engeland 47

Eduard VI, Koning van Engeland..... 159, 160
Egbersz. (Claes)..... 134
Egmond (Jacob van)..... 187
Egmond (Maria van)..... 48
Eliota (Joannes)..... 18
Elisabeth, Koningin van Engeland..... 159
Elisabeth van de Paltz..... 45
Emanuel, Prins van Portugal.. 102
Ende (Martin van den).... 143
Entrop (P. J.)..... 224
Episcopius (Cornelis) ... 8
Esselens (Jacob)..... 117, 120
Ester 20
Esychius (Eberhardus).... 202
Euclides..... 17, 19
Eusebius..... 14
Everardus (Martinus).... 17
Everts (Dirck)..... 53
Everts (Thonis)..... 54

F.

Fabritius (Carel)..... 212
Faukelius (Hermannus) .. 122
Ferdinand I, Keizer..... 35
Ferdinand Alexander, Prins van Portugal..... 102
Fernay (Michiel)..... 134, 136
Fetrato (Piero Antonio) .. 22
Fiasky (Cesare)..... 22
Flinck (Govert)..... 195
Florisz. (J.)..... 79
Focken (Hendrick).... 31, 109
Forestus (Petrus)..... 20
Fortuyn (Jacob Maertensz.) 127
Fouilloux (Jac.)..... 21
Franciscus..... 2
Frankena (Abel)..... 184, 201
Frederik III, Keizer..... 20, 21
Frederik II, Keurvorst van de Paltz..... 178
Frederik Hendrik, Prins van Oranje 12, 40, 46, 47, 48, 97,
100—103, 110, 213
Frederik Willem, Keurvorst van Brandenburg..... 102
Freitagius (Arnoldus).... 179
Frimmel (Theodor von) ... 215
Fronsberger (Leonart) .. 16

G.

Gabrielsz. (Nicolaes).... 26
Gaef (Claes)..... 134
Galasso..... 16
Galle (Philippus)..... 175
Gallucius (Joannes Paulus) 18
Gallus (Carolus)..... 20
Gallus (Theodorus)..... 165
Garcanus (Joannes)..... 17
Garnet..... 15
Garth (Richard)..... 161, 179
Gaston, Hertog van Orléans... 35

Gemma Frisius..... 18
Gent (Pieter)..... 136
Gerarts (Marcus)..... 169
Gerbrandsz. (Claes)..... 137
Gerobulus..... 19
Gerritsz. (Cornelis)..... 137
Gersaint..... 5
Gesner (Conrad)..... 13, 20
Geubel (Aert)..... 102
Godscalculus (Jacobus).... 180
Goedesbergen (Gerrit van) 27
Goedewaard (Hans)..... 136
Goethem (Pieter van) 108, 134
Goltzius (Hubertus) ... 14, 167
Gommers (Gerrit Pietersz.) 52
Gortzius (Geldorp)..... 219
Goyen (Jan van). 25, 28, 29, 218
Graef (Arent van der)..... 101
Graef (Cornelis de)..... 236
Graef (Dirck Jansz.)..... 134
Graft (Mr. J. van de) 66, 67,
69—71, 73
Granthomme (Jacob)..... 191
Gratema (Jacobus)..... 163
Grigione (Frederigo).... 22
Groebé (T. B.) 104
Groot (Dr. C. Hofstede de) 7, 28, 218
Grotenhuys (Joannes).... 200
Grotius (Hugo)..... 19, 21
Grotius 18
Gruterus (J.) 191
Gryse (Jacobus de)..... 182
Guevara..... 205
Guicciardini..... 15
Guillaume, Prins van Portugal 102
Gustaaf Adolf, Koning van Zweden..... 118
Guzman (Don Felix de)..... 72

H.

Haan (I. G. de)..... 28
Habich 29
Haensbergen (Jan van) ... 215
Haep (Rutger van der) ... 176
Hage (Willem van der).... 60
Hagen (N. van der)..... 52
Hainzel a Degerstein (Joannes Petrus)..... 186
Halewyn (Jan van)..... 135
Hals (Frans)..... 218
Hamaeus (Balduinus).... 204
Hamondt (Jan Harmensz. van)..... 134
Hardebol (Aris Martsz.) .. 134
Harencaarspel (Claes Jacobus)..... 137
Hart (Jan Jacobsz in 't) .. 136
Hasselaer (Dirck)..... 136
Hasselaer (Pieter Dircksz.) 133, 136
Hauser..... 9
Hayren (Andries van)..... 44

Heel (Job van)..... 58
 Heere (Lucas d')..... 166
 Heila (Petrus ab)..... 187
 Heinsius (Daniel)..... 21, 122
 Helbig (W.)..... 3
 Helst (Bartholomeus van der)..... 132, 138
 Helst (Jacob van der) 130, 131
 Hem (Dirck)..... 134
 Hem (Harmen Ysbrandsz) 135
 Hem (Ysbrand)..... 135
 Hendricksz. (Hendrick)..... 135
 Hendrik IV, Koning van Frankrijk..... 34, 36
 Henningius..... 15
 Henriette Maria, Koningin van Engeland..... 25, 43—48
 Heraclitus..... 3
 Herck (Pieter)..... 136
 Hermansz. (Jeronimus) 73, 88, 92
 Hernandez (Gonçalo) 23
 Hero..... 17
 Hessel (J. H.)..... 159, 163
 Heurnius (Johannes).... 20
 Heyblocq (Jacobus) .. 194, 196
 Heyns (Pieter)..... 170
 Heins (Zacharias)..... 21
 Hieronymus..... 2
 Hinderson..... 161
 Höch..... 216
 Hodenpyl (Adrianus)..... 64
 Hoefnagel (Balthasar) 168, 169
 Hoefnagel (Georgius) 166, 168, 169
 Hoefyzer (Pieter Martensz) 132, 137
 Hoet (Gerard) Jr..... 4
 Hoeye (Rombout van den) 95, 97, 143, 144, 224
 Hogendorp (Hendrick).... 137
 Hohenlohe (Philips Graaf van) 21
 Holbein (Hans)..... 60
 Hollar (Wenzel)..... 4, 198
 Hollesloot (Pieter Jansz) 135
 Holsteyn (Pieter)..... 32
 Holthuysen (Pieter)..... 55
 Homer..... 1—10
 Hommius (Festus)..... 122
 Hondius (Henricus) 163, 166, 191
 Honkelboer (Dirck)..... 136
 Honthorst (Gerard van) .. 32
 Hooft (Cornelis Pieter z) 137
 Hooft (Jan Gerritsz) 133
 Hooft (Jan Lucasz)..... 136
 Hooft (Pieter Cornelisz) 4, 5, 68
 Hooghe (Romeyn de)..... 112
 Hoorn (Baltus Jacobsz. van) 134
 Hoorn (Pieter van)..... 33
 Hoppe (de)..... 218
 Horst (Johannes van der) 141
 Horst (van der)..... 20
 Hospinianus (Rodolfus) .. 19

Houbreken (Arnold) ... 56, 130
 Hout (G. van der)..... 54
 Houtman (Cornelis)..... 19
 Houve (Jacobus Aper de) .. 64
 Hovius (Wilhelmus)..... 58
 Hoynck (Jacob Gerritsz) .. 136
 Hulsius (Laevinus)..... 19
 Humber..... 25, 228
 Huygens (Christiaen) 181
 Huysman (Andries)..... 134
 Huyssen (Johan) 79, 80, 82, 91
 Huyssens (Hans)..... 52
 Hyman's (Henri)..... 146

I.

Immerzeel..... 56
 Innocentius X, Paus.... 94, 95
 Ireton..... 104
 Isaacsz. (Isaac) 50
 Isaacsz. (Pieter) 132, 133, 137, 138

J.

Jacob II, Koning van Schotland 48
 Jacobi (D.)..... 80, 82
 Jacobsz. (Evert)..... 135
 Jacobsz. (Gerrit)..... 137
 Jacobsz. (Theunis)..... 40
 Jacobsz. (Willem)..... 53
 Jacott (Johannes)..... 49
 Jan, Graaf van Nassau.. 67, 76, 174
 Jansen (H. Q.) 178, 182
 Jansenius..... 197
 Jansz. (Florens)..... 122
 Jansz. (Gerrit)..... 134
 Jansz. (Jacob)..... 19
 Jansz. (Jurriaen)..... 136
 Jansz. (Lambert)..... 135
 Jans (Maretje)..... 25, 28
 Jansz. (Willem)..... 18
 Jenisch (Jeremias)..... 181
 Jenkins (Sir Leoline)..... 161
 Johan Maurits van Nassau 25, 98, 102
 Johannis (Arnoldus)..... 64
 Jonckheyn (Albert)..... 133
 Jonckheyn (Cornelis Symonsz.)..... 137
 Jonghe (Clement de)..... 100
 Joubert..... 25, 228
 Junius (Franciscus) .. 19, 191

K.

Kann (Maurice),..... 194
 Kann (Rudolphe)..... 4
 Kanter (J. de) .. 66, 70
 Karel V, Keizer..... 15
 Karel I, Koning van Engeland 112, 113
 Karel II, Koning van Engeland 44
 Karel, Hertog van Sudermanland 22
 Karel Gustaaf, Koning van Zweden..... 118
 Karnebeek (Pieter Andriesz)..... 153

Keerman..... 2
 Kellen (J. Ph. van der) 2, 3, 24, 25, 100, 228
 Kennedy 161
 Kepler (Joannes)..... 18
 Kernkamp (Dr. G. W.) .. 129, 130
 Kersbergen (Bastiaen).... 59
 Kessel (Jan van)..... 219
 Keulen (Gerard van)..... 154
 Keyser (Aert)..... 137
 Keyzer (Jan Adriaensz) .. 131, 132
 Kick (Willem)..... 137
 Kiest (Jan Ysbrandsz).... 136
 Kinnaird (Lord)..... 196
 Kinschotius (Nicolaus) .. 21
 Knight (M. A. R. Boughton) 196
 Knuyt (Johannes de)..... 96
 Kok (Aert Lambertsz).... 134
 Kool (Arent Cornelisz) .. 136
 Kool (Cornelis Dircksz) .. 38
 Kramm (Chr.)..... 217
 Krenner (Fr.)..... 242
 Kroock (Frans Volckertsz) .. 134
 Kroock (Volckert)..... 136
 Kroock (M.) 50
 Krul (Jan)..... 38, 39

L.

La Barre (de) 225
 Lafenestre (Georges)..... 149
 Lallerius (Henricus)..... 207
 Lampadius (Joannes).... 19
 Lancelbergia (Petonia) .. 176
 Land..... 29
 Lange (Cornelis Cornelisz. de)..... 134
 Langerhuizen (P.) Lzn..... 30
 Lansbergen (Philippus) .. 176
 La Roche Des Aubiers (Abel Servien Conte de) .. 96
 Laroon (Marcus) .. 193, 194, 197
 Lastman (Pieter)..... 2
 Lauterbach (Henry George) .. 23
 Le Blanc..... 146
 Lee (P.)..... 163
 Leeuw (P. van) 56, 57
 Leeuw (W. de)..... 32
 Lens (Gasparus de)..... 171
 Lens (Philippus de)..... 171
 Leo Imperator..... 16
 Leonora van Engeland .. 47
 Lescailje (Jacob) 50
 Leus (Hendrick)..... 136
 Leuven (J. H.)..... 27
 Leycester..... 45, 126
 Leyenaer (P.) 157
 Leymers (Huibrech) 69, 72—74, 86, 88, 89, 92
 Lier (Laurens Jansz. van) 137
 Liere (Eméricus de)..... 174
 Lieven (Ch. de)..... 171
 Linnig (Jos)..... 120

Linschoten (Jan Huygensz) 18
 Lion (Jacob)..... 133
 Lipsius (Justus) 14, 15, 16,
 17, 22, 188
 Lisse (Dirk van der)..... 215
 Livius (Titus)..... 14
 Lochuga (Christoval)..... 16
 Lodewijk XIII, Koning van
 Frankrijk 35
 Lodewijk Gunther van
 Nassau..... 177
 Lonck (Hendrick) .. 46, 82, 109
 Londerseel (Hans van).... 53
 Loozen (Sebastianus van)
 186, 201
 Lorini..... 16
 Lorrain (Claude)..... 60
 Loth (Carl)..... 212
 Louise Henriette, Keurvorstin
 van Brandenburg..... 113
 Louw (Jacob Simonsz) 137, 138
 Loysen (Jean-Baptiste) .. 223
 Lubbertus (Sibrandus) .. 122
 Lucasz. (Jacob) 136
 Luchtenburch (Johan van) 101
 Lucianus..... 3
 Ludick (Lodewijk van) .. 195
 Lyndraeyer (Joost) ... 136, 138

M.

Maas (Dirk)..... 217
 Machiavelli..... 22
 Maecht (Heyndrick de) 72,
 73, 84, 85, 87-89, 91, 92
 Maecht (Jan de) .. 69-71, 84, 89
 Maes de Loeckre (Hendrick) 101
 Mander (Karel van) 126, 132, 135
 Mander (Karel van) Jr. 73, 88, 92
 Manmaker (Adrianus).... 175
 Mansi (Geraldo) 214
 Mantz (Paul)..... 30
 Mareez (Jan Daniels de) .. 135
 Marggravius (Georgius) .. 98
 Maria de Medicis, Koningin
 van Frankrijk..... 31-37, 45
 Maria Stuart, Prinses van
 Oranje..... 33, 46
 Marken (Hendrick van) ... 137
 Marquinus (Johanines) ... 204
 Marnix van St. Aldegonde
 (Philips)..... 19, 20, 171
 Marrebeeck (M.) .. 140, 152-154
 Mars (Jacob de) 54
 Martelaer (Dirck Crants) 134
 Martelaer (Dirck Teunisz.) 135
 Martianus Capella 21
 Martsen de Jonge (Jan)
 32, 38, 40
 Massu (Garson de)..... 136
 Martsz. (Tobias)..... 137
 Matthaeus..... 2
 Maurits, Prins van Oranje 11-22,
 45, 48, 110, 213
 Maximiliaan I, Keizer..... 36

Maximiliaan II, Keizer..... 179
 Maximilianus (Adolphus) 52
 Medrano (Julian de)..... 23
 Meer (Franco van der).... 236
 Melanchthon (Philippus) 20
 Melisz. (Cornelis) 52
 Mend (Egbert) 137
 Menyn (Joost de)..... 190
 Mercator (Gerardus)..... 18
 Merula (Paulus)..... 18, 192
 Messahala..... 17
 Meteren (Emanuel van) 15,
 67-69, 73, 93, 159-192, 199-210
 Meteren (Emanuel van) Jr.
 159, 160
 Meteren (Jacob van) .. 159
 Meulen (Daniel van der) .. 184
 Meulen (Jan Cornelisz.) .. 137
 Meyer (Daniel) 215
 Meyer (J. D.) 215
 Meyes (Jan Gerritsz.) .. 136
 Meyndertsz. (Harmen).... 136
 Michel (Emile) 194, 195
 Michel (St.) 29, 243
 Michelangelo..... 22
 Michelius (Josephus).... 20
 Michiels (Maria)..... 59, 62
 Mieris (van) 60
 Mieus (Pieter)..... 136
 Moehsen (J. C. B.) 4
 Moenippus 3
 Moens (W. J. Chr.)..... 163
 Moes (E. W.) 171
 Mol (Jaques) 126
 Molenaer (Jan Miense) 213, 218
 Moletius (Josephus) 18
 Molinaeus (Petrus) 189
 Molyn (Pieter) 28, 29
 Mommorenci..... 16
 Mondragon..... 71, 72
 Monk..... 115
 Monluc 15
 Montagne..... 20
 Montecuculi..... 112
 Montens (Antonia)..... 209
 Montens (Godefridus).... 189
 Moor (Joost de)..... 82
 Morgan 75
 Morlot (David van)..... 102
 Moro (Antonio) 167
 Morozzi (Achille) 22
 Mortier (Corneille) ... 104, 105
 Mostart (Daniel) 116
 Mottry (Graaf) 97
 Moucheron (Cosmode) ... 137
 Moyaert (Claes)..... 35-37
 Moyard (Leonhard) 188
 Mulcaster (Richard) .. 162, 176
 Muller (Frederik) 103, 113,
 121, 165, 167, 222, 227, 231
 Munster (Hendrick van) .. 55
 Münster (Sebastian)..... 17
 Muthana (Henricus) 20
 Muys van Holly (Hugo) 122

Myde (Arnoldus van der).. 64
 Myde (Cornelius van der). 185
 Mylius (Arnoldus) 167

N.

Nachtglas..... 137
 Nagler (G. K.)..... 25, 215
 Naiveu (Matthys)..... 214
 Nassau (Justinus van) .. 67, 76
 Nauton (Wilh.) 19
 Nauwincx (Isaack) 27
 Nebe..... 25
 Neck (Pieter van). 131, 136, 138
 Neck (Reynier Symensz.
 van) 136, 138
 Nes (Frans van) 136, 137
 Nes (Hans) 136
 Nes (Jasper van)..... 136
 Neve (Francois de) 136
 Nicephorus 14
 Nicolaes (Lysbeth) 25, 26
 Nicolai (Adriaen) 93
 Nicolai (Isaac) 85
 Nieuwlandt (Adriaen van)
 137, 154-157
 Nieuwlandt (Jacob van) ... 136
 Nieuwbergen (Gerrit Jansz) 137
 Nimay (Pierre de) 137
 Nolpe (Aaltje)..... 27
 Nolpe (Agniete) 27
 Nolpe (Anna)
 Nolpe (Elisabeth)..... 26, 27
 Nolpe (Engelbert) .. 26, 27
 Nolpe (Jacob) 26
 Nolpe (Johannes) 26, 27
 Nolpe (Pieter) 24-50, 94-120,
 139-158, 218-244
 Nooms (Floris) 137
 Nooms (Simon Willemsz.) 137
 Norblin 7
 Norris (Sir John) 159
 Nyenhuis (Mr. J. T. Bodel) 99, 105

O.

Obrye (Francynken) 73, 88,
 89, 92
 Occo (Adolphus)..... 64
 Oetgens van Waveren
 (Hendrik) 135
 Oetgens van Waveren
 (Johan) 43
 Oldenbarneveld (Johan
 van)..... 122, 190
 Oliphant (E.) 88
 Olivarez (Graaf van) 72
 Olofsz. (Jan) 135
 Onosander..... 16
 Oppenheim (Max)..... 28
 Orlers (Jan) 1
 Orontius Fina..... 17, 19
 Ortelius (Abraham) 18, 161, 165
 Ortelius (Joachim) 181

Ossenbeeck (Johannes)... 219
 Ostade (Isaac van)... 215
 Ottens (Josua)... 140
 Ottens (Reinier)... 140
 Otter (Ysbrant den)... 134
 Ouseel (Mr. Pieter)... 58
 Ouwe-rooch (Ryckert)... 137

P.

Pachner (Ign. Th. von)... 219
 Palladius..... 15
 Paludanus (Bernardus)... 190
 Paracelsus..... 3, 4
 Parduyn (Simon)... 88
 Paré (Ambroise)... 20
 Parys (Dirck Gerritsz)... 134
 Parys (Jan Gerritsz)... 134
 Pas (Crispyn de)... 57, 200, 242
 Pasquier..... 21
 Passino..... 16
 Pater (Albert)... 137
 Paterculus (Velleius)... 23
 Patricius..... 16
 Paulus..... 2
 Peel (Isaac van der)... 62
 Peeters (Bonaventura)... 217
 Peiresco (Nicolaus Fabricius de)... 183
 Penn..... 115
 Penny (Thomas)... 163
 Perret (Clemens)... 175
 Perret (Jacques)... 16
 Perret (Peter)... 175
 Perret (Stephanus)... 175
 Perrot (Dionysius)... 201
 Pers (Dirck Pietersz)... 116
 Persyn (Willem van)... 102
 Petit (Jean)... 21
 Petitaun (Guilliam)... 134
 Petrus..... 2
 Peuerbach (Georg)... 19
 Philo Judaeus..... 5
 Picart (Bernard)... 3
 Piek..... 243
 Pietersz. (Aert)... 131, 133, 138
 Pietersz. (Gerrit)... 133, 135, 138
 Pietersz. (Lieve)... 135
 Pietersz. (Pieter)... 52
 Pietersz. (Reyer)... 137, 138
 Pilatus (Petrus)... 17
 Pill (Hans van der)... 49
 Pit (Jan)... 134
 Plancius (Petrus)... 208
 Platinus..... 15
 Plutarchus..... 20, 23
 Poelenburg (Cornelis van)... 56, 60, 63, 215, 216
 Polatarius (Jacobus)... 19
 Polienus..... 16
 Poll (Gysbert van de)... 134
 Poll (Jan van de)... 134, 137
 Polybius..... 14

Poppen (Jacob)... 132, 137
 Porrenare (C. E.)..... 88
 Porta..... 20
 Post (Pieter)... 100, 103, 113, 114
 Posthius (J.)..... 200
 Pot (Claes Hendricksz.)... 136
 Potter (Paulus)... 143, 216
 Potter (Pieter)... 43, 95, 112
 141, 142, 144, 152—154, 221, 236, 242
 Pottey (Enoch)... 201
 Pourbus (François)... 168
 Preston (Thomas)... 40
 Prins (Barent Willemesz.) 136
 Prohaska (G. von)... 212
 Prypernagel (Joachim)... 135
 Ptolomaeus..... 17, 18, 19
 Puteanus (Erycius)... 64
 Putz (Hans)... 180

Q.

Quast (Pieter)... 49, 229, 230,
 235, 237—243

R.

Radcliff (Eduard)... 199
 Radermacher (Joannes)... 167
 Radermacher (Joannes) Jr. 168
 Radermacher (Samuel)... 168
 Radzivil (Boguslaw)... 102
 Raep (Adraen Pietersz.)
 134, 136, 138
 Raep (Pieter Adriaensz.)... 134
 Raep (Willem Adriaensz.)... 136
 Ram (Joannes de)... 228
 Ramelli..... 16
 Ramus (Jean Baptiste) 13,
 15, 16, 21
 Randewic (Johannes Bernardus van)... 64
 Raphelengius (Justus)... 64
 Rasé (Jaques)... 135
 Rath..... 29
 Ravesteyn (Nicolaes van)
 45, 49, 100, 103

Ray (Reyndert)... 134
 Reael (Laurens Jacobsz.) 137
 Reed (Talbot B.)..... 242
 Regemorter (Assuerus)... 182
 Regemorter (Petrus)... 182
 Regiomontanus (Joannes)
 17, 19
 Regius (Jacobus)... 202
 Regius (Joannes)... 202
 Reigersberg..... 29
 Reinhold..... 29
 Reinholt (Erasmus)... 17
 Reinoud van Nassau, Hertog
 van Gelre..... 47
 Reisen (Christiaan)... 194

Rembrandt 1—10, 193—198,
 211, 212
 Remmers (Arent)..... 135
 Rey a Naglowice (Andreas) 207
 Reygersberghen..... 78, 79
 Reyniersz. (Reynier Claesz.) 137
 Reynolds (Sir Joshua)... 7
 Rhyn (Jacob Egbertsz. van) 135
 Rhyn (Willem Jacobsz. van) 135
 Ricchia (Paulina)... 174
 Richelieu..... 48
 Rigel (Leander)... 211—213, 215
 Ripperda (Guilielmus)... 96
 Riva (Jacomo)... 115
 Roels (Christophorus) 77,
 82, 186
 Roes (Hans la)... 80
 Roest (Adriaen)... 132, 137
 Roever (Mr. N. de)... 132, 137, 196
 Rogers (Johannes)... 176
 Rogersius (Daniel)... 163—165
 Roghman (Roeland)... 243
 Rolandus (Jacobus)... 122
 Romanus (Adrianus)... 17
 Romero (Juliano)... 75
 Ronsard..... 13, 21
 Roo (Gerardus de)... 15
 Rooses (Max)... 146, 147
 Ropp (vonder)... 243
 Rosieren (Johannes van
 der)... 95
 Rost..... 25, 228
 Rotarius (Joannes)... 167
 Rotterdam (Claes)... 137
 Roubagen (J. van)... 84, 93
 Roy (Hans de)... 135
 Rubbens (Petrus Paulus)
 4, 60, 146, 147
 Rue (Pieter de la)... 66, 70
 Rusé (Laurent)... 22
 Ruw (Olivier de)... 134
 Ruyl (Jan)... 137
 Ruyter (Mlichiel Adriaensz.)
 de..... 116
 Ruytinck (Simon) 161, 162, 203
 Rychius (Christianus)... 174
 Rycke (Pieter de)... 80
 Ryckwaert (Wilhelmus)... 58
 Ryn (Harmen van)... 211, 212
 Ryn (Titus van)... 5, 195
 Rysert (Andries)... 134

S.

Sacrobusto (Joannes de)... 18
 Saenredam (Pieter)... 217, 218
 Saftleven (Abraham)... 56, 57
 Saftleven (Cornelis) 60,
 121—123
 Saftleven (Herman)... 60
 Salisbury (E)... 161
 Salm (Graaf van)... 50
 Salmaco (Petrus de)... 18
 Salternus (Georgius)... 205
 Salzmann (Ferd.)... 242
 Salvianus (Hippolytus)... 20

Salvius (Joannes Adlerus) 96
 Sambin (Huges)..... 16
 Sandrart (Joachim von) 2, 56
 Santen (A. v.)..... 27
 Santen (Vincent van)..... 128
 Santvoort (Johannes).... 58
 Santvoort (Pieter Dircksz.) 135
 Sasse (van)..... 205
 Savry (Jacob)..... 226
 Savry (Salomon)..... 226, 242
 Scaghen (Theodorus a).... 174
 Scaliger (Josephus) 15, 17, 18, 21
 Schaep (Gerrit Pietersz.)
 129—131, 133—138, 236
 Schaep (J.) 93
 Schagen..... 137
 Schellinx (Willem) 119
 Schellinger (Cornelis) ... 134
 Schellingwouw (Thomas
 Jansz.)..... 134
 Scheltema (Dr. P.) 129, 131
 Schenck (Petrus). 142—144, 243
 Schild (Allart Gerbrandt) 136
 Schmidt (G. F.)..... 212
 Schmidt (Dr. Wilhelm) 213,
 214, 217, 218
 Schneevogt (C. G. Voor-
 helm)..... 146, 147
 Schneider..... 193
 Schoemaker (Andries).... 113
 Scholierus (Christoffel). 170
 Scholierus (Hieronymus). 170
 Schryver (Daniel Hen-
 dricksz.) 135
 Schryver (Hendrick Pie-
 tersz.)..... 135
 Schryver (Philip Thysz.) 136
 Schryver (Thys Pietersz.) 135
 Schut (P. H.)..... 25
 Schyndel (Gillis van)..... 100
 Scotte (J.)..... 88
 Scrivérius (Petrus)... 121, 122
 Scultetus (Henricus).... 205
 Sebastiaan, Koning van Por-
 tugal..... 15
 Segetus (Thomas)..... 64
 Semenoff (P. v.)..... 29
 Semper (Hans) 212—214, 216,
 217, 219
 Sercy (Veuve Nicolas de)... 223
 Serwouters (Frederick
 Fredericksz.)..... 137
 Seullyns (Hendrick)..... 136
 Sicken (Philippus) 207
 Sierstorff..... 28
 Sieversz. (Wouter)..... 135
 Silius (Zacharias)..... 18
 Simay (Goosaert)..... 76—78
 Simonsz. (Otto)..... 134
 Simonsz. (Willem)..... 136
 Singelaar (Cornelis)..... 58
 Sirigutti..... 22
 Six (Jan)..... 5, 6
 Slagregen.... 33

Slingelandt (Pieter van) 214, 219
 Smetius (Henricus) 191
 Smets van Leda (Henrick) 138
 Smit (Jacob)..... 137
 Sneewyns (Jan Thonisz) 52, 53
 Snellius (Willebrordus) .. 19
 Sneyers (Peeter)..... 213
 Soet (Hendrick Jacobsz.) 104
 Soetens (Jacob)..... 101
 Solms (Hans Albrecht,
 Graaf van)..... 102
 Someren (J. F. van) 95, 160,
 165—167, 188, 191, 200
 Son (Abraham van)..... 52
 Sonnius (Matthias)..... 201
 Sonoy (Diederik)..... 205
 Sonoy (Joost)..... 205
 Sonoy (Philips)..... 205
 Soop (Jan)..... 135
 Sophokles..... 8
 Sorgh (Hendrick Maertensz.)
 60, 213
 Speckle..... 16
 Spencer (Lord)..... 196
 Spieghel (Hendrick Lan-
 rensz.)..... 118, 137
 Spieghel (Outgert Pie-
 tersz.)..... 136
 Spierincx (Franchois) 67,
 76—80
 Spilberg (Joannes) 130, 132,
 134, 138
 Spilbergen (Joris)..... 18
 Spijkoort (Jacob)..... 63
 Staets (Ryck Hendrick) .. 135
 Stakenbroek (Thomas van) 50
 Steen (Jan)..... 213
 Steenoven (Hendrick D.) 135
 Stephanus..... 2
 Stevin (Simon)..... 16
 Stifelius..... 17
 Stirum (Graaf van)..... 50
 Stockman (Gilles)..... 137
 Stoffels (Hendrickje) 194, 195
 Stolk (van)..... 147, 222, 227
 Strabo..... 14
 Stralen (J. van)..... 170
 Suermontd..... 29
 Suetonius..... 14, 15
 Suderhoeff (Jonas) 25
 Swalmius (Eleazar)..... 10
 Swanenburgh (Jacob
 Isaacsz.)..... 2
 Swart (Evert Pietersz.) ... 134
 Sweelinck (Gerrit Pietersz.)
 133, 135, 138
 Sweertius (Franciscus) ... 163
 Sydrach..... 20
 Sypesteyn (W. van)..... 93
 Sysmus (Dr. Jan)..... 56

T.

Tacitus..... 14, 23
 Taets van Amerongen.... 214

Taffin (Jean)..... 19
 Tamerlan..... 23
 Tartaglia..... 17
 Tasso (Torquato) .. 4
 Teellinck (Ewout)..... 93
 Teellinck (Willem)..... 206
 Tengnagel (Jan) 132, 133, 135,
 137, 138
 Tengnagel (Mattheus
 Gansneb)..... 49
 Teniers (David) ... 212, 214, 215
 Tenys (S.) 93
 Teunisz. (Arent)..... 136
 Tetti (Carlo)..... 16
 Tevet..... 15
 Thorius..... 163
 Tholinx (Dirck)..... 43
 Thucydides..... 14
 Tierens (Jacob)..... 58
 Tiras (Jacobus)..... 37, 38
 Titiaan..... 4, 149
 Tolmans..... 60
 Toorenvliet (Jacob) 218
 Tomasino (Filippo) 22
 Torlonia..... 214
 Torrentius (Livinus)..... 192
 Trajanus..... 7
 Tromp (Cornelis)..... 116
 Tromp (Maerten Harpertsz.) 115
 Tronchet..... 21
 Tschager (Joseph) ... 211—219
 Tulp (Nicolaas) 10
 Turenne..... 112
 Tweehuysen (Lambert van) 135
 Tyrell 29

U.

Udemans (Cornelis)..... 108
 Utenhoven (Karel) ... 199, 200
 Uffelen (Hans van)..... 134

V.

Valavez (Palamedez Fa-
 bricius de)..... 183
 Valcke (Jacob) 75—80, 82—84,
 92, 183, 184, 201
 Valckenaer (Jan)..... 136
 Valckenier (Gillis)..... 50
 Valerius (Cornelius)..... 21
 Veen (Adriaen)..... 137
 Veen (Octavius van) 190
 Veen (Simon van)..... 190
 Velasquez..... 3
 Venne (Adriaen van de) 212, 217
 Verbequius (Arnoldus) ... 192
 Verburgh (Gerrit)..... 61
 Verdungen (Joannes).... 17
 Vergilius..... 5
 Verhaar (Andries)..... 44
 Vermeye (Claes)..... 125
 Vermeyen (J. D.)..... 214, 215
 Vermuyen (Christiaen) 83, 86, 87

Verpoorten (Joachim).... 43
 Verstege (Jacob Stevensz.) 134
 Vertangen (Daniel).... 216
 Vertue..... 193, 194
 Verwer (Jan Gerritsz.)... 136
 Verwilt (Adriaen Fransz.)
 51—56, 61
 Verwilt (Anna).... 53, 55—57, 61
 Verwilt (François) 53, 55—63, 215
 Vesme (Graaf Al).... 7
 Victors (Jan)..... 212
 Vinck (Egbert).... 133, 135, 138
 Vinck (Jacob Jacobsz.) 136, 137
 Vinck (Pieter Egbertsz.).. 133
 Viruly (Catharina Wil-
 lemsdr.)..... 51—55
 Viruly (Elisabeth Wil-
 lemsdr.)..... 53, 55, 59
 Viruly (Gerrit Willemesz.) 59
 Viruly (Michiel Willemesz.) 59
 Viruly (Willem)..... 51, 52
 Viruly (Willem Willemesz.)
 51—54, 56, 57, 59
 Vis (Jan Cornelisz.).... 135
 Visconti 8
 Visscher (Arie Gillisz.)... 55
 Visscher (Claes Jansz.) 25,
 40, 141, 142, 144, 146, 149, 154, 237
 Visscher (Cornelis)..... 25
 Visscher (J. de)..... 25
 Visscher (Nicolae) 157, 234, 243
 Visscher (Roemer)..... 135
 Vitruvius..... 16
 Viverius (Jacobus).... 210
 Vivianus (Joannes)..... 165
 Vlieger (Simon de).... 49, 60
 Vliet (Jan Joris van).... 212
 Vlooswyk (Cornelis van) 33
 Voet (Hendrik Sybrandsz.) 137
 Volmarus (Isaacus)..... 97
 Volmaryn (Hendrik Crynsz.)
 53, 55
 Voocht (Johannes de).... 200
 Voocht (Leonard de). 185, 186
 Voort (Cornelis van der)
 132, 133, 137, 138
 Voort (Hans van der).... 137
 Vorsterman (Lucas)..... 146

Vorstius (Nicolaas)..... 125
 Vosbergen (J. van)..... 88
 Voscuyl (Pieter Pietersz.) 136
 Vosmaer (Mr. C.)..... 193
 Vossius (Gisbertus)..... 64
 Vredenburgh (Jacob van) 63
 Vriend (Pieter Willemesz.) 135
 Vries (Frederick)..... 135
 Vroom (Hendrick) 69, 86—91
 Vucht (Jan van)..... 149
 Vulturinus (Antonius).... 16

W.

Waenden (Thys)..... 135
 Waesbergen (Abraham
 van)..... 95, 149
 Wafel (Cornelis Arentsz.) 135
 Wagenaar (Jan)..... 125
 Wagenaer (Lucas)..... 18
 Wagtmans (Frans)..... 58
 Waghtendorf (Adam).... 180
 Walker (William).... 162, 208
 Walle (Willem Pietersz.
 van der)..... 52
 Walpole (Horace)..... 193
 Warck (Johannes de).... 183
 Warmond (Willem)..... 137
 Waser (Caspar)..... 190
 Water (Johannes van de) 128
 Weber..... 194, 196
 Weede (Timannus a).... 64
 Weenix (Jan Baptist).... 217
 Werff (Adriaan van der)
 58, 218
 Wernerus..... 17

Wetstein (Johan Hendrik) 8
 Wieser (Johann).... 211, 216, 217
 Wieser (Ludwig Ritter von)
 211, 218
 Wilckens (Jacob)..... 46, 109
 Willeboorts Bosschaert
 (Thomas)..... 60
 Willem I, Prins van Oranje 45,
 48, 110, 174
 Willem II, Prins van Oranje
 46, 50, 97, 102, 110
 Willem III, Prins van Oranje.. 33

Willem Frederik, Graaf van
 Nassau—Dietz..... 102
 Willem Lodewijk, Graaf van
 Nassau Dietz..... 12, 177
 Willemesz. (Arent)..... 137
 Willemesz. (Pieter)..... 88
 Willemesz. (Pool)..... 54
 Winkelmans..... 16
 Wiryx (Joan)..... 20
 Wit (Frederik de) 44, 112,
 120, 140—142, 145, 147, 152—154
 With (de)..... 60
 Wito (Albertus)..... 21
 Wittebrood (Frans Wil-
 lemsz.)..... 134
 Wittius (Joost).... 58—60, 62
 Wolf (Jacob Karstens).... 135
 Woermann..... 212
 Woltmann..... 212
 Worum..... 193
 Woude (Cornelis van der) 127
 Wouterghem (Joos van).... 169
 Woutersz. (Jacob)..... 54
 Woutersz. (Tobias)..... 134
 Woutersz. (Wouter)..... 54
 Wouwer (Joannnes a).... 64, 163
 Wouwerman (Philips).... 213
 Wroth (Johannes)..... 205
 Wtenbogaert (Johannes) 201
 Wynants (Jan)..... 213, 214
 Wyrs (Pieter)..... 20

X.

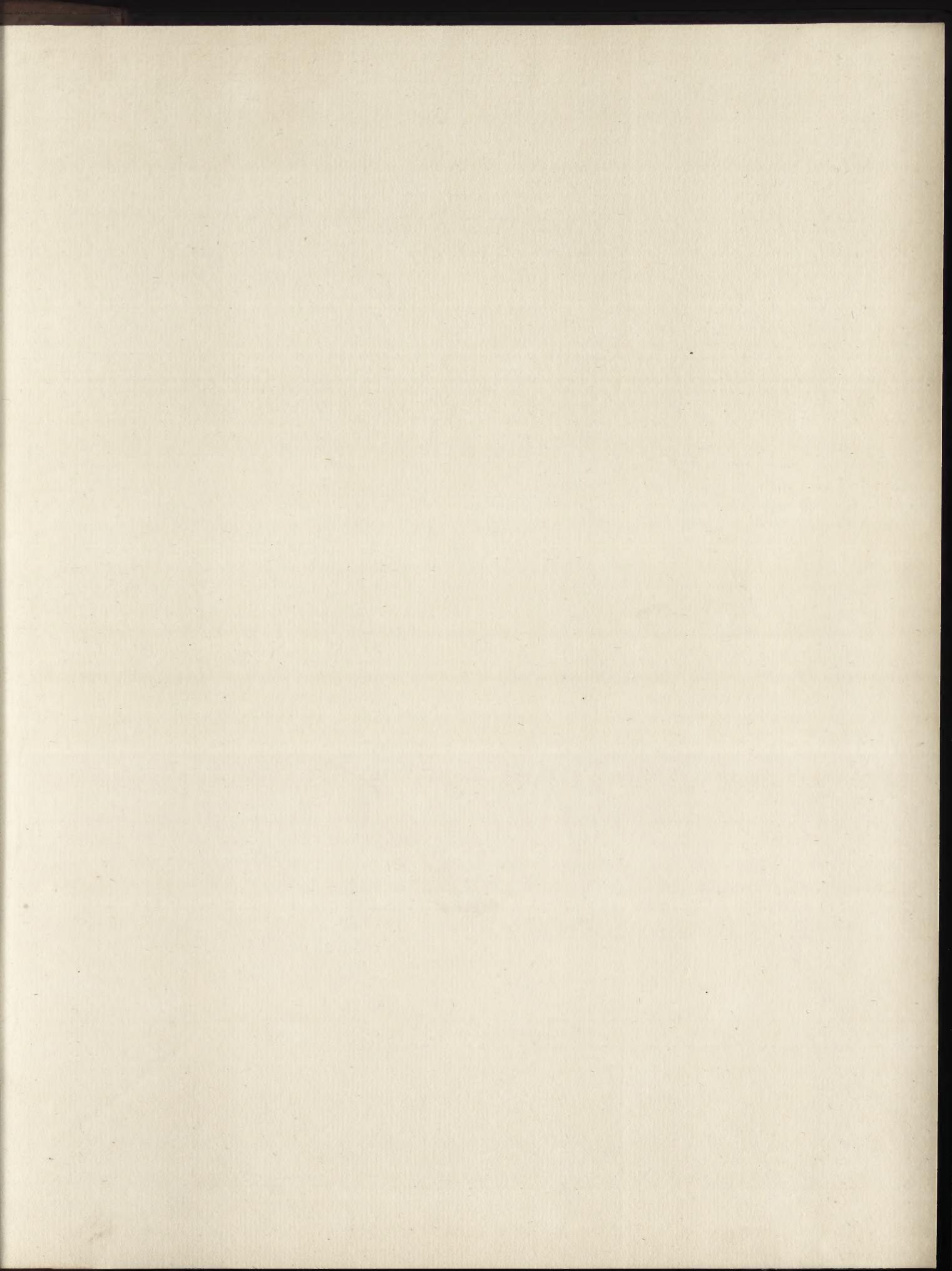
Xenophon..... 14

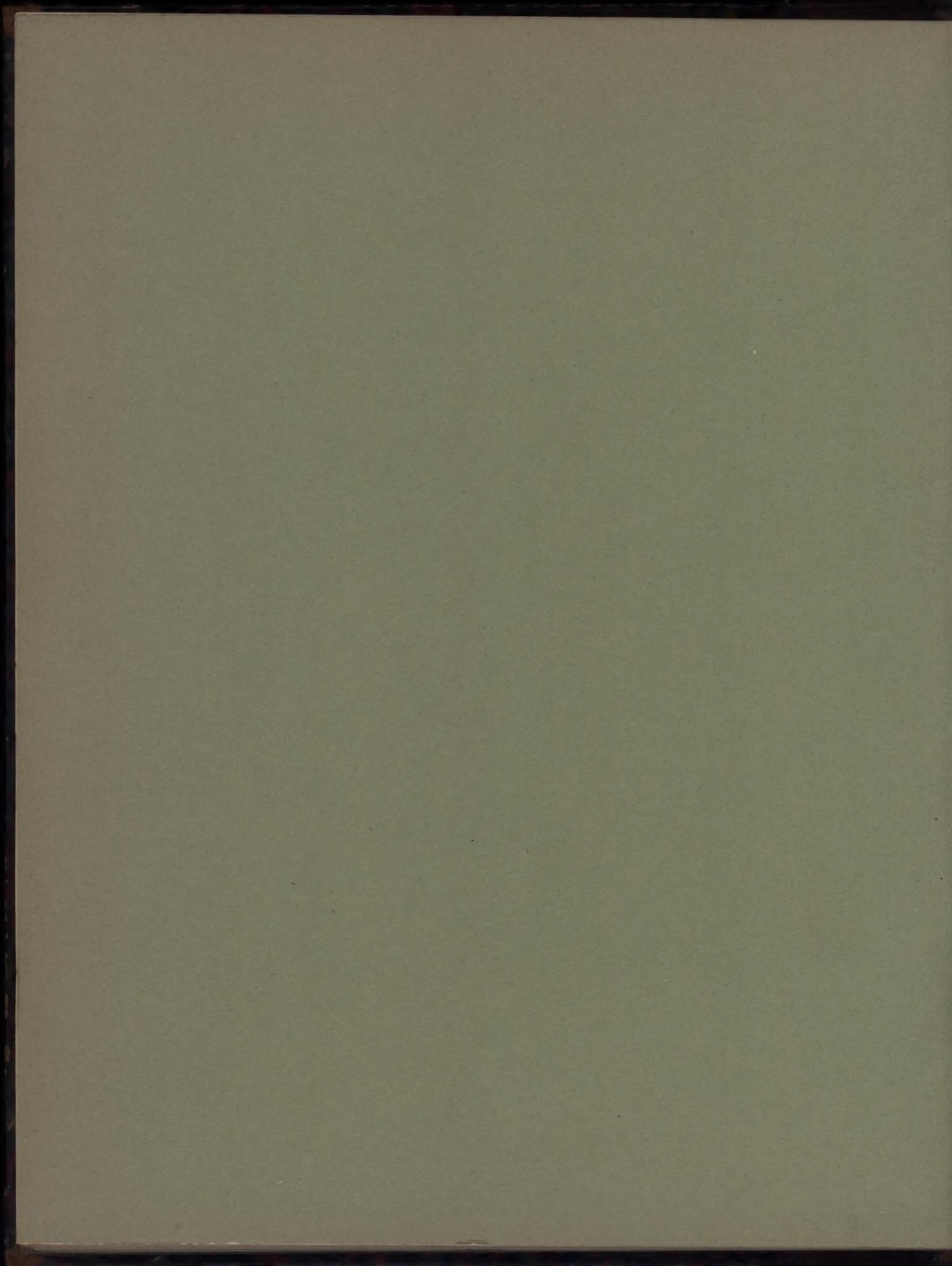
Y.

Yman (Jacobus)..... 178

Z.

Zeno van Citium..... 3, 7—9
 Zeno Eleates..... 8
 Zevender (Willem van) 187, 188
 Zonaras..... 14
 Zuytlandt..... 79

GETTY CENTER LIBRARY

3 3125 00610 7953

